

๑๕๑ ๖๔๒
๖๔๒
๖๔๒

การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๓๑)

ปริญญานิพนธ์

ของ

นักคิด แทนพิทักษ์

๒๑ ต.ค. ๒๕๒๘

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตร

ปริญญาดุษฎีบัณฑิต

มีนาคม ๒๕๒๘

๖๔๒

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

178529

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตและคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณา
 ปัญหานี้อย่างถี่ถ้วนแล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
 การศึกษามหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการที่ปรึกษา

คณะกรรมการสอบ

..... อ. น. น. ประธาน

..... อ. น. น. ประธาน

..... อ. น. น. กรรมการ

..... อ. น. น. กรรมการ

..... อ. น. น. กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

การวิจัยเรื่องการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในทศวรรษพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ผู้เขียนต้องประสบกับปัญหาอย่างมาก อย่างไรก็ตามปัญหานี้ก็สำเร็จลงได้ด้วยดีเพราะความช่วยเหลือของอาจารย์คุณวราวุฒา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา อาจารย์วิรัชชัย มูลศิลป์และอาจารย์สาคร ช่วยประสิทธิ์ ที่กรุณาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาในการทำปัญหานี้จนท่านอาจารย์ทั้งสามได้ให้ความรู้ คำแนะนำ และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ตลอดจนให้กำลังใจแก่ผู้เขียนด้วยความเมตตากรุณาเป็นอย่างดียิ่งเสมอมา ผู้เขียนจึงขอกราบขอบพระคุณไว้เป็นอย่างสูง มา ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณคุณอาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นส่วนสำคัญต่อความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ของผู้เขียน และตลอดเวลาที่ศึกษาอยู่ผู้เขียนได้รับความกรุณาจากอาจารย์ทุกท่านเป็นอย่างดี โดยเฉพาะอาจารย์ณรงค์ พ่วงพิท ที่กรุณาแก้ไขข้อบกพร่องให้ปัญหานี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เจ้าหน้าที่ห้องเอกสารโบราณและหอสมุดต่าง ๆ ที่ให้ความสะดวกต่อการศึกษาค้นคว้าของผู้เขียน

ผู้เขียนรู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจของคุณสุนทร มนต์ ที่เข้าใจผู้เขียนเป็นอย่างดีและเป็นกำลังใจช่วยเหลือแก้ปัญหามาก ๆ ตลอดจน ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อสังกม และคุณแม่สุรณี มนต์ ที่ช่วยเหลือและให้ความเอาใจใส่เป็นอย่างดียิ่งเสมอมา

ขอขอบคุณเพื่อน ๆ อาจารย์โรงเรียนสรรพวิทยวิทยาโดยเฉพาะในหมวดวิชาสังคมศึกษาและอาจารย์สุนทร กิสุข อาจารย์วิลาศ อึ้งขวัญ อาจารย์ประสิทธิ์ สุนทรินทุ พัญเชาว์ มารศรี ฝัจเจ็จ กลิ่นบุญนาค พิพรพิศย์ อธิวิโรจน์กุล ที่ห่วงใยคอยติดตามและให้กำลังใจผู้เขียนอยู่เสมอ

ขอขอบคุณเป็นที่สุดสำหรับน้ำใจในความช่วยเหลือของเพื่อน ๆ คือ คุณสุริย หวายลอย คุณสมศรี วิเวธรางกุล คุณกอบแก้ว เล้าประเสริฐ คุณวันดี แคงศรี คุณฤทัย ปานเปรม คุณสมศักดิ์ รักอยู่ และคุณอนงนุช พัทธกุ่ม ในการพิมพ์และแก้ไขปัญหานี้ด้วยความอดทนเป็นอย่างดียิ่ง นับว่ามีส่วนรวมอย่างมากต่อความสำเร็จของปัญหานี้เรื่องนี้

ความรักและความห่วงใยจากเตี้ย แม่ และป้า ในด้านกำลังใจ และกำลังใจทวีป รวมทั้งน้อง ๆ ที่รักทุกคน เป็นส่วนสำคัญให้ผู้เขียนอดทนทำปัญหานี้จนสำเร็จ

บัณฑิต แทนพิทักษ์

แก

อาจารย์คุณวรณพพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

อาจารย์วุฒิชัย มุลศิลป์

อาจารย์สาคร ขวัญประสิทธิ์

ท่วยความเคารพยิ่ง

	หน้า
บทนำ	ก
บทที่	
1 สภาพการโดยทั่วไปก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	11
การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง	21
การปกครองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงสิ้นรัชกาลที่ 4	4
กฎหมายและการศาล	13
การทหาร	17
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ	18
เศรษฐกิจสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงสิ้นรัชกาลที่ 4	18
การจัดเก็บรายได้ของรัฐ	22
การเก็บและควบคุมรายได้ของรัฐ	25
การเปลี่ยนแปลงทางสังคม	26
ชนชั้นในสังคม	27
การจัดระเบียบทางสังคม	31
ความบกพร่องของการจัดระเบียบทางสังคม	33
ความเสื่อมของระบบไพร่	34
การติดต่อกับต่างประเทศสมัยกรุงรัตนโกสินทร์	36
2 การขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว .	44
ประเพณีการสืบสันตติวงศ์	44
การเตรียมการให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ของ -	
รัชกาลที่ 4	51
เหตุการณ์ปลายรัชกาลที่ 4 ตอนเสด็จสวรรคตและการขึ้นครองราชย์	
ของรัชกาลที่ 5	57

3. บทบาทอำนาจและอิทธิพลของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์	69
ประวัติและบทบาทอำนาจของตระกูลขุนนาค	69
บทบาทและอำนาจของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน	74
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน	80
นโยบายการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ...	84
สถานที่ว่าราชการและที่ปรึกษาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์	85
การรักษาความสงบภายในและการทำนุบำรุงบ้านเมือง	86
สิ้นสมัยผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน	88
บทบาทและอำนาจของสมเด็จพระยา ฯ หลัง พ.ศ. 2416 ..	91
งานสำคัญของสมเด็จพระยา ฯ หลังวิกฤตการณ์วังหน้า	94
ความสัมพันธ์กับกษัตริย์และชีวิตบั้นปลายของสมเด็จพระยา ฯ .	98
4. การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 - 2418	103
สาเหตุของการปฏิรูป	103
การเตรียมการปฏิรูป	107
การปฏิรูปการคลัง	110
การปฏิรูปการคลังกับคดีพระยาอาหารบริรักษ์	116
การตั้งสภาที่ปรึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5	123
บทบาทของสภาทั้งสองในการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน	132
การเลิกทาส	133
การเลิกทนายและบ่อนเบี้ย	137
เรื่องการปราบโจรผู้ร้าย	138
ศาลรับสั่ง	142
สมาคมสยามหนุ่มและวิกฤตการณ์วังหน้า	147

บทที่	หน้า
5 การเมืองการปกครองภายหลังจากวิกฤตการณ์วังหน้า (พ.ศ. 2418-2431)	164
การป้องกันการคุกคามของชาวตะวันตก	165
คดีพระปรีชาภักดี	186
เหตุการณ์ ร.ศ. 103	201
พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินของรัชกาลที่ 5	210
6 สรุป	219
บรรณานุกรม	228
ภาคผนวก	269

บทนำ

การปกครองของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งสืบเนื่องมาจากสมัยกรุงธนบุรี และกรุงศรีอยุธยา ยังคงมีรูปแบบการปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่มากไม่เปลี่ยนแปลง หลักสำคัญเท่าใดนัก ก็คือมีราชธานีเป็นศูนย์กลางการปกครองของอาณาจักร โดยแบ่ง การปกครองออกเป็นหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และเมืองประเทศราช หัวเมืองชั้นในอยู่ในอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยตรง ทรงแต่งตั้งให้ผู้รั้งปกครองดูแล หัวเมืองชั้นนอกจัดแบ่งออกเป็นเมืองชั้นเอก โท ทรี และจัตวา ตามขนาดและความสำคัญ เนื่องจากเป็นหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลการคมนาคมยากลำบากทำให้หัวเมืองเหล่านี้มีอิสระ ในการปกครองและการจัดเก็บภาษีในเมืองของตนมาก อันเป็นลักษณะของระบบการปกครอง ที่เรียกว่า "กึ่งเมือง"¹ ถึงแม้ว่าในทางทฤษฎีพระมหากษัตริย์ จะเป็นผู้แต่งตั้งเจ้าเมือง กรมการ แต่ในทางปฏิบัติเจ้าเมืองที่แต่งตั้งโดยมากเป็นลักษณะของการ สืบทอด การปกครองหัวเมืองก็แต่งตั้งจากบุคคลที่เจ้าเมืองเสนอขึ้นมา² เว้นแต่ตำแหน่งยกกระบัตร ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ให้เป็นผู้คอยตรวจสอบอำนาจของเจ้าเมือง³ และพระมหากษัตริย์ก็มีสิทธิ์ที่จะถอดถอนเจ้าเมืองกรมการได้ ถ้าประพฤติตนไม่เหมาะสม ก่อซึ่งขัดแย้งสร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎร สำหรับหัวเมืองประเทศราช ซึ่งมีขนบ ธรรมเนียมประเพณีที่ต่างไปจากเมืองหลวงพระมหากษัตริย์จะไม่ทรงเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ การปกครองภายในปล่อยให้ปกครองกันเอง แต่ผู้ปกครองต้องได้รับการแต่งตั้งจาก พระมหากษัตริย์และต้องส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการ อันแสดง ถึงความจงรักภักดีของ เมืองประเทศราชมาถวายตามกำหนดเวลา และเมื่อเกิดศึกสงคราม ก็ต้องเกณฑ์ไพร่มาช่วยรบ

¹ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุกาฬ และพระยาราชเสนา เทศาภิบาล

หน้า 42 - 44

² ก. หน้า 44

³ กวาวรี เวลล์ การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย

กาญจนา สมเกียรติกุล และอื่นๆ ชุมจันทร์ หน้า 180

ส่วนการปกครองในราชธานีนั้น มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้บริหารราชการแผ่นดิน ร่วมกับเสนาบดี 6 ตำแหน่ง คือ สมุหนายก สมุทกลาโหม และเวียง วัง คลัง นา ที่เรียกว่า จตุสดมภ์

ลักษณะการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ ถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเป็นอันหนึ่ง¹ แต่ในความเป็นจริงบางสมัยอำนาจนั้นตกอยู่กับขุนนางที่เป็นผู้เข้าควบคุมงานของรัฐบาลกลาง เช่น กระจุกขุนนาง ที่เริ่มมีบทบาทและอำนาจตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อเจ้าพระยาพญาเดชา (ขุนนาง) ซึ่งเคยสนิทสนมกับรัชกาลที่ 1 มาตั้งแก่มัชฌิมบุรีอยู่อยุธยาและไถ่ของอัครมเหสีในรัชกาลที่ 1 เป็นภรรยา ได้เลื่อนขึ้นเป็นสมุหพระกลาโหม การที่กระจุกขุนนางมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชวงศ์จักรี และคนในตระกูลนี้มีความรู้ความสามารถ จึงเป็นผลให้การบริหารงานของรัฐตกอยู่ในความควบคุมของสมาชิกตระกูลนี้ บทบาทและอำนาจของตระกูลขุนนางได้เพิ่มมากขึ้นเมื่อสนับสนุนเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) กับเจ้าพระยาศรีวิวัฒน์ (หัตถ) ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จเจ้าพระยาฯ พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม จมื่นราชามาตย์ (ชวา) เป็นเจ้าพระยาวรวงษ์ ผู้ช่วยราชการกรมท่า² เมื่อสมเด็จเจ้าพระยาทั้งสองออกอัญมฤตกรรมแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้สืบทอดอำนาจต่อมา โดยเฉพาะปลายรัชกาลที่ 4 อำนาจและอิทธิพลของท่านมีมากจนเป็นที่หวั่นเกรงของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า³ และเมื่อรัชกาลที่ 4 สวรรคต เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็เป็นผู้แต่งตั้งพระมหากษัตริย์และ

¹ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมสมัยอยุธยา" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 47

²เจ้าพระยาพิสากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 หน้า 68 - 69

³รัฐดิ สุทธิสงคราม สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1 หน้า 450

จึงหน้าขึ้นพร้อมกัน¹ ทั้งที่ตำแหน่งวังหน้านั้นเป็นสิทธิของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงแต่งตั้งเอง²

เมื่อรัชกาลที่ 5 ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์นั้นทรงมีพระชนมายุเพียง 15 พรรษา
ก็ยังมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งที่ประชุมเสนาบดีได้เลือกเจ้าพระยาสุริยวงศ์
เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน³ ระหว่างปี พ.ศ. 2411 - 2416 อันนำมาซึ่งจุดสูงสุด
แห่งอำนาจของตระกูลมุนนาคที่นอกจากเจ้าพระยาสุริยวงศ์จะไ้เป็นผู้สำเร็จราชการแล้ว
เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) มุทธนายเป็นสมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภาณุวงศ์
(ท้วม) น้องชายเป็นพระคลังกรมท่า พระยาอาหารบริรักษ์ (บุษ มุสหลง) หลานชายเป็น
เสนาบดีกรมนา และสมาชิกของตระกูลมุนนาคอันเกี่ยวดองกันทางสมรสกับขุนนางผู้ใหญ่ต่าง
ก็คุมตำแหน่งสำคัญอื่น ๆ ไว้สิ้น ซึ่งพร้อมที่จะทำลายอำนาจกษัตริย์ได้ทีเดียว⁴ ในขณะที่
ความรู้สึกของรัชกาลที่ 5 ก็รู้ว่าพระองค์ไม่มีอำนาจอยู่เลย ดังพระราชดำรัสที่ทรงตอบ
ความเห็นของผู้จะได้เปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2427 ว่า "เวลาเราได้เป็นเจ้าแผ่นดิน
ขึ้น ก็เป็นเวลาเคราะห์ร้ายที่ตัวเราเป็นเด็ก เป็นโอรสยิ่งใหญ่ว่าจะถอนอำนาจ
ไ้หมด เหมือนว่าที่ปล่อยจนหมดสายป่านไม่มีเหลือเลย"⁵ นอกจากนี้ใน
ที่ทรงมีถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศา พระองค์ได้ทรงว่า

¹ วิชัย มูลศิลป์ "สภาพที่ปรึกษาาราชการแผ่นดินกับการดึงอำนาจกลับ
พระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 5" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 2 :

98 กรกฎาคม - ธันวาคม 2525

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชวิจารณ์เรื่อง พระราช-
พงศาวดาร กับ เรื่องพระราชประเพณีการตั้งพระมโอรส พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรพันธุ์ทิพย์ภาคย์ 2 กุมภาพันธ์
2479 หน้า 56

³ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5 หน้า 24

⁴ David K. Wyatt. "Family Politics in Nineteenth Century Thai-
land". in Modern Thai Politics From Villages To Nation. p. 69.

⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำรัสทรงตอบความเห็น
ของผู้จะได้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247 " ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย
2417 - 2477 หน้า 77

วันขึ้นครองราชย์ของพระองค์นั้น "เป็นวันเถาะหรือรายอย่างยิ่ง" เปรียบเสมือน
"ตะเถิงหรือจวนจะถึง" และ "ในเวลานั้นอายุพอเพียง 15 ปี กับ 10 วัน
ไม่มีมารดา มีญาติฝ่ายมารดาก็ล้วนแก่โหลแหลวโหล หรือไม่โหลแหลวโหลก็มีได้
ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อคือเจ้านายทั้งปวงก็ตกอยู่
ในอำนาจสมเด็จเจ้าพระยา"¹ ประกอบกับปัญหายุทธศาสตร์ของจักรวรรดินิยมตะวันตก
ที่เริ่มมีบทบาทและอำนาจในภูมิภาคนี้มากขึ้น ซึ่งลักษณะการปกครองของไทยสมัยนั้น
รัฐบาลกลางไม่สามารถที่จะควบคุมหัวเมืองและประเทศราชให้มีประสิทธิภาพได้ อีกทั้ง
ระบบบริหารราชการของรัฐบาลกลางเองก็ยังสับสนวุ่นวายไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นกลไกสำคัญ
ในการควบคุมหัวเมืองและประเทศราชให้เข้มแข็งได้ จึงทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงคิดจัดการ
ปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ทั้งหลีกเลี่ยงปัญหาข้อพิพาทกับมหาอำนาจตะวันตกอันอาจหาเหตุ
เข้าแทรกแซงไทยได้

การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในช่วงต้นรัชกาลนี้ ได้เริ่มดำเนินการเด่นชัดภายหลัง
พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2416 คือ ปีนี้ได้ทรงจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์
ให้เป็นแห่งรวบรวมรายไของรัฐบาลกลางเพียงแห่งเดียว เพื่อให้ได้เงินมาใช้จ่ายในการ
ดำเนินการปฏิรูปบ้านต่าง ๆ ต่อมา² ปี พ.ศ. 2417 ได้โปรดเกล้าฯ จัดตั้งสภาขึ้นเพื่อ
ช่วยในการปกครองอีก 2 สภา คือ สภาที่ปรึกษาาราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาในพระองค์
ด้วยทรงเห็นว่า "บ้านเมืองสิ่งใด ที่ยังรกร้างมาแต่เดิมมากนั้น ถ้าจะทรงจัดการแต่
พระองค์เดียว ก็จะไม่ใคร่สำเร็จไปได้ ถ้ามีผู้ที่จะช่วยกันคิดหลายปัญญาแล้ว การที่รกร้าง
มาแต่เดิมก็จะไ้ปลงเปลื้องไปได้ทีละน้อย ๆ ความก็ความเจริญก็จะบังเกิดกับบ้านเมือง"³

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว " พระบรมราชาราชถึงเจ้าฟ้าวิชิต " "

ในเอกสารทางการเมืองของไทย พ.ศ. 2417-2477 หน้า 130-131

²หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 153 เล่มที่ 12

เรื่อง พระราชดำริจัดการบ้านเมือง เลิศลาส และเรื่องเลิกบ่อนเบี้ย จ.ศ. 1236

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 153 เล่มที่ 6

เรื่อง ประกาศตั้งเกณฑ์นาข้าว จ.ศ. 1236

บทบาทของสภาที่ปรึกษาทั้งสองได้ดำเนินการทางล้านนาหมายโดยออกเป็นพระราชบัญญัติต่าง ๆ ในการปฏิรูปการคลัง การศาล การเลิกทาส และอื่น ๆ อันเป็นการทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นพร้อมกับการตั้งอำนาจกลับคืนสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ การปฏิรูปถึงกล่าวกระทบกระเทือนต่ออำนาจและผลประโยชน์ของเจ้านาย ชุนนางที่เคยได้ผลประโยชน์จากการปกครองแบบเก่าจนเกิดเป็นวิกฤตการณ์วังหน้า ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงการต่อต้านการปฏิรูปการปกครองอย่างรุนแรง ทำให้การปฏิรูปทั้งหลายแทบจะหยุดชะงักลง อย่างไรก็ตามระยะหลังจากนั้นเป็นต้นมารัชกาลที่ 5 ทรงดำเนินนโยบายปฏิรูปอย่างรอบคอบ ก่อเป็นค่อยไปเพื่อรักษาความสามัคคีภายในไว้ให้มั่นคง ไม่ได้เกิดเหตุการณ์อย่างครั้งวิกฤตการณ์วังหน้าขึ้นอีก อันอาจเป็นเหตุให้มหาอำนาจช่วยโอกาสเข้าแทรกแซงได้ ในช่วงนี้พระองค์ได้ทรงเตรียมการวางพื้นฐานการปฏิรูปกว้าง ๆ ต่อไป จะเห็นได้จากการส่งข้าหลวงใหญ่ไปกำกับราชการในหัวเมืองและประเทศราช ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำคัญของการจัดการปกครองมณฑลเทศาภิบาลในเวลาต่อมา

ผู้เขียนเห็นว่า การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในทศวรรษรัชกาลที่ 5 นี้ เป็นประวัติศาสตร์ช่วงสำคัญของการปรับปรุงประเทศ ที่รัชกาลที่ 5 ทรงเริ่มดำเนินการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน เพื่อให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง และรอดพ้นจากภัยคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ทั้งยังเป็นการคืนอำนาจของกษัตริย์กลับคืนมาอีกด้วย แต่ประวัติศาสตร์ในช่วงนี้จากผู้สนใจลึกลับกันค่อนข้างอย่างจริงจัง โดยมากไม่ได้ให้ความสำคัญกับการปฏิรูปการปกครองในระยะหลัง ซึ่งเป็นผลจากการปฏิรูปในระยะแรกที่รัชกาลที่ 5 ทรงหันมาอุปสรรคและมีปัญหาอย่างมากมายั่วยุความยากลำบากจนสามารถปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในระยะหลังได้

อย่างไรก็ตาม ได้มีผู้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว เช่น วุฒิชัย มงคลศิลป์ ในเรื่อง "สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินกับการตั้งอำนาจกลับคืนสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 5" เป็นบทความที่ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและกลุ่มสยามหนุ่ม ที่ดำเนินการปฏิรูปเพื่อชิงอำนาจจากขุนนางเก่ามาสู่

สถาบันพระมหากษัตริย์¹ งานวิจัยของ ชาลส์ รัทน์วูดย์ ในเรื่อง "บทบาทของ
อภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว" ที่กล่าวถึงการ จัดตั้ง
สภาการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อเป็นแนวทางเข้าสู่การจัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภาในสมัย
รัชกาลที่ 7² และงานวิจัยของ เดวิด บี. เจ. อัดัม (David. B. J, Adam.)

ในเรื่อง "Monarchy and Political Change : Thailand Under Chula-
longkorn (1868 - 1885)" ที่ชี้ให้เห็นถึงการ เมืองของไทยในช่วงนี้ว่าเป็นการ

ดึงอำนาจจากกลุ่มอำนาจเก่ากลับคืนสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ เสนอบทบาทของกลุ่มสยามหนุ่ม
ที่มีบทบาทในการดึงอำนาจและเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น วิกฤตการณ์วังหน้า คดีพระปริชาดการ
จนถึง กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญพิวต ซึ่งในช่วงที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจสมบูรณ์³

จะเห็นได้ว่า การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในต้นรัชกาลที่ 5 นี้ ยังขาดการ
ศึกษากันอย่างจริงจัง ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์
โดยสมัยการปรับปรุงประเทศเป็นอย่างยิ่ง สมควรที่จะศึกษากันว่าเผยแพร่ต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษา

เพื่อศึกษา

1. บทบาท อำนาจ และอิทธิพลของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. แนวคิด บทบาท และอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน
3. การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในทศวรรษรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว

¹ วชิรชัย บุญศิริ "สภาที่ปรึกษาการแผ่นดินกับการดึงอำนาจกลับสู่สถาบัน
พระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 5" แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 2 : 96 -
116 กรกฎาคม - ธันวาคม 2523

² ชาลส์ รัทน์วูดย์ บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว 309 หน้า

³ David B.J, Adam. Monarchy and Political Change : Thailand
Under Chulalongkorn (1868 - 1885). 224 p.

4. ปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่สามารถดำเนินการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในท่านต่าง ๆ อย่างรวดเร็วได้

ความสำคัญของการศึกษา

ผลของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบบทบาท อำนาจ และอิทธิพลของสมเด็จพระปิยมหาราชบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ในสมัยการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ทำให้ทราบแนวคิด บทบาท และอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน
3. ทำให้ทราบวิธีการ ปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งปัญหาและอุปสรรคที่ขัดขวางการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน
4. ทำให้ทราบการเมืองการปกครองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนที่จะมีการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางอันเป็นพื้นฐานสำคัญของการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล
5. สามารถนำมาใช้อ้างอิงในการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย ในระดับมัธยมและอุดมศึกษาได้

ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างปี พ.ศ. 2411 - 2431 เป็นสำคัญ ส่วนระยะเวลาก่อนหน้านี้และภายหลังจากนั้นจะศึกษาโดยสังเขป เพื่อเป็นแนวทางประกอบให้เห็นความสำคัญและความต่อเนื่องกัน ดังนี้

1. สภาพการเมืองการปกครองของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อให้เห็นวิวัฒนาการการปกครองก่อนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินครั้งใหญ่
2. บทบาท และอำนาจของตระกูลขุนนาง ที่ส่งผลให้สมเด็จพระปิยมหาราชบรมมหาศรีสุริยวงศ์มีบทบาท อำนาจ และอิทธิพลมากที่สุดเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสมบัติและเน้นหนักศึกษาบทบาท อำนาจ และอิทธิพลของท่านในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3. แนวคิด บทบาท และอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการดำเนินการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน

4. การดำเนินการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาและอุปสรรคที่ขัดขวางการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน

สมมติฐานในการค้นคว้า

1. สมเด็จพระบรมมหาราชวังสุริยวงค์เป็นผู้ที่มีบทบาท อำนาจอย่างมากต่อการเมืองการปกครองของไทยในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2. ความบกพร่องทางการเมืองการปกครองของไทย และการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก เป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำเนินการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน

3. การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการดึงอำนาจกลับคืนมาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นการเตรียมการวางแผนทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองในอนาคต และเป็นการเตรียมการวางพื้นฐานของการปกครองแบบประชาธิปไตย

4. พระปรีชาสามารถ และบุคลิกภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้พระองค์สามารถฟันฝ่าอุปสรรคและแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่ขัดขวางการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินได้สำเร็จ

วิธีการดำเนินการศึกษา

การศึกษาเรื่องนี้ จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านเอกสาร (Documentary Research) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาจะใช้ข้อมูล

ที่เป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เป็นสำคัญ และอาจมีข้อมูลที่เป็นเอกสาร
ชั้นรอง (Secondary Sources) ประกอบด้วย

แหล่งศึกษาค้นคว้า

1. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. หอสมุดแห่งชาติ
3. แหล่งอื่น ๆ เช่น หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันวิทยบริการ หอสมุดคณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฯลฯ

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น ได้แก่
 - 1.1 เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5
 - สารบัญสกฤตพิเศษ รัชกาลที่ 5
 - เอกสารรัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ
 - 1.2 เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว
 - จดหมายเหตุราชกิจรายวัน
 - ราชกิจจานุเบกษา
 - เรื่องสถาปนาภิเษการาชาการแผ่นดิน
 - พระราชพงศาวดาร ฯ รัชกาลที่ 5
2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นรอง ได้แก่
 - 2.1 ประเภทหนังสือ และปฏิญาณพันธ์
 - ขจร สุขพานิช ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย
 - ชัยอนันต์ สมุทวณิช การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย

- นรงค์ พวงพิศ ประวัติดำรงการปกครองและการเมืองไทย
- สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์ การปฏิรูปภายในราชอาณาจักรสมัยสมเด็จพระ

ปิยมหาราช

- Tej Bunnag. The Provincial Administration of Siam
1892 - 1915 The Ministry of the Interior under Prince Damrong
Rajanubhab.

2.2 ประเภทวารสาร

- แถลงงานประวัติดำรง เอกสารโบราณคดี
- ประวัติดำรง
- สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

สภาพการณ์โดยทั่วไปก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ประเทศสยามมีการปกครองที่รวมศูนย์อำนาจอย่างสมบูรณ์เป็นครั้งแรก พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจอย่างล้นพ้น เกิดขาดความระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทั้งทางทฤษฎีและปฏิบัติ เมืองหลวงที่กรุงเทพฯ กลายเป็นศูนย์กลางที่มีอำนาจสูงสุด อำนาจอิสระของบรรดาหัวเมืองและประเทศราชเริ่มสูญหายไป รัฐบาลสามารถแต่งตั้งข้าราชการของคนที่มีความรู้ความสามารถออกไปปกครองหัวเมืองรอบนอกได้สำเร็จ อันเป็นการยกเลิกการสืบทอดอำนาจของเจ้าเมืองแบบเก่า แทนที่ด้วยบุคคลที่มีความรู้ความสามารถจากระบบการศึกษาแบบใหม่ ปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล ประกอบกับการปฏิรูปประเทศในด้านอื่น ๆ ทำให้ประชาชนในหัวเมืองถูกดึงเข้าสู่ระบบการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ที่กรุงเทพฯ กล่าวได้ว่า การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทย แต่ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 การปกครองระบอบเก่าของไทยเป็นไปในลักษณะอำนาจกระจาย ในทางทฤษฎีพระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ แต่ในทางปฏิบัติอำนาจมักตกอยู่กับเจ้านายขุนนางที่มีอิทธิพลในวงรัฐบาล การปกครองหัวเมืองก็เป็นเพียงหลักการเท่านั้นที่รัฐบาลกลางมีอำนาจเด็ดขาด แต่ในทางปฏิบัติรัฐบาลกลางมีอำนาจเพียงหัวเมืองรอบ ๆ เมืองหลวง หัวเมืองที่ห่างไกลออกไปอำนาจของรัฐบาลกลางก็ยิ่งลดน้อยลงตามระยะทางที่ห่างไกล ทั้งนี้เป็นเพราะอุปสรรคจากการคมนาคมสื่อสารที่เป็นไปอย่างยากลำบาก หัวเมืองจึงมีอิสระในการปกครอง การจัดเก็บรายได้ภายในเมืองของตนมาก รัฐบาลกลางเองก็จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการกินเมืองนี้ ครามเท่าที่หัวเมืองยังจงรักภักดี และไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนอันเป็นการทำลายความสงบสุขของบ้านเมือง ในหัวเมืองประเทศราชนอกจากจะยิ่งห่างไกลออกไปแล้วไทยยังให้ปกครองกันเอง เพราะมีเชื้อชาติ ประเพณี วัฒนธรรมที่ต่างกัน ความผูกพันของ

หัวเมืองประเทศราชกับรัฐบาลกลางขึ้นอยู่กับพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ เป็นสำคัญ จึงเป็นลักษณะการพึ่งพาประเทศใหญ่ให้ความคุ้มครองป้องกันศัตรูที่จะมารุกราน หรือยอมอ่อนน้อม เพราะเกรงการรุกรานจากไทย โดยส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายตามกำหนด แต่เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนแปลงไป ลักษณะการปกครองระบอบเก่ากลับไม่เหมาะสม มีความบกพร่องไร้ประสิทธิภาพ โดยเฉพาะเมื่อต้องเผชิญกับภัยคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ทำให้ผู้นำไทยเล็งเห็นว่าสิ่งที่จำเป็นต่อการคุกคามของตะวันตกได้คือ การปฏิรูปประเทศ หัวประเทศให้ทันสมัย ซึ่งได้มีการวางพื้นฐานมาบ้างแล้วในสมัยรัชกาลที่ 4

ในบั้นนี้จะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งการติดต่อกับต่างประเทศ เพื่อชี้ให้เห็นพื้นฐานโดยทั่วไปของไทย ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ที่จะมีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง

การปกครองแบบราชาธิปไตยของไทยเกิดขึ้นเพราะความต้องการรวบรวมกำลังคนให้พร้อมต่อภาวะสงคราม พระมหากษัตริย์จะเป็นแม่ทัพนำประชาชนออกต่อสู้ ศัตรูที่เข้ามารุกราน การปกครองแบบราชาธิปไตยนี้ได้รับการพัฒนามากขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นผลมาจากการขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง มีประชาชนหลายเชื้อชาติเข้ามารวมอยู่ในอาณาจักรทำให้ต้องใช้วิธีที่เด็ดขาด และการรับแบบอย่างการปกครองของขอมเข้ามาใช้ โดยเฉพาะลัทธิเทวราชที่ทำให้สถาบันกษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ลัทธิเทวราชได้ส่งเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้สูงส่งยิ่งขึ้น แยกพระมหากษัตริย์ออกจากประชาชนด้วยระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ของพราหมณ์ และกษัตริย์บาล ตลอดจนการใช้คำราชาศัพท์เพื่อรักษารูปแบบเทวราชของพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์เป็นผู้คุมอำนาจในการบริหารประเทศ การออกกฎหมาย และการศาลโดยมีเสนาบดีคอยช่วยเหลือ และทรงผูกขาดสิทธิและอำนาจในการแต่งตั้งถอดถอน เลื่อนหรือลดตำแหน่ง และการลงโทษประหารชีวิตแผ่นดินของพระองค์

การปกครองแบบนี้จึงถืออาญาสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ¹ ทั้งพระราชกำหนด
เก่า พ.ศ. 2263 กล่าวถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไว้ตอนหนึ่งว่า

อนึ่งแผ่นดินเป็นใหญ่แต่สมเด็จพระมหากษัตริย์แต่ผู้เดียว
พระมหากษัตริย์เจ้านั้นเป็นสมมติเทวดา จะใหญ่ใหญ่เป็นผู้น้อย ๆ
เป็นผู้ใหญ่ก็ได้ ถ้าสมเด็จพระมหากษัตริย์มีพระราชโองการด้วยกิจ
สิ่งใด ๆ ก็คือ กุญแจไขขวานฟ้า ถึงมาหาว่าถูกต้องคนไม่แลดูเขา
มีอาจสามารถจะหนานใด ย่อมจะหักทำลายไป²

พระมหากษัตริย์จึงมีพระราชอำนาจอย่างล้นพ้น เป็นทั้งเจ้าชีวิต เจ้าแผ่นดิน หรือเป็น
เจ้าของทุกสิ่งทุกอย่างในพระราชอาณาจักรของพระองค์ ซึ่งจะเห็นได้จากพิธีพระบรม
ราชาภิเษกเมื่อพระมหากษัตริย์ได้รับพระสุพรรณบัฏ พระมหาพิชัยมงกุฏ และเครื่อง
ราชกกุธภัณฑ์แล้ว เสด็จขึ้นประทับที่พระที่นั่งในพระราชอาณาจักรแด่พระมหากษัตริย์ ๆ
จะทรงคืนให้อยู่ในความดูแลของเสนาบดี ซึ่งเท่ากับเป็นการรับรองตำแหน่งของ
เสนาบดีว่าได้รับการแต่งตั้งจากพระองค์ แต่อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติแล้วพระราช
อำนาจที่เทพยดาของพระมหากษัตริย์ถูกจำกัดด้วยทศพิธราชธรรม³ และอำนาจของ
เจ้านาย ขุนนางที่อาจขึ้นมาล้มล้างอำนาจของพระองค์ได้ถ้าไม่อยู่ในทศพิธราชธรรม
เพราะการปราบดาภิเษกถือเป็นการขึ้นสู่ราชบัลลังก์โดยชอบธรรมเหมือนกัน⁴

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "ลักษณะการปกครองของสยามแต่
โบราณ" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 14

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 152

³ นรงค์ พวงพิศ ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย หน้า 8

⁴ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมสมัยอยุธยา" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 49

การปกครองของสยามแต่โบราณได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงมาตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ จากระบบจตุสดมภ์ ก็เปลี่ยนมามีตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี สมุหนายกหัวหน้าฝ่ายพลเรือน และสมุหกลาโหมหัวหน้าฝ่ายทหาร เพื่อถึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ต่อมาก็ให้สมุหนายกควบคุมทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนในหัวเมืองฝ่ายเหนือ สมุหกลาโหมคุมหัวเมืองฝ่ายใต้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม การปกครองดังกล่าวก็ไม่ถือว่าเป็นการรวมอำนาจนัก เพราะมีปัจจัยหลายอย่างที่เป็นอุปสรรคของรัฐบาลกลางในการควบคุมหัวเมือง โดยเฉพาะสภาพการคมนาคมสื่อสารที่ยากลำบากของสมัยนั้น¹ ระบบเศรษฐกิจที่กระจายไปทั่ว หัวเมืองสามารถเลี้ยงตัวเองได้โดยไม่ต้องพึ่งรัฐบาลกลาง ความอิสระนี้จึงเปิดโอกาสให้เจ้าเมืองเป็นกษัตริย์ในดินของตน ข้าราชการหัวเมืองไม่มีเงินเดือนแต่ได้ผลประโยชน์จากการกินเมือง²

การปกครองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4

การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 นับเป็นความตกต่ำที่สุดของความเสื่อมทางทหารและการปกครองของประเทศ³ อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาแตกแยกออกเป็นก๊กเป็นเหล่า เช่น ก๊กสุกี้พระนายกอง ก๊กเจ้าพระยาพิชัยโลก ก๊กเจ้าพระฝาง ก๊กเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ก๊กเจ้าพิมาย และก๊กพระยาตาก ก๊กของพระยาตากนั้นได้เปรียบกว่าก๊กอื่น ๆ ที่สามารถคุมเส้นทางคมนาคมติดต่อกับภายนอก และยังเป็นพี่รวมของขุนนางส่วนกลาง จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะกอบกู้เอกราช ขับไล่พม่าออกจากเขตแดน และรวบรวมอาณาจักรให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งพระยาตากก็

¹Thawatt Mokarapong. History of the Thai Revolution A Study in Political Behaviour. p. 60

²สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ และพระยาราชเสนา เทศาภิบาล
หน้า 42 - 44

³Bishop Ronald Smith. Siam. p. 102

สามารถกู้เอกราชได้สำเร็จภายในเวลาเพียง 7 เดือนเท่านั้น และปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ สถาปนารัฐธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีแห่งใหม่แทนกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2311¹ และยังสามารถรวบรวมอาณาจักรได้สำเร็จในอีก 3 ปีต่อมา

ความพินาศของกรุงศรีอยุธยา ก่อให้เกิดผลเสียต่อระบบการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมมาก ตลอดรัชสมัยของพระเจ้าตากสินก็เต็มไปด้วยการสงคราม ไม่มีเวลาที่จะจัดรูปแบบการปกครองแบบใหม่ได้ ดังนั้นพระบรมราโชบายของพระเจ้าตากสินก็คือการรื้อฟื้นสถาบันต่าง ๆ ซึ่งเคยมีมาครั้งกรุงศรีอยุธยาคลับมาใช้อีก โดยยังคงรูปแบบการบริหารต่าง ๆ ไว้ไม่เปลี่ยนแปลง แต่จะเน้นการสร้าง ความมั่นคงให้กับอาณาจักร เช่น การออกพระราชกำหนดลักษณะ พ.ศ. 2316 ให้ไพร่ตอ้งสังกัดท้องมือ ชื่อนาย และเมืองที่อยู่ทุกคนเพื่อสะดวกในการควบคุมกำลังคน และการสถาปนารัฐประเศราชเพื่อป้องกันกรรุกรานของพม่า ทางเหนือมีเมืองเวียงใหม่ ลำปาง ลำพูน² ทางใต้ยกเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเคยเป็นเมืองเอกให้เป็นเมืองประเศราช³ และยังเตรียมการให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ไปปกครองเขมร แต่เกิดจลาจลในกรุงธนบุรีเสียก่อนจึงไม่สำเร็จ หัวเมืองสำคัญก็โปรดให้แม่ทัพที่สามารถไปปกครองจะได้ช่วยป้องกันข้าศึกได้รวดเร็ว เช่น ให้เจ้าพระยาสุรสีห์ไปครองเมืองพิษณุโลก เจ้าพระยาพิชัยราชาครองเมืองสวรรคโลก⁴ เมื่อขับไล่พม่าออกไปจากอาณาจักรแล้วพระองค์ยังได้ขยายอำนาจเข้าไปในลาวใต้หัวเมืองลาว หัวเมืองอีสานเข้ามาอยู่ในอำนาจมาก อาจกล่าวได้ว่าสมัยพระเจ้าตากสินนี้เป็นสมัยแห่งการฟื้นฟู

¹ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 หน้า 27

²ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 40 หน้า 66 - 77

³ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 31 หน้า 4

⁴ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 หน้า 39

อำนาจ ที่สามารถกู้เอกราช รวบรวมประเทศ ขับไล่นาม้าและขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง เมื่อสิ้นสมัยของพระองค์ไทยก็ยิ่งใหญ่โตกรุงศรีอยุธยาเดิม¹

การจลาจลปลายสมัยกรุงธนบุรี พ.ศ. 2325 ทำให้เกิดการสถาปนาราชวงศ์ใหม่คือ ราชวงศ์จักรี และโยย้ายเมืองหลวงมาอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา² สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกฯ จึงโดยตำแหน่งหน้าที่รับผิดชอบเป็นผู้ควบคุมกำลังคนของประเทศได้รับการทูลเชิญให้ขึ้นครองราชสมบัติหลังจากที่พระองค์นำทัพกลับจากสงครามกับเขมร การขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 1 นี้ มีลักษณะเป็นแบบ "อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ" ซึ่งหมายถึงพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติด้วยความยินยอมของเจ้านาย ขุนนาง และพระสงฆ์ * เนื่องจากพระองค์ไม่ได้เป็นผู้สืบสันตติวงศ์ และการขึ้นครองราชย์ของพระองค์เป็นไปตามคำกราบทูลเชิญดังกล่าว พระองค์จึงได้สถาปนาอุดมการณ์รัฐขึ้น โดยเน้นความกึกที่ว่า พระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งคนทั้งหลายอยู่เชิญให้ครองราชสมบัติ ทรงทำหน้าที่การเป็นประธานในการจรโลง "ธรรม" ความทรงสนะของพุทธศาสนาในฐานะธรรมิกราชาธิราช เพื่อให้เป็นที่ยอมรับว่าพระองค์ทรงมีสิทธิธรรมที่จะเป็นใหญ่เหนือหัวเมืองและประเทศราช³ ทั้งยังใช้อุดมการณ์นี้อธิบายถึงการสืบอำนาจของราชวงศ์ก่อน ๆ⁴ พระองค์ทรงทำตัว

¹Bishop Ronald Smith. Siam. p. 110 - 112

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1
หน้า 10 - 20

*ซึ่งจะเป็นแบบอย่างการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์นี้ต่อมาทุกพระองค์ก็ต้องได้รับการกราบทูลเชิญ หรือการยอมรับจากที่ประชุมของเจ้านาย ขุนนาง และพระสงฆ์

³สายชล วรรณรัตน์ พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 - 2352) หน้า 241-243

⁴นิธิ เอียวศรีวงศ์ ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพงศาวดารอยุธยา

เป็นนักวิปริตพุทธ จะเห็นจากการป้องกันศัตรูจากภายนอก การสร้างและบูรณะวัดหลายแห่ง การออกกฎปกครองสงฆ์ และที่สำคัญคือการชำระพระไตรปิฎก¹ ซึ่งเราจะเห็นพระราชโววายของพระองค์ในคัมภีร์จากบทพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งในนิราศท่าหินแดง ที่ว่า

ตั้งใจจะอุประถัมภก

ขอยกพระพุทธศาสนา

จะป้องกันขอบเขตสี่มา

รักษาประชาชนและมนตรี²

แม้แต่การได้น้ำกัทรงออกพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงใหม่ เน้นความสำคัญของพุทธศาสนา มากกว่าพราหมณ์ และให้ทำลายพวกหัวลึงค์ด้วย³ แสดงถึงการหันกลับไปในาธรรมราชา มาใช้อีก ลัทธิเทวราชเริ่มอ่อนลงไป ซึ่งจะเป็นผลให้พระมหากษัตริย์มีความใกล้ชิดกับประชาชนมากยิ่งขึ้น จะเห็นได้จากการตั้งโรงงานและห้ามยิงกระสุนเวลาเสด็จพระราชดำเนินในสมัยรัชกาลที่ 2 มีการรับฎีกาและตั้งกองชำระคดีปราบโจรผู้ร้ายในสมัยรัชกาลที่ 3 สมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเสด็จออกรับฎีกาเองเกือบละ 4 ครั้ง ให้ราษฎรเข้าเฝ้าได้ และการเปลี่ยนแปลงประเพณีให้เกิดความยุติธรรมแก่ราษฎร

ความพยายามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนหน้านั้น เป็นความพยายามที่จะฟื้นฟูความเจริญรุ่งเรืองของอยุธยาให้กลับคืนมา "เหมือนครั้งบ้านเมืองดี" ซึ่งการฟื้นฟูเหล่านี้มีพื้นฐานมาจากสมัยกรุงธนบุรีแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎก การออกกฎปกครองสงฆ์ การฟื้นฟูศิลป วรรณกรรม การเขียนพงสาวดาร และการชำระ

¹Klaus Wenk. The Restoration of Thailand Under Rama I 1782 - 1809. p. 40 - 41

²เปลื้อง ณ นคร ประวัติวรรณคดีไทย สำหรับนักศึกษา หน้า 223

³ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง ศิริสุข และพรณี สรุงบุญมี หน้า 93.

กฎหมาย จุฬประสงคักเพื่อให้เป็นแบบอย่างทางศิลปวิทยาการของไทยต่อไป และยังเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ที่ดี อันเป็นการสร้างศิลปะการปกครองเตรียมพร้อมสำหรับพระมหากษัตริย์องค์ต่อ ๆ ไป โดยเฉพาะให้อยู่ในหลักพิทธาธรรมและถือปฏิบัติตามกฎที่มีอยู่ในพระธรรมนูญศาสตร¹

รูปแบบการปกครองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นยังคงรูปแบบการปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยาไว้เป็นส่วนใหญ่ จะเปลี่ยนแปลงก็ส่วนปลีกย่อยเท่านั้น โดยแบ่งเป็น 3 ระดับ

1. การปกครองส่วนกลาง มีกรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงศูนย์กลางของการปกครองอาณาจักร พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขมีอำนาจสูงสุดทรงทำการปกครองร่วมกับเสนาบดีหกตำแหน่ง คือ อัครมหาเสนาบดีสมุหนายก และสมุหกลาโหม กับ จตุสดมภ์ นอกจากนี้ยังมีมนตรีทั้งหกที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์คือ กรมล้อมพระราชวัง กรมพระสุรัสวดี กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมธรรมการ กรมอาลักษณ์ และกรมภูษามาลา รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชาธิบายการปกครองแบบนี้ว่า "พระเจ้าแผ่นดินเป็นใจเมือง อัครมหาเสนาบดีทั้งสองเป็นตาเมือง จตุสดมภ์สี่เป็นแก้วเมืองขึ้นเมืองเคโหสีหราชเป็นมือเมือง"^{2*} ซึ่งเป็นการปกครองระบบเก่าที่มีมาแต่ครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ต้องการให้เจ้านายมีบทบาทในทางการเมืองเหนือ

¹ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรวงบุญมี หน้า 99

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชาธิบาย ว่าด้วยยศขุนนาง" ใน การแต่งตั้งขุนนางไทยสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า (10) - (11)

*เคโหสีหราช หมายถึง พระยาสีหราชเคโหชัย และพระยาสีหราชฤทธิไกร แม่ทัพบก แม่ทัพเรือ ตามลำดับ

เสนาบดีจึงโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ที่สามารถเป็นผู้กำกับราชการกรมต่าง ๆ เช่น สมเด็จพระอนุชากรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ เป็นผู้สำเร็จราชการต่างประเทศ พระกรรมเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นผู้กำกับราชการกรมมหาดไทยและกรมวัง เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีย และกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ กำกับราชการกรมกลาโหม** กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ไก่กำกับราชการกรมท่า กรมหมื่นเทพพลภักดิ์ และกรมหมื่นรักษนเรศ ไก่กำกับกรมพระศขบาล กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ ไก่กำกับกรมเมือง¹ การบริหารราชการแผ่นดินจะไต่สละกรวดเร็วขึ้น

2. การปกครองหัวเมือง หัวเมืองหัวราชอาณาจักรอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของกรมมหาดไทย กรมกลาโหม และกรมพระคลัง แล้วแต่หัวเมืองนั้น ๆ ขึ้นอยู่โดยทางทฤษฎีพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้แต่งตั้งเจ้าเมืองให้มีอำนาจบังคับบัญชาสิทธิขาดอย่างผู้ต่างประเทศ แต่โดยมากเจ้าเมืองมักเป็นผู้ที่มีอำนาจและอิทธิพลในเมืองเหล่านั้นอยู่แล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงออกพระราชกำหนดการปกครองหัวเมือง พ.ศ. 2345 โดยคัดทอนอำนาจของเจ้าเมืองในการแต่งตั้งข้าราชการสำคัญ ๆ ทุกตำแหน่ง² เพื่อให้การปกครองหัวเมืองมีประสิทธิภาพมากขึ้น ตั้งแต่นั้นมาตำแหน่งปลัด (รองเจ้าเมือง) จะได้รับการแต่งตั้งจากกรมมหาดไทย กรมกลาโหม หรือกรมพระคลัง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเขตปกครองที่เมืองนั้น ๆ ตั้งอยู่ ตำแหน่งพล (ฝ่ายทหาร) ได้รับการแต่งตั้งจากกรมอาสาตำแหน่งมหาดไทย (ฝ่ายพลเรือน) ได้รับการแต่งตั้งจากกรมมหาดไทย ตำแหน่งยกกระบัตรแต่งตั้งทางกรมวัง ข้าราชการอื่น ๆ เช่น เมือง (เวียง) วัง คลัง นา

* เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ ทิวงคต ตำแหน่งนี้ก็ตกแก่เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีด้วย

** เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีสิ้นพระชนม์ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรียไต่กำกับราชการกรมมหาดไทยและกรมวัง กรมหมื่นศักดิ์พลเสพไต่กำกับราชการกรมกลาโหม

¹ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 1 หน้า 122 - 123

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 454 - 458

ก็ได้รับการแต่งตั้งจากกรมที่มีชื่อท่านเองเดียวกันจากเมืองหลวงหน้าห้องเจ้าเมือง
กรมการยังคงใช้ตามพระราชกำหนดลักษณะการปกครองหัวเมือง พ.ศ. 2270 ที่
ประกาศให้เจ้าเมืองกรมการ นายบ้าน นายแขวง คูแฉกผู้สุพรรณบุรี ไม่ให้ยกขึ้น
ขึ้นแห่งราษฎร รักษาความมั่นคงของเมืองไว้ จัดทำบัญชีกำลังคน ทักสินว่าความ
อย่างยุติธรรม ถ้าละเลยมีโทษถึงชีวิต¹ ทุกปีต้องทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาใน
เทศกาลพระราชพิธีตรุษ สารท ที่วัดใหญ่ในเมือง ยกกระบัตรเป็นผู้ตรวจบัญชี ผู้ที่ขาด
ถือน้ำถือว่าเป็นกบฏ มีโทษประหารชีวิต เว้นแต่เจ็บป่วยห้ามมาไม่ไ้ หรือไป
ราชการไกลเท่านั้น² ดูเหมือนว่ารัฐบาลกลางจะสามารถควบคุมหัวเมืองได้อย่างมี
ประสิทธิภาพ แต่ในความเป็นจริงแล้วการปกครองคงกล่าวไม่ได้ผลเท่าที่ควร เพราะ
ปัญหาการคมนาคมสื่อสารสมัยนั้น ทั้งที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึง
สภาพของการปกครองหัวเมืองไว้ตอนหนึ่งว่า

...หัวเมืองก็อยู่หลายทิศหลายทาง จะจัดการอันใดพันวิสัยที่เสนาบดี
ที่จะออกไปจัดการหรือตรวจงานไ้เอง ไ้แต่มีท้องตราสั่งข้อบังคับ
และแบบแผนส่งออกไปในแผ่นกระดาษให้เจ้าเมืองจัดการ ก็เจ้าเมือง
หลายสิบคนด้วยกันจะเข้าใจคำสั่งต่างกันอย่างไร เสนาบดีอยู่ใน
กรุงเทพฯ ก็ยากที่จะรู้...³

¹ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ พระราชกำหนดครั้งกรุงศรีอยุธยา
หน้า 19 - 30

² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 หน้า 181 - 182

³ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ รายงานการประชุมเสนาบดี
ร.ศ. 116 กระทรวงมหาดไทย หน้า 2-3 (อ้างอิงมาจากความรู้เรื่องเมืองสยาม
รองศาสตราจารย์ หน้า 35)

สภาพการคมนาคมสื่อสารที่ไม่ดีนี้ก่อให้เกิดปัญหาการควบคุมหัวเมือง ทำให้ง่ายต่อการเกิดอำนาจกระจายหัวเมืองจึงมีอิสระในการปกครองตนเองมาก โดยทั่วไประดับของการควบคุมหัวเมืองขึ้นอยู่กับระยะทางไกลใกล้จากเมืองหลวง หัวเมืองที่ไกลมากก็มีเจ้าเมืองที่สืบทอดสายโลหิต¹ ความอิสระของหัวเมืองจึงกล่าวเปิดโอกาสให้เจ้าเมืองกรมการใช้จ่ายตำแหน่งหน้าที่หาผลประโยชน์จากการ "กินเมือง" แท้ก็ตอกลูกสุรุ่ยของประชาชนควย ถ้าประชาชนเกิดร้อนก็อาจจะร้องเรียนเข้ามายังเมืองหลวงได้

3. การปกครองหัวเมืองประเทศราช สมุหนายกหรือสมุหกลาโหมจะเป็นผู้ควบคุมดูแลแล้วแต่ว่าเมืองนั้นอยู่ในเขตปกครองใด ผู้ที่จะเป็นเจ้าประเทศราชต้องได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลกลาง ๆ จะปล่อยให้หัวเมืองประเทศราชปกครองกันเอง เพราะนอกจากเป็นหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลแล้ว ยังเป็นเมืองที่มีชนบประเพณีวัฒนธรรมหรือเชื้อชาติต่างจากไทย และลักษณะของการเข้ามาเป็นเมืองประเทศราชนั้นเป็นเพียงการยอมรับอำนาจหรืออิทธิพลของไทยที่มีเหนือเมืองของคนเท่านั้น ซึ่งเปลี่ยนแปลงได้เพื่อความอยู่รอดของเมืองตนเอง หน้าที่ของเจ้าเมืองประเทศราชจะต้องดูแลความมั่นคงไม่ให้ข้าศึกล่วงล้ำเข้ามาในเขตแดนซึ่งเป็นการรักษาความมั่นคงของรัฐบาลกลางนั่นเอง และหัวเมืองประเทศราชจะต้องนำดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองเครื่องราชบรรณาการมาถวายตามประเพณีถ้าขัดขึ้นมีโทษถึงตาย² ในสมัยรัชกาลที่ 1 ไทยได้ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง ทางเหนือได้สถาปนาหัวเมืองล้านนาไทยขึ้นใหม่ และได้เชียงใหม่ เชียงรุ้ง เมืองลื้อ ลีบสองพันนา ทางใต้มีอิทธิพลเหนือนครศรีธรรมราชและสงขลา มากขึ้น โดยยกเลิกฐานะประเทศราชของเมืองนครศรีธรรมราชให้เป็นเมืองชั้นเอก กังเคิม และแยกสงขลาที่เคยขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชมาขึ้นกับกรุงเทพฯ โดยตรง

¹Walter F. Volla. The Impact of the west on Government in Thailand. p. 327

²กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 หน้า 128 - 129

และยังได้ปัตตานี ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานูมาอยู่ในอำนาจ ส่วนทางตะวันออก
ญวนเกิดกบฏไคเซินทำให้ไทยสามารถเข้าควบคุมลาว เขมรไค้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดย
เฉพาะเขมรไทยไค้ผนวกเสียมราฐ พระตะบอง ศรีโสภณเข้ามาอยู่ในอาณาจักรไทย¹
เพื่อเป็นการควบคุมและถ่วงดุลย์เขมรให้อยู่ในอำนาจของไทย

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ไทยมีอำนาจเหนือเจ้าเมืองประเทศราชมาก ถ้า
ผู้ใดอ่อนแอหรือคึกกบฏจะถูกถอดถอนออกทันที เช่น เมืองจำปาศักดิ์เจ้าเมืองไม่สามารถ
ปราบกบฏายเชียงแก้ว (พ.ศ. 2334) และกบฏายสาเกียดโง้ง (พ.ศ. 2360)
ก็ถูกถอดออกทั้งสองครั้ง เจ้านันทเสนแห่งเวียงจันทน์คึกกบฏก็ถูกถอดออกตั้งเจ้าอินทร์
(นอง) เป็นเจ้าเมืองแทน² ประเทศราชเมืองใดเป็นกบฏก็ถูกรัฐบาลกลางปราบปราม
อย่างรุนแรง เช่น เมืองปัตตานี เมื่อปราบแล้วจึงถูกแบ่งแยกออกเป็น 7 หัวเมือง
เล็ก ๆ เป็นอิสระต่อกันภายใต้การดูแลของสงขลา³ เมืองไทรบุรีก็เช่นกันเมื่อถูกปราบ
แล้วยังถูกแบ่งแยกออกเป็น 4 หัวเมือง⁴ และครั้งสุดท้ายที่เกิดกบฏเวียงจันทน์ (พ.ศ.
2369) ก็ถูกปราบปรามอย่างรุนแรง รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดให้ยกเลิกฐานะประเทศราช
เวียงจันทน์ ให้จำปาศักดิ์ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และยังได้กวาดต้อนครัวจากฝั่งขวา
แม่น้ำโขง ข้ามแดนญวนเข้ามาตั้งบ้านเมืองทางฝั่งซ้าย ซึ่งทำให้เกิดมีเมืองขึ้นในภาค
อีสานเป็นจำนวนมาก⁵ หัวเมืองเหล่านี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ หัวเมืองใหญ่

¹ คี.จี. ฮอลล์ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 แปลโดย
คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ หน้า 570 - 571

² เติม สิงหสิริจิต ฝั่งขวาแม่น้ำโขง เล่ม 1 หน้า 374 - 375 หน้า
380 - 382 และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 1 หน้า 214 - 215

³ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 หน้า 9

⁴ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ หน้า 337

⁵ เติม วิชาคพจนกิจ ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 1 หน้า 134 - 135

ให้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ หัวเมืองเล็กขึ้นกับหัวเมืองใหญ่ บางเมืองก็ขึ้นกับกรุงเทพฯ เพื่อลดอำนาจของหัวเมืองใหญ่และเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ทุกเมืองอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองนครราชสีมา ซึ่งได้รับการสถาปนาให้เป็นหัวเมืองชั้นเอกในรัชกาลนี้ วิธีการปราบปรามหัวเมืองประเทศราชที่ก่อการกบฏอย่างรุนแรงเช่นนี้ทำให้ประเทศราชต่าง ๆ หวาดกลัวยอมอยู่ในอำนาจของรัฐบาล เช่น หัวเมืองลานนาไทยกล่าวได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไททรงทำให้พรมแดนของอาณาจักรเกิดความมั่นคงและยังมีอิทธิพลเหนือหัวพันทั้งห้าทั้งหก และเขมรแทนญวนอีกด้วย¹ แต่อย่างไรก็ตามในสมัยของพระองค์ก็เริ่มเผชิญกับภัยคุกคามของตะวันตก ซึ่งกลุ่มผู้นำหัวใหม่ของไทยที่เริ่มรับวิทยาการตะวันตกเห็นว่าการปกครองระบอบเก่าของไทยไม่สามารถตอบโต้การคุกคามของตะวันตกได้ เมื่อเปลี่ยนรัชกาล เสนาบดี ขุนนาง ข้าราชการจึงได้ไปทูลเชิญเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งไททรงศึกษาวิทยาการตะวันตกให้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 4 ในสมัยของพระองค์จึงเริ่มต้นปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย เพื่อให้รอดพ้นจากภัยคุกคามของชาติตะวันตก แต่การปฏิรูปต่าง ๆ นั้นยังไม่ก่อให้เกิดผลที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองเหมือนกับสมัยรัชกาลที่ 5 พระราชโอรสของพระองค์

กฎหมายและการศาล

กฎหมายของไทยนั้นรับอิทธิพลมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของอินเดีย และมีราชศาสตร์ อันเป็นพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ที่ออกมาใช้แต่ละสมัย มีทั้งพระราชบัญญัติ พระราชกำหนด และประกาศต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่พระมหากษัตริย์จะออกตามพระธรรมศาสตร์เพื่อให้กฎหมายของพระองค์มีผลใช้บังคับได้นาน ความรุ่งเรืองทางกฎหมายของไทยได้สิ้นสุดลงใน พ.ศ. 2310 เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ 2

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3
หน้า 277 - 278 หน้า 332

คาดว่ามีความหมายหลงเหลืออยู่เพียงหนึ่งในสิบเท่านั้น¹ รัชกาลที่ 1 จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการชำระกฎหมายขึ้น* เพราะกฎหมายนอกจากจะเป็นหลักประกันความยุติธรรมให้กับราษฎรและก่อให้เกิดความสงบในนานเมืองแล้ว กฎหมายยังเป็นเครื่องมือของกษัตริย์ในการปกครองให้คนยอมรับอยู่ใต้อำนาจ การชำระกฎหมายของรัชกาลที่ 1 จึงนับเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งในการฟื้นฟูประเทศ² กฎหมายใหม่นี้เรียกว่า กฎหมายตราสามดวง ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้ทรงออกประกาศห้ามสูบบุหรี่ สมัยรัชกาลที่ 3 มีกฎหมายลักษณะโจรห้าเส้น** ที่ให้ประชาชนร่วมกันรับผิดชอบในการป้องกันโจรผู้ร้ายในท้องถิ่นของตน และในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็มีประกาศออกมาเป็นจำนวนมากเพราะการพิมพ์เริ่มแพร่หลาย อย่างไรก็ตามเมื่อกาลเวลาผ่านไปความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคมมีมากขึ้น กฎหมายของไทยที่ใช้กันมากี่ล้าสมัย ขาดความยุติธรรม โดยเฉพาะชาติกะฉิบตงที่เข้ามาติดต่อกับค้าขายและมีสัมพันธไมตรีกับไทยไม่ยอมอยู่ภายใต้กฎหมายไทย กฎหมายไทยล้าสมัย ป่าเถื่อน ซึ่งทำให้ไทยต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตก็เป็นปัญหาเพิ่มมากขึ้นเมื่อคนในบังคับของต่างชาติอยู่นอกเหนือกฎหมายไทย ส่วนทางด้านการศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้แบ่งการบริหารทางการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน คือ ฝ่ายให้คำปรึกษา กับฝ่ายบริหาร คือมีพรหมมณีนพที่ตีความกฎหมาย แต่อ่านาจอใน

¹ ริชาร์ด โอ. คอนเนล "การตีความกฎหมายไทยโบราณ" รวมบทความประวัติศาสตร์ 2 : 27 มกราคม 2524

* คดีที่เป็นต้นเหตุคือ คดีฟ้องหย่าของอำแดงป้อม ภริยานายบุญศรี เมื่อปี พ.ศ. 2447 ซึ่งกฎหมายระบุว่า "ฝ่ายหญิงขอหย่าได้ แม้ว่าสามีจะไม่มีความคิด" รัชกาลที่ 1 ทรงเห็นว่าไม่ถูกต้องยุติธรรม จึงโปรดให้ชำระเสียใหม่ ดู กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 1 - 4

² Klaus Wenk. The Restoration of Thailand Under Rama I 1782 - 1809. p. 35

** เรียกว่ากฎหมายโจรห้าเส้นแต่โดยทั่วไปเรียกว่ากฎหมายโจรห้าเส้น

การตัดสินลงโทษอยู่กับ ตุลาการไทย เคมีกรมลูกขุนคงมีศาลแพ่งกลาง และแพ่ง
เกษมเท่านั้น แต่เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองแบ่งการบริหารออกเป็นกรมต่าง ๆ
ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงได้แยกศาลออกจากกรมลูกขุนออกไปยังกรม
ต่าง ๆ ทั่ว¹ แต่ละกรมจึงมีศาลตัดสินคดีที่เกี่ยวข้องในกรมของตน ระบบการศาล
เช่นนี้ได้ใช้ตลอดมาจนถึงการปฏิรูปทางกฎหมายและการศาลสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วน
การศาลของหัวเมือง เจ้าเมือง กรมการเมืองมีอิสระในการตั้งศาลพิจารณาตัดสินความของ
ราษฎร ทำให้เจ้าเมืองกรมการเมืองแสวงหาผลประโยชน์จากการตั้งศาล แม้จะมี
กฎหมายห้ามไม่ให้ ตุลาการประพฤติชั่ว ตักสินไม้อยุติธรรม กินสินบน หรือเรียก
ค่าธรรมเนียมมากกว่าที่กฎหมายกำหนด² แต่ในความเป็นจริงการเป็น ตุลาการ
ผู้พิพากษานั้นเป็นฐานะกิจที่ร่ำรวย³ แม้จะเสี่ยงต่อการอุทธรณ์ของราษฎรร้องเรียนว่า
ผู้พิพากษาตัดสินบนของอีกฝ่ายหนึ่งก็ตาม แต่ผู้พิพากษาหัวเมืองก็มักจะฝากตัวกับ
ข้าราชการในศาลอุทธรณ์ให้ช่วยคุ้มครองตน⁴ ประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งไม่รู้กฎหมายจึง
ถูกเอารัดเอาเปรียบมาก แม้จะสามารถอุทธรณ์ต่อกรมเจ้าสังกัดได้ แต่โอกาสที่จะชนะ

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชานุญาตแก้ไข
การปกครองแผ่นดิน" ใน เอกสารการเมือง - การปกครองไทย พ.ศ. 2417 -
2477 หน้า 99 - 100

²ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400 (ประกาศปี 2394)
หน้า 14 - 20 และ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 123

³จิตร ภูมิศักดิ์ โฉมหน้าศักดินาไทย หน้า 209-210

⁴ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ แปลโดย ม.ร.ว.
ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรุงบุญมี หน้า 269-270

ก็ยาก ถ้าหากถูกลงโทษหนักขึ้น ทั้งเมื่อเกิดคดีการฟ้องร้องก็มีวิธีการที่ผิดยิ่งกว่าจะ
เสร็จสิ้นก็ใช้เวลาาน และยิ่งเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก¹ ความบกพร่องลำสมัย
อีกประการหนึ่งของศาลก็คือ เมื่อ **ทนาย**ไม่สามารถจะหาความจริงได้ก็จะใช้วิธีการ
พิสูจน์ และทำนาย ลุยเพลิง หรือใช้วิธีแบบจารีตนครบาล* คือการใช้เครื่องมือทรมานให้
ผู้ที่ถูกกล่าวหารับสารภาพผิด ซึ่งไม่เป็นการยุติธรรมสำหรับผู้ที่ถูกกล่าวหา บางคนต้อง
ยอมรับสารภาพทั้งที่ไม่ได้ทำความผิดเพราะกลัวหรือทนความเจ็บปวดไม่ไหว สมัยรัชกาล
ที่ 4 จึงโปรดให้ยกเลิก แต่อย่างไรก็ตามระบบกฎหมายและการศาลก็ยังไม่ได้รับการ
แก้ไข ระยะเวลาส่วนใหญ่ยังคงกินสินบนปล่อยปละละเลยไม่ตัดสินคดีความปล่อยให้
ทับถมเป็นอันมาก กฎหมายและการศาลลำสมัยมีชั้นตอนและเสียค่าใช้จ่ายมากมาย
เป็นสิ่งที่รัฐบาลจะต้องรีบแก้ไขให้เกิดความยุติธรรมแก่ราษฎร ถึงพระบรมราชาธิบาย
แก้ไขการปกครองแผ่นดินของรัชกาลที่ 5 ตอนหนึ่งความว่า

การตำแหน่งยุติธรรมในเมืองไทยนี้เปรียบเหมือนเรือกำปั่นที่ถูกเพรียง
และปลวกกินดูโทรมทั้งลำ แต่ก่อนทำมานั้นเหมือนรั้วแห่งใดก็เข้าไม้ตาม
อุคยาแต่เฉพาะที่ตรงรั้วนั้น ที่อื่นก็โทรมลงไปอีก ครั้นช้านานเข้าก็ยิ่ง
ชำรุดหนักลงทั้งลำ เป็นเวลาสมควรที่ควรตั้งกงขึ้นกระดานใหม่ให้เป็น
ของมันคงถาวรสืบไป²

¹จิตร ภูมิศักดิ์ โฉมหน้าศักดินาไทย หน้า 210

* เป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันมาแต่โบราณ แม้แต่ในยุโรปก็เคยมี เพราะถือว่าพระเจ้า
มีสาธเทวคา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะช่วยผู้บริสุทธิ์ แต่ต่อ ๆ มาได้ใช้วิธีการที่รุนแรงมากขึ้น
จึงเป็นปัญหา

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชาธิบายแก้ไขการ
ปกครองแผ่นดิน" ใน เอกสารการเมือง - การปกครองไทย พ.ศ. 2417 - 2477
หน้า 107

การทหาร

การทหารนั้นมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ชาติไทยตลอดมาตั้งแต่เริ่มสถาปนากรุงสุโขทัย หรือการป้องกันการรุกรานจากภายนอก การทหารจึงมีบทบาทมาก การปกครองของไทยถือว่าชายฉกรรจ์ทุกคนต้องเป็นทหาร พระมหากษัตริย์ทรงเป็นจอมทัพ ชุนนาง เจ้าเมืองเป็นแม่ทัพนายกอง เมื่อเกิดสงครามก็จะเกณฑ์ประชาชนมารบ เวลาสงบก็ปล่อยให้ประชาชนประกอบอาชีพของตน พระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ทรงให้ความสำคัญกับการคุมกำลังคนมาก มีการออกกฎหมายศักดินาขึ้นมาจัดระเบียบในสังคม มีการทำสารบัญชีไพร่ขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย ผู้ใดไม่มีสังกัดจะไม่ได้รับการคุ้มครองทั้งชีวิตและทรัพย์สิน ประสิทธิภาพและความเข้มแข็งของกองทัพไทยสมัยนั้นขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งและอำนาจของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ เช่น สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กองทัพไทยก็ยิ่งใหญ่เกรียงไกรเป็นที่วันเกรงของเพื่อนบ้าน แต่สมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ กองทัพไทยก็อ่อนแอ บทเรียนของความพ่ายแพ้คราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ทำให้พระมหากษัตริย์ไทย โดยเฉพาะพระเจ้าตากสินมหาราช และรัชกาลที่ 1 ต้องแสวงหาทางทหารอย่างเร่งรีบ และหาวิธีการควบคุมกำลังคนให้มีประสิทธิภาพ เช่น การสักระบบของพระเจ้าตากสินมหาราช รวมทั้งการพัฒนากองทัพให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น จะเห็นได้จากความต้องการอาวุธปืนและกระสุนปืนจากพ่อค้าชาติตะวันตก การฝึกหัดทหารแบบตะวันตก แต่อย่างไรก็ตามกิจการทหารไทยก็ยังห่างไกลชาติตะวันตกอยู่มาก เพราะไทยยังไม่มีกองทหารประจำการ แต่เป็นทหารเกณฑ์ ซึ่งการเกณฑ์แต่ละครั้งมีปัญหามาก ทหารเกณฑ์ต้องหาอาวุธ เสบียงอาหารมาเอง อาวุธประจำตัวโดยมากเป็นดาบหรือมีดทำครัว ไม่ทั้งยุทธวิธีหรือการฝึกหัดทางทหารก็ไม่ใช่เลย กองทัพไทยจึงเป็นกองทัพที่ด้าสมัยไร้ประสิทธิภาพ เมื่อเผชิญกับภัยคุกคามของชาติตะวันตก

จะเห็นได้ว่าระบบบริหารราชการแผ่นดินของไทย มีความบกพร่องทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เมื่อไทยต้องเผชิญกับปัญหาการคุกคามของชาติตะวันตก ทำให้ระบบการปกครองของไทยไม่สามารถโต้ตอบกับภัยคุกคามนี้ได้ หัวเมืองและ

ประเทศราชยังเป็นอิสระอยู่มาก โดยเฉพาะประเทศราช ซึ่งชาติตะวันตกไม่ยอมรับลักษณะการเป็นเมืองขึ้นตามระบบบรรณาการและการอนุญาตให้ปกครองตนเองของภูมิภาคนี้ ทำให้อาณาจักรไทยอยู่ในภาวะล่อแหลมต่อการสูญเสียดินแดนและความเป็นเอกราช อาจจะกล่าวได้ว่า ลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกนี้ได้ทำลายหรือสร้างความอ่อนแอให้กับโครงสร้างประเพณีการปกครองแบบเก่าของไทย¹ ไทยต้องพัฒนาประเทศให้ทันสมัยเพื่อให้รอกพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตก

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจของไทยแต่เดิมเป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองด้วยการเกษตรกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน ระบบการแลกเปลี่ยนและสิ่งของเป็นหลักฐานสำคัญของเศรษฐกิจ ต่อมาเศรษฐกิจของไทยได้เปลี่ยนไปเป็นเศรษฐกิจเพื่อการค้า มีการผลิตเพื่อส่งออก ระบบเงินตราได้เข้ามาแทนที่ระบบการแลกเปลี่ยนและสิ่งของ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นไปอย่างรวดเร็วโดยที่โครงสร้างทางการเมืองและสังคมของรัฐปรับตัวไม่ทัน ทำให้รัฐไม่สามารถควบคุมรายได้จากระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ได้ ปัญหานี้ได้ส่งผลทำให้ต้องมีการปฏิรูปทางด้านการคลังก่อนการปฏิรูปด้านอื่น ๆ

เศรษฐกิจสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงสิ้นสมัยรัชกาลที่ 4

เศรษฐกิจไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีพื้นฐานมาจากระบบเศรษฐกิจสมัยอยุธยาและธนบุรี เศรษฐกิจหลักเป็นเกษตรกรรมแบบเลี้ยงตัวเอง มีความเจริญรุ่งเรืองทางการค้ากับจีนและอินเดียด้วยระบบการค้าผูกขาดของกรมพระคลังสินค้า จะเห็นได้จากว่ามีตำแหน่งกรมทาสาย และกรมทาสวา สำหรับทำหน้าที่ติดต่อกับจีนและพวกแขก

¹Likit Dhiravegin. Siam and Colonialism (1855 - 1909) : An Analysis of Diplomatic Relations. p. 3

มุสลิม ความล้าช้า ทั้งยังมีตำแหน่งขุนนางที่เกี่ยวข้องกับการค้าขายจำนวนมาก¹ โดยเฉพาะการค้าขายกับจีนภายใต้ระบบบรรณาการ ได้ทำกำไรให้กับรัฐเป็นอันมาก² รัฐบาลนอกจากจะมีรายได้จากการค้าขายแล้ว ยังมีรายได้จากการเก็บส่วย ฤชา อากร และจังกอบควย

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การค้าสำเภากับจีนนับว่าเจริญสูงสุด กล่าวได้ว่า รายได้ส่วนใหญ่ของรัฐได้จากการค้าสำเภา การค้าขายเกี่ยวข้องกับต่างประเทศนี้ยังเป็นผลให้พระมหากษัตริย์ไทยได้เห็นและเข้าใจความเป็นไปของต่างประเทศอีกด้วย จะเห็นตัวอย่างได้จากรัชกาลที่ 3 พระองค์เคยดำรงตำแหน่งผู้กำกับราชการกรมท่ามาก่อน เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ทรงประกาศยกเลิกระบบการผูกขาดทางการค้าของหลวง ปล่อยให้มีการค้าเสรี³ และยังได้ทำสัญญาทางการค้าและสัมพันธไมตรีกับชาติอังกฤษ และสหรัฐอเมริกาซึ่งทำให้การค้าขายกับต่างประเทศเพิ่มปริมาณมากขึ้น มีเรือกำปั่นเข้ามาจอดเทียบท่ากรุงเทพฯ เพื่อนำสินค้าออกไปเป็นจำนวนมาก เช่น ปี พ.ศ. 2385 มีรายงานว่ามีเรือกำปั่นเข้ามาจอดเทียบท่ากรุงเทพฯ ไม่น้อยกว่า 55 ลำ⁴ ความเจริญทางเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้เป็นไปอย่างรวดเร็ว เศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้เริ่มเปลี่ยนไปเป็นเศรษฐกิจแบบส่งออกในบางรายการ เช่น น้ำตาล ซึ่งปรับปรุงมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุด การผลิตเพื่อการตลาดกระจายไปทั่วท้องที่ภาคกลาง เงินตราแพร่สะพัดเป็นที่

¹กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 หน้า 233 - 234

²สืบแสง พรหมบุญ ความสัมพันธ์ไทยจีนภายใต้ระบบบรรณาการ
แปลโดย กาญจณี ละอองศรี หน้า 143

³นิติ เอื้อยศรีวงศ์ วัฒนธรรมการผูกพันบรรณาการกับรัตนโกสินทร์
หน้า 90

⁴ก. หน้า 91

ต้องการของสังคมแทนที่ระบบการแลกเปลี่ยนและสิ่งของ สินค้าพวกของป่า หนึ่งสัตว์
 หนึ่งตัวที่เคยเป็นสินค้าออกสำคัญก็ลดความสำคัญลง แต่สินค้าที่ผลิตเพื่อตลาด เช่น อ้อย
 ที่ใช้น้ำตาลทรายเพิ่มความสำคัญมากขึ้น¹

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นผลมาจากปริมาณการค้าขายกับต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น การเข้ามาของชาวจีนอพยพจำนวนมากปลายรัชกาล
 อพยพเข้ามาถึงปีละ 15,000 คน² ซึ่งชาวจีนพวกนี้จะเป็นกำลังสำคัญทางเศรษฐกิจคือ
 เป็นเจ้าภาษีนายอากร พ่อค้า กรรมกร และอื่น ๆ แต่อย่างไรก็ตาม การค้าขายของ
 หลวงไกรดลง เรือสำเภาจีนที่ใช้ล้าสมัยสู้เรือกลไฟของชาติตะวันตกไม่ได้ ทำให้รัฐ
 แสวงหารายได้แบบใหม่ด้วยการตั้งภาษีอากรที่เกิดจากสินค้าที่ผลิตเพื่อการตลาด ซึ่งสมัย
 รัชกาลที่ 3 นี้มี 38 ชนิด * ภาษีส่วนใหญ่เก็บในรูปของเงินตรา มีเจ้าภาษีนายอากร

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์ วัฒนธรรมการผูกพันบรรพบุรุษกับดินแดน

หน้า 87 - 88

² วอลเตอร์ เอฟ. เวลล่า แผ่นดินพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต

หน้า 51

* 1. บ่อนเบี้ยจีน 2. หอย ก.ข. 3. ภาษีเบ็ดเสร็จ (เก็บจากของลง
 สำเภา) 4. ภาษีของทองหาม 6 อย่าง 5. ภาษีพริกไทย (เก็บจากผู้ซื้อ) 6. ภาษี
 พริกไทย (เก็บจากผู้ปลูก) 7. ภาษีฝาง 8. ภาษีไม้แดง (เก็บจากผู้ซื้อลงสำเภา)
 9. ภาษีไม้แดง (เก็บสิบลดจากผู้ขาย) 10. ภาษีเกลือ 11. ภาษีน้ำมันมะพร้าว
 12. ภาษีน้ำมันคาง ๆ 13. ภาษีกะทะ 14. ภาษีคันทาย 15. ภาษีไต้ ชัน
 16. ภาษีพื้น 17. ภาษีจาก 18. ภาษีกระแจะ 19. ภาษีไม้ไผ่ป่า 20. ภาษี
 ไม้รวก 21. ภาษีดอกไม้สีสุก 22. ภาษีไม้ค่างพญ 23. ภาษีไม้ท้อเรือ 24. ภาษี
 ไม้ตุง 25. ภาษีฝ้าย 26. ภาษียาสูบ 27. ภาษีปอ 28. ภาษีคราม 29. ภาษี
 เนื้อแห้ง ปลาแห้ง 30. ภาษีเยื่อเคย 31. ภาษีน้ำตาลทราย 32. ภาษีน้ำตาลหม้อ
 33. ภาษีน้ำตาลอ้อย 34. ภาษีสำราจ 35. ภาษีเตาตาล 36. ภาษีจันทน์ ไม้
 เทียนไข เนื้อ และขนมต่าง ๆ 37. ภาษีปูน 38. ภาษีเกวียน โคต่าง เรือจ้าง
 ทางโยง

เป็นผู้จ้กเก็บ แสดงว่าประชาชนมีความสามารถในการเสียภาษีในรูปของเงินตรา เศรษฐกิจแบบเงินตราและการผลิตเพื่อการตลาดเป็นไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งทำให้ รายได้ของรัฐเพิ่มขึ้นจากเดิมหลายเท่า คือจากปีละประมาณ 5,159,468 บาท เป็น 26,964,100 บาท¹ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ไทยได้ทำสัญญาบาวริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญ 3 ประการ คือ ประการแรก ทำให้การค้าขายของหลวงยุติลง ประการที่สอง ไทยจะเก็บภาษีขาเข้าได้ไม่เกิน 3% ภาษีขาออกประมาณ 5% ซึ่งไทยเสียเปรียบมากยิ่งขึ้นสัญญาไม่ได้กำหนดอายุสัญญา จะ แก้ไขได้ก็ต่อเมื่อทั้งสองฝ่ายยินยอม ประการที่สาม ไทยอนุญาตให้ชาวเป็นสินค้าออกได้ ทำให้ประชาชนผลิตข้าวมากขึ้น พื้นที่การทำนาขยายมาก จนข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุด ส่งออกถึงปีละ 80,000 เกวียน² นอกจากนี้ก็มีสินค้าวัตถุดิบต่าง ๆ เช่น ไม้กฤษณา ไม้ทามบัก ไม้ทามบัก ไม้ทามบัก ส่วนสินค้าเข้าโดยมากเป็นสินค้าสำเร็จรูป งานหัตถกรรมของไทยถูกทำลาย เนื่องจากรายได้จากการเก็บภาษีการค้า ประเทศมีไม่มาก แต่รายได้จากการเก็บภาษีอากรภายในประเทศจากสินค้าที่ผลิต การตลาดมีมากขึ้น ทำให้รัฐประกาศเพิ่มการเก็บภาษีอากรขึ้นอีก 14 ชนิด* และกลับ

¹ วอลเตอร์ เอฟ. เวลล่า แผ่นดินพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต หน้า 37 (กรอเฟ็ค ว่า สมัยรัชกาลที่ 2 รัฐมีรายได้ประมาณปีละ 2,260,000 บาท)

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 หน้า 365

* 1. ภาษีฝิ่น 2. ภาษีสุกร 3. ภาษีปลาสด 4. ภาษีปลาทุ 5. ภาษีไหม 6. ภาษีขี้ผึ้ง 7. ภาษีฝัก 8. ภาษีหม้อหวด 9. ภาษีดั่ง 10. ภาษีเตาหลอ 11. ภาษีมาดเรือโกลง 12. ภาษีแจว พายโกลง 13. ภาษีการพนัน 14. ภาษีมหรสพ

ไปเก็บภาษีอากรค่าน้ำ และอากรรักษาเกาะใหม่ด้วยเห็นว่าไม่เป็นไปตามพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 3 และเป็นภาษีที่ทำรายได้ให้กับรัฐมาก นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงการเก็บภาษีอากรบางอย่างใหม่ เพื่อให้เกิดความยุติธรรม เช่น ภาษีตลาด เปลี่ยนเป็นภาษีโรงเรือน ภาษีพริกไทยเก็บเป็นคาง น้ำมันมะพร้าวเก็บเป็นภาษีคั้นมะพร้าว ลดภาษีทุเรียนเก็บคั้นละ 1 บาท เก็บคั้นละสิ่งเฟื้อง สมพัคสร เก็บไร่ละ 1 บาท ก็เก็บไร่ละสิ่งเฟื้อง ยกเลิกภาษีพื้น ซอไม้ไผ่ ภาษีเกวียน เรือจ้าง¹ การที่เศรษฐกิจแบบเงินตราขยายกว้างขวางมากขึ้น ทำให้เงินפקทองของไทยไม่พอใช้จ่าย และรูปลักษณะของเงินפקทองไม่เหมาะกับระบบเศรษฐกิจและการเงินสมัยใหม่ รัฐต้องสั่งซื้อเครื่องจักรมาผลิตเงินเหรียญ คือเป็นแบบแผนและกลมขึ้นใช้แทน² และยังได้ขยายเส้นทางคมนาคม มีการสร้างถนน ขุดคลองเพื่อรับกับความเจริญทางเศรษฐกิจแบบใหม่ แต่อย่างไรก็ตามรายได้ของรัฐในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้ก็มากกว่าสมัยรัชกาลที่ 3 เพียงเล็กน้อยเท่านั้น คือมีรายได้ปีละประมาณ 29,012,800 บาท³

การจัดเก็บรายได้ของรัฐ

แต่เดิมนั้นรัฐมีรายได้จากการค้าสำเภามาก รายได้จากการเก็บภาษีอากรภายในประเทศมีน้อย ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่า ส่วยสาอากร หรือส่วยสัดพัฒนากร ซึ่งมี ส่วย ฤชา อากร และจังกอบ เมื่อระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัย

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4
หน้า 366

² หลวงพิสุจน์พานิชย์ลักษณะ มหาวชิราวุธมนตรี หน้า 26

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ รัชธิธรรมเนียบภาคต่าง ๆ เล่ม 2
หน้า 180

รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา การค้าขายทั่ว การผลิตเพื่อการตลาดมีมากส่งผลให้เศรษฐกิจแบบเงินตรากว้างขวางมากขึ้น ได้ทำให้การเก็บภาษีอากรภายในประเทศเป็นรายได้ที่สำคัญของรัฐ ซึ่งจะเห็นจากการประกาศชนิดของภาษีอากรที่จะเก็บเพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 การจกเก็บภาษีนี้นั้นส่วนใหญ่เจ้าภาษีนายอากรเป็นผู้ประมูลไปจกเก็บแทนรัฐบาล รัฐบาลจกเก็บเฉพาะภาษีที่สำคัญ เช่น อากรค่านา พวกเจ้าภาษีนายอากรนี้ส่วนใหญ่เป็นชาวจีน เมื่อประมูลภาษีได้จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นขุนนาง มีศักดินา 400 ได้อภิสิทธิ์เช่นเดียวกับขุนนางไทย เจ้าภาษีนายอากรเหล่านี้จะต้องขึ้นตรง

ก่อเจ้าจำนวน (เสนาบดี) ในกรมพระคลัง หรือกรมอื่น ๆ ที่ภานนั้นขึ้นอยู่กับ* โดยจ่าย

* 1) ภานที่ขึ้นกรมพระคลังมหาสมบัติ มีภานน้ำมันมะพร้าว ภานน้ำมันปลา
อากรสุรา 26 เมือง บ่อนเบี้ย 51 ตำบล ค่าน้ำ 16 ตำบล สมพัทพร 34 เมือง
ภานทางโยงบางพลี ภานเสา อากรสวนใน 34,236 ส่วน อากรสวนนอก
7,305 ส่วน

2) ขึ้นกรมพระคลังสินค้า มีอากรหอย ก.ช. บ่อนเบี้ยไทย บ่อนเบี้ยจีน
รวม 20 ตำบล อากรการพนันต่าง ๆ ในหัวเมือง ภานน้ำคาลทราย ภานี้ถ่วง
ปลาทุ ภานี้สุกร ภานี้จันฉับ ภานี้เยื่อเคย ภานี้ฝ้าย ปอคราม ภานียาสูบ ภานี้
ไหม ขี้ผึ้ง ภานี้หม้อหวก ภานี้พริกไทย ภานี้ปลาน้ำจืด น้ำเค็ม อากรรังนก ภานี้
กุ้งแห้ง

3) ขึ้นกรมพระกลาโหม มีอากรสุรารุงเทพา อากรแบ่งข้าวหมาก
ภาน้ำน้อยเหลว ภานี้กะทะ ภานี้เหล็กก้อน เหล็กหล่อ ภานี้ถ่าน อากรรังนก
(สงขลา ฝรั่ง)

4) ขึ้นกรมมหาดไทย มีภานเรือโรงงาน ภานี้มากเรือโกลน ภานี้หีบฝ้าย
ภานี้ตะคอน ภานี้ไม้ไผ่ ภานี้ทุ่ง

5) ขึ้นกรมพระคลังในซ้าย มีอากรนาเกลือ อากรป่าผึ้ง ภานี้ปูน

6) ขึ้นกรมพระคลังในขวา มีสมพัทพรยาสูบ 23 เมือง ภานี้ถ่านไม้ไผ่

7) ขึ้นกรมท่ากลาง มีอากรสมพัทพรพริกไทย ภานี้ไหม ภานี้ไม้ไผ่ป่า

ภานี้จาก อากรรักษาเกาะ อากรป่าผึ้ง (เมืองชายทะเลตะวันออก) ภานี้ไม้กระดาน
ภานี้เบ็ดเสร็จ ภานี้ฝาง ภานี้ขาเข้า - ขาออก

8) ขึ้นกรมพระคลังราชการ มีอากรสวนจาก 10 เมือง ค่าของสวน
ภานี้ไต้ชันน้ำมันยาง ภานี้พื้น

9) ขึ้นกรมท่าซ้าย มีภานเกลือ ภานี้ไม้เครื่องเรือ

10) ขึ้นกรมนา มีอากรคานา

นอกจากนี้ยังมี กรมสุรัสวดี เก็บเงินค่าราชการ กรมพระนครบาลเก็บเงินผูกปี
กรมด้วยรับเงินและของที่เป็นส่วย

ภาษีที่เก็บได้แก่เจ้าจำนวนเป็นงวศ ๆ รายปีไป กล่าวได้ว่า พวกเจ้าภาษีนายอากรนี้มีบทบาทสำคัญในการควบคุมเศรษฐกิจของไทยมาก เพราะนอกจากจะเป็นผู้ผูกขาดการเก็บภาษีอากรแล้ว พวกนี้มักจะผูกขาดการค้าขายผลิตภัณฑ์ที่ตนจัดเก็บด้วย และพวกนี้มักหากำไรในทางที่ไม่ชอบ ข่มขู่ราษฎรที่รู้เท่าไม่ถึงการ เรียกเก็บภาษีเกินพิกัดอัตรา หรือใช้อำนาจในทางอื่น ๆ สร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎร¹

การเก็บและควบคุมรายได้ของรัฐ

เดิมตำแหน่งพระคลังเป็นผู้บังคับบัญชารายได้รายจ่ายของรัฐ ต่อมากรมอื่น ๆ มีหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรส่งพระคลังด้วย จึงทำให้เกิดความสับสน รายได้ของรัฐรั่วไหลไม่เข้าท้องพระคลัง เสนาบดีพระคลังเมื่อได้บังคับบัญชาหัวเมืองและทำการติดต่อกับค้าขายกับต่างประเทศก็มั่งงานเพิ่มมากขึ้น จึงละเลยงานด้านพระคลังปล่อยให้พระยาราชภักดีเป็นผู้ทำหน้าที่แทน ซึ่งพระยาราชภักดีมีอำนาจแค่เพียงในกรมพระคลังมหาสมบัติ ภาษีอากรที่เกิดขึ้นในกรมต่าง ๆ พระยาราชภักดีไม่ทราบว่ามีจำนวนเท่าใด และไม่มีอำนาจที่จะเร่งรัดตักเตือน สุดแต่ว่ากรมนั้น ๆ ส่งมาเท่าไรก็รับไว้เท่านั้น² เจ้าภาษีนายอากรก็มักติดค้างไม่ยอมส่งเงิน หรือนำไปลงทุนประกอบกิจการอย่างอื่นเสีย เจ้าจำนวนก็ละเลยไม่เร่งรัดตักเตือน ปล่อยให้ค้างทับถมมากขึ้นจนไม่สามารถจะส่งเงินหลวงได้ เจ้าจำนวนเองเมื่อได้เงินภาษีแล้วก็มักหักจ่ายใช้ราชการในกรมของตนก่อนเหลือแล้วจึงส่งเข้าพระคลัง นอกจากนี้เงินภาษีอากรยังต้องแบ่งส่วนหนึ่งไปให้เจ้าทางกรมด้วย เช่น ภาษีฝางขึ้นกรมพระคลังสินค้า พระสวัสดิการี รับทำ 740 ชั่ง (ปี พ.ศ. 2388)

¹ หลวงพิสุจน์พานิชย์ลักษณ์ มหาวิทยาลัยเกษตร หน้า 27

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" ใน เอกสารการเมือง - การปกครองไทย พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 92

ได้แบ่งขึ้นกรมพระคลังสินค้า 650 ซึ่ง กรมพระราชวังบวรฯ 70 ซึ่ง กรมหมื่น
สุรินทร 10 ซึ่ง กรมหลวงรัตนวงศา 10 ซึ่ง¹ จึงทำให้รายได้นำเข้าพระคลัง
อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ในหัวเมืองรอบนอกออกไปรัฐบาลก็ไม่มีอำนาจในการจัด
เก็บภาษีอากร เจ้าเมืองสามารถหารายได้และใช้จ่ายอย่างอิสระ² ผลประโยชน์
ที่รัฐบาลกลางได้จากหัวเมืองเป็นเพียงส่วนเล็กน้อยเมื่อเทียบกับรายได้ที่เจ้าเมือง
จัดเก็บในเมืองของตน ปัญหาเหล่านี้พระมหากษัตริย์จะต้องจัดการแก้ไขเพื่อจัดเก็บ
และควบคุมรายได้ของรัฐให้มีประสิทธิภาพ เพื่อให้ได้เงินมาใช้จ่ายในราชการได้
เพียงพอ และเพื่อใช้ปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยต่อไป

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การเข้ามาของ
ชาวจีนอพยพ และการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดเก็บภาษีในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้เกิด
ผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคมไทยมาก ระบบไพร่ทาสกลายเป็นสิ่งที่ล้าสมัยจำเป็น
ต้องแก้ไข

ในสมัยก่อนกำลังคนเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดของสังคม เพราะทำให้เกิดความ
มั่นคง ความมั่งคั่งและความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักร ฉะนั้นจุดประสงค์หนึ่งของ
การทำสงครามขยายอาณาเขตก็เพื่อให้ได้กำลังคน และพยายามที่จะควบคุมกำลังคนให้
มีประสิทธิภาพ โดยใช้ระบบศักดินาเข้ามาจัดระเบียบทางสังคมให้ทุกคนอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์
ของระบบศักดินา เริ่มตั้งแต่การแบ่งชั้นทางสังคม

¹ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ลัทธิธรรมเนียมภาคต่าง ๆ เล่ม 2

หน้า 163

² สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และพระยาราชเสนา เทศาภิบาล

หน้า 127

ชนชั้นในสังคม

การแบ่งชนชั้นในสังคมเป็นการแบ่งสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบของบุคคล ที่มีต่อสังคม หรือรัฐ ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งมีชนชั้นเจ้า ขุนนาง ไพร และทาส แต่โดยทั่วไปจะมีลักษณะเป็น 2 ชนชั้น คือ ชนชั้นผู้ปกครอง (ผู้ดี) กับชนชั้น ใต้ปกครอง (ไพร่) โดยถือเกณฑ์ศักดินา 400 ขึ้นไป เป็นชนชั้นผู้ปกครอง ชนชั้นนี้ได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางชั้นสัญญาบัตร พระมหากษัตริย์เป็นผู้แต่งตั้ง มีสิทธิได้เข้าเฝ้า รับเบี้ยหวัดรางวัล สามารถตั้งเสมียน หมายรับใช้ความยศศักดินาของตน ตนเองและ ครอบครัวไม่คงถูกเกณฑ์ เมื่อมีคดีก็ส่งหมายไปแทนได้ เว้นแต่คดีอาญาแผ่นดิน เช่น ถูก กล่าวหาว่าเป็นกบฏ และยังได้ผลประโยชน์จากไพร่ในสังกัดของตน (ศักดินา) ถ้ากว่า 400 ก็ได้แก่ ขุนนางชั้นประพวน ซึ่งขุนนางผู้ใหญ่แห่งหนึ่ง (หน้า) ประเทศ คือไพร่ พวกนี้ต้องสังกัดมูลนาย และมีหน้าที่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ในที่นี้จะกล่าวถึง ชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมแต่พอสังเขป¹

1. ชนชั้นเจ้า แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1.1 พระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงเป็นเจ้าของศักดินาทั้งหมด และเป็น ผู้ให้ศักดินานั้นแก่ข้าแผ่นดินของพระองค์ ทรงเป็นผู้เดียวที่ไม่มีศักดินา ดังนั้นจึงอยู่เหนือ กฎเกณฑ์ของสังคม พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดและสิทธิขาดแต่เพียงผู้เดียว แต่ในทางปฏิบัติอำนาจของพระองค์ถูกจำกัดด้วยหลักพิธีราชธรรม และอำนาจของเจ้านาย ขุนนางที่พระองค์ต้องพึ่งพาในการปกครองบริหารบ้านเมือง ขุนนางอาจขึ้นม้ามล่าง อำนาจได้ถ้าพระองค์ไม่อยู่ในหลักพิธีราชธรรม พระองค์จึงต้องปฏิบัติตามหลักพิธีราชธรรม และเอาใจเจ้านาย ขุนนาง เช่น มอบที่ดินให้ มอบไพร่ให้อยู่ในความดูแล อย่างไรก็ตาม แม้ว่าตำแหน่งพระมหากษัตริย์จะเป็นตำแหน่งที่มีการสืบสันตติวงศ์ แต่ในสมัยอยุธยาเจ้านาย

¹โปรดดูรายละเอียดใน ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรรพบุณย์ 552 หน้า

ขุนนางที่มีกำลังไพร่พลมากอาจขึ้นมาปราบคาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ได้¹

1.2 พระบรมวงศานุวงศ์ คือ บรรดาเจ้านายในพระราชวงศ์ ซึ่งมีศักดิ์นาตั้งแต่แรกประสูติทั้งสิ้น ศักดิ์นาของเจ้านายจะเพิ่มขึ้นหรือลดลงไปตามความชอบและความผิดที่มีต่อแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์มี 5 ชั้น คือ ชั้นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวง ที่จริงเพียง 3 ชั้นแรกเท่านั้นที่ถือว่าเป็นเจ้า² และเมื่อมีความสามารถก็จะได้รับการสถาปนาให้ทรงกรม ซึ่งจะทำให้เจ้านายมีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นจากการมีไพร่ในสังกัดของตน แต่ละกรมจะมีขุนนางสำคัญ 3 คน คือ เจ้ากรม ปลัดกรม และสมุหนุชชี กรมจะใหญ่หรือเล็กขึ้นอยู่กับว่าเจ้านายพระองค์นั้นได้รับการสถาปนาให้ทรงกรมใด³ กรมที่ใหญ่และมีความสำคัญมากที่สุดคือ กรมพระราชวังบวรฯ (วังหน้า)

2. ขุนนาง คือ ผู้ที่มีศักดิ์นาตั้งแต่ 400 ขึ้นไป มีหน้าที่ต้องปฏิบัติราชการตามตำแหน่งของตน แต่หน้าที่ที่สำคัญที่สุดของขุนนางก็คือ การควบคุมไพร่ ซึ่งขุนนางจะต้องเอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขและความปลอดภัยของไพร่ในสังกัดทุกคน เมื่อเกิดสงครามต้องเกณฑ์ไพร่ในสังกัดเข้ากองทัพ ยามสงบก็เกณฑ์ไพร่เข้าเวรรับราชการ การที่ขุนนางมีหน้าที่ควบคุมกำลังคนนี้ทำให้ขุนนางมีอำนาจมากทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ขุนนางที่มีไพร่พลมากมักขึ้นมาท้าทายอำนาจพระมหากษัตริย์ เช่น เจ้าพระยาอภัยภูเบศร

¹ ธรรมศักดิ์ พ่วงพิศ ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย หน้า 48 -

² ควอริช เวลส์ การบริหารและการปกครองของไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์ หน้า 38 - 39

³ สมเด็จพระบรมมหาราชวัง เฉลิมพระยศเจ้านาย หน้า 1 - 5

สุริยวงศ์ ขึ้นมาปราบคาบิแซกเป็นพระเจ้าปราสาททอง¹ ตำแหน่งและบรรดาศักดิ์ของขุนนางมีไคเป็นสิ่งที่ตกทอดไปถึงลูกหลาน เมื่อตายก็หะกลิ้นไปหรืออาจหกลิ้นไปในขณะที่ขุนนางผู้นั้นยังมีชีวิตอยู่ก็ได้ ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงพอพระทัยและให้ถอดออกจากตำแหน่ง² กวายเป็นเหตุนี้ขุนนางจึงพยายามรักษาตำแหน่งของตนไว้อย่างสุดความสามารถภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ถึงแม้ว่าตำแหน่งขุนนางจะไม่ไคสืบทอดไปสู่ลูกหลาน แต่ลูกหลานของขุนนางที่มีอำนาจมักจะไคดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ค้อมา จะเห็นท้าวอย่างนี้ไคจากกรณีตระกูลขุนนางที่บุตรชายคนโตจะมีลักษณะเป็นขุนนางสืบตระกูล ซึ่งที่จริงแล้วขุนนางที่มีอำนาจจะนำบุตรหลานของตนเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กรับใช้ใกล้ชิดขององค์พระมหากษัตริย์พวกนี้จะผ่านการฝึกฝนมาอย่างดีจากกรมมหาดเล็ก³ ผู้ไคมีความรู้ความสามารถดีก็จะทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้มีความตำแหน่งใหญ่ไคต่อไป

3. ไพร คือ ชายฉกรรจ์ผู้มีหน้าที่รับใช้รัฐบาล ไคต้องสังกัดมูลนายที่ตนสมัครอยู่ ไพรเป็นกำลังสำคัญทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม แต่ไคมีไพร่ก็ไคเอาความสูงเสมอไค 2 สือกกับ ชายที่อายุ 16 ปี จะถูกเกณฑ์มาสังกัดหมู่และรับราชการจนถึงอายุ 70 ปี จนสมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2444 จึงโปรดแก้ไขเป็นอายุ 18 - 60 ปี⁴ ไพรแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

¹ สมบัติ จันทรวงศ์ "คำสอนทางการเมืองของวันวลิต" วารสารธรรมศาสตร์

1 : 71-118 มิถุนายน - กันยายน 2519

² นรงค์ พวงพิศ ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย หน้า 11

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชาธิบาย ว่าด้วยยศขุนนาง" ใน การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า (9) - (10)

⁴ ชัย เรืองศิลป์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25 หน้า

3.1 ไพร่หลวง เป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์ จะถูกเกณฑ์แรงงาน เข้ามารับใช้รัฐบาลและต้องเตรียมอาหารและอุปกรณ์ต่าง ๆ ไปเอง ตั้งแต่สมัยรัชกาล ที่ 2 เป็นต้นมา ไพร่ถูกกำหนดให้เข้าเวรรับราชการปีละ 3 เดือน หรืออาจเสียเงิน การราชการแทนเกณฑ์ได้เดือนละ 6 บาท ส่วนไพร่หลวงที่อยู่ห่างไกลก็กำหนดให้ส่ง ส่วยสิ่งของหรือเงินแทนเกณฑ์

3.2 ไพร่สม เป็นไพร่ของมูลนาย ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน แต่ทำ หน้าที่รับใช้มูลนายของตน ประชาชนส่วนใหญ่ต้องการเป็นไพร่สมของมูลนายมากกว่า ไพร่หลวง มูลนายเองก็อยากมีไพร่สมจำนวนมากเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ดังนั้นประวัติศาสตร์สังคมที่ผ่านมาจะเห็นการช่วงชิงไพร่ระหว่าง พระมหากษัตริย์กับมูลนาย

4. ทาส หมายถึง บรรดาบุคคลที่ทำงานให้กับบุคคลอื่นในลักษณะที่ คักคิตรีของความเป็นมนุษย์ที่สุด¹ กฎหมายเดิมแบ่งทาสออกเป็น 7 ประเภท ทาสสินไถ่ ทาสในเรือนเบี้ย ทาสที่ได้มาแต่บิดามารดา ทาสท่านให้ ทาส โทษทัณฑ์ ทาสที่ช่วยเมื่อเกิดข้าวยากหมากแพง และทาสเชลย² แต่ส่วนใหญ่แล้ว เป็นทาสสินไถ่ ฐานะของทาสตามกฎหมายระบุให้นายเงินมีอำนาจเหนือทาสอย่าง เด็ดขาด หากแต่ได้รับการคุ้มครองในชีวิตและกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินจากรัฐบาล โดยทั่วไป แล้วทาสจะเป็นแรงงานให้กับนายเงิน เพราะทาสไม่ต้องเข้าเวรรับราชการ³

¹ณรงค์ พวงพิศ ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย หน้า 16

²กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 285 - 286

³ม.ร.ว.อภัย รพีพัฒน์ สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และพรณี ศรีบุญมี หน้า 215 - 218

การที่ระบบชนชั้นในสังคมนี้จะเหลื่อมล้ำกันสูงถึงขนาดนี้แล้ว แขนงทุกชั้นก็ยอมรับสถานภาพของตนเอง ทั้งนี้เป็นเพราะหลักคำสอนทางพุทธศาสนาในเรื่องกฎแห่งกรรม ที่ผู้ใดทำกรรมใด ๆ ไร้นั้นก็จะได้รับผลกรรมนั้น ๆ การที่ผู้ใดมีฐานะต่ำแหน่งและอำนาจสูง ย่อมเป็นเครื่องแสดงว่าผู้นั้นได้สร้างสมบุญไว้มากมายในชาติปางก่อน และเพื่อเป็นหลักประกันว่าจะประสบกับความเจริญรุ่งเรืองทั้งในชาตินี้และชาติหน้าคนเราต้องสร้างสมบุญไว้มอบ และพยายามละเว้นความชั่วอันจะก่อให้เกิดเป็นผลบาป¹ ฉะนั้นจึงกลายเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของสังคม ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องการปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษา ศิลปวิทยา วัฒนธรรม ศาสนา และอื่น ๆ โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในสังคม

อย่างไรก็ตาม ลักษณะชนชั้นในสังคมไทยก็เป็นสังคมที่ไม่มีชนชั้นตายตัว มีการเลื่อนฐานะได้ ฐานะของชนชั้นต่าง ๆ ไม่แน่นอนมักขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ฉะนั้นทุกคนในสังคมจึงมีฐานะเท่าเทียมกันในแง่ของการเป็น "ข้าแผ่นดิน" จะเห็นได้จากการให้ไพร่มีอิสระในการเลือกสังกัดมูลนาย มูลนายที่ภักดีไพร่ให้ไ้ความเกื้อกร่อนจะถูกส่งโทษอย่างรุนแรง

การจัดระเบียบทางสังคม

จากประวัติศาสตร์ของชาติไทยจะเห็นได้ว่า กษัตริย์มีความจำเป็นและสำคัญต่อสังคมมาก ในแง่การเมือง ที่ใช้กษัตริย์ในการต่อสู้ป้องกันศัตรูจากภายนอก และขยายอำนาจของรัฐ ในแง่เศรษฐกิจ กษัตริย์เป็นแรงงานในการผลิต ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มี ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ไม่มีเครื่องจักรและอาวุธที่ทันสมัย กษัตริย์จึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เพื่อให้สามารถควบคุมกษัตริย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพจึงมี

¹ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์ สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง ลิวิสุข และพรวิณี สรบุญมี หน้า 29 - 34

การจัดระเบียบสังคม ประชาชนทุกคนถูกบังคับให้ไปลงทะเบียนกับมูลนาย มิฉะนั้นจะไม่ได้รับการคุ้มครองทั้งชีวิตและทรัพย์สิน และยังถือว่าเป็นบุคคลที่ผิดกฎหมาย เมื่อถูกจับไ้จะถูกลงโทษและเกณฑ์ไปทำงานหลวง กังกฎหมายระบุว่า "...ราษฎรมารองฟองควยคดีประการใด ๆ แลมิไ้ตั้งสังกัดมูลนาย อย่าพึงรับไว้บังคับบัญชาเป็นอันขาดที่เกี่ยว ให้ส่งตัวผู้หาสังกัดมูลนายมิไ้ไหนแก่สัสดีเอาเป็นคนหลวง..."¹ การออกกฎหมายดังกล่าวทำให้การควบคุมกำลังคนมีระเบียบแบบแผนยิ่งขึ้น จนกล่าวไ้ว่ากฎหมายดังกล่าวเป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งของระบบบริหารราชการแผ่นดินของไทย² เมื่อมูลนายไ้รับให้คำร้งตำแหน่งต่าง ๆ ในกรม ไ้ในสังกัดของมูลนายก็ไ้รับเข้าประจำกรมด้วย³ ไ้ที่มูลนายแต่ละคนจะมีไ้ในสังกัดความศักดินา เช่น มูลนายที่มีศักดินา 400 จะมีไ้ไ้ 16 คน มูลนายที่มีศักดินา 10,000 ก็มีไ้ไ้ 400 คน⁴ แต่ในทางปฏิบัติมูลนายจะมีไ้ในสังกัดของตนมากกว่าที่ศักดินากำหนด เพราะมูลนายมักลอบเอาไ้ไ้ส่วนตัวไม่ยอมส่งชื่อไ้ไปขึ้นทะเบียนทางวาว หรือนำเงินไปซื้อไ้หลวงมาเป็นทาสแล้วปล่อยทาสเป็นอิสระก็สัสเป็นไ้สมของคนไ้⁵ ทั้งไ้เองก็หาวิธีหลบหลีกจากการเป็นไ้หลวงด้วยวิธีการต่าง ๆ⁶

¹กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 32

²รียอนันต์ สมุทวณิช ศักดินากับพัฒนาการทางสังคมไทย หน้า 87 - 88

³สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ "ตำนานการเกณฑ์ทหารไทย" ในประชุมพงศาวดาร เล่ม 6 หน้า 310

⁴ควอริช เวลล์ การบริหารและการปกครองของไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และบุพา ชุมจันทร์ หน้า 79

⁵ชัย เรื่องศิลป์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25 หน้า 219

⁶กู ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ การยกเลิกระบบไ้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453.) หน้า 63-65

ความบกพร่องของการจัดระเบียบสังคม

กฎหมายศักดินาที่ออกมาควบคุมระเบียบทางสังคม ใ้ส่งเสริมให้ชนชั้นปกครอง มีอำนาจและอภิสิทธิ์เหนือชนชั้นที่ปกครองในฐานะที่ผู้ปกครองเป็นผู้ให้ความคุ้มครอง ซึ่งผู้อยู่ใต้ปกครองต้องตอบแทนด้วยการรับใช้ การให้ของกำนัลหรือส่งส่วย ทำให้เกิดการกดขี่ทางชนชั้นขึ้น และในระบอบชนชั้นศักดินาไพร่หลวงก็เป็นพวกที่เสียเปรียบที่สุด¹ ถึงพระราชปราชญ์เกี่ยวกับไพร่หลวงของรัชกาลที่ 4 ตอนหนึ่งว่า

อนึ่งไพร่หลวงแต่ละกรม ๆ ถ้าเหมือนบ้านหลวง เรือนหลวงซึ่งเป็นคั้งของร่าง บ้านหลวง เรือนหลวง เมื่อพระราชทานให้ใครอยู่ก็ไม่ชมเชยชมทูลบารุง มีแต่จะรื้อเอากระดานไปเค็ด เอาหัวไม้ลงทำพื้นเสีย แลทำโล่ใครกสมนมนต่าง ๆ พันที่จะพรรณาดนใจ การก็เป็นฉนั้นใครไ้มาเป็นเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหนุ้ยไพร่หลวงแล้ว เพราะคิดว่าจะไม่ได้เป็นมรดกตกอยู่กับบุตรหลานสืบไป ก็มีแต่จะกกดกดหัวไพร่ทาสหาประโยชน์ใส่ตัวในเวลาประจุบันนั้นอย่างเดียวน ไม่ได้คิดสงวนตัวไพร่หลวงเหมือนอย่างเจ้าหนูหัวเลซงักักพัน ซึ่งรู้เกรงใจไพร่แลสงวนตัวเลกของตัว เพราะเหตุนี้คนจึงไม่มีใครสมัครเป็นไพร่หลวง¹

ทำให้ไพร่หลวงพยายามหลบหนีออกจากการควบคุมของระบบไพร่ จนมีผู้กล่าวว่าการสูญเสียไพร่หลวงเป็นอันมากนั้นขึ้นอยู่กับสภาพอันเลวร้ายของไพร่หลวงมากกว่าไพร่ประเภทอื่น ๆ หรือแม้แต่ทาส ซึ่งใ้ก่อให้เกิดปัญหา การฉ้อราษฎร์บังหลวง ความ

¹ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการ
จัดเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325.- 2443) หน้า 33 (อ้างอิงมาจาก เลขที่ 96/จดหมาย
เหตุการณ์ที่ 4 ประกาศเรื่องตามเสด็จอ่างศิลาทั้งทางน้ำทางบก จ.ศ.1219 ของ
กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร

มุ่งเหยิงในคานกุลการ และปัญหาใจผู้ร้ายชุกชุม¹

การให้ไพร่อยู่ภายใต้การควบคุมของขุนนาย ได้ทำให้เกิดความสับสนในทาง
ส่วนคำที่เรียกกันทั่วไปว่า ระบบขุนนาย พระมหากษัตริย์ไม่สามารถควบคุมไพร่ได้โดย
ตรง แม้ว่าจะมีกรมสุรัสวดีควบคุมบัญชีไพร่พลทั้งประเทศก็ตาม แต่ก็ไม่มีอำนาจบังคับ
บัญชาไพร่พลแต่อย่างใดในเมื่อกรมมหาดไทย กรมกลาโหม และกรมท่า ซึ่งบังคับบัญชา
หัวเมืองต่างไม่ต้องการให้กรมสุรัสวดีไปเกี่ยวข้องกับไพร่พลหัวเมืองในเขตของตน²
หังทะเบียนทางว่าวที่กรมสุรัสวดีมีอยู่ก็สับสนบกพร่องไม่ตรงกับความเป็นจริง³ เป็นเหตุ
ให้การจึกระเบียนสังกัดมบกพร่องไร้ประสิทธิภาพ

ความเสื่อมของระบบไพร่

การเสียดรงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความเสื่อมของระบบไพร่
ที่พระมหากษัตริย์ไม่สามารถควบคุมกำลังคนให้มีประสิทธิภาพได้ บทเรียนจากการเสียด
รงครั้งนั้นทำให้พระมหากษัตริย์สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตระหนักถึงความสำคัญ
ในการควบคุมกำลังคน สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงออกพระราชกำหนดในปี
พ.ศ. 2316 วางกฎเกณฑ์ให้ไพร่ทุกคนต้องสังกัดท้องมียชื่อขุนนาย และเมืองที่ตนอยู่แล้วส่ง
บัญชีทะเบียนทางว่าวจำนวน เลกคอกกรมสุรัสวดี⁴ นับว่าเป็นก้าวสำคัญในการควบคุม

¹ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์ สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ แปลโดย ม.ร.ว.
บวรกายทอง สิริสุข และพรณี สรุงบุญมี หน้า 80 - 81

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชาธิบายแก้ไข
การปกครองแผ่นดิน" ใน เอกสารการเมืองการปกครองของไทย พ.ศ. 2417 -
2477 หน้า 96 - 97

³ชัย เรื่องศิลป์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25 หน้า
208 - 210

⁴อัญชลี สุตายันท์ การเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ และผลกระทบต่องสังคม
ไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 48 - 49

กำลังคน ในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ทรงเริ่มงวักในการสักเลกมาก สมัยรัชกาลที่ 2 เป็น
 ต้นมา ทรงตั้งประเพณีการส่งข้าราชการชั้นสูงจากเมืองหลวงออกไปควบคุมการสักเลก
 ทั่วราชอาณาจักรในระยะเริ่มก่อนทุกรัชกาล สมัยรัชกาลที่ 3 ก็ขยายการสักเลกไปทั่ว
 ภาคตะวันออก¹ ในสมัยรัชกาลที่ 4 สมเด็จพระเจ้าพระยาทั้งสองก็เป็นผู้คุมการสักเลกทั่ว
 ราชอาณาจักร² ทั้งยังมีกฎหมายโอนไพร่สมเป็นไพร่หลวงเมื่อขุนนางถึงแก่กรรมด้วย³
 แต่อย่างไรก็ตามระบบไพร่ก็เสื่อมลง ทั้งนี้เป็นผลจากการว่างเว้นจากสงคราม ความ
 เจริญรุ่งเรืองทางการค้ากับต่างประเทศที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนไป ระบบเงินตรา
 แพร่สะพัด ไพร่สามารถเสียเงินแทนเกณฑ์ได้เพื่อใช้เวลาทำการผลิตของตนได้เต็มที่
 การเข้ามาของชาวจีนอพยพจำนวนมาก ซึ่งเข้ามาเป็นแรงงานจ้างแทนเกณฑ์จากไพร่
 และทำการค้าขาย การเป็นเจ้าภาษีนายอากร ทำให้เกิดผลกระทบต่อบริบทไพร่โดยตรง
 การประกาศเพิ่มชนิดการเก็บภาษีในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 แสดงถึงความ
 ก้าวหน้าของเศรษฐกิจแบบเงินตรา ซึ่งทำให้ความมั่งคั่งที่แท้จริงเปลี่ยนไปเป็นการเป็น
 เจ้าของทรัพย์สินและเงินตราแทนกำลังคน ระบบไพร่กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบภาษี
 อากรที่ไพร่เสียเงินค่าราชการแทนเกณฑ์ การคุกคามของชาติตะวันตกที่มีอาวุธทันสมัย
 ทหารผ่านการฝึกฝนยุทธวิธีได้ทำให้ระบบการเกณฑ์ทหารจากไพร่ของไทยล้าสมัย ชาด
 ประสิทธิภาพที่จะคอยต่อการคุกคามของชาติตะวันตกได้ สะท้อนกรรมของเพื่อนบ้านอย่าง
 พม่า เวียดนามที่ต้องเผชิญกับอำนาจทางทหารที่เหนือกว่าของชาติตะวันตกก็เป็นตัวอย่าง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3
 หน้า 169 หน้า 172

² ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400 "ประกาศปี พ.ศ. 2398"
 หน้า 136 - 140

³ ชจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ หน้า 45 - 48

ที่สำคัญของไทย ประชาชนในอาณาจักรยังขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งยังอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์กับมอญและท่งจีนไม่ไ้รวมศูนย์อยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยเพื่อรับกับการคุกคามของชาติตะวันตกจำเป็นต้องปรับปรุงโครงสร้างทางสังคมใหม่ เพื่อให้พร้อมกับสถานการณ์ใหม่ ๆ ที่จะต้องเผชิญต่อไป

การติดต่อกับต่างประเทศสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ไทยเริ่มติดต่อกับชาติตะวันตกอีกหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นเวลากว่าหนึ่งร้อยปีแล้ว สมัยสมเด็จพระนารายณ์ ฝรั่งเป็นเพราะชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษ ฝรั่งเศส เริ่มมีบทบาทและอิทธิพลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และความต้องการอาณานิคมของไทยเพื่อใช้ในการสงคราม

การแรกที่นำอังกฤษเข้ามาคืออิทธิพลในแหลมมลายู ก็คือการขอเช่าเกาะหมาก (ปีนัง) จากสุลต่านไทรบุรี (พระยาไทรบุรี โมกข์มระ) ขณะนั้นไทยกำลังขยายอำนาจลงมาทางใต้เพื่อขับไล่พม่าและปราบปรามหัวเมืองที่กระด้างกระเดื่อง เช่น ปัตตานี สุลต่านไทรบุรีเกรงไทยจะยกทัพไปตี จึงยอมให้อังกฤษเช่าเกาะหมากด้วยหวังจะให้อังกฤษช่วยต่อต้านไทย แต่เมื่อไทรบุรียอมอ่อนน้อมต่อไทยแล้วก็เสียเกาะหมาก อยากได้คืน จนเกิดเป็นสงครามกับอังกฤษใน พ.ศ. 2334 แต่ก็ไม่พ่ายแพ้ให้อังกฤษเช่าเกาะหมากต่อไป และอีก 10 ปีต่อมา อังกฤษก็บังคับเจ้าดินแดนฝั่งตรงข้ามเกาะหมากอีก และเมื่ออังกฤษได้ตั้งสิงคโปร์เป็นฐานทัพและศูนย์กลางการค้าใน พ.ศ. 2362 ก็ยิ่งทำให้อังกฤษเป็นชาติที่มีอำนาจมากสามารถคุมทางผ่านยุโรปกับตะวันออกไกล¹

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ไทยระแวงว่าสุลต่านไทรบุรี (เจ้าพระยาไทรบุรีปะแงรัน) ไปเข้ากับพม่า จึงโปรดให้เจ้าพระยาบวรราชนายก (น้อย) ยกทัพลงไปที่ไทรบุรีใน พ.ศ. 2362

¹ คี.จี.อี . ฮอลด์ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2

แปลโดย คุณวรุณพพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ หน้า 638

สู่สถานที่ไปอยู่ป็นัง อังกฤษเกรงว่าไทยอาจยกทัพไปตีเกาะหมาก และความต้องการที่จะติดต่อค้าขายกับไทย ผู้สำเร็จราชการที่อินเดีย (มาร์ควิส เฮสติง) จึงส่ง จอห์น ทรอเฟิก เข้ามาเป็นทูต เพื่อยุติการรบและปัญหาไทรบุรีกับไทย¹ แต่ความพยายามของ ทรอเฟิก ล้มเหลวไม่สามารถตกลงทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าได้ ปัญหาไทรบุรีไทยก็ยืนยันที่จะให้สู่สถานที่ไทรบุรีขึ้นมาแก้ข้อกล่าวหาของไทยด้วยตนเอง² การที่ไทยไม่สนใจที่จะขยายการค้าขายกับอังกฤษนั้นเป็นเพราะไทยไม่เห็นความจำเป็นที่จะค้าขายกับอังกฤษ การค้ากับจีนภายใต้ระบบบรรณาการยังให้กำไรอยู่มาก การที่ทรอเฟิกขอให้ไทยยกเลิกระบบพระคลังสินค้าเท่ากับเป็นการคัดค้านผลประโยชน์ของไทย เมื่อไทยขอให้อังกฤษเข้ามาค้าขายมากขึ้นจะลดอัตราภาษีให้อังกฤษก็ไม่รับรอง และที่สำคัญที่สุดไทยไม่ไว้วางใจอังกฤษเกรงว่าอังกฤษจะใช้อำนาจบังคับหน้าเพื่อแทรกแซงการเมืองภายในของไทย โดยเฉพาะที่ทรอเฟิกมั่นใจว่า อังกฤษสามารถยึดไทยได้ด้วยเรือรบเพียง 2 - 3 ลำเท่านั้น³ นอกจากนี้ข้าหลวงที่ป็นัง (โรเบิร์ต ฟูลเลอร์ตัน) ก็ต้องการขับไล่อิทธิพลของไทยออกจากแหลมมลายูโดยเฉพาะขับไล่อิทธิพลของไทยออกจากไทรบุรี⁴ ทรอเฟิกเองก็เสนอให้อังกฤษยึดเกาะสี่ช้างของไทยเป็นศูนย์กลางการค้า แต่อังกฤษยังไม่เห็นด้วยเพราะต้องการรักษาความสัมพันธ์อันดีกับไทยไว้⁵

¹ ทรูทิกกี ล้อมลิ้ม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น หน้า 122 - 133

² จอห์น ทรอเฟิก เอกสารทรอเฟิก แปลโดย ไพโรจน์ เกษมณกิจ
หน้า 37 - 39

³ วอลเตอร์ เอฟ. เวลล่า แผ่นดินพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต
หน้า 237 - 238

⁴ จอห์น ทรอเฟิก ล.ก. หน้า 32

⁵ ขจร สุขพานิช "วิกฤตการณ์เจียนเมื่อร้อยยี่สิบห้าปีก่อน" ใน ข้อมูล
ประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก หน้า 129

อย่างไรก็ตาม การเข้ามาของทรอเฟิกก็มีส่วนทำให้ไทยตระหนักถึงอำนาจของอังกฤษ และบริติชอื่นเกี่ยวกับวันออกของอังกฤษก็เข้าใจถึงความอ่อนแอของไทยด้วยเช่นกัน

พ.ศ. 2367 อังกฤษ และฮอลันดา ตกลงทำสัญญาแบ่งเขตอิทธิพลกัน ฮอลันดากลับสิทธิให้คืนแก่นในแหลมมลายูเป็นเขตอิทธิพลของอังกฤษ ทำให้ไม่มีชาติใด ขัดขวางการขยายอำนาจของอังกฤษในแหลมมลายูไ้่นอกจากไทย อังกฤษเริ่มแสดง บทบาทข่มขู่ไทยจากปัญหาเประ ซึ่งเป็นอิสระจากไทยด้วยการช่วยเหลือของสลังงอ แต่เมื่อเประเดือดร้อนจากการคุกคามของสลังงอก็ขอให้ไทยช่วย เจ้าพระยาบวรรา (น้อย) เตรียมทัพเรือไปที่สลังงอเพื่อนำเประมาขึ้นกับไทยตามเดิม ก็ถูกอังกฤษต่อต้าน โดยจะส่งสงครามพร้อมทั้งส่งเรือรบจากเกาะหมากมาคุมเชิงอยู่ที่กรุง¹ ไทยต้อง ยอมเจรจากับอังกฤษในข้อตกลง "พื้นฐานแห่งสัญญาสันติภาพและมิตรภาพ" พ.ศ. 2368 โดยเจ้าพระยาบวรรา (น้อย) ยอมลงนามรับรองว่าจะไม่โจมตีเประ และ สลังงอ อังกฤษตอบแทนด้วยการจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับไทรบุรี² ขณะนั้นอังกฤษกำลัง ทำสงครามกับพม่าและกำลังตีหัวเมืองชายทะเลข้างใต้ทิศเขตแดนไทย รัชกาลที่ 2 โปรดให้แต่งตั้งทัพไปพึ่งราชการ 3 กอง โดยบอกอังกฤษว่าไทยจะไปช่วย³ พม่าไทย เปลี่ยนรัชกาลใหม่ไทยกับอังกฤษเกิดเข้าใจผิดกัน รัชกาลที่ 3 จึงเรียกกองทัพกลับ ข้างหลวงใหญ่อังกฤษประจำอินเดียนจึงส่งเฮนรี เบอร์นี เป็นทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี ้วยความประสงค์ที่จะยุติปัญหายุ้งยากที่มีอยู่กับฝ่ายไทย เกี่ยวกับปัญหาหมลายูและสงคราม

¹วอลเตอร์ เอฟ. เวลล่า แผ่นดินพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต
หน้า 128 - 130

²กี.จี.อี. ฮอลล์ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2
แปลโดย คุณารุณบุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ หน้า 628 - 629

³จดหมายหลวงอุดมสมบัติ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงบุญเกิด
เบญจกานัน 24 กรกฎาคม 2515 หน้า 19

กับพม่า รวมทั้งอังกฤษต้องการติดต่อกับค้าขายกับไทยด้วย¹ ในระยะแรกไทยยังรังรองไม่ยอมเจรจากับเบอร์นี จนอังกฤษประสพชัยชนะในสงครามกับพม่าแล้ว ไทยจึงได้เปิดการเจรจา และได้มีการลงนามกันในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2369 เรียกว่า สัญญาเบอร์นี นับเป็นสัญญาฉบับแรกที่ทำกับชาติตะวันตกตามแบบที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน² ข้อตกลงในสัญญาทุกข้อล้วนเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่อกันโดยไม่มีฝ่ายใดเสียเปรียบ³ อย่างไรก็ตาม สัญญานี้เป็นการจำกัดอำนาจของไทยไม่ให้ขยายอำนาจลงไปแหลมมลายูเกินไทรบุรี แต่อังกฤษเริ่มเข้าไปมีอิทธิพลในประ และคลังงอ ส่วนในทางการค้าไทยยกเลิกการค้าผูกขาด เก็บภาษีปากเรือในราคาตายตัวอย่างเดียว หลังจากนั้นอีก 7 ปี สหรัฐอเมริกาส่ง เอ็ดมันด์ โรเบิร์ต เข้ามาทำสัญญาแบบเดียวกันนี้ ซึ่งใช้เวลาเพียง 22 วัน เมื่อเปรียบเทียบกับเบอร์นีที่ใช้เวลาถึง 7 เดือนเศษ ทั้งนี้เป็นเพราะสหรัฐอเมริกามุ่งในด้านการค้าเป็นสำคัญ⁴ แต่ปลายรัชกาลทั้งอังกฤษและสหรัฐอเมริกาต่างส่งทูตเข้ามาขอแก้ไขสัญญาใหม่ใน พ.ศ. 2393 ไทยไม่พอใจการผูกขาดการค้าของเจ้าภาษีนายอากร และต้องการแก้ไขสัญญาตามแบบที่ทำกับจีนมาแล้ว แต่ไทยปฏิเสธที่จะแก้ไขใด ๆ ทั้งสิ้น ทำให้คณะทูตทั้งสองไม่พอใจ อังกฤษถึงกับขู่จะใช้กำลังบังคับให้ไทยยินยอมตามความต้องการของคน พม่า ไทยเปลี่ยนรัชกาลใหม่⁵

¹ คี.จี.อี. ฮอลล์ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2

แปลโดย คุณวราวุฒา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ หน้า 629

² วอลเตอร์ เอฟ. เวลล่า แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ หน้า 245

³ คุ กรมสนธิสัญญา หนังสือจุฬาราชมนตรีสนธิสัญญา เล่ม 1 พ.ศ. 2160 - 2412 หน้า

⁴ ชาติชาย พวนานนท์ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับอังกฤษ และสหรัฐอเมริกาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 95-100 89

⁵ คุ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 หน้า 88 หน้า 135 - 139 หน้า 155 - 158 หน้า 166 - 169 หน้า 225

จะเห็นได้ว่า ปัญหาการติดต่อค้าขายได้ดึงเอาปัญหาการต่างประเทศเข้ามาและมี
ท่าทีที่จะคุกคามความมั่นคงของไทย

การคุกคามของชาติตะวันตกก่อนสมัยรัชกาลที่ 5

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีกลุ่มคนไทยเริ่มศึกษาวิทยาการตะวันตก ได้ติดตามชาวการ
เมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะสงครามจีนอย่างใกล้ชิด และเข้าใจถึงอิทธิพลของชาติตะวัน
ตกที่กำลังคืบคลานเข้ามาในเอเชียได้เป็นอย่างดี¹ ในบรรดาคนไทยหัวใหม่รุ่นแรกนี้ก็มีเจ้าฟ้า
มงกุฎรวมอยู่ด้วย เมื่อทรงขึ้นครองราชย์ก็ทรงเข้าใจถึงภัยคุกคามของชาติตะวันตกได้ดี และ
ทรงเห็นว่าการโอนอ่อนผ่อนตามโดยใช้การเจรจาทางการทูตจะได้ผลกว่าการขัดขวางชาติ
ตะวันตกที่ประเทศเพื่อนบ้านกำลังประสพอยู่ ดังพระราชดำรัสของพระองค์ท่านหนึ่งว่า "ภายภาค
หน้าเห็นจะมีอาวุธที่สำคัญสำหรับเราอย่างเดียว ก็คือปากของเราและใจของเราให้เพียบพร้อม
ไปด้วยเหตุผลและเขาวนไหวพริบ ก็เห็นพอจะเฝ้าทางป้องกันตัวเราได้"² พระองค์แสดงออก
ถึงความเป็นมิตรกับตะวันตกด้วยการลดภาษีปากเรือ ยกเลิกการผูกขุดสินค้าของรัฐบาลบาง
อย่าง อนุญาตให้ชาวเป็นสินค้าออกได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่เซอร์เจมส์ บรูคต้องการเมื่อเข้ามาขอแก้
ไขสัญญา และยังได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงเซอร์เจมส์ บรูคอีกว่า "ถ้าเขาเป็นเหตุเข้า
มากรุงเทพฯ เป็นครั้งที่ 2 เราจะได้ทุกสิ่งทุกอย่างที่เขาเคยเสนอ"³ แต่อีก 4 ปีต่อมาอังกฤษ
ถึงได้ส่งเซอร์จอห์น บาวริง เข้ามา บาวริงเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2398
การรับรองคณะทูตและผลการเจรจาเป็นที่พอใจของบาวริงมาก เรียกสัญญานี้ว่า สัญญา

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (เก็บความ) "เมืองไทย : จากการเสียกรุงศรีอยุธยา
2310 ถึงพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2411" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์ 3: 34 2516

² แอ็บบอต โลว์ มอฟเฟ็ต แผ่นดินพระจอมเกล้า แปลโดย นิธิ ทองโสภิต
หน้า 33

³ ชาญ เรื่องศิลป์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ. 2352-2453 คำนึงสงคม หน้า
256

บาริ๊ง ลงนามกันในวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2394 ซึ่งใช้เวลาเพียง 18 วัน สัญญานี้
ได้เป็นแบบฉบับในการทำสัญญากับชาติอื่น ๆ ต่อมาแม้ว่าสัญญาดังกล่าวจะทำให้ไทย
เสียเปรียบชาติตะวันตกโดยเฉพาะในเวลาต่อมา ก็ปัญหาคันในบังคับทางชาติ การเก็บ
ภาษีขาเข้าได้ไม่เกิน 3% ภาษีขาออกไม่เกิน 5% ก็เป็นปัญหามากเมื่อไทยต้องการใช้
เงินในการปรับปรุงประเทศเพิ่มขึ้น แค่นี้ก็เกิดขึ้นกับไทยไม่น้อยคือ ลักการคุกคามของ
ชาติตะวันตกได้ระยะหนึ่ง ดังพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 4 ตอนหนึ่งว่า "...ประเทศ
ทั้งหลายทางตะวันออกนี้ต่อไปภายหน้าคงจะมีการเกี่ยวข้องกับฝรั่งมากขึ้นทุกที ถ้าไม่
เปลี่ยนรัฐาภิบาลนโยบายของประเทศสยาม ให้ฝรั่งนิยมว่าไทยพยายามบำรุงบ้านเมือง
ให้เจริญตามจริยธรรมก็อาจจะไม่ปลอดภัยมั่นคงได้..."¹

สมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ได้ชื่อว่าเป็นผู้ริเริ่มและวางรากฐานการปฏิรูปประเทศ
ให้เจริญก้าวหน้าตามแบบตะวันตก มีการสร้างถนน ซากคลอง เปลี่ยนแปลงประเพณีที่
ล้าสมัย เช่น การสวมเสื้อเข้าเฝ้า การจางชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการใน
ตำแหน่งลาว ลูกรู ตำรวจ ทหาร การต่อเรือ และที่ปรึกษาต่าง ๆ ถึง 84 คน² รู้ว่า
ทรงทำให้ประเทศสยามเป็นที่รู้จักของชาวต่างประเทศ และงานที่สำคัญที่สุดของพระองค์
ก็คือ การเตรียมการให้บรรดาราชโอรส ธิดาของพระองค์ให้ได้รับความรู้และวิทยาการ
ของตะวันตก ซึ่งบุคคลเหล่านั้นได้เป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูปประเทศในรัชกาลต่อไป

ขณะที่พระองค์ทรงพอพระทัยกับการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่สามารถสร้างความ
เชื่อถือให้กับชาติตะวันตกได้ โดยที่ประเทศเพื่อนบ้านอย่างพม่า เวียดนามต้อง

¹ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า 122

² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (เก็บความ) เมืองไทย : จากการเสียกรุงศรีอยุธยา
2310 ถึงพระจอมเกล้าซวรรคต 2411 จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์ 3 : 35 - 36 2516

ประสบกับความล้มเหลวต้องเปลี่ยนแผนให้กับชาติตะวันตก* แต่แล้วพระองค์ทรงเสียด
พระทัยและท้อแท้อย่างยิ่งเมื่ออังกฤษระดมยิงเมืองศรีลังกาของไทย พ.ศ. 2405 แสดง
ให้เห็นถึงการใช้อำนาจของรัฐบาลอังกฤษที่สิ่งที่ไม่ต้องการให้ไทยขยายอำนาจลงไป
มีอิทธิพลในศรีลังกา และรัฐมลายูอื่น ๆ¹ และมีต่อมาฝรั่งเศสก็ใช้อำนาจเข้าปกครอง
เขมร โดยฝรั่งเศสต้องการเป็นเจ้าประเทศราชสืบต่อจากญวน และในที่สุดไทยต้องยอม
ยกเขมรส่วนนอกให้อยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2410² เหตุการณ์ครั้งนี้
ทำให้รัชกาลที่ 4 ทรงท้อแท้พระทัยมากที่สุดเห็นชาติตะวันตกมุ่งหวังเอาแต่ประโยชน์ของตน
ในพระราชหัตถเลขาของพระองค์ที่มีไปถึงคณะทูตที่ปารีส พ.ศ. 2410 ใจแสดงถึงความ
ยุ่งยากทางการเมือง และความมีอคติที่กล่าวถึงเผชิญหน้าไทยอยู่ว่า "...คนอังกฤษและคน
ฝรั่งเศสยังมีความรู้สึกร่วมกันในเรื่องความสามัคคี ในฐานะที่เป็นมนุษย์ร่วมโลก แต่เรา
นั้นยังเป็นชาติป่าเมืองเถื่อน เขาจึงถือเราเหมือนสัตว์เกรงกลัว เราไม่สามารถจะรู้ได้
ว่า เขาคิดอย่างไรกับเรา จะคิดแบ่งแยกประเทศเราเป็นของเขาเสียหรืออย่างไร..."³
ความหวาดหวั่นต่อการคุกคามของฝรั่งเศสทำให้พระองค์ดำริที่จะพึ่งอังกฤษ แม้จะทรงรู้ว่า
อังกฤษก็ไว้ใจไม่ได้เช่นกันถึงที่ทรงกล่าวไว้ในตอนท้ายว่า "...เราจึงจำต้องคัดสินใจ
กระทำการลงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง คือจะขึ้นบกไปผูกมิตรกับเลื้อ หรือไม่ก็ลงน้ำไปพึ่ง

* พ.ศ. 2395 - 2396 อังกฤษทำสงครามกับพม่าครั้งที่ 2 ได้ชัยชนะและผนวก
เอาเขตพม่าใต้เป็นของอังกฤษ ใน พ.ศ. 2405 ส่วนฝรั่งเศสได้โจมตีเมืองกูเรน และ
ยึดเอาโคชินไชนาของญวนได้ใน พ.ศ. 2405

¹ คี.จี.อี. ฮอดล์ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2 แปลโดย
คุณวราวุฒา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ หน้า 632 - 634

² เพ็ญศรี กุ๊ก "การฟื้นฟูทางพระราชไมตรีและสัมพันธ์ภาพทางการทูตระหว่าง
ไทยและฝรั่งเศส ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ" แถลงงานประวัติศาสตร์
เอกสารโบราณคดี 3 : 8-38 กันยายน 2516

³ แอ็บบอต โลว์ มอฟเฟ็ต แผ่นดินพระจอมเกล้าฯ แปลโดย นิจ ทองโสภิต
หน้า 155

จร ข้ออย่างใดอย่างหนึ่ง"¹ นอกจากนี้ยังทรงลำบากพระทัยต่อการใช้อำนาจของกงสุล
ต่างประเทศโดยเฉพาะ โอบาร์เรต ที่กระทำการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพมาก²

อย่างไรก็ตาม พระองค์ยังทรงคาดหวังว่า นโยบายประนีประนอม และบุคลิก
ของพระองค์จะเป็นเครื่องโน้มน้าวใจชาติตะวันตกให้ยอมรับสถานภาพและเอกราชของ
ไทย ทรงปลูกไมตรีกับชาติตะวันตกด้วยการเชิญกงสุลต่างประเทศในกรุงเทพฯ และ
ข้าหลวงใหญ่อังกฤษที่สิงคโปร์ (เซอร์ แสร์ ออค) มาชมสุริยคราสที่หว้ากอที่พระองค์
ทรงคำนวณว่าจะเกิดขึ้นเห็นชัดเจนที่นั่น ซึ่งก็เป็นจริง แต่สิ่งนี้ก็ป็นสาเหตุทำให้พระองค์
ประจวบเข้ามาเลเซียและเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 2411 โดยทิ้งปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะ
การคุกคามของต่างประเทศและการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยให้ตกอยู่กับพระราชโอรส
ที่ยังทรงพระเยาว์ ซึ่งไ้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรีต่อมา

¹ แอ้มบ็อก โลว์ มอฟเฟต แผ่นดินพระจอมเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต

หน้า 162

² คุ ขจร สุขพานิช "หมอมรค์เล มิชชันนารีอเมริกัน" ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์:

สมัยบางกอก หน้า 79 - 83

การขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประเพณีการสืบสันตติวงศ์

สถาบันกษัตริย์เป็นสถาบันที่กำเนิดขึ้นมาควบคู่กับชาติไทย แม้ว่าจะไม่มีกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติที่แน่นอน แต่โดยทั่วไปก็ถือเป็นประเพณีว่าพระราชโอรส พระองค์ใหญ่ที่ประสูติจากอัครมเหสีเป็นรัชทายาท แต่ในบางครั้งพระมหากษัตริย์จะทรงตั้งพระอนุชาหรือพระญาติของพระองค์ให้อยู่ในตำแหน่งรัชทายาทเพื่อความมั่นคงในราชบัลลังก์ของพระองค์ก็มี ที่จริงแล้วพระอนุชาก็มีศักดิ์เกินกว่าพระราชโอรสอยู่แล้ว* แต่ถ้าผู้ใดได้รับการสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชก็จะมีศักดิ์สูงที่สุดในแผ่นดินคือ 100,000 จะเป็นผู้ควบคุมกำลังคนรองจากพระมหากษัตริย์ เพื่อให้เขามีกำลังและอำนาจเป็นที่ยอมรับนับถือวางใจในพระบรมวงศานุวงศ์และราษฎรทั่วไป¹ ซึ่งตำแหน่งพระมหาอุปราชนี้มีลักษณะเป็นตำแหน่งแม่ทัพหน้า เมื่อเกิดมีศึกสงครามเข้ามารุกรานอาณาจักร พระมหาอุปราชจะสามารถเรียกเกณฑ์กำลังคนในบังคับได้อย่างรวดเร็วและ

* ถ้าไม่ทรงกรม พระอนุชาจะมีศักดิ์ 20,000 ส่วนพระราชโอรสมีศักดิ์ 15,000 แต่ถ้าวางกรม พระอนุชาจะมีศักดิ์ 50,000 พระราชโอรสมีเพียง 40,000 ทั้งพระราชโอรส และพระอนุชาถ้าได้รับการสถาปนาให้เป็นพระมหาอุปราชก็จะมีศักดิ์ 100,000 ดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ธรรมเนียมราชสกุลในกรุงสยาม พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายบุญเกิด พรหมพานิช 16 สิงหาคม 2515 หน้า 7 - 9

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชวิจารณ์เรื่องพระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องพระราชนิพนธ์การตั้งพระมหาอุปราช พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรพัทธ์เบญจภาคย์ 2 กุมภาพันธ์ 2479 หน้า 35

สามารถปกป้องกันศัตรูโคหันที ในขณะที่พระมหากษัตริย์จะเป็นหัวหน้าขบวนตาม
ออกไป ตำแหน่งพระมหากษัตริย์จึงเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจและอิทธิพลมากในทาง
การเมืองการปกครองของประเทศ ที่เป็นเช่นนี้เพราะต้องการให้การสืบราชสมบัติ
เป็นไปโดยความเรียบร้อย ถ้ามองตำแหน่งพระมหากษัตริย์นี้ได้ใช้คำว่า "วังหน้า"
และ "กรมพระราชวังบวรสถานมงคล" แทน ทั้งสองคำนี้หมายถึงตำแหน่งและที่
ประทับของพระมหากษัตริย์ เข้าใจว่าเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา และ
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตามลำดับ¹ และได้ใช้คำนี้ตลอดมาจนกระทั่งมีการ
ยกเลิกตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 5

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยา การสืบราชสมบัติของ
สถาบันกษัตริย์หาได้ราบรื่นไม่ ตำแหน่งกษัตริย์เป็นตำแหน่งที่ช่วงชิงกันได้ควยอำนาจ
ทางทหาร ผู้ใดมีกำลังทหารมากที่สุดก็มักจะโคเสวยราชสมบัติ² และการที่พระ
มหากษัตริย์ขึ้นมาเสวยราชย์ด้วยการแย่งชิงราชสมบัตินั้นก็มักจะตั้งผู้สนับสนุนให้โค
ราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งอาจเป็นช่วงที่พระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ หรือ
ยังไม่มีอำนาจทางการเมืองเท่าไร เมื่อพระองค์ใกล้สวรรคตก็อยากให้ราชสมบัติ
ตกอยู่กับพระราชโอรสของพระองค์ จึงเป็นเหตุให้เกิดการรัฐประหารหรือรุนแรงเป็น
สงครามกลางเมืองจนปลายรัชกาลเสมอ

บทเรียนจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ซึ่งสาเหตุสำคัญอันหนึ่งมาจาก
ปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติในวังหลวง ทำให้พระมหากษัตริย์กรุงธนบุรีและกรุงรัตน
โกสินทร์ระมัดระวังในเรื่องการแต่งตั้งรัชทายาทมาก เพราะต้องคำนึงถึงความมั่นคง
ของอาณาจักรเป็นสำคัญ โดยเฉพาะไทยกำลังฝึกฝนทำสงครามกับพม่ายอมไม่ต้องการ
ให้บ้านเมืองเป็นจลาจล หรือแตกความสามัคคีอันจะนำภัยพิบัติมาสู่ประเทศชาติเหมือน
ครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า

¹ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช วังหน้า หน้า 5 หน้า 9

² ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมสมัยอยุธยา" ใน ประวัติศาสตร์และ
การเมือง หน้า 47

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีได้ทรงขึ้นครองราชสมบัติตามแบบ "อเนกชนนิกธโมสรสมบัติ" ที่เหล่าเจ้านาย ขุนนาง พระสงฆ์ กราบพูลอัญเชิญให้ขึ้นครองราชสมบัติเพื่อรักษาสันติสุขต่อไป ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างราชวงศ์จักรีกับตระกูลขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งมีมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาได้ช่วยส่งเสริมให้บทบาทของที่ประชุมเจ้านาย ขุนนาง พระสงฆ์ มีอำนาจในการเลือกอัญเชิญผู้ที่เหมาะสมขึ้นครองราชสมบัติมาก ประกอบกับวังหน้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มักจะทิวักตักก่อนวังหลวง และยังไม่มีการแต่งตั้งแทน (ยกเว้นกรณีการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 2) จนมีลักษณะเป็นประเพณีที่พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ต้องผ่านการยอมรับของที่ประชุมเจ้านาย ขุนนาง และพระสงฆ์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ขุนนางมีอำนาจและอิทธิพลมาก

อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ก็ทรงมีสิทธิธรรมโดยสมบูรณ์ในการแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรฯ หรือวังหน้า อันเป็นตำแหน่งผู้สืบราชสมบัติ ซึ่งมีอนุชา หรือพระญาติที่สนับสนุนว่า...
ที่แท้จริงนั้นของการให้ราชสมบัติ...
เหตุบังเอิญที่พระมหาอุปราชวังหน้าในสมัยกรุง...
ทุกรัชกาล จึงไม่เกิดเป็นปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติ...
ตำแหน่งพระมหาอุปราชวังหน้าว่างเว้นมาจนพระมห...
การขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 2 ทรงเป็นวัง...
ประชุมเจ้านาย ขุนนาง พระสงฆ์มีบทบาทและ

ในสมัยรัชกาลที่ 1 พระองค์ทรง...
เพราะช่วยเหลือในการสถาปนาราชวงศ์...
มาตลอดสมัยกรุงธนบุรี และยังเป็นผู้ที่...
ภัยจากการรุกรานของพม่ายังไม่หมด...
อุปราชที่สุก เมื่อย้ายเมืองหลวงมา

และวังหน้าต่างก็สร้างวังของตนเอง เป็นที่เชื่อกันว่าเมื่อรัชกาลที่ 1 สวรรคต วังหน้า
ได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้วจะทรงใช้วังหน้าที่ทรงสร้างเป็นที่ประทับ แคว้นหน้าก็เสด็จ
ทิวศคเสียดก่อนวังหลวง จนเกิดปัญหาพระองค์เจ้าคำควน พระองค์เจ้าอินทปัต
ราชโอรสของวังหน้าเป็นกบฏปลายรัชกาล เนื่องจากเมื่อวังหน้าประชวรใกล้ทิวศค
ก็ทรงเสียดายวังหน้าที่พระองค์สร้างขึ้นมาว่าจะตกเป็นของลูกหลานวังหลวง ทรงรับสั่ง
ว่า "สมบัติทั้งนี้พระองค์ใดกระทำศึกสงครามกู้แผ่นดินขึ้นได้ก็เพราะพระองค์ทั้งสิ้น
ไม่ควรจะให้ราชสมบัติตกไปให้แก่ลูกหลานวังหลวง ผู้ใดมีสติปัญญาให้เร่งคิดเอาเถิด"¹
ซึ่งที่จริงนั้นวังหน้าเป็นสถานที่ราชการของหลวงสำหรับเป็นที่ประทับของผู้ดำรงตำแหน่ง
วังหน้า จึงไม่สมควรที่จะตกทอดไปสู่ลูกหลานของวังหน้า หลังจากวังหน้าทิวศคแล้ว
รัชกาลที่ 1 ก็ยังไม่ทรงตั้งผู้ใดเป็นวังหน้า ถึงแม้ว่าฉนวนจะมีพระราชสาส์นมาเตือน
สนับสนุนให้ตั้งพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรสุนทรขึ้นเป็นพระมหาอุปราชก็ตาม
ทั้งนี้อาจเป็นเพราะยังเกรงพระราชวังบรรลณภูมิข (วังหลัง) ซึ่งเป็นพระเจ้า
หลานเธอ เป็นผู้ที่มีความสามารถในการสงครามมากคนหนึ่ง เมื่อครั้งเป็นพระยาสุรียอภัย
ได้เป็นผู้ปราบกบฏพระยาสุรรัต และยึดกรุงธนบุรีไว้คอยทวารรัชกาลที่ 1 ที่กลับจาก
สงครามกับเขมร จนกระทั่งเมื่อวังหลังสิ้นพระชนม์ (พ.ศ. 2349) รัชกาลที่ 1 จึงได้
สถาปนาพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรสุนทร ราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระ
มหาอุปราชวังหน้า ขณะนั้นพระองค์มีพระชนมายุถึง 39 พรรษา เมื่อรัชกาลที่ 1 จะ
เสด็จสวรรคตก็ทรงตรัสมอบราชสมบัติให้² นับเป็นพระราชโอรสพระองค์เดียวในสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ที่ได้รับการสถาปนาเป็นวังหน้า และพระราชบิดาตรัสมอบราชสมบัติให้

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ 2478
หน้า 66 - 67

²ดู หน้า 312

ก่อนสวรรคต แต่อย่างไรก็ตามที่ประชุมของเจ้านาย ขุนนาง และพระสงฆ์ยังคงทำ
หน้าที่กราบทูลอัญเชิญให้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติด้วย¹ ซึ่งดูเหมือนจะปฏิบัติเป็น
ประเพณีตลอดมาว่าการขึ้นครองราชสมบัติของพระมหากษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์จะต้อง
เป็นแบบ "อเนกชนนิกรสโมสรสมมุติ" ถึงแม้รัชกาลที่ 2 จะเป็นพระมหากษัตริย์ที่
พร้อมทุกอย่างทั้งคุณวุฒิ วิทยุฒิ และพระปรีชาสามารถ ก็ยังเกิดปัญหาจากเจ้าฟ้าเหล่านี้อย่าง
ที่มีผู้ยุยงให้ก่อกบฏในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้ พระองค์ได้ทรงตั้งพระอนุชาเจ้าฟ้ากรมหลวง
เสนานุรักษ์ขึ้นเป็นพระมหาอุปราชวังหน้า และได้ทรงจัดปัญหาข้อขัดแย้งที่จะมีขึ้น
ระหว่างวังหลวงและวังหน้า โดยแบ่งบุตรหลานขุนนางผู้ใหญ่ เช่น คนโตอยู่วังหลวง
คนรองอยู่วังหน้า เพื่อจะได้เกิดความสามัคคีและไม่เป็นปัญหาจลาจลเหมือนครั้ง
รัชกาลที่ 1 หรือสมัยกรุงศรีอยุธยา และก็นับเป็นผลสำเร็จมากที่สมัยรัชกาลที่ 2 นี้
วังหลวงและวังหน้ามีความรักใคร่ปรองดองกันมากที่สุด แต่วังหน้าก็เสด็จทิวงคต
ไปก่อนถึงแก่ปี พ.ศ. 2360 รัชกาลที่ 2 ยังไม่ทรงตั้งผู้ใดเป็นวังหน้า ขณะนั้นเจ้าฟ้า
มงกุฎพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ยังทรงพระเยาว์ มีสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี
เป็นผู้สำเร็จราชการคอยอุปถัมภ์ จนกระทั่ง พ.ศ. 2365 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวง
พิทักษ์มนตรีก็สิ้นพระชนม์ อำนาจในการบังคับบัญชาบ้านเมืองส่วนใหญ่ตกอยู่กับพระเจ้า
ลูกเธอพระองค์ใหญ่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อรัชกาลที่ 2 ทรงประชวรจนเสด็จ
สวรรคตก็ไม่ทรงตรัสมอบราชสมบัติแก่ผู้ใด ที่ประชุมเจ้านาย ขุนนางและพระสงฆ์จึง
กราบทูลอัญเชิญพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งเจริญวัยและมี

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2 เล่ม 1 หน้า 4

* โอรสพระเจ้ากรุงธนบุรี กับพระธิดาของรัชกาลที่ 1

พระปรีชาสามารถมากขึ้นครองราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 3¹ ซึ่งพระองค์ไ้ทรงตั้ง
พระปิตุลาพระองค์เจ้าคึกคักพลเสพ เป็นพระมหากษัตริย์ที่สนับสนุนการขึ้นครองราชย์
ของพระองค์ แล้วยังเสด็จทิวงคตไปก่อนอีก พระองค์ทรงปล่อยให้ตำแหน่งวังหน้า
ว่างมาจนสิ้นรัชกาล เพียงแต่มีการเลื่อนกรมเจ้านายเท่านั้น จนเกิดเป็นประเพณีเมื่อ
วังหน้าทิวงคตจะมีการเลื่อนกรมเจ้านายกรมที่สำคัญ เมื่อรัชกาลที่ 3 จะเสด็จสวรรคต
ไ้ทรงตรัสมอบราชสมบัติคืนแก่เสนาบดีให้เลือกผู้ที่เหมาะสมเป็นกษัตริย์ต่อไป² แต่
ทรงมีพระราชวิจารณ์เจ้านายที่ไม่สมควรรับราชสมบัติไว้ว่า

กรมขุนเคษเกล้า ท่านก็เป็นคนพระกรรณเบา ใครจะพูดอะไรท่านก็เชื่อ
ง่าย ๆ จะเป็นใหญ่โตไปไม่ได้ กรมขุนพิพิธเกล้าก็ไม่รู้จักการงาน
บัญชาไม่สอคล้องไปไ้คิดแต่จะเล่นอย่างเกี้ยว ที่สติปัญญาพอจะรักษา
แผ่นดินไ้อยู่ก็เห็นแต่ทานฟ้าใหญ่ทานฟ้าน้อย 2 พระองค์ก็ทรงรังเกียจ
อยู่ว่าทานฟ้าใหญ่ถ้อยอย่างมอญ ถ้าเป็นเจ้าแผ่นดินขึ้นก็ไ้ให้พระสงฆ์หม่อม
อย่างมอญเสียหมดทั้งแผ่นดินออกกระมัง ทานฟ้าน้อยไ้ก็มีสติปัญญา
รู้วิชาการช่างและการทหารต่าง ๆ อยู่ แต่ไม่พอใจหาราชการ รักแต่
การเล่นสนุกเท่านั้น...³

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงดวงชนูประพัทธ์ (ตาก สนิทวงศ์ ณ อยุธยา)
17 มีนาคม 2481 หน้า 1 - 2 และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระบรมมหาราชวัง เล่มพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 93 - 94

² ฎ. หน้า 367 - 368

³ ฎ. หน้า 370

ในที่สุดที่ประชุมเจ้านาย ขุนนาง และพระสงฆ์ได้เลือกอัญเชิญเจ้าฟ้ามงกุฎที่กำลังผนวช
อยู่ให้ลาผนวชมาเสวยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 4 พระองค์ได้ทรงตั้งพระอนุชาซึ่งเป็น
เจ้านายที่มีกำลังทหารมีประสิทธิภาพที่สุดขณะนั้นเป็นพระมหาอุปราชวังหน้า¹ และทรง
ยกย่องพระอนุชาให้พระเกียรติยศเสมอพระเจ้าแผ่นดิน เช่นเดียวกับที่เคยมีมาครั้ง
สมัยสมเด็จพระนเรศวร² แต่พระองค์ก็ทรงระแวงว่าจะมีคนขึ้นชมพระอนุชามากกว่า
ซึ่งวังหน้าก็รู้พระองค์จึงไม่ทรงแสดงอะไรที่จะเป็นการแข่งบารมีกับพระเชษฐา แต่
ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ออกไปหัวเมือง เช่น บ้านสีทา สระบุรี หรือสนพระทัยกับงาน
ประณีตวิจิตรต่าง ๆ เช่น เรือกลไฟที่สวยงาม³ วังหน้าสมัยนี้จึงแทบไม่มีบทบาททาง
การเมืองเลย อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 4 ก็ยังทรงระแวงอยู่เสมอว่าพระองค์ทรงชรามาก
แล้วไม่รู้ว่าอะไรจะเสด็จสวรรคตก่อนหรือหลังวังหน้า จึงได้เตรียมการสร้างพระราชนิเวศน์
สวนนันทอุทยาน (ในคลองมอญ หลังวัดชีโนรสาราม) ไว้เป็นที่ประทับของบรรดา
พระราชโอรสธิดาของพระองค์ และยังได้ทรงซื้อที่ดินที่สิงคโปร์โดยใส่พระนามพระองค์เจ้า
ยิ่งเยาวลักษณ์ และเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ไว้ เพื่อว่าวังหน้าขึ้นเป็น
พระมหากษัตริย์จะได้อาศัยที่ว่าง⁴ นับเป็นการเตรียมการป้องกันภัยที่จะเกิดกับบรรดา

¹พระบรมราชาธิบายในรัชกาลที่ 4 เรื่องพระประวัติย่อสมเด็จพระปิ่นเกล้า
หน้า 141

²ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 11 หน้า 80 หน้า 37

³The Siam Repository. V.2 April 1869, p.62

⁴สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5 หน้า 49 และ นฤมล ชีรวินน์ แนวพระราชดำริทางการเมืองของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 213 - 214

พระราชโอรสธิดาของพระองค์ถว้หน้าไ้เป็นกษัตริย์ แต่แล้วในปี พ.ศ. 2408
 วั้หน้าก็เสด็จสวรรคตไปก่อน ความวิคกักงว่ลของรัชกาลที่ 4 ด้ยวั้หน้าจะเป็นกษัตริย์
 ก็หมดไป พระราชโอรสพระองค์ใหญ่คือเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์จึงอยู่ในตำแหน่งรัชทายาท
 โดยปริยาย แต่พระองค์ยังทรงวิคกักงว่ลว่าพระองค์ร่มากแล้วขณะที่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์
 ยังทรงพระเยาว์ ทรงไม่มั่นใจพระทัยว่าพระราชโอรสจะได้รับการสนับสนุนจากเจ้านาย
 ขุนนางเพียงใด จึงยังไม่ทรงสถาปนาให้เป็นพระมหาอุปราชวั้หน้า แต่ได้ทรงเตรียมการ
 ให้พระราชโอรสพร้อมที่จะครองราชสมบัติต่อไป เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติ
 เหมือนสมัยอยุธยา แต่เวลาที่พระองค์ทรงเตรียมการนั้นก็น้อยเกินไป เพราะอีกไม่ถึง
 3 ปี พระองค์ก็เสด็จสวรรคตในขณะที่พระราชโอรสของพระองค์มีพระชนมายุเพียง 15
 พรรษา กับ 10 วัน เท่านั้น

การเตรียมการให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ของรัชกาลที่ 4

ความฉีกหวังในราชสมบัติของรัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งพระราชบิดา (รัชกาลที่ 2)
 เสด็จสวรรคตได้สร้างความขมขื่นพระทัยให้พระองค์ตลอดมา พระองค์เห็นว่าสิทธิของ
 พระราชโอรสขึ้นเจ้าฟ้าเท่านั้น (อันเป็นสิทธิที่พระองค์มีอยู่) จะเป็นผู้สืบราชสมบัติ¹ และ
 เมื่อพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ก็ทรงมีพระราชประสงค์จะให้ราชสมบัติตกอยู่กับพระราช
 โอรสพระองค์ใหญ่ของพระองค์ แต่ขณะนั้นมีพระอนุชาอยู่ในตำแหน่งพระมหาอุปราชวั้หน้า
 อยู่ และมีเสนาบดีตระกูลขุนนาง ซึ่งสนับสนุนการขึ้นครองราชย์ของพระองค์เป็นตระกูลที่มี
 บทบาทและอำนาจมากในการบริหารงานของรัฐ พระองค์จึงทรงดำเนินทุกวิถีบายในการ
 รักษาความสามัคคีกลมเกลียว ทรงระมัดระวังอยู่เสมอที่จะไม่ให้เกิดความขัดแย้งอย่าง

¹ กรมศิลปากร พระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ แปลโดย หลวงญาณวิจิตร

รุนแรงกับพระอนุชาและเสนาบดีตระกูลขุนนาค ทรงย้ายอยู่เสมอว่า "พระปิ่นเกล้าเป็น
ผู้มีบุญ และทางฝ่ายตระกูลขุนนาคก็เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่อุปถัมภ์พระองค์"¹ อย่างไรก็ดี
รัชกาลที่ 4 ก็ทรงฟังฟังอำนาจของตระกูลขุนนาคมากกว่าพระอนุชาของพระองค์ ในปี
พ.ศ. 2404 มีพิธีเฉลิมพระยศเจ้าชายจุฬาลงกรณ์เป็นเจ้าฟ้า พระองค์ก็ทรงทำในนาม
ของเสนาบดีทั้งปวงกราบทูลยกย่องให้เป็นพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า กวดยเกรงจะไม่เป็น
ที่พอพระทัยของพระปิ่นเกล้า เพราะฐานะของเจ้าฟาราชกุมารพระองค์ใหญ่นอมเนื่องถึง
ที่จะเป็นรัชทายาท² นับเป็นการเริ่มขั้นตอนการสร้างคามยอมรับในหมู่เจ้านาย ขุนนางให้
กับพระราชโอรสและแสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่ทรงปฏิบัติโดยพลการเพียงพระองค์เดียว

เจ้าฟาจุฬาลงกรณ์ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 4 ของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ (สมเด็จพระเทพ
ศิรินทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นพระปิตุจฉาในรัชกาลที่ 3 เป็นพระบุตร
ของกรมหมื่นมณฑลยาพิศวัฑน์ นับเป็นพระบรมราโชนายที่รอบคอบ ที่ทำให้เจ้าฟาจุฬาลงกรณ์
มีสิทธิธรรมในราชสมบัติอย่างสมบูรณ์ ลูกหลานของรัชกาลที่ 3 จะมาอ้างสิทธิ์ไม่ได้)
ทรงเสด็จพระราชสมภพวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2396 ทรงกำพร้าพระราชมารดาตั้งแต่
พระชันษาได้ 8 พรรษา (เมื่อ พ.ศ. 2404 พระองค์เจ้าละม่อม ซึ่งเป็นกรมสมเด็จพระ
พระสุภาวดีประยูรวงศ์ ในรัชกาลที่ 5 ได้ทรงอุปการะแทนตลอดมา) ทรงเป็นพระราชปิ
โยรสของรัชกาลที่ 4 มาแต่ยังทรงพระเยาว์ ทรงโปรดให้เสด็จอยู่ใกล้รัชชิตพระองค์เสมอ
แม้เวลาเสด็จประพาสหัวเมือง เมื่อเจริญพระชันษาขึ้นก็ได้รับหน้าที่ทรงใช้สอยการงาน

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขา เล่ม 1

หน้า 189

²สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ก่อน
เสวยราชย์ พระบรมราชประวัติ พระประวัติกรมพระยาเทววงศ์ พระประวัติศรีเสลา
หน้า 15 และสมเด็จพระสมมตอมรินทร์ เอลิมพระยศเจ้านาย หน้า 83 - 85

ต่างพระเนตรพระกรรมาจนตลอดรัชกาล ในด้านการศึกษาทรงจัดการศึกษาอบรมให้เป็น
 อย่างดี เริ่มต้นแต่ในสำนักของพระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าบุตรีฯ ทรงรอบรู้ทั้งอักษรสมัย
 และโบราณราชประเพณี ทรงศึกษาภาษาบาลี กับหลวงราชาภิรมย์ (เนียม สมัยรัชกาล
 ที่ 5 โค้ดเลื่อนเป็นพระยาปริยัติธรรมธาดา) วิชาปืนไฟในสำนักของพระยาอภัยศรีเพลิง
 (ศรี) วิชามวยปล้ำกระบี่กระบองกับหลวงโยธานุโยค (รุ่ง) วิชาอักษรรวมกับหม่อมเจ้า
 สิงหนาท (สมัยรัชกาลที่ 5 สถาปนาเป็นพระองค์เจ้าสิงหนาทราชบุรุษ) วิชา
 คชกรรม (ทรงศึกษาเมื่อเสวยราชย์กับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ส่วนวิชา
 รัฐบาลกับราชประเพณีและโบราณคดีทั้งปวง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงฝึกสอน
 ด้วยพระองค์เอง¹ ส่วนวิทยาการตะวันตกทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับหม่อมแอนนา
 เดียวโนเวลล์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2405 จนถึงผนวชเป็นสามเณร และต่อมาทรงศึกษากับ
 หมอจันเด จนสิ้นรัชกาลที่ 4 นับได้ว่าทรงเชี่ยวชาญทั้งวิชาความรู้แบบไทยและตะวันตก
 ซึ่งทำให้รู้จักโลกภายนอกกว้างขวางขึ้น

หลังจากที่สมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เสด็จสวรรคตแล้ว รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระชนมายุ
 ถึง 62 พรรษา เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ได้สิ้นพระชนม์ไปแล้วหลายพระองค์* แต่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก่อน
 เสวยราชย์ พระบวรราชประวัติ พระประวัติกรมพระยาเทววงศ์ พระประวัติศรีเสลา
 หน้า 10 - 11

* กรมพระรามอินทร์ พ.ศ. 2397 กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ พ.ศ. 2399
 กรมสมเด็จพระเชษฐาธิราช พ.ศ. 2402 กรมพระพิทักษ์เทเวศน์ พ.ศ. 2406 และ
 พระราชโอรสที่ประสูติก่อนผนวช 2 พระองค์ คือ กรมหมื่นวิษณุวาทินาถ (พระองค์เจ้า
 สุประกฤษ) พ.ศ. 2405 และกรมหมื่นมหิศวดีวิลาส (พระองค์เจ้าเนือง) เกือบ
 กรกฎาคม พ.ศ. 2410 ก่อนการเลื่อนกรมเจ้านาย 8 เกือบ (คือเดือนมีนาคม พ.ศ.
 2410 (2411))

ซึ่งอยู่ในฐานะที่จะเป็นรัชทายาทยังทรงพระเยาว์ รัชกาลที่ 4 จึงยังทรงเกรียมการให้พระราชโอรสพร้อมที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ต่อไป ใน พ.ศ. 2409 พระองค์ทรงจัดพระราชพิธีผนวชพระราชโอรสเป็นสามเณรอย่างใหญ่โต เมื่อตามนวลแล้วโปรดให้เสด็จประทับที่พระตำหนักสวนกุหลาบ ทรงให้ได้รับการฝึกฝนราชการอย่างใกล้ชิด กล่าวคือนอกจากเสด็จไปเฝ้าและตามเสด็จโดยปกติแล้ว เวลากลางคืนถ้าทรงพระราชวินิจฉัยขอราชการ หรือทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจโดยลำพังก็มักจะมีรับสั่งให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เข้าไปปฏิบัติประจำพระองค์ เพื่อทรงสั่งพระบรมราโชวาทและพระบรมราชาธิบายในราชการและราชประเพณีต่าง ๆ เสมอ และมักโปรดให้เป็นผู้เชิญพระกระแสรับสั่งแจ้งพระราชประสงค์หรือทรงหาหรือขอราชการไปยังเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เวลาเช้าต้องเสด็จไปบ้านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เนื่อง ๆ¹ ด้วยต้องการจะให้ทรงฝึกหัดราชการและสร้างความคุ้นเคยกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งเป็นขุนนางที่มีอำนาจและอิทธิพลมากที่สุดขณะนั้น และใน พ.ศ. 2410 ก็ทรงสร้างความสัมพันธ์ทางสมรสกับตระกูลขุนนาง โดยสู่ขอ (ตามประเพณีไทย) คุณแพ บุตรีพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ หลานเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ให้เป็นเจ้าจอมในพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์² หลังจากที่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงผูกพันรักใคร่คุณแพอยู่ก่อนแล้ว³ แต่อย่างไรก็ตามพระองค์ยังไม่เร่งรักที่จะตั้งพระเจ้าลูกยาเธอเป็นพระมหาอุปราช เพราะยังทรงพระเยาว์ และพระองค์เองก็ทรงมี

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมหมื่นบำราบปรปักษ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนเสวยราชย์ พระบรมราชประวัติ พระประวัติกรมพระยาเทววงศ์ พระประวัติศรีเสลา
หน้า 36 - 37

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขา เล่ม 1 หน้า 217 - 221

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมหมื่นบำราบปรปักษ์ พระสนมเอก หน้า 1-48
ขณะนั้นเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มีพระอิสริยาภรณ์กับหม่อมราชวงศ์แซพระองค์หนึ่งแล้ว ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมหมื่นบำราบปรปักษ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 หน้า 72

ความสุ่มรอบคอบ มองปัญหารอบด้านเพื่อเตรียมการให้พร้อมสรรพจริง ๆ ด้วยขณะนั้น
มีเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ขึ้นพระเจ้านองยาเรืออีกหลายพระองค์ เช่น เจ้าฟ้ามหามาลา
กรมหมื่นบำราบปรปักษ์ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท
กรมหมื่นนรจักรธรรนาภ รวมทั้งกรมหมื่นนรวิไชยชาญ โอรสพระองค์ใหญ่ในสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าฯ ก็อยู่ในข่ายผู้สืบราชสมบัติได้เช่นกัน หากพระองค์ทรงแต่งตั้งเจ้าฟ้า
จุฬาลงกรณ์ในขณะนั้นอาจจะสร้างความขัดแย้งในหมู่เจ้านายขุนนางได้ และไม่มีสิ่งใด
ประกันได้ว่าจะสามารถรักษาราชบัลลังก์ให้มั่นคงยืนนานได้ถ้าปราศจากการยอมรับของ
เจ้านาย ขุนนาง ด้วยเหตุนี้รัชกาลที่ 4 จึงทรงพยายามทำให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เป็นที่
ยอมรับของเจ้านาย ขุนนาง จะเห็นได้จากการให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์สร้างความสนิทสนม
กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ หัวหน้าขุนนางที่มีอำนาจและอิทธิพลมากที่สุด และเมื่อพระราชทาน
เพลิงศพสมเด็จพระปิ่นเกล้าแล้วในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2410 รัชกาลที่ 4 ก็ทรงประกาศ
เลื่อนกรมเจ้านายตามประเพณีเมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต มีเจ้านายชั้นกรมหมื่นได้รับการ
เลื่อนเป็นกรมขุนมี 4 พระองค์คือ เจ้าฟ้ามหามาลากรมหมื่นบำราบปรปักษ์ (โอรสรัชกาล
ที่ 2 ต้นสกุลมามาตุล) กรมหมื่นนรจักรธรรนาภ (โอรสรัชกาลที่ 2 ต้นสกุลปราโมช)
กรมหมื่นราชสีหวิกรมเกรียงไกร (โอรสรัชกาลที่ 3 ต้นสกุลชุมสาย) และกรมหมื่น
พิณเนศวรสุรสังกาศ (เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์) ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องยาเรือพระองค์ใหญ่ และ
ทรงศักดิ์นาสูงสุคนธ์นั้น รัชกาลที่ 4 ก็ทรงเฉลิมพระนามให้พระราชโอรสใหม่เป็น
กรมขุนพิณพิทยระชากร ซึ่งหมายความว่า "ผู้เป็นที่พึ่งที่คุ้มครองแห่งประชาชน"¹ ทรง
ไม่ใช้พระนามที่เป็นชื่อเทพเจ้าอีก โดยทรงให้เหตุผลว่าจะทำให้อายุสั้น คงจากสาเหตุที่
พระเจ้าน้องยาเรือพระองค์ใหญ่ทั้งสองที่สิ้นพระชนม์ไปก่อน และก็อาจจะเป็นเพราะว่าพระองค์
ต้องการให้รัชทายาทเป็นกษัตริย์ของประชาชนเป็นที่พึ่งที่คุ้มครองของประชาชนอย่างแท้จริง
ซึ่งพระองค์ก็ทรงเริ่มปูทางมาก่อนแล้วนั่นเอง

¹ในพจนานุกรม ชีวประวัติ แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 335

การเลื่อนกรมเจ้านายครั้งนี้ รัชกาลที่ 4 ได้ทรงให้เจ้านายทั้ง 4 ปฏิญาณ
ต่อหน้าพระแทวมรกดาว เจ้านายซึ่งจะเป็นกรมขุนทั้ง 4 พระองค์นี้ "ถ้าใครไคร่ครอง
ราชสมบัติต่อไป ไม่ทรงรังเกียจเลย" เจ้านายทั้ง 3 พระองค์ต่างถวายปฏิญาณแล้ว
กราบทูลว่า มีไคร่ทรงกึกก้องใหญ่ไผ่สูงถึงพระราชนิเวศน์แต่จะสนองพระเดชพระคุณ ช่วย
ทำนุบำรุงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอให้ได้รับราชสมบัติสืบไป¹ อันเป็นการหยิ่งใจ
เจ้านายผู้ใหญ่ว่าจะสนับสนุนพระราชโอรสเพียงใด และเห็นได้ว่าเจ้านายที่มีอำนาจ
ขณะนั้นสนับสนุนการสืบราชสมบัติของราชโอรสของพระองค์อย่างแนบแน่น ยิ่งแก่ขุนนาง
ซึ่งมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นประธาน รัชกาลที่ 4 ยังทรงไม่แน่ว่าเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์จะสนับสนุนราชโอรสของพระองค์เพียงใด เมื่อเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้รับการ
เลื่อนกรมแล้วได้ทรงรับหน้าที่ราชการอย่างหนักกว่าเจ้านายทั้งปวง ทั้งที่ทรงมีพระชนมายุ
ยังน้อย (14 พรรษา) คือทรงบังคับบัญชาการกรมมหาดเล็ก กรมทหารบกวังหน้า
(กรมทหารเรือนั้นอยู่ในบังคับบัญชาของกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ) กรมล้อมพระราชวัง
และกรมพระคลังมหาสมบัติ นับเป็นความพยายามของรัชกาลที่ 4 ในการสร้างฐาน
กำลังให้กับพระราชโอรสในการควบคุมกรมทหารบกวังหน้า และกรมล้อมพระราชวัง
ทั้งยังควบคุมขุนนางในกรมมหาดเล็กซึ่งจะเป็นฐานอำนาจของพระราชโอรสต่อไป ซึ่ง
เมื่อเทียบกับกรมหมื่นบวรวิไชยชาญแล้ว เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ควบคุมกรมต่าง ๆ มากกว่า
จนปรากฏเกียรติยศในหมู่ชาวต่างประเทศแน่ชัดว่าเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์คือองค์รัชทายาท
ผู้สืบสันตติวงศ์ต่อไป เช่น เฮอร์ แอร์ ออค เจ้าเมืองสิงคโปร์ที่เข้ามาชมสุริยคราส
ปลายรัชกาลก็กล่าวถึงเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ว่าเป็นรัชทายาท พระเจ้านโปเลียนที่ 3 แห่ง
ฝรั่งเศส ก็ทรงสร้างพระแสงกระบี่เข้ามาถวายในนามมกุฎราชกุมาร และเมื่อเจ้าฟ้า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5 หน้า 60 - 61 รัชกาลที่ 5 สหกิจสงคราม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
ยาดำรงราชานุภาพ (ภาคคน) หน้า 91

จุฬาลงกรณ์เสด็จเยี่ยมราษฎรผู้ร้งเศส มอญลิเออแบดกัวก็จัดการต้อนรับอย่างสม
พระเกียรติ¹ จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 4 ทรงเตรียมการอย่างถี่ถ้วน รอบคอบและมั่นคง
ทำให้กรมขุนพิษณุโลกประชานาถขึ้นสู่ฐานะองค์รัชทายาทเหนือเจ้านายอื่น ๆ อย่างเกินชั้ค
จนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปทั้งในและนอกประเทศว่าพระองค์คือผู้สืบราชสมบัติองค์ต่อไป
แม้ว่ารัชกาลที่ 4 จะยังไม่ทรงตั้งให้ดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชวังหน้า ด้วยที่ผ่านมา
พระมหากษัตริย์ยังไม่เคยตั้งวังหน้าที่ยังทรงพระเยาว์เลย รัชกาลที่ 4 ทรงคาดไม่ถึง
ว่าพระองค์จะสิ้นพระชนม์เร็ว ทรงหวังพระทัยว่าเมื่อกรมขุนพิษณุโลกประชานาถทรงบรรด
นิกิติภาวะและทรงผนวชแล้ว จะทรงมอบราชสมบัติให้ปกครอง พระองค์จะเสด็จออกเป็น
พระเจ้าหลวงช่วยแนะนำกำกับราชการจนตลอดพระชนมายุ จึงได้สร้างพระราชนิ
สราฐมณียไ้วเป็นที่ประทับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2409² แต่ความหวังของพระองค์ก็หมดสิ้น
เมื่อทรงประชวรไข้มาเลเรีย หลังจากเสด็จกลับจากการทอดพระเนตรสุริยคราสที่
หว้ากอ และเสด็จสวรรคตในเวลาต่อมา

เหตุการณ์ปลายรัชกาลที่ 4 ตอนเสด็จสวรรคตและการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 5

การเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่บ้านลหว้ากอ ประจวบ
คีรีขันธ์ ซึ่งพระองค์ได้ทรงคำนวณไว้อย่างแม่นยำ เป็นสาเหตุทำให้รัชกาลที่ 4 ทรง
ประชวรไข้มาเลเรีย และเสด็จสวรรคตในที่สุด

ถึงแม้ว่ารัชกาลที่ 4 จะทรงประสพผลสำเร็จในการเตรียมการสำหรับพระเจ้า
ลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานาถให้ขึ้นสู่ตำแหน่งรัชทายาทจนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป
ทั้งในหมู่เจ้านาย ขุนนาง และชาวต่างประเทศ นอกจากนี้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่

¹ สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5 หน้า 64 - 67

² ประชุมพงศาวดาร เล่ม 14 หน้า 283

ทั้ง 2 พระองค์ที่ทรงช่วยรักษาลูกที่ 4 บริหารบ้านเมืองคือ กรมหมื่นวิษณุวาทินาคร และกรมหมื่นมหิศวาทินาครที่สิ้นพระชนม์ไปก่อน เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์กลายเป็น พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่มีสิทธิธรรมในราชสมบัติอย่างครบถ้วนไม่ว่าจะเป็นใน เรื่องสืบสันตติวงศ์ การเตรียมพระองค์ศึกษาความรู้ความสามารถต่าง ๆ ทั้งที่ พระชนมายุยังน้อยก็กล่าวมาแล้ว

ในวันเดือนห้าพระพิพัฒน์สัตยา รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระอาการมากขึ้น เจ้าพระยา ศรีสุริยวงศ์ประธานในพิธีเดือนห้าได้สั่งให้ตั้งการล้อมวงพระบรมมหาราชวัง และพระ ตำหนักสวนกุหลาบ¹ ซึ่งเป็นประเพณีที่ล้อมวงของพระมหากษัตริย์ที่จะเสด็จสวรรคต กับเจ้านายที่จะขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อไป นอกจากเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์จะทรงพระเยาว์ แล้ว พระองค์ยังทรงประจวบไขมาเลียบเช่นเดียวกับพระราชบิดา รัชกาลที่ 4 ทรง ทราบเห็นว่าเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต และพระเจ้าลูกยาเธอขึ้นครองราชสมบัติขณะยัง ทรงพระเยาว์นั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะต้องเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งไม่เคย มีมาก่อนเลยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาสมัยพระเชษฐาธิราชมี เจ้าพระยาปลาโหมสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เจ้าพระยาปลาโหมสุริยวงศ์ ก็ปลงพระชนม์พระเชษฐาธิราช และทั้งตนเป็นกษัตริย์แทน² ทำให้รัชกาลที่ 4 ทรง หวาดวิตกว่าจะเกิดเหตุการณ์เช่นนั้นอีก จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงมีพระราชดำริสถา

¹พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแรก ทรงประจวบจนถึงเวลาสวรรคต" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี

1 - 3 : 30 มกราคม - ธันวาคม 2518

²สมบัติ จันทรวงศ์ "คำสอนทางการเมืองของวันวลิต" วารสารธรรมศาสตร์
1 : 71-116 มิถุนายน-กันยายน 2519

ถึงพระเจ้าลูกยาเธอเสมอว่า "ยังเสด็จดำรงพระชนม์อยู่หรือ"¹ พระองค์ทรง
 บายเบี่ยงไม่ต้องการให้พระราชโอรสทรงประสพชะตากรรมเหมือนกษัตริย์สมัยอยุธยา
 ที่ยังทรงพระเยาว์ ได้ทรงมีพระราชดำรัสถึงเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ว่า "ลูกยังเล็ก
 จะเป็นกษัตริย์ได้อย่างไร เกลือกว่าจะมีภัยไปข้างหน้า"² แต่เมื่อทรงเห็นว่าเจ้านาย
 ชุมนาง จะถวายราชสมบัติให้พระเจ้าลูกยาเธอแน่แล้ว พระองค์ก็ทรงพระราชทาน
 สิ่งของและเงินพระคลังให้กับเจ้านาย ชุมนาง เพื่อปลุกฝังความจงรักภักดีในหมู่เจ้านาย
 ชุมนางที่มีต่อพระองค์จะได้เป็นผู้อุปถัมภ์ราชโอรสของพระองค์ต่อไป เจ้าพระยา
 ศรีสุรียวงศ์เป็นผู้ที่ได้รับของพระราชทานมากที่สุด คือได้หีบสำหรับทรงพระราชหัตถเลขา
 ห้ากวยงาจากกรอบทองคำ พร้อมกวยเครื่องเขียนหนังสือที่ทำด้วยทองคำประดับเพชร
 หับหิม มรกต มูลค่ากว่า 200 ชั่ง และเงินพระคลังอีก 1,000 ชั่ง³ ทรงเล็งเห็นว่า
 ตระกูลชุมนาคจะมีอำนาจมากขึ้นเมื่อเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
 พระยาสุรวงศวิชัยวัฒน์จะเป็นเสนาคี่ผู้ใหญ่สืบต่อจากบิดาในภายหลัง จึงโปรดให้หา
 พระยาสุรวงศวิชัยวัฒน์เข้าเฝ้า และทรงตรัสฝากฝังพระเจ้าลูกยาเธอ คึงพระราชดำรัส
 ก่อนหนึ่งว่า "ไหนลูกข้าก็ไ้เป็นลูกเขยเจ้าแล้ว ข้าขอฝากลูกข้าไว้กับเจ้ากวย"⁴
 และให้พนักงานนำหีบพระเครื่อง พระขำมรงค์ และประจำทองคำซึ่งมีมาแต่ครั้งรัชกาล

¹ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5 หน้า 69

² พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแรก
 ทรงประจวรจนถึงเวลาสวรรคต" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี
 1 - 3 : 34 มกราคม - ธันวาคม 2518

³ ก. หน้า 35 และ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จดหมายเหตุนิราชาธิราชในรัชกาลที่ 5 ปีมะโรง พ.ศ. 2411 - ปีระกา พ.ศ.
2416 หน้า 25

⁴ ก. หน้า 36 - 37

ที่ไปมอบให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เพื่อนำไปถวายเจ้าฟ้าจุฑาลงกรณ์ ซึ่งดูเหมือนกับว่า
รัชกาลที่ 4 ทรงมอบราชสมบัติให้ราชโอรสของพระองค์ด้วย

ในวันสวรรคตรัชกาลที่ 4 ทรงรับสั่งให้ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาภูธราภัย เข้าเฝ้าอีกทรงมีพระราชดำรัสให้ช่วยกันบังคับ
บัญชาบ้านเมืองอย่าให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน และทรงฝากพระเจ้าลูกยาเธอว่า
"อย่าให้นิยายอันร้ายเป็นที่ถกเถียงในการแผ่นดิน..." พร้อมทั้งให้เลือกผู้ที่เหมาะสม
ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไปด้วย¹ รัชกาลที่ 4 ทรงประสูติอยู่ 1 เดือน กับ 6 วัน
ก็เสด็จสวรรคตในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 เวลา 3 ทุ่มเศษ ในคืนนั้นเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ได้เชิญเจ้านาย ขุนนาง และพระสงฆ์เข้าทำการประชุมเพื่อเลือกผู้ที่เหมาะสม
ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ที่ประชุมซึ่งมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นประธานตกลงเลือก
อัญเชิญกรมขุนพิณพิศประธานาณัติขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ และเลือกกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ
เป็นพระมหาอุปราชวังหน้าขึ้นพร้อมกัน² ที่ประชุมทั้งหมดยอมรับการเลือกกรมขุนพิณพิศ
ประธานาณัติเป็นกษัตริย์ แต่มีผู้ไม่เห็นด้วยกับการเลือกวังหน้าในเวลานั้นมากโดยเฉพาะ
กรมขุนวรจักรธรานุภาพคัดค้านในที่ประชุมว่า ไม่ใช่กิจของที่ประชุมที่จะทำการเลือก
วังหน้า แต่เป็นสิทธิของพระมหากษัตริย์ที่จะเป็นผู้แต่งตั้งวังหน้าเอง แต่ก็ไม่สามารถ
คัดค้านอำนาจของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ ดังที่กรมขุนวรจักรฯ ตอบว่า "ถ้าจะให้
ยอมก็ต้องยอม"³ การใช้สิทธิของที่ประชุมในการแต่งตั้งวังหลวงและวังหน้าขึ้นพร้อมกันนี้

¹พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
แรกทรงประสูติจนถึงเวลาสวรรคต" แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี

1 - 3 : 38 - 39 มกราคม - ธันวาคม 2518

²สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5 หน้า 22 - 25

³อ. หน้า 25 - 27

แสดงให้เห็นถึงบทบาทและอำนาจของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่มีอิทธิพลเหนือเจ้านายขุนนางทั้งปวง ซึ่งได้สร้างความหวาดระแวงให้กับรัชกาลที่ 5. เป็นอย่างมาก เพราะพระองค์กำลังประจวบเป็นที่คาดกันว่าจะสวรรคตในเร็ววัน วังหน้าก็จะขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ถึงพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงสมเด็จพระปวงเรศวรียาลงกรณ์ตอนหนึ่งความว่า

เขา (กงสุลอังกฤษ) ได้มาพบกับสมเด็จพระเจ้าพระยา มีผู้ทูลว่าจะเชื่อได้
ทราบความมาว่า เขากะสมเด็จเจ้าพระยาเป็นแน่ว่า หม่อมฉันคงจะตาย
ในเร็ว ๆ นี้เป็นแน่ด้วยหมอนัก วังหน้าคงจะโคเป็นเจ้าแผ่นดิน...
สมเด็จเจ้าพระยาพลอยเห็นจริงด้วย ได้มอบปากบ้านเมืองว่าถ้าสิ้นท่านแล้ว
วังหน้าจะเป็นเจ้าแผ่นดินให้เขาช่วยทะนุบำรุงบ้านเมือง และฝากบุตรหลาน
ของท่านด้วยเถิด การเป็นดังนี้ สมกับคำที่สมเด็จเจ้าพระยาพูดเสมอว่า
หม่อมฉันคงตายในปีนี้ ๆ หลายปีมาแล้ว ว่าวังหน้าคงมาเป็นเจ้า คำนี้
ท่านพูดอยู่ถึง ๆ กับบุตรหลานนั้นก็ให้มาฝากตัวอยู่ที่กรุงสุลต่านอังกฤษจริงเป็น
การสมกับคำพูด...¹

และทรงเห็นว่าการดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชวังหน้าของกรมหมื่นบวรวิไชยชาญไม่
ถูกต้องตามประเพณี² เป็นลักษณะของการสืบราชสมบัติที่ออกจากสมเด็จพระปิ่นเกล้า³

¹ ใ้ฐ์จุฬี สุธงษิณกรรณ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ หน้า 7 - 8

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร กับเรื่องพระราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรพันธุ์บุญผดุง 2 กุมภาพันธ์ 2479
หน้า 56

³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 247 เล่มที่ 1 ธรรมเนียมสืบราชสมบัติในกรุงสยาม (โปรดเกล้าฯ ผนวก ก)

เพราะไม่ให้มีการล่ออำนาจของวังหน้าที่มีเสมอพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ 2 เลย ทำให้กรมหมื่นบวรวิไชยชาญมีกำลังคนในสังกัดมาก และได้เงินภาษี เบี้ยหวัดเท่ากับสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ซึ่งจะนำไปสู่เหตุการณ์สำคัญที่เรียกว่าวิกฤตการณ์วังหน้าใน พ.ศ. 2417

การขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 5 ในขณะยังทรงพระเยาว์และยังมีพระอนุชาพระชนมายุเล็ก ๆ ที่พระชนมายุน้อยกว่าพระองค์ทั้งสิ้น รวมทั้งพระราชมารดาเลี้ยงที่ต้องอุปถัมภ์ดูแลจำนวนมาก โดยที่พระองค์เองก็ยังขาดที่พึ่ง ไร้พระราชอำนาจและขาดเสถียรภาพทางการเมือง พระราชดำรัสและพระราชหัตถเลขาของพระองค์หลายแห่งได้กล่าวถึงความทุกข์อย่างหนักเมื่อทรงขึ้นครองราชสมบัติ ดังพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ ก่อนหนึ่งทรงพรพาววันขึ้นครองราชย์ของพระองค์ว่า "เป็นวันเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง"

ในเวลานั้นอายุพอเพียง 15 ปี กับ 10 วัน ไม่มีมารดา มีญาติฝ่ายมารดา ก็ล้วนแก่โหลเลเหลวไหล หรือไม่โหลเลเหลวไหลก็มีไ้ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อคือเจ้านายทั้งปวงก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จพระเจ้าพระยาและกองรักษาตัวรักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทั่วทุกองค์... ส่วนตัวพ่อเองอายุเพียงเท่านั้นไม่มีความสามารถรอบรู้ในราชการอันใด... ยังซ้ำเจ็บเกือบจะถึงแก่ความตายอันไม่มีผู้ใดสักคนเกี่ยวซึ่งจะเชื่อว่าจะรอด... เปรียบเหมือนคนที่สรีระขาดแล้วจับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมติภักดิ์รับ เหลือที่จะพรรณาถึงความทุกข์อันต้องเป็นคำพราในอายุเพียงเท่านั้นและความหนักของมงกุฎอันเหลือที่จะทนไว้ได้ ทั้งมีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผยรอบข้างทั้งภายในภายนอก¹

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราโชวาทถึงเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ" ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417 - 2477
หน้า 130 - 131

ในพระราชดำรัสที่ทรงตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2427 ก็ทรงมีพระราชดำรัสถึงเหตุการณ์ก่อนนี้ไว้ว่า "...เวลาเราได้เป็นเจ้าแผ่นดินขึ้น ก็เป็นเวลาที่เราที่ตัวเราเป็นเด็ก เป็นโอกาสยิ่งใหญ่ที่จะถอนอำนาจเจ้าแผ่นดิน ได้หมด เหมือนว่าที่ปล่อยจนหมดสายป่านไม่มีเหลือเลย..."¹ ในบันทึกของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าว่าไว้ว่า

เราได้เห็นความเปลี่ยนแปลงแห่งความเป็นไปของพวกเราเป็นครั้งแรก คนผู้เคยนับถือและฝากตัวก็จืดจางไป คนที่เราไม่เคยเกรงก็คองเกรง ส่วนลูกก็มักจะเป็นความวัน แต่เรายังเด็กไม่ใคร่ไปถึง แลยังเป็นโชค ของพวกเรามาก ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้เสด็จมาถึง ถวายราชสมบัติ ถ้าการกลับกลายเป็นอย่างอื่นไป จะชั่วร้ายกว่านี้ เสียอีก...²

ในช่วงเวลาแห่งการผลักดันเปลี่ยนแผ่นดินนั้น บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายหลายอย่าง เช่น เกิดอัฐปหลอมระบาค อั้งยี่ก่อการกำเริบวุ่นวาย เกิดโจรผู้ร้ายชุกชุม การลักลอบ นำฝิ่นเข้าประเทศ และการเกิดเพลิงไหม้ซึ่งเป็นเหตุให้กระทบกระทั่งกับอังกฤษ หนังสือพิมพ์สยาม เดลี แอดเวอร์ไทเซอร์ พ.ศ. 2411 ได้ลงข่าวช่วงเวลานั้นว่า "สยามตกอยู่ใน ความหวาดกลัวและใจหายใจกว่า ในระหว่างที่ไม่มีผู้ปกครอง"³ โดยเฉพาะเกิดข่าวลือ

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. 1247" ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 77

²สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าว่าไว้ว่า พระประวัติครุสเล่าและพระนิพนธ์บางเรื่อง หน้า 11

³Siam Daily Advertiser. Dec. 1st, 1868

ว่า เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์จะแย่งชิงราชสมบัติ บ้านเมืองจะเป็นจลาจล ซึ่งข่าวลือนี้ น่าจะมีส่วนเป็นจริงและสร้างความหวาดกลัวให้กับคนทั่วไปไม่น้อย อังคฤขถึงกับส่งเรือรบ เอวอน (Avon) เข้ามาคุ้มครองถนนในบังคับของตน¹ แต่ก็ไม่ปรากฏว่าเกิดเหตุการณ์ จลาจลใด ๆ เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ได้จัดการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองได้ เป็นผลสำเร็จด้วยดี เมื่อเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงหายประชวร ท่านก็ได้จัดให้มีพระราช พิธีพระบรมราชาภิเษกขึ้นในวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2411 โดยจารึกพระสุพรรณบัตร ในวันที่ 28 ตุลาคม ถวายพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว² ใน วันราชาภิเษกนี้รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชโองการว่า "แต่บัดนี้ไปท่านทั้งปวงจงมีโอกาส ที่จะกราบทูลได้ อย่าท้อหวาดกราบทูลแทนตัวเลย"³ เป็นการเปิดโอกาสให้เจ้านาย ขุนนางเข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องราวต่อพระองค์ได้โดยตรง* ซึ่งแสดงว่าพระองค์ทรง สนพระทัยเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมือง ซึ่งพระองค์เองก็เจริญวัยมากแล้ว ทั้งยัง... ให้คนทั้งปวงเห็นว่าอำนาจสิทธิขาดในการปกครองบ้านเมืองไม่ใช่อยู่แต่ แผ่นดินเพียงผู้เดียว แต่อยู่ที่พระองค์เป็นสำคัญ เจ้านาย ขุนนางมีเรื่อ... กราบบังคมทูลไต่ถามที่ ซึ่งพระองค์ได้แสดงให้เห็นอำนาจสิทธิขาดนี้ให้

¹ ตรีศ อยู่โพธิ์ สมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อเป็น
แม่ดินในก่อนวันรัชกาลที่ 5 หน้า 14-15

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 42 เล่มที่ 2 พร.
กรมยานุสร เล่ม 2 เรื่อง วินิจฉัยพระนามกระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุพระราชนิพนธ์
ในรัชกาลที่ 5 ปีมะโรง พ.ศ. 2411 - ปีระกา พ.ศ. 2416 หน้า 6 หน้า 10

* สมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีพระบรมราชโองการเช่นนี้เหมือนกัน แสดงให้เห็นว่า
รัชกาลที่ 5 ทรงดำเนินพระบรมราโชบายตามพระราชบิดา ดู เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 หน้า 20

กล่าวคือใน พ.ศ. 2412 โปรดฯให้ถอดพระดิเรนทรเทพ ที่ชักดาบเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง และ ในพ.ศ. 2413 ข้าราชการชาวเข้าเฝ้าหลายคนทรงให้นำตัวมาสอบสวน เมื่อรับสารภาพก็ทรงศาลโทษไว้¹

ตลอดระยะเวลาที่มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2416 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์และเจ้าหม่อมมาลากรมขุนบวรราชปักษ์ ได้จัดการปกครองบ้านเมืองอย่างร่มเย็นเป็นสุข และให้รัชกาลที่ 5 ได้รับการอบรมศึกษาในการบริหารราชการแผ่นดินและความรู้อย่าง ๗ เป็นอย่างดี เปรียบพร้อมที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีต่อไป ในวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2416 เป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 20 พรรษาของรัชกาลที่ 5 พระองค์ได้ทรงมอบราชสมบัติให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และให้มีหนังสือกำชับของพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีอนุชา^๒ ให้เสด็จออกผนวช ในวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2416 ทรงผนวชได้ 15 ราตรีก็ทรงลาผนวช^๓ และได้ทำพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกขึ้นอีกครั้งหนึ่งในวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2416 เพราะเมื่อเสด็จออกผนวชตามธรรมเนียมพุทธศาสนาได้ทรงสละราชสมบัติทั้งปวง เมื่อทรงลาผนวชเป็นพระมหากษัตริย์ใหม่จึงต้องทำพิธีพระบรมราชาภิเษกใหม่อีกครั้งหนึ่งเพื่อแสดงให้คนทั้งปวงเห็นว่าพระองค์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินโดยสมบูรณ์ จะทรงว่าราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เอง ไม่ต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็จะหม่อมอำนาจหน้าที่ในการว่าราชการแทนพระองค์ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุพระราชาธิราชรายวัน ในรัชกาลที่ 5 ปีมะโรง พ.ศ. 2411 - ปีระกา พ.ศ. 2416 หน้า 38 หน้า 45-46

²ดู หน้า 122 - 124 หน้า 174

³ธีรฤทธิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 26 เป็นการแสดงถึงความยินยอมพร้อมใจกันของเจ้านายขุนนางที่อนุญาติให้พระองค์ผนวช เพราะที่ประชุมในครั้งเลือกกษัตริย์ พ.ศ. 2411 ให้ผู้สำเร็จราชการว่าราชการแทนพระองค์ จนถึงทรงผนวช เมื่อพระองค์ผนวชได้ 15 วัน จะเห็นได้ว่า เจ้านายขุนนางได้ไปกราบบังคมทูลให้ทรงลาผนวชมาครองราชสมบัติตามเดิม

ในวัตรวิภาวภิเนก พระองค์ได้ทรงประกาศปฏิญญาต่อพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีตั้ง
ข้อความที่ว่า

ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จะทรงรักษาราชประเพณีซึ่งมีมาแต่ก่อน แลรักษา
ความ ยุติธรรมเที่ยงตรง ผู้ใดมีความผิดก็จะทำตามผิด ผู้ใดมีความชอบก็จะยกย่อง
ตามสมควร และจะทรงทำนุบำรุงแผ่นดินให้มีความเจริญ ให้สมพราหมณ์ดาจารย์
ทั้งปวงอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกัน ขอให้พระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดี ข้าราชการ
ผู้ใหญ่ผู้น้อย มีความสามัคคีรสพร้อมเพรียงกัน ตั้งอยู่ในความยุติธรรมเที่ยงตรง
ช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินให้มีความเจริญยิ่งขึ้นไปเทอญ¹

ถ้าปฏิญญาดังกล่าว เป็นการประกาศหลักการปกครองแผ่นดินของพระองค์ ซึ่ง
เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจเต็มตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ว่า จะทรงปกครอง
บ้านเมืองอย่างยุติธรรมเที่ยงตรง และจะทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญ ให้ประชาชน
อยู่เย็นเป็นสุข นอกจากนี้พระองค์ยังทรงแสดงให้คนทั่วไปเห็นว่า ทรงเป็นผู้นำในการ
ปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย นับตั้งแต่วันแรกที่ทรงปกครองประเทศด้วยพระองค์เอง โดย
การประกาศยกเลิกธรรมเนียมการหมอบกราบ ด้วยเห็นว่าเป็นการกดขี่ผู้น้อยต้องมาหมอบ-
กราบกราบไหว้ให้ยศต่อท่านผู้เป็นใหญ่ นั่นคือต้องพินาศอยู่ และทรงต้องการแสดงให้เห็นว่า
สิ่งใดที่กดขี่และไม่เป็นการยุติธรรมต่าง ๆ ที่ยังมีอยู่ในสังคมไทย จะถูกฉีกถอนยกเลิกต่อไป
จึงได้ทรงโปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตั้งเป็นข้อพระราชบัญญัติไว้สำหรับแผ่นดิน ตาม
พระบรมราชโองการ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

¹ กรมศิลปากร เรื่องราชกิจและจดหมายเหตุพระบรมราชโองการรัชกาลที่ 5
หน้า 44 หน้า 47 และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุ
พระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ 5 พิมพ์โรง พ.ศ. 2411 - ปีระกา พ.ศ. 2416
หน้า 126 - 127

เราพระเจ้ากรุงสยาม...ตั้งแต่ได้รับบรมราชาภิเษกด้วยราชสมบัติ
ครองแผ่นดินมา ก็ไต่จูงใจกิจการที่จะทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้
มีความสุขเจริญแก่พระบรมวงศานุวงษ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้ง
สมณะพราหมณ์ ประชาราษฎรทั้งปวงทั่วไป การสิ่งใดที่เป็นการกดขี่
แก่กันให้ไต่ความยากลำบากนั้น ไม่คิดจะให้มีแก่ชนทั้งหลายในพระราช
อาณาจักรต่อไป...ทรงเห็นว่าการหมอบคลานเป็นการกดขี่...ให้
เปลี่ยนอริยบทเป็นยืนเป็นเดิน ธรรมเนียมที่ถวายบังคมกราบไหว้นั้น
ให้เปลี่ยนอริยบทเป็นก้มศีรษะ...¹

แม้ว่ารัชกาลที่ 5 จะทรงว่าราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เองแล้วก็ตาม แต่
พระองค์ก็ยังทรงไม่มั่นพระทัยเรื่องอำนาจทางการเมืองการปกครอง เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์แม้ว่าจะหมดอำนาจจากการเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แต่ท่านก็ยังเป็นผู้มี
อิทธิพลอยู่มาก ท่านยังคงเป็นประธานของขุนนางข้าราชการทั้งปวง และยังได้รับการ
สถาปนาให้มีเกียรติยศ บรรดาศักดิ์สูงขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
และยังมีอาญาสิทธิ์ในการประหารชีวิตคนผิดจนกระทั่งได้ควย² รัชกาลที่ 5 ทรงไม่แน่ใจ
ความจงรักภักดีของเสนาบดีชุดเก่า ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเสนาบดีตระกูลขุนนางหรือมีความ
สัมพันธ์กับตระกูลขุนนาง ซึ่งพระองค์เชื่อว่าย่อมจงรักภักดีต่อสมเด็จเจ้าพระยามากกว่า
พระองค์ และการที่สมเด็จเจ้าพระยาดำรงกรมหมื่นบวรวิไชยชาญให้อยู่ในตำแหน่งวังหน้า
นั้นเป็นการถ่วงดุลอำนาจของรัชกาลที่ 5 และโดยตำแหน่งวังหน้าสามารถสะสมกำลัง
และอาวุธได้โดยไม่จำกัด ทั้งพระเกียรติยศก็ไม่ได้ลดลง เช่น วังหน้าของกษัตริย์ยังคง
เหมือนพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ 2 อยู่ และยังทรงเชื่อว่าสมเด็จเจ้าพระยาและกงสุล

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. มัคที่ 243 เล่มที่ 5 เล่ม 6
ประกาศเลิกธรรมเนียมหมอบคลาน จ.ศ. 1235

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 4
สถาปนาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์กับมีเรื่อง
ว่าควยการแต่งกายข้าราชการ

ชังถุข (นายนอกซ์) ที่มีอิทธิพลมากให้การสนับสนุนวังหน้า ซึ่งเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของพระองค์อย่างยิ่ง และเป็นสาเหตุสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้รัชกาลที่ 5 ไม่สามารถทำการปฏิรูปประเทศอย่างรวดเร็วตามที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ได้

ความรู้สึกของพระองค์เมื่อทรงเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์แล้วทรงเข้าใจว่า เสนาบดีชุดเก่ายอมเชื่อฟัง สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มากกว่าพระองค์หรือไม่ก็ปฏิบัติราชการไม่เป็นไปตามพระราชประสงค์ว่าเป็นผู้มีอำนาจอิทธิพลอยู่ก่อนแล้วทั้งนั้น การขาดฐานอำนาจทางการเมืองนี้ทำให้พระองค์ต้องสร้างฐานอำนาจทางการเมืองใหม่ขึ้นมาเพื่อที่จะมีอำนาจเหนือเสนาบดีชุดเก่า โดยการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินจึงคล้ายกับว่าเป็นเสนาบดีชุดใหม่ภายใต้อำนาจการชี้นำ ของพระองค์ แล้วเริ่มปฏิรูปประเทศในลักษณะต่าง ๆ เพื่อดึงอำนาจกลับคืนสู่พระองค์ พร้อมๆกับการทำนุบำรุงบ้านเมือง โดยมีกลุ่มสยามหนุ่มสนับสนุนการปฏิรูปโจมตีกลุ่มอำนาจเก่า โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ และวังหน้า

อังกฤษ (นายเอกซ์) ที่มีอิทธิพลมากให้การสนับสนุนวังหน้า ซึ่งเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของพระองค์อย่างยิ่ง และเป็นสาเหตุสำคัญอันหนึ่งที่ทำให้รัชกาลที่ 5 ไม่สามารถทำการปฏิรูปประเทศอย่างรวดเร็วตามที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ได้

ความรู้สึกของพระองค์เมื่อทรงเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์แล้วทรงเข้าใจว่า เสนาบดีชุดเก่ายอมเชื่อฟัง สมเด็จพระยาฯ มากกว่าพระองค์หรือไม่ก็ปฏิบัติราชการไม่เป็นไปตามพระราชประสงค์ควยเป็นผู้มีอำนาจอิทธิพลอยู่ก่อนแล้วทั้งนั้น การขาดฐานอำนาจทางการเมืองนี้ทำให้พระองค์ต้องสร้างฐานอำนาจทางการเมืองใหม่ขึ้นมาเพื่อที่จะมีอำนาจเหนือเสนาบดีชุดเก่า โดยการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินจึงคล้ายกับว่าเป็นเสนาบดีชุดใหม่ภายใต้อำนาจการขึ้นำ ของพระองค์ แล้วเริ่มปฏิรูปประเทศในด้านต่าง ๆ เพื่อถึงอำนาจกลับคืนสู่พระองค์ พร้อมๆกับการทำนุบำรุงบ้านเมือง โดยมีกลุ่มสยามหนุ่มสนับสนุนการปฏิรูปโจมตีกลุ่มอำนาจเก่า โดยเฉพาะสมเด็จพระยาฯ และวังหน้า

บทบาท อำนาจและอิทธิพลของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตระกูลขุนนางบางตระกูลปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาได้
ขึ้น มาเป็นบทบาทและอำนาจอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ไม่มียุทธนาวีตระกูลใดเด่นเกินตระกูลขุนนาง
ทั้งนี้เป็นเพราะความสัมพันธ์อันใกล้ชิดทางการเมืองการสมรสกับราชวงศ์จักรี และความสามารถ
ของคนตระกูลขุนนางที่มีการเรียนรู้และสืบทอดตำแหน่งกันต่อ ๆ มาเป็นขุนนางสืบสกุล
กับการใช้นโยบายการสมรสเชื่อมโยงสายสัมพันธ์กับตระกูลขุนนางอื่น ๆ ทำให้ตระกูล
ขุนนางสามารถควบคุมกลไกการบริหารของรัฐไว้เกือบทั้งหมด ในสมัยรัชกาลที่ 3 และ
รัชกาลที่ 4 การที่ตระกูลขุนนางอยู่ในฐานะผู้แต่งตั้งกษัตริย์ก็ยิ่งส่งเสริมบทบาทและ
อำนาจของตระกูลขุนนางมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เมื่อขึ้นแผ่นดิน
รัชกาลที่ 4 ท่านได้เป็นผู้แต่งตั้งวังหลวงและวังหน้าขึ้นพร้อมกัน และเมื่อท่านเป็นผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดินระหว่างปี พ.ศ. 2411 - 2416 ที่มีอำนาจสิทธิขาดในการว่าราชการ
แผ่นดินแทนพระมหากษัตริย์ และสามารถสั่งประหารชีวิตคนโทษฉันทัดได้ แม้ว่าบทบาท
และอำนาจของท่านจะลดลงเมื่อพ้นจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแล้วก็ตาม แต่ท่านยังมี
อิทธิพลในวงราชการอยู่มาก ซึ่งท่านได้ใช้ชีวิตในช่วงหลังนี้เป็นที่ปรึกษาแนะนำการ
บริหารงานแผ่นดินแด่องค์พระมหากษัตริย์ตลอดอายุขัยของท่าน

ประวัติและบทบาท อำนาจของตระกูลขุนนาง

บรรพบุรุษของตระกูลขุนนาง คือ เฒ่าอะหมัด พ่อค้าแขกชาติมะหุณ (เจ้าเซ็น)
เมืองกุนีประเทศอาหรับ เขามาค้าขายตั้งบ้านเรือนในกรุงศรีอยุธยาสมัยพระเจ้าทรงธรรม
จนได้เป็นเจ้าพระยา เฒ่าอะหมัดรัตนราชเศรษฐีที่สมุหนายก เชื้อสายของเฒ่าอะหมัดก็ได้
เป็นขุนนางผู้ใหญ่ตลอดมาจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 คือ เจ้าพระยาอภัยราชา
(ชื่น) เจ้าพระยาชำนาญภักดิ์ (สมบุญ) บุตรได้เป็นสมุหนายกในสมัยพระเจ้าปราสาททอง

และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตามลำดับ ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระยาเพชรพิไชย (ใจ) บุตรเจ้าพระยาชำนาญภักดิ์ (สมบุญ) ใ้รับเป็นไทยถือพุทธศาสนา และไ้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาเพชรพิไชยที่สมุหนายก ตันตระกูลขุนนาคนในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ นายขุนนา ก็เป็นบุตรของพระยาจาแสนยากร (เสน) อัครมหาเสนาบดีในสมัยพระเจ้าเอกทัศ¹ แต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีตระกูลขุนนาคตกอับนายขุนนาคแม้ว่าจะเป็นสกุลเก่าก็จริงแต่ก็ไ้รับราชการ ไ้ค้ขึ้นมากเพราะรัชกาลที่ 1 ทรงสนับสนุนในฐานะสหายเกาสนิทสนมไว้ใจกันมาตั้งแต่วัยเด็ก

การเปลี่ยนราชวงศ์จากราชวงศ์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นราชวงศ์จักรี เป็นเหตุให้ตระกูลขุนนาคกลับขึ้นมาเป็นตระกูลขุนนางที่เ็นอีกครั้งหนึ่ง เพราะนายขุนนาคเป็นทั้ง "เพื่อน น้องเขย หนวยรับใช้ และพ่อกา" ของรัชกาลที่ 1² ความผูกพันเป็นญาติใกล้ชิดและการสมรสกับราชวงศ์จักรีนี้ที่ตระกูลขุนนาคไ้ใช้เป็นพื้นฐานในการก้าวขึ้นสู่อำนาจของตระกูลไ้ดีกว่าขุนนางตระกูลอื่น เมื่อเจ้าพระยากลาโหม (ปลี) ถึงแก่กรรม นายขุนนาคซึ่งเป็นพระยายมราชไ้เลื่อนเป็นที่สมุหกลาโหมแทน อันเป็นตำแหน่งที่มีบทบาทและอำนาจมากที่สุดขณะนั้น * ในสมัยรัชกาลที่ 2 บุตรของขุนนาคมีความ

¹ จดหมายเหตุประมวงศักลขุนนาค และเรื่องราชทูตสยามไปกรุงฝรั่งเศส พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงคลับ ประคิพัตถูปาด 16 มีนาคม 2513 หน้า 2 - 13 และ ลำดับวงศ์มูลสืบสกุลมาแต่เจ้าพระยามหาเสนา (ขุนนาค) ฝ่ายหนึ่ง พิมพ์เป็นบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยานรารณภักดิ์ (บุญขุนนาค) 27 พฤษภาคม 2514, 76 หน้า

² ปิยนาด ขุนนาค บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล "ขุนนาค" หน้า 10

* เติมตำแหน่งสมุหกลาโหมถูกลดอำนาจเป็นเพียงที่ปรึกษาทางทหารตั้งแต่สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จนถึงสมัยรัชกาลที่ 1 จึงไ้ให้อำนาจกลับคืน ประกอบกับเป็นสมัยสงคราม จึงทำให้สมุหกลาโหมมีบทบาทและอำนาจมาก

สัมพันธ์ใกล้ชิดกับกษัตริย์ในฐานะประยูรญาติอันสนิท* จึงเป็นโอกาสที่ตระกูลขุนนางจะ
ก้าวขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองได้มากที่สุด จะเห็นได้จากตำแหน่งสูง ๆ ทางราชการ
ในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้มีตระกูลขุนนางอยู่ในตำแหน่งถึง 11 คน ส่วนอีก 8 คน ก็มี
ความสัมพันธ์กับตระกูลขุนนาง¹ โดยเฉพาะกิต และทัต ซึ่งเป็นที่พระคลังและจางวาง
พระคลังสินค้า ได้สร้างความมั่งคั่งร่ำรวยให้กับตระกูลด้วยการค้าขายกับต่างประเทศ
อันเป็นพื้นฐานสำคัญต่ออำนาจทางการเมือง และการที่ทั้งสองมีบุตรรวมกันถึง 43 คน
ก็ย่อมที่จะครอบงำหน่วยงานราชการและสร้างสายสัมพันธ์ทางการเมืองกับตระกูลขุนนาง
อื่น ๆ ไว้มาก ปลายรัชกาลเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ได้เป็นหัวหน้าคณะเสนาบดี**
และสนับสนุนการขึ้นครองราชย์ของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ฯ ในปี พ.ศ. 2375
ความชอบที่ท่านได้รับก็คือได้เป็น เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกล
2373 ทำให้ตระกูลขุนนางคุมหัวเมือง 2 ใน 3 ของ
ตระกูลอื่น โดยเฉพาะเมื่อเจ้าพระยาบดิน
ไม่ได้ทรงแต่งตั้งขุนนางที่ว่างลง”

* ใจคุณนร

นายขุนนางจึงเป็น

¹ Davi

under Ohulal

**
ป

กรมหมื่นศักดิ์

ไกลเกลียด บ

กรมหมื่นเจ

1

พระยาศรี

ว่าไม่มี

พ

คามอชยาศัย และทรงเห็นว่างานราชการทั้งปวงไม่ได้คั่งค้างเพราะมีเจ้านายกำกับอยู่
 ดังนั้น ปลดข้าราชการจึงมีขุนนางที่เป็นหลักสำคัญในการบริหารเพียง 3 คน คือ เจ้าพระยา
 พระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (คิต) พระยาศรีพิพัฒน์ (หัต) จางวางพระคลังสินค้า และ
 พระยาราชสุภาวดี (โต) ว่าที่สมุหนายกและพระคลังมหาสมบัติ¹ ตระกูลขุนนางจึงเป็น
 ตระกูลที่มีอำนาจมากที่สุด เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 3 ตระกูลขุนนางก็เลือกอันเชิญเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้น
 ครองราชย์ กล้วยเห็นว่าเป็นเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่และสนใจวิทยาการตะวันตก แต่เหตุผลที่
 สำคัญที่สุดของตระกูลขุนนางในการเลือกเจ้าฟ้ามงกุฎเพราะเจ้าฟ้ามงกุฎไม่มีฐานอำนาจ
 ทหารการเมืองสนับสนุนเหมือนเจ้านายพระองค์อื่น เช่น เจ้าฟ้าจุฑามณีกรมขุนอิศเรศรังสรรค์
 ซึ่งมีกองทหารหัตแบบยุโรป ซึ่งเป็นเจ้านายที่มีกำลังทหารมีประสิทธิภาพที่สุดขณะนั้น

การที่เจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นเป็นกษัตริย์ ย่อมทำให้ตอ้งนึกถึงบุญคุณของตระกูลขุนนาง
 และเมื่อไม่มีฐานอำนาจสนับสนุนก็ต้องอาศัยตระกูลขุนนางในการบริหารบ้านเมือง^{*} ซึ่งนับว่า
 เจ้าพระยาพระคลัง (คิต) ประสบผลสำเร็จอย่างงดงามในชีวิตราชการของท่าน และ
 สามารถวางรากฐานอำนาจทางการเมืองให้กับบุตรหลานตระกูลขุนนางได้เป็นอย่างดี
 กล่าวคือ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (คิต) และพระยาศรีพิพัฒน์ (หัต) ได้
 เลื่อนเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาปรีชยวงค์ (สมเด็จองค์ใหญ่) และสมเด็จเจ้าพระยา
 บรมมหาพิชัยญาติ (สมเด็จองค์น้อย) สำเร็จราชการทั้งปวงและสำเร็จราชการในพระนคร
 ความสำคัญ อันเป็นบรรดาศักดิ์ที่สูงที่สุดของขุนนางซึ่งไม่เคยมีมาก่อน เทียบได้กับตำแหน่งเจ้า

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ หน้า 62

* เจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชอยู่มาก่อนออกผนวชรัชกาลที่ 3 ซึ่งกล่าวได้ว่าไม่มีฐานอำนาจทาง
 การเมืองเลย การที่เจ้าพระยาเป็นวังหน้าและอยู่ริมเป็นพระเจ้านครบาลจึงได้ ก็เพื่อป้องกัน
 ไม่ให้เกิดปัญหาการแย่งชิงราชสมบัติและหวังจะให้พระอนุชาวงศ์ผู้หลานของตระกูลขุนนาง
 พระองค์ที่ทรงหวาดระแวงพระอนุชาว่าจะมีฐานันดรมาลกว่าพระองค์และอาจจะเป็นควยวา
 คงกลัวให้ตระกูลขุนนางสนับสนุนพระราชโอรสของพระองค์ต่อไป จึงทรงอาศัยตระกูลขุนนาง
 มาลกว่าพระอนุชา

ทางกรมชั้นกรมหลวง หรือสูงกว่าเจ้าค้างกรมที่ไม่ใช่เจ้าฟ้า พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าที่สมุหพระกลาโหม จมื่นราชามาตย์ (ชา) เป็นเจ้าพระยาวรวงศาธิราช ผู้ช่วยราชการกรมท่า นอกจากนี้บุตรหลานในตระกูลขุนนางได้เลื่อนตำแหน่งบรรดาศักดิ์สูงขึ้นเป็นจำนวนมาก¹ ในขณะที่ขุนนางอื่น เช่น พระยาราชสุภาวดี เป็นเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โช) ที่สมุหนายกก็กราบทูลทูลถามหาว่าราชการไม่ได้ เมื่อพิราลัย เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช) ซึ่งเป็นสหายเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เป็นแทน* ตระกูลขุนนางจึงมีบทบาทและอำนาจมากที่สุดกในสมัยรัชกาลที่ 4 และเป็นกำลังสำคัญของรัชกาลที่ 4 ในการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ

จะเห็นได้ว่าตระกูลขุนนางสามารถผูกขาดการควบคุมกรมพระกลาโหม และกรมพระคลัง ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ควบคุมการบริหารหัวเมืองทางใต้ ทางตะวันตก และรอบอ่าวไทย และตำแหน่งการคลังและการติดต่อกับต่างประเทศ² ซึ่งเป็นฐานอำนาจทางการเมือง และทางเศรษฐกิจมาหลายชั่วอายุที่ตระกูลอื่นไม่สามารถสืบทอดตำแหน่งกันได้ ทั้งนี้เพราะบรรดาศักดิ์ของตระกูลขุนนางมีการรวมกลุ่มกันเองอย่างเหนียวแน่น และมีการเรียนรู้งานสืบทอดตำแหน่งกันต่อ ๆ มา³ และตระกูลขุนนางยังใช้วิธีการสมรสเป็นสายใยเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับขุนนางตระกูลอื่น ๆ เพื่อสร้างระบบเครือญาติและพวกพ้อง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4
หน้า 62 - 66

* นอกจากจะเป็นสหายแล้วยังเป็นญาติทางสมรสด้วย คือ คุณกลาง ธิดาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมรสกับพระยาสิทธิราชฤทธิไกร (แย้ม) บุตรเจ้าพระยาภูธราภัย

² David K, Wyatt. "Family Politics in Nineteenth Century Thailand," in Modern Thai Politics From Village to Nation. p. 65

³ น.อ. วัลลภ บุษรัตนพันธ์ และวิมลพรรณ ปิตรีวัชรชัย บทบาทของสมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ กับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 หน้า 3

อันทำให้อำนาจและอิทธิพลแผ่ไปอย่างกว้างขวาง¹ การที่ตระกูลขุนนางครอบงำวงการบริหารอย่างเห็นว่แน่นอนเช่นนี้ย่อมเป็นอันตรายต่อผลประโยชน์ส่วนรวมของประเทศ ตลอดจนพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อย่างยิ่ง² อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 4 ก็ไม่สามารถขัดขวางอำนาจของตระกูลขุนนางได้ เพราะตระกูลขุนนางเป็นกำลังที่สำคัญที่สุดที่สนับสนุนพระองค์ในการพัฒนาประเทศ และต่อสู้กับอิทธิพลของตะวันตก³

ในปี พ.ศ. 2398 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนาง้อยยโสธรรมาภิรมย์ ในระยะใกล้เคียงกัน ผู้ที่สืบทอดอำนาจต่อมาคือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหนายก เป็นหัวหน้าคณะเสนาบดี และมีศักดินาถึง 20,000 เทียนเสนาบดีคนอื่น ๆ

บทบาทและอำนาจของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นบุตรชายคนโตของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) กับท่านผู้หญิงจันทร์ ธิดาเจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) เสนาบดีกรมนาในสมัยรัชกาลที่ 2 เกิดเมื่อวันศุกร์ที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2351 บิดาได้นำเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กตั้งแต่อายุ 16 ปี ในปลายรัชกาลที่ 2 และได้รับการเลื่อนยศอย่างรวดเร็วในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นนายชัยขรรค์ชุมแพรมหาดเล็ก หลวงสิทธิไชยเวร เจ้าหมื่นไวยวรนาถ และพระยา

¹ปิยนาด ขุนนาค แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง ขุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 5 หน้า 79 -

²กาญจณี สมเกียรติกุล การฉ้อราษฎร์บังหลวง : วิเคราะห์จากการพัฒนาประเทศไทย ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 - 2453 หน้า 99

³David K, Wyatt. "Family Politics in Nineteenth Century Thailand," in Modern Thai Politics From Village to Nation, p. 70

ศรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็ก พอเปลี่ยนแปลงขึ้นเป็นรัชกาลที่ 4 ก็เป็นเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ ว่าที่สมุหพระกลาโหม เมื่อบิดาและอาของท่านอสัญกรรม ท่านก็เป็น
สมุหพระกลาโหม หัวหน้าเสนาบดีทั้งปวง

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นหนึ่งในกลุ่มคนไทยชุดแรกที่สนใจศึกษาวิทยาการ
ตะวันตก ท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถหลากหลาย เป็นที่ปรากฏแก่คนทั้งหลาย
ตั้งแต่ครั้งเป็นหลวงนายสิทธิ เป็นกำลังสำคัญในการช่วยเหลือบิดาว่าราชการทั้งในกรม
พระกลาโหม และกรมพระคลัง ที่บิดาท่านเป็นเสนาบดีอยู่ เช่น มีส่วนในการสร้างป้อม
เมืองสมุทรปราการ และสร้างเมืองจันทบุรี เป็นผู้นำในการต่อเรือกลไฟอย่างฝรั่ง มี
ส่วนในการปราบจลาจลจีนตัวเหี้ยที่เมืองสาครบุรีและฉะเชิงเทรา ทั้งยังสนิทในการ
ติดต่อกับตะวันตก เชี่ยวชาญในคานาอาวุธปืนอย่างตะวันตก ได้คุมกำลังทหารฝึกหัดอย่าง
ยุโรปและทหารมหาดเล็กป็นเล็ก ในตอนปลายรัชกาลที่ 3 ก็ออกไปประจำ ณ ป้อม
เมืองสมุทรปราการ¹ ความสามารถของท่านเกี่ยวกับการต่อเรือกำปั่นปรากฏอยู่ใน
บันทึกของหมอบรัดเลย์ว่า "...เป็นวิถุพยานแสดงให้เห็นอัจฉริยะในการช่างของ
ขุนนางหนุ่มผู้นี้มีเหนือผู้อื่นทั้งหมดในเมืองไทย...ท่านผู้นี้กำลังต่อเรือแบบใหม่อยู่ที่
จันทบุรีหลายลำ มีระวางบันทุกทั้ง 300 - 400 คันทั้งนั้น..."² ความสามารถในการ
ต่อเรือและการติดต่อกับชาติตะวันตก รวมทั้งความคุ้นเคยระหว่างรัชกาลที่ 3 กับบิดา
ของท่าน ทำให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นที่โปรดปรานของรัชกาลที่ 3 มาก จะเห็นได้
จากปลายรัชกาลเมื่อ เซอร์ เจมส์ บรัดเลย์ เจริญไม่สำเร็จกลับออกไปแล้วท่านได้รับการ
เลื่อนตำแหน่งจากเจ้าหมื่นไวยวรนาถหัวหมื่นมหาดเล็ก เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์จางวาง
มหาดเล็ก³ เมื่อรัชกาลที่ 3 จะเสด็จสวรรคตได้ทรงมีรับสั่งฝากฝังให้ระวางการแผ่นดิน

¹ สุกัญญา บำรุงสุข อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหมในสมัยกรุง
รัตนโกสินทร์ หน้า 194

² ขจร สุขพานิช ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก หน้า 75

³ The Siam Repository. Vol.2 No.1 Jan. 1870 p. 109

ข้างหน้าให้ดู ก็เห็นว่าท่านจะได้เป็นขุนนางผู้ใหญ่ต่อไป¹

ปลายรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็นผู้มีความหมายอย่างสำคัญที่อยูเบื้องหลังบิคา และอาของท่าน ในการสนับสนุนเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นเป็นกษัตริย์ เริ่มตั้งแต่ช่วยกันปลุกสังฆะวัคคอกไม้ (บุปผาราม) ให้พระสงฆ์ธรรมยุตมาประจำ ทำให้ได้วิสาสะคุ้นเคยกับเจ้าฟ้ามงกุฎที่มากดูแลพระตูกวัด ทั้งยังมีความคิดและความสนใจในวิทยาการตะวันตกร่วมกันด้วย เมื่อกรมหมื่นพิพิธสะสมกำลัง* เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็นำทหารเกณฑ์ที่อยู่อยุโรมาจากเมืองสมุทรปราการมาให้กรมหมื่นพิพิธสะสมกลับไปได้สำเร็จ แสดงให้เห็นถึงอำนาจทางทหารของท่านมีเหนือเจ้านาย และขุนนางคนอื่น ๆ

การเลือกเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชย์นั้น นอกจากจะเป็นเจ้านายที่เหมาะสมกับสถานการณ์ที่สุดแล้ว ตระกูลขุนนางยังได้ผลประโยชน์มหาศาล เพราะเจ้าฟ้ามงกุฎไม่มีฐานอำนาจสนับสนุนเหมือนกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ แม้ว่ารัชกาลที่ 4 จะสถาปนากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระอนุชาเป็นอุปราชวังหน้า และยังสถาปนาอิศริยยศเสมอกรมกษัตริย์ แต่รัชกาลที่ 4 ก็ทรงระแวงพระอนุชาว่าจะแข่งบารมีเสมอ ทั้งยังวิตกว่าพระอนุชาจะเป็นกษัตริย์เมื่อพระองค์สวรรคตก่อน บรรดาโอรสธิดาจะครองลำบาก จึงไม่ทรงมอบหมายงานอันใดให้วังหน้าทำ ซึ่งวังหน้าเองก็ไม่พยายามที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับงานราชการอันจะเป็นการแข่งบารมี ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ในการประพาสชายทะเล และประทับที่บ้านสี่หาสระบุรี ตระกูลขุนนางจึงได้รับการแต่งตั้งเข้าบริหารงานราชการในตำแหน่งสำคัญของรัฐ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3

* ครั้นหม่อมไกรสร ถูกชำระความปี พ.ศ. 2391 สรรพว่าถ้าได้เป็นกษัตริย์ จะตั้งกรมหมื่นพิพิธเป็นวังหน้า เมื่อรัชกาลที่ 3 โกลสสวรรคตก็หวาดกลัวเจ้าพระยาพระคลัง และพระยาศรีพิพัฒน์จะจับตัว จึงระดมผู้คนเข้ามาป้องกัน

ทั้งยังวางรากฐานการสืบทอดอำนาจตำแหน่งขุนนางไว้ด้วย คือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ว่าที่สมุหพระกลาโหม และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ผู้ช่วยราชการกรมท่า

สมัยรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มีบทบาทและอำนาจทางการเมืองมากที่สุด นับตั้งแต่ไทยทำสัญญาการค้าและไม่ตรีกับประเทศอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2398 แม้
รัชกาลที่ 4 จะทรงตั้งที่ปรึกษาร่วมทำสัญญาพร้อมกันถึง 5 คน แต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
คนเดียวเท่านั้นที่จัดการทำสัญญาได้สำเร็จ¹ ซึ่ง เซอร์ จอห์น บาวริง ได้กล่าวชมเชย
ไว้ในจดหมายเทศน์ของเขาวา "...เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์คนนี้ ถ้าไม่เป็นเจ้ามรยา
อย่างยอดเยี่ยม ก็เป็นคนรักบ้านเมืองของตนอย่างยิ่ง แต่จะเป็นเจ้ามรยาหรือคนรักบ้านเมือง
ก็ตาม ต้องยอมว่าฉลาดลงรู้การสำคัญทั้งหลายที่เราได้มาพบในที่นี้..."² เมื่อชาติ
ตะวันตกเข้ามาทำสัญญาอีกครั้ง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็มีบทบาทสำคัญในการทำสัญญา
เสมอ จนเป็นที่รู้จักของชาวต่างประเทศว่า ท่านเจ้าพระยาคลาโหมบ้าง ท่านอธิการ
มหาเสนาบดี (Prime Minister) บ้าง³ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ทำให้ตำแหน่ง
สมุหกลาโหมมีบทบาทและอำนาจมากที่สุด คือ นอกจากจะเป็นหัวหน้าคณะเสนาบดี
ตัวเสนาบดียังมีศักดินา 20,000 สูงกว่าเสนาบดีจุฬาลงกรณ์ 1 เท่า ทั้งยังได้รับพระราชทาน
มาลาเบี่ยงอย่างเจ้าต่างกรม และยังคงควบคุมดูแลการจัดเก็บภาษีอีกหลายชนิด ขุนนางมัก

¹ เฟิง บุนนาค หนังสือเรื่อง เซอร์ บอน โบวริงเข้ามาเมืองไทย พิมพ์ใน
งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมขุน วัชรวงศ์ ณ อยุธยา 5 กันยายน 2509 หน้า 25
หน้า 49

² ธนิต อยู่โพธิ์ สมเด็จพระบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ เมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการ
แผ่นดินในตอนต้นรัชกาลที่ 5 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.หลวงสุกกระบวนรบ
(ทัน จารุปานทุ) 30 เมษายน 2511 หน้า 27 - 28

³ ฎ. หน้า 28

เรียกท่านหัวไปว่า "เจ้าคุณผู้ใหญ่"¹ สมเด็จพระยาตากำรanga ไคทรงเล้าถึงความ
สามารถในการปกครองของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า "ไคยินผู้หลักผู้ใหญ่ขึ้นมา ในข้อ
ที่มีความสามารถฉลาดในกระบวนราชการบ้านเมือง...เป็นผู้ที่ฉลาดยิ่งที่จะแก้ไขกิจการ
อันเป็นปัจจุบันทันด่วน"² ถ้าเปรียบรัชกาลที่ 4 เป็นแม่ทัพเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็
เป็นเสนาธิการต่อสู้ป้องกันบ้านเมืองมาจนตลอดรัชกาล³ ท่านไครับการไว้วางพระราช
หฤทัยของรัชกาลที่ 4 ในเรื่องการปกครองตลอดมา ถึงพระราชหัตถเลขา ถึงเจ้า
พระยาศรีสุริยวงศ์ ขณะทรงประทับที่วังจันทร์เกษม พ.ศ. 2407 ตอนหนึ่งว่า

...การอะไร ๆ จะมีในกรุงเทพฯ จะมีอะไร จะสั่งอะไรก็ทำเกิด
อย่าคอยให้ฉันกลับก่อนเลย เมื่อเห็นการสิ่งไรควรจะแจ้งความหรือ
ไคถามฉัน จะใช้คนขึ้นมาแจ้งความหรือไคถามด้วยปากก็ได้ จดหมาย
มาก็ได้ จะใช้ให้ฉันแก้และชำระท้องตราไปบอกอะไร ๆ ก็ส่งมาให้
ฉันทำเกิดจะทำให้...⁴

¹จดหมายเทศหลวงอุดมสมบัติ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงบุญเกื้อ
เบญจกาญจน์ 24 กรกฎาคม 2515 หน้า 53

²ฉนิท อยู่โพธิ์ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการ
แผ่นดินในตอนต้นรัชกาลที่ 5 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.หลวงสุกกระบวนรบ
(ทัน จารุพานทุ) 30 เมษายน 2511 หน้า 31

³สมเด็จพระยาตากำรanga ราชานุกาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5 หน้า 110

⁴พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2 หน้า 81

แม่แก่เซอร์ แอร์ ออก ก็ยังกล่าวถึงท่านในเรื่องนี้เมื่อคราวมาชมสุริยคราสปลายรัชกาล
ไว้วา "...ท่านเป็นสมุหพระกลาโหมมาแล้ว 13 ปี เป็นผู้ที่มีความฉลาดหลักแหลม
และรักชาติบ้านเมืองมาก ทั้งยังเป็นผู้ที่มีความสามารถที่สุด โดยที่พระมหากษัตริย์จะไม่ทำ
สิ่งใดก่อนที่ท่านจะลงความเห็นพองควย ท่านได้ปกครองบ้านเมืองอย่างพอก็คือพองามและ
ด้วยความสามารถ..."¹ จะเห็นได้ว่าท่านเป็นนักปกครอง นักบริหารที่มีความ
สามารถเฉลียวฉลาดมาก

การที่ท่านมีความสามารถในแผ่นดิน ย่อมเป็นที่หวัหระแวงของคนทั่วไป เช่น
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เมื่อใกล้สวรรคตได้ทรงกราบทูลรัชกาลที่ 4 ให้ทรงทราบ
ถึงสาเหตุที่สะสมกำลังไว้มากก็เพราะไม่ไว้วางใจเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์² ข้าราชการสำนัก
อื่น ๆ ก็รวมกันเป็นพวกเพื่อป้องกันราชบัลลังก์ให้รัชทายาท* แต่รัชกาลที่ 4 ไม่ทรง
ส่งเสริม³ อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 4 ก็ทรงเข้าพระทัยที่ว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
เป็นผู้ที่มีความสามารถที่สุดในแผ่นดิน ถ้าพระองค์เสด็จสวรรคตก่อนเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์จะมี
อายุครองราชย์ได้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะเป็นผู้ควบคุมการบริหารราชการของรัฐ
ทั้งหมด จึงสร้างสายสัมพันธ์กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์โดยให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์นำข้อ
ราชการไปปรึกษาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เสมอ ๆ เพื่อเป็นการฝึกหัดบริหาร และสร้าง

¹ Bangkok Calendar. 1870 p. 121

² สมเด็จพระเจ้าคำวรวงราชานุภาพ พระราชประวัติรัชกาลที่ 5 ก่อนเสวย
ราชย์ พระบรมราชประวัติ พระประวัติกรมพระยาเทววงศ์ พระประวัติศรีเสลา
หน้า 35 - 36

* สมเด็จพระเจ้าคำวรวงราชานุภาพ ทรงเล่าวว่า รัชกาลที่ 5 ระบุชื่อไว้
3 คน คือ เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี (เพ็ง - เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง) เจ้าหมื่น
เสมอใจ (เอม ชูโค) และพระวิสุทธโยธามาตย์ (โหมค - พระยากระสาปณกิจโกศล)

³ สมเด็จพระเจ้าคำวรวงราชานุภาพ ล.ก. หน้า 116

ความคุ้นเคยไว้ ทั้งยังได้ขอคุณแพ จิตาพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ มาเป็นสนมของเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ซึ่งทรงรักกันเองมาก่อนด้วย ในที่สุด รัชกาลที่ 4 ก็เสด็จสวรรคตไปก่อน ขณะที่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มีพระชนมายุเพียง 15 พรรษา กับ 10 วัน อำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินตกอยู่กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งได้สร้างความหวาดกลัวให้กับบุคคลทั่วไปด้วยเกรงว่าการฉกฉวยเปลี่ยนแผ่นดินจะเป็นจลาจล

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

ในคืนวันสวรรคตของรัชกาลที่ 4 นั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้จัดให้มีการประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ และพระสงฆ์เพื่อเลือกอัญเชิญเจ้านายที่เหมาะสมขึ้นเป็นกษัตริย์ภายใต้อำนาจของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่ประชุมได้เลือกเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่ด้วยยังทรงพระเยาว์ จึงเลือกเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินจนกว่าเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์จะทรงผนวช ท่านได้ใช้อำนาจและอิทธิพลของท่านเลือกกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ พระโอรสสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เป็นวังหน้าด้วย แม้ว่าจะมีผู้คัดค้านว่าเป็นสิทธิ์ของกษัตริย์จะทรงเลือกเอง แต่ก็ต้องยอมตามความเห็นของท่าน¹

บทบาทและอำนาจของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่แต่งตั้งวังหลวงและวังหน้าขึ้นพร้อมกันโดยมีท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คนโดยทั่วไปหวาดกลัวว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะหารัฐประหารเช่นเดียวกับผู้สำเร็จราชการสมัยกรุงศรีอยุธยาคือเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ ไฉนจึงมีราชสมบัติพระเชษฐาธิราชแล้วขึ้นเป็นกษัตริย์เสียเอง(พระเจ้าปราสาททอง) ด้วยขณะนั้นพงศาวดารฉบับพระปรมาภิไธยในรศที่พิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2406 ได้แพร่หลาย ข่าวลือนี้ทำให้เกิดความหวาดวิตกไปต่าง ๆ นานา เพราะเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีตำแหน่ง บรรดาศักดิ์ ราชทินนามเหมือนกับเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์สมัย

¹ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 หน้า 25 - 27

กรุงศรีอยุธยา ประกอบกับเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ยังทรงพระเยาว์และประสูติ ซึ่งคาดกันว่า จะดำรงพระชนม์อยู่ได้ไม่นาน ชาวลือนั่นคงแพร่สะพัดไปอย่างกว้างขวางบ้านเมืองวุ่นวาย เกิดปัญหาอันยี่งำเริบ เงินปลอมระบาค โจรผู้ร้ายชุกชุม เกิดไฟไหม้ทองที่ต่าง ๆ กวายนไม่เกรงอาญาแผ่นดิน เพราะว่างเว้นกะตริย์ อังกฤษก็ส่งเรือรบเข้ามาคุ้มครองคนในบังคับของตน ชาวเลาลือนี่น่าจะมีเค้าแห่งความจริงบ้าง สมเด็จพระพุทธาจารย์ (โต) วัดกระมัง (มรณภาพ พ.ศ. 2415 อายุ 85 ปี) จึงได้จุดไฟเข้าไปหาท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่บ้านแล้วเรียนถามท่านเป็นความว่า "อาตมาภาพได้ยินเขาเล้าลือกันว่า มีคนจะเอาแผ่นดิน จะเป็นความจริงหรือประการใด ถ้าเป็นความจริง อาตมาก็ควรจะขอขมาขอโทษเขาเสียสักครั้ง" ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงตอบว่า "เจ้าคุณอย่ากลัวเลย คราวใดที่ฉันยังมีชีวิตอยู่แผ่นดินจะไม่มีการนี้" ¹

อย่างไรก็ดี เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินก็สามารถรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองไว้ได้ เมื่อเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงหายประชวร ชาวลือต่าง ๆ ก็เงียบไป ท่านได้จัดเตรียมงานพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกขึ้นในพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกนี้ รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชดำริจะเลื่อนกรมเจ้านายหลายพระองค์คือ จะเลื่อนกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระเจ้านายกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ และกรมขุนมรุราชประวัติขึ้นเป็นกรมพระ และพร้อมกันนั้นก็เลื่อนยศเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ให้กลับเข้ารับราชการในกรมทำขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยา แต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กราบทูลขออภัยมิให้ทั้งท่านเป็นสมเด็จเจ้าพระยาโดยอ้างเหตุผลว่า เป็นสมเด็จเจ้าพระยาแล้วมักอายุสั้นอยู่ไปไม่นานอย่างบิดาและอาของท่าน จึงทำให้การเลื่อนกรมเจ้านายต้องระงับไปควย การที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไม่ยอมเป็นสมเด็จเจ้าพระยา จะอ้างเหตุผลว่าทำให้อายุสั้นหรืออะไรก็ตาม แต่เหตุผลที่สำคัญน่าจะเป็นเพราะการเลื่อนกรม

¹ ชนิก อยู่โพธิ์ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในต้นรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 หน้า 13

เจ้านายให้สูงขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระนั้นทำให้เจ้าต่างกรมเหล่านั้นมีกำลังและอำนาจทางการเมืองมากขึ้น จะเห็นได้จากการประกาศพระบรมราชโองการวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2412 สถาปนาให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีอำนาจสิทธิขาดในราชการทั้งปวง คือเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และแต่งตั้งสมาชิกตระกูลขุนนางเข้าดำรงตำแหน่งสำคัญทางการเมือง ในขณะที่เจ้านายยังคงมีศักราชศักดิ์ตามเดิม กรมขุนวรจักรธรานุภาพผู้คัดค้านการตั้งวังหน้าของออกจากเสนาบดีกรมท่า อำนาจสิทธิขาดทั้งปวงอยู่ที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ทั้งพระบรมราชโองการแต่งตั้งท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ตอนหนึ่งว่า

...เป็นผู้ใญ่อุปถัมภ์ช่วยท้าวบุรุษศิริราชสมบัติ รักษาแผ่นดินมาหลายชั้นชั่วสี่สิบปีเนื่องมามิไ้ขาด และเป็นพระบรมญาติผู้ใหญ่สนิทเนื่องในพระวงศ์...สถาปนาให้มีอำนาจสิทธิขาดในราชการทั้งปวง ให้สำเร็จสรรพอาญาสิทธิถึงประหารชีวิตคนที่ควรถึงแก่ถูกอุญท์โทษได้ มีมหันตเคราะห์อาญาพิ้งใหญ่ไม่มีผู้เสมอ เป็นอรรคมหาประธานาธิบดีในการท้าวบุรุษศิริราชสมบัติและสกลราชอาณาจักรทั้งสิ้น พระราชทานให้ดำรงศักดินา 30000 ใหญ่กว่าเสนาบดีและจุฬาลมภ์สามเท่า ทรงดวงตรามหาสุริยมนต์* เป็นสำคัญ...¹

* ท่านยังมีตราครุฑพระขรรค์ ที่รัชกาลที่ 4 สร้างพระราชทานตั้งแต่ครั้งว่าที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งท่านมักใช้ตราประทับสำหรับประหารชีวิตคน

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัถที่ 265 เล่มที่ 2 สถาปนาให้เจ้าพระยาศรีฯ มีอำนาจประหารชีวิตคนได้ กับสถาปนาพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ เป็นเจ้าพระยา จ.ศ. 1231

และยังโปรดให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กลับเข้ารับราชการอีก โปรดให้สำเร็จราชการ
ในการต่างประเทศ และเป็นที่ปรึกษาอีกอานราชการแผ่นดิน มีศักดินา 20000 และ
เลื่อนยศบรรดาศักดิ์พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ และพระยาเทพประฐาน เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์
วิวัฒน์ กับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ในตำแหน่งเสนาบดีสมุหพระกลาโหม และพระคลัง
กรมท่า ตามลำดับ¹

ตามประกาศพระบรมราชโองการนี้ จะเห็นบทบาทและอำนาจของเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ แม้ว่าท่านจะไม่ได้เป็นสมเด็จเจ้าพระยาเหมือนบิดาและอาของท่าน แต่
ท่านมีอำนาจและอาญาสิทธิ์ใหญ่ยิ่งกว่าบิดาและอาของท่าน แม้ในพระบรมราชโองการ
บิดาของท่านเป็นผู้สำเร็จราชการตลอดทั่วทั้งพระราชอาณาจักร และอาของท่านจะได้
เป็นผู้สำเร็จราชการในพระนคร **ทั้งปวง** แต่ก็เป็นผู้สำเร็จราชการในเวลาที่มี
กษัตริย์ทรงบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เอง ทั้งยังไม่มีอำนาจอาญาสิทธิ์ถึงขั้น
ประหารชีวิตได้เหมือนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินว่าราชการ
ทั้งปวงอย่างสิทธิ์ขาดแทนองค์พระมหากษัตริย์ แม้ว่าในประกาศพระบรมราชโองการ
จะไม่ระบุคำเรียกท่านว่า "ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน" แต่คนทั้งหลายก็มักเรียกท่าน
ว่า "ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน" ใน **ใบมอ** หมายถึงทางราชการต่อมา ก็ปรากฏฐานันดรศักดิ์
ของท่านว่า "เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมันตพงศ์พิสุทธิ มหามุขรรัตนโกมล ซึ่งสำเร็จ
ราชการแผ่นดิน"² หรือแม้แต่คำว่า "สมเด็จเจ้าพระยา" ก็มีคนเรียกกันแล้วทั้งที่
ท่านยังไม่ได้เป็น ทั้งนี้คงเป็นเพราะเกียรติยศอำนาจหน้าที่และอาญาสิทธิ์ของท่านสูงกว่า
เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี³

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 265 เล่มที่ 2 ให้เจ้า
พระยาสุริฯ มีอำนาจประหารชีวิตคนได้ กับสถาปนาพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ เป็นเจ้าพระยา
จ.ศ. 1231

² ธนิต อยู่โพธิ์ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อเป็นผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดิน... หน้า 48

³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัดที่ 155 เล่มที่ 3
ลาตราถึงหัวเมือง จ.ศ. 1233

นโยบายการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาแม้จะเคยมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมาแล้ว แต่ทำได้มีกฎหมายวางอำนาจหน้าที่ของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินไม่ จากพระบรมราชโองการสถาปนาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ให้อำนาจสิทธิ์ขาดในราชการทั้งปวง และให้อาญาสิทธิ์ประหารชีวิตคนผิดฉกรรจ์ได้ และจากกฎหมายหรือพระราชบัญญัติที่ออกมาในสมัยผู้สำเร็จราชการนั้น แสดงว่าผู้สำเร็จราชการเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะแทนองค์พระมหากษัตริย์ ทำหน้าที่ทุกสิ่งอันไม่ว่าจะเป็นทางกานินติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ โดยผู้สำเร็จราชการใช้คำสั่งราชการของท่านว่า "พระประสาธ" เช่น การแต่งตั้ง ถอดถอนข้าราชการหัวเมืองและเจ้าประเทศราช¹ เป็นต้น สมเด็จพระเอกาทศราชราชานุกาพทรงกล่าวถึงการจ้ะเบียบราชการแผ่นดินของผู้สำเร็จราชการว่า มีจุดมุ่งหมายสำคัญ 2 ประการ ประการแรกเพื่อให้บ้านเมืองดำเนินไปโดยปกติเรียบร้อย และประการที่สองเพื่อฝึกหัดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงสามารถว่าราชการแผ่นดินได้เอง โดยวางพระราชานุกิจให้ทรงปฏิบัติ เมื่อถึงเวลาว่าราชการแผ่นดินเองจะได้ชำนาญราชการหมดทุกอย่าง² พระราชานุกิจที่ให้ทรงปฏิบัติให้ใช้แบบของรัชกาลที่ 3 ซึ่งเคร่งครัดมาก³ อย่างไรก็ตาม

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัทธิ 22 เล่มที่ 6 ประกาศรายชื่อขุนนางหัวเมือง เล่ม 1 จ.ศ. 1230 - 1235 และ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 16 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาอภัยราชามหาบุษยิธรรม 15 มีนาคม 2481 หน้า 191

² สมเด็จพระเอกาทศราชราชานุกาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 หน้า 280 และ ฦๅรุๅง ๗ สุธสิสังคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ภาคต้น หน้า 111

³ ปิยนาค บุนนาค บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล "บุนนาค" หน้า 237 และสมเด็จพระเอกาทศราชราชานุกาพ เรื่องพระจอมเกล้า หน้า 74 - 75

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไม่ได้ถูกขาค่านางแต่เพียงผู้เดียว ใ้มอบให้เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์เป็นผู้สำเร็จราชการ ในพระราชสำนักฝ่ายหน้าบังคับบัญชาส่วนผู้ชาย พระคลังมหาสมบัติและอภินายกศรียมอบให้กรมสมเด็จพระสุภาวดีรัตนราชประยูร (พระองค์เจ้าละม่อม) ซึ่งดำรงพระยศอย่างสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวงเป็นผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนักฝ่ายในบังคับบัญชาส่วนผู้หญิง ซึ่งทั้งสามได้ช่วยกันจัดระเบียบบริหารงานในราชสำนักร่วมกันเป็นอย่างดี

สถานที่ราชการและที่ปรึกษาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการที่ทูลว่าราชการแทนกษัตริย์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้จัดวางระเบียบที่ราชการ 2 แห่งคือ ในพระบรมมหาราชวัง และที่บานของทาน โดยให้กองวรสภาภิรมย์ในพระบรมมหาราชวังเป็นที่ประชุมขุนนางเสนาบดีและว่าราชการตั้งแต่เวลา 10.00 น. เมื่อเสร็จสิ้นก็เข้าเฝ้ากราบทูลแถลงราชการที่มีและที่ไ้สั่งไปให้พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ส่วนที่บานทานมักเป็นเวลาเช้าหรือบ่ายซึ่งใช้เป็นที่รับแขกเมือง เจ้านาย ขุนนาง และกงสุลต่างประเทศที่ไปหาด้วยเรื่องต่าง ๆ¹ นอกจากนี้ท่านยังได้หาผู้ที่มีสติปัญญาความสามารถไว้ช่วยเหลือในการบริหารราชการแผ่นดิน เช่น งานบริหารบ้านเมือง ไ้แก่ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ และเสนาบดีอื่น ๆ ถ้าเป็นงานราชการประเพณี ขนบธรรมเนียมในราชสำนัก ก็ไ้แก่ เจ้าฟ้ามหามาลา นอกจากนี้ก็มีขุนหลวงพระไกรสิทธิ์ (จันทร์) เป็นผู้เชี่ยวชาญบทกฎหมายและอรรถคดี (ต่อมาเป็นพระยา ตำแหน่งเสมียนสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน) ขุนสมุทรโคจร (พุ่ม) เป็นผู้ที่มีสติปัญญารอบรู้งานการพื้นเมือง (ต่อมาเป็นเจ้าพระยาวิธานิเบศร์ ที่สมุทพระกลาโหม) พระยาอินทราธิปัตย์ที่ราชรองเมือง (เนียม) เชี่ยวชาญในการจับผู้ร้าย (ต่อมาเป็นพระยาจิรายุมนครีผู้กำกับต่อน้ำ)

¹ ธีระวุฒิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1

พระบรมมหาราชวัง (พท) ชำนาญในการภาวนาและการค้าขาย ทั้งยังกว้างขวาง
ในหมู่คนจีน (ต่อมาเป็นพระยาโชฎีกราชเศรษฐี)¹ บุคคลเหล่านี้ได้ช่วยให้การ
ปกครองประเทศในสมัยผู้สำเร็จราชการดำเนินไปด้วยดี

การรักษาความสงบภายในและการทำนุบำรุงบ้านเมือง

ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการซึ่งมีอำนาจสิทธิ์ขาดในราชการทั้งปวงนั้นเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ได้ใช้เพื่อให้เกิดความสงบสุขและทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง ท่าน
ได้ชื่อว่าเป็นคนไทยรุ่นแรกที่รับอารยธรรมตะวันตกเกี่ยวกับรัชกาลที่ 4 และยังได้
ร่วมมือกันเปิดประเทศติดต่อกับชาติตะวันตก เมื่อท่านเป็นผู้สำเร็จราชการคุมอำนาจใน
การบริหารประเทศก็ได้ดำเนินนโยบายตามพระราโชบายรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะการ
รักษาความสงบภายในและการทำนุบำรุงบ้านเมือง ซึ่งจะ เป็นพื้นฐานให้การปฏิรูปการ
ปกครองของรัชกาลที่ 5 ประสพผลสำเร็จมากขึ้น

การรักษาความสงบภายในนับเป็นนโยบายที่สำคัญของผู้สำเร็จราชการที่จะ
ไม่ให้เกิดปัญหาความวุ่นวายภายในประเทศให้เป็นที่เดือดร้อนของราษฎร ซึ่งช่วงเวลา
แห่งการผลักดันเปลี่ยนแปลงดินในมี พ.ศ. 2411 นั้นได้เกิดเหตุการณ์วุ่นวายเป็นที่เดือดร้อน
หลายประการ เช่น ปัญหาเงินปลอมระบาด การขัดแย้งกับกงสุลอังกฤษ อั้งยี่กำเริบ
ไฟไหม้ และปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุม ซึ่งท่านได้ใช้ความสามารถในการแก้ปัญหาต่าง ๆ
สำเร็จอย่างรวดเร็ว บางปัญหาดังกับใช้อำนาจสิทธิ์ประหารชีวิตให้เกิดความเกรงกลัว
เพื่อราษฎรจะได้อยู่เย็นเป็นสุข² ในการทำนุบำรุงบ้านเมืองผู้สำเร็จราชการดำเนินงาน

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5 หน้า 309 - 312

² ภู วัชรวิทย์ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1
หน้า 433 - 461 และอนันต์ อยู่โพธิ์ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อเป็น
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน... หน้า 7 - 11

ต่อจากรัชกาลที่ 4 คือ การสร้างถนน ซुकคลอง สร้างสะพาน เพื่อการส่งเสริมให้ธุรกิจการค้าขายเจริญขึ้น¹ ซึ่งท่านเคยไปดูงานการสร้างถนน ซुकคลองในสิงคโปร์เมื่อปลายรัชกาลที่ 4 และได้มีโอกาสขยายระบบการคมนาคมในสมัยรัชกาลที่ 5 จนอาจกล่าวได้ว่า ช่วงต้นรัชกาลปี พ.ศ. 2412 - 2413 เป็นยุคทองของการสร้างถนนและซुकคลอง² นอกจากนี้ท่านยังได้สร้างประกาศารเพื่อประโยชน์ในการเดินเรือขึ้นเป็นครั้งแรกในไทยที่เมืองสมุทรปราการด้วยเงินส่วนตัวของท่านเอง จึงเรียกประกาศารนั้นว่า **ริเจนท์ โลตเฮาส์** ³ ทางค่านินิตบัญญัติท่านได้เริ่มต้นออกกฎหมายและพระราชบัญญัติต่าง ๆ เพื่อให้ราษฎรได้รับความยุติธรรมมากขึ้น เช่น กฎหมายการลงทะเลเป็นหนี้ดิน พระราชบัญญัติแก้ไขระเบียบศาลให้พิจารณาคดีเร็วขึ้น พระราชบัญญัติลดหย่อนดอกเบี้ยเงินกู้และขายตัว⁴ พระราชบัญญัติภาษีเงิน เพื่อควบคุมการค้าเงิน การจัดเก็บภาษีเงินและป้องกันการสูบเงินด้วย⁵ ซึ่งเรื่องนั้รัชกาลที่ 5 ทรงตรัสชมเชยท่านที่สามารถนำรายได้

¹ The Siam Repository. Vol. 4 Nos. 1 - 4 July 1873 p. 272 - 273

² ชัย เรื่องศิลป ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2325 - 2453 (คานสังคม) หน้า 312 - 313 และ The Siam Repository. Vol.4 Nos.1 - 4 Jan. 1873 p. 57

³ ปิยนาด บุณนาค บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีกระทรวง
"บุณนาค" หน้า 240 - 242

⁴ ร.ค.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคินพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8 หน้า 19 - 24

⁵ พระราชบัญญัติต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่มีเลขหน้า

เข้าสู่พระคลังได้จำนวนมาก¹ แต่อย่างไรก็ตามในสายตาของชาวตะวันตกที่บันทึกไว้ใน พ.ศ. 2415 ก็มองว่าเมืองไทยในสมัยผู้สำเร็จราชการ ไม่มีอะไรที่ทำได้เป็นหลักฐานเลย² ที่จริงแล้วท่านก็ไม่มีใครเริ่มที่จะปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างจริงจังที่ 5 ทำ ทั้งนี้คงเป็นเพราะท่านมีผลประโยชน์อยู่กับโครงสร้างตามจารีตเดิม การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อาจส่งผลกระทบต่อชนชั้นของท่าน และกลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ อันอาจนำมาซึ่งการต่อต้านท่าน เพราะท่านไม่ได้เป็นพระมหากษัตริย์ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็เจริญพระชันษา นับว่าเป็นผู้ใหญ่แล้ว ขณะนั้นก็มีพระสนม พระชิตา และมีอำนาจสิทธิขาดในแผ่นดิน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าฟ้ามหามาลาาก็เริ่มให้ปฏิบัติพระราชภารกิจบริหารราชการแผ่นดินตั้งแต่ยังไม่บรรลุนิติภาวะ ซึ่งเป็นนโยบายของผู้สำเร็จราชการที่จะฝึกหัดรัชกาลที่ 5 ให้เป็นพระมหากษัตริย์ที่ตีพร้อมเมื่อทรงว่าราชการเอง ท่านจึงไม่ได้ทำอะไรเป็นขั้นเป็นอันเท่าใด เพียงแต่รักษาความสงบสุขในบ้านเมืองให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขได้รับความยุติธรรมตามที่รัชกาลที่ 4 ทรงทำมาจนสิ้นสมัยผู้สำเร็จราชการ รัชกาลที่ 5 ทรงว่าราชการแผ่นดินเองจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ

สมัยสิ้นสุดผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

การเปลี่ยนอำนาจทางการเมืองจากเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มาเป็นรัชกาลที่ 5 เป็นไปโดยปกติเรียบร้อย เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงบรรลุนิติภาวะเสด็จออกผนวช 15 วันแล้ว

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 169 เล่มที่ 3 พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา วาควยกาธิบดี จ.ศ. 1236

² Alfred Noel, Battye. The Military, Government and Society in Siam, 1868 - 1910 : Politics and Military Reform During The Reign of King Chulalongkorn. p. 148

ลานั้นขอออกมาทำพิธีพระบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 ในวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2416 อันเป็นการแสดงให้เห็นทั้งปวงทั้งในและนอกประเทศเห็นว่าพระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน โดยสมบูรณที่จะทรงว่าราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เอง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์หม่อมอำนาจ ในการว่าราชการแทนพระองค์ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป¹ **ทั้งยังแสดง** ให้ประเทศทั้งปวงเห็นว่า เมืองไทยตั้งใจจะก้าวหน้าโดยการยกเลิกธรรมเนียมการหมอบคลานกราบไหว้ ทรงเห็นว่า เป็นการกดขี่ไปรคให้ใช้การยืนและคำนับแทน² และในงานบรมราชาภิเษกครั้งนั้นได้ โปรดสถาปนาเลื่อนยศบรรดาศักดิ์เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ หลังจากที่เคยปฏิเสธเมื่อครั้งบรมราชาภิเษกครั้งแรก พ.ศ. 2411 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตลอดเวลาที่เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ จงรักภักดี หาได้เป็นอย่างที่คนทั่วไปหวาดระแวงว่าท่านจะทำรัฐประหารแย่งชิงราชสมบัติ แม้ว่าท่านจะพ้นจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แต่คนโดยทั่วไปยังเรียกท่านว่า "ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน" เป็นหัวหน้าเสนาบดีมีหน้าที่ "ปรีกษาราชการแผ่นดิน ช่วยทำนุบำรุงบ้านเมือง" ท่านยังคงมีอำนาจและอิทธิพลใหญ่ยิ่ง ยังคงถือกรมมหาสุริยมนตรี ได้บังคับบัญชาราชการแผ่นดินทั่วราชอาณาจักร และยังมีอำนาจอธิปไตยที่จะตั้งประหารชีวิตคนมิชอบกรรจ์ได้ ถึงพระบรมราชโองการสถาปนาท่านเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา

คนหนึ่งว่า

¹ ฐิติ สุนทรสงคราม สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

หน้า 26

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 หน้าที่ 243 เล่มที่ 5 เล่มที่ 6

ประกาศเลิกธรรมเนียมหมอบคลาน จ.ศ. 1235

...เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์...ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณ
ในแผ่นดิน แต่ในรัชกาลที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 มาช้านาน ได้มีคุณูปการในราชกิจ
ใหญ่น้อยเป็นอันมาก ได้ทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรสยามอุทิศทุนกระแสด
พระราชดำริ มิให้เปลืองปลาท่อรราชคัษกรภายในภายนอก...สงบไปได้
โดยยุติธรรมแลจัดการแผ่นดินให้ผาสุกเป็นปรกติเรียบร้อยก็...ครั้นถึงใน
รัชกาลปัจจุบันนี้ ได้รับตำแหน่งที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินฉลองพระเดช
พระคุณ โดยอภัยยศเพียงธรรม ชื่อทรง มิได้เห็นแลเกรงแก่ผู้ใดจะว่า
กล่าว คัดสินการสิ่งใดจะให้เป็นผู้เป็นประโยชน์ทั่วกันแต่เป็นแบบอย่าง
ต่อไปภายหน้า...แลได้สำเร็จราชการ ซึ่งเป็นเหตุเป็นคุณ มีความเจริญ
แก่แผ่นดิน...ดำรงอยู่ในธรรมสัจสุจริต หาผู้เสมอมิได้ สมควรจะเป็น
ผู้รับบรมราชาธิราชยศมหันตเดชานุภาพ มีเกียรติยศใหญ่ยิ่งในแผ่นดิน...
ได้เลื่อนที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นสมเด็จเจ้าพระยา...บรรดาศักดิ์
30000...ดำรงกรมมหาสุริยมณฑล ได้บังคับบัญชาสิทธิราชการแผ่นดิน
ในกรุงเทพมหานครทั่วพระราชอาณาจักร แลสำเร็จสรรพอาณัติที่ประหาร
ชีวิตคนที่ถึงแก่ออกโทษได้...¹ *

จากรายงานของการ์นิเยร์ (Garnier) ที่มีไปยังปารีสเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ.
2417 ว่า ในวันคล้ายวันเกิดของสมเด็จเจ้าพระยาในวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2416
หลังพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 กษัตริย์รับสั่งให้สมเด็จเจ้าพระยาเข้ามาช่วย
บริหารราชการอีก เพราะกษัตริย์ทรงประชวรน้อย และไม่เห็นใครมีความสามารถมี

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 4 สถาปนา
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ กับมีเรื่องว่าด้วย
การแต่งกายข้าราชการ

ประสบการณ์ในการปกครองที่สุกเฒ่าท่าน¹ ซึ่งคงเป็นพระบรมราชาไชยของรัชกาล
ที่ 5 ที่ทรงวิจารณ์ราชการเอง ขณะที่สมเด็จพระยาสุญเษยบพาทและอำนาจไป

บพาทและอำนาจของสมเด็จพระยาสุญเษย พ.ศ. 2416

การพ้นจากอำนาจของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินไปเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน
ยอมทำให้บพาทและอำนาจของสมเด็จพระยาสุญเษยลดลง แต่การที่ท่านอยู่ในตำแหน่ง
ราชการมาช้านาน และได้วิจารณ์ราชการแทนรัชกาลถึง 5 ปี ย่อมมีอำนาจและอิทธิพลเหนือ
เสนาบดี และขุนนางต่าง ๆ โดยเฉพาะเสนาบดีตำแหน่งสำคัญ ๆ ตกอยู่กับสมาชิก
ตระกูลขุนนาง หรือขุนนางที่มีความสัมพันธ์กับตระกูลขุนนางทั้งสิ้น ทำให้รัชกาลที่ 5 ขาด
เสถียรภาพและความมั่นคงในการบริหารราชการ จึงได้โปรดให้ตั้งสภาที่ปรึกษาราชการ
แผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาในพระองค์ บพาทของสภาที่ปรึกษาทั้งสองก็คือการดึงอำนาจ
จากขุนนางมาสู่สถาบันรัชกาล จะเห็นได้จากพระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้
เปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2427 ตอนหนึ่งว่า

...การแต่เดิม ๆ มานั้น การเอกเสกคิวตีฟ (Executive) กับ
ลียิสเลตีฟ (Legislative) รวมอยู่ในเจ้าแผ่นดินกับเสนาบดีโดยมาก
แต่ครั้งมาเมื่อรีเจนซี (Regency) ในก่อนนั้น อำนาจนั้นอยู่แก่รีเจนต์แล
เสนาบดีทั้งสองอย่าง ครั้นภายหลังมาเมื่อเราก่อมีอำนาจขึ้น ตำแหน่ง
เอกเสกคิวตีฟนั้นเป็นที่หวงแหนของรีเจนต์แลเสนาบดี แต่ลียิสเลตีฟนั้นหา
ใครจะมีผู้ใดชอบใจไม่ เราจึงได้จัดการอุกหนุนการลียิสเลตีฟขึ้นจนมีถึง

¹David D.J, Adam. Monarchy and Political Change : Thailand
Under Chulalongkorn (1868 - 1895). p. 50 - 51

เคาน์ซิลที่ปรึกษาตามกฎหมายเมือง ๆ เป็นกัน จนตกลงเป็นเสนาบดี เป็น
คอเวอนเมนต์ เรากลายเป็นหัวหน้าของพวกดิสเลิฟเคาน์ซิล เป็น
ออปโปสิชัน (Opposition) ของคอเวอนเมนต์ทรง...¹

ความคิดเห็นในการบริหารบ้านเมืองของรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นคนหนุ่ม (พระชน
มายุ 20 พรรษา) กับสมเด็จพระเจ้าพระยาซึ่งชราามากแล้ว (อายุ 65 ปี) ย่อมแตกต่างกัน
รัชกาลที่ 5 คงไม่พอใจสมเด็จพระเจ้าพระยาที่แต่งตั้งวังหน้าในปี พ.ศ. 2411 และการ
บริหารราชการแผ่นดินที่ผ่านมาในสมัยของผู้นสำเร็จราชการแผ่นดิน โดยเฉพาะการคลัง
ที่เงินรายได้แผ่นดินลดลง² ปฏิกริยาความไม่พอใจแสดงออกโดยกลุ่มสยามหนุ่มในหน้า
หนังสือพิมพ์กรุณาหาวิจารณ์ความไม่ถูกต้องของตำแหน่งวังหน้าที่กรมพระราชวังบวร
วิไชยชาญดำรงอยู่ ทั้งยังโจมตีขุนนางเก่า (สมเด็จพระเจ้าพระยา และเจ้าพระยาสุรวงศ์
วิวัฒน์) ที่ไม่เป็นเคาน์ซิล³ โจมตีพวกที่ไม่ชอบการเปลี่ยนแปลงว่ามี 2 พวก คือ คนที่
เกียจคร้าน ๆ ถึง 50 ปี 60 ปี ที่ถือธรรมเนียมประเพณีโบราณแข็งแรง และคนที่หาผล
ประโยชน์ในทางทุจริต⁴

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำรัสตอบความเห็น
ของผู้จะขอให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247" ใน เอกสารทางการเมืองการปกครอง
ไทย พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 76

²พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พิมพ์ในงานบำเพ็ญพระราชกุศล
สนองพระเดชพระคุณในวันตรงกับวันสวรรคตที่ 23 ตุลาคม 2472 หน้า 225 - 228

³กรุณาหา ค. 1 หน้า 215 - 218 ว.3 ค.12 ข.9 จ.ศ. 1236

⁴กรุณาหา ค. 1 หน้า 247 - 249 ว.3 ค.12 ร.15 จ.ศ. 1236

บทบาทของสภาที่ปรึกษาทั้งสองเป็นไปอย่างคึกคัก ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยาเห็นว่า เป็นสภาของเด็กนักเรียน ซึ่งท่านไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว ประชาชนอาจจะความไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงนั้น และที่สำคัญท่านคงเกรงจะกระทบกระเทือนต่ออำนาจและผลประโยชน์ของเจ้านาย ขุนนาง ซึ่งจะก่อให้เกิดการต่อต้าน เป็นจลาจลได้ ท่านได้เขียนโคลงถวายพระเจ้าอยู่หัวบทหนึ่ง ความว่า

ไม้ใดเกิดแต่เบื้อง	บรรพต
สูงแคพอสมยศ	เยี่ยงไม้
เกินไปถึงใบดก	แหลกเพราะ ลมนา
เขาบออาจบังได้	เพราะไม้สูงเกิน ¹

ซึ่งรัชกาลที่ 5 ก็ได้พระราชนิพนธ์โคลงตอบสมเด็จพระเจ้าพระยา ความว่า

เสยไฮไครอยาเยย	หยันเค็ก
พริกแคเมล็ดเล็ก	เผือก้า
ใครเลยจะกินเหล็ก	หอนเลา ลือนา
โคแกมีเขาง่า	เค็กชั้นช็อค ²

โคลงทั้งสองบทมีความหมายอยู่ในตัว บทแรกเปรียบรัชกาลที่ 5 เป็นไม้ สมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นภูเข่า บทที่สองเปรียบรัชกาลที่ 5 เป็นเค็ก สมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นโคแก่เข้าใจว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาท่านคงจะน้อยใจที่ท่านเคยอุปถัมภ์ทำนุบำรุงกษัตริย์มา ทำให้ท่านไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองการปกครองออกไปอยู่บ้านที่ราชบุรี จนกระทั่งเกิดวิกฤตการณ์

¹ ธีรวิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2

วังหน้า ซึ่งท่านเห็นว่าเป็นเพราะการตั้งสภาที่ปรึกษาทั้งสอง¹ ท่านได้ถูกเรียกตัวกลับมาให้เป็นผู้เจรจาไกล่เกลี่ย แต่วังหน้าหนีไปอาศัยกงสุลอังกฤษ ไม่ยอมรับการไกล่เกลี่ยของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้กลุ่มสยามหนุ่มหันมาปรองดองกับสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ด้วยมีจุดประสงค์ร่วมกัน คือความมั่นคงของชาติและราชบัลลังก์ จนในที่สุดวิกฤตการณ์วังหน้าก็สงบลง วังหน้าถูกลดอำนาจและการปฏิรูปของสภาที่ปรึกษาก็ชะงักลง สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีบทบาทเด่นแทนสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในการให้คำปรึกษาราชการที่ 5 ในทุก ๆ เรื่อง กลุ่มสยามหนุ่มก็ชอบเขาลงหนังสือพิมพ์กรุณาหาท กระบอกเสียงของการปฏิรูปยุคลัง

งานสำคัญของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ หลังวิกฤตการณ์วังหน้า

ผลสะท้อนจากวิกฤตการณ์วังหน้าที่แสดงออกมาเพื่อต่อต้านการปฏิรูปอย่างรุนแรงของกลุ่มสยามหนุ่มทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงดำเนินนโยบายอย่างสุขุมรอบคอบ และมุ่งที่จะแก้ไขปัญหามากกว่าหาการปฏิรูปอย่างแตก่อน และผลของวิกฤตการณ์วังหน้าประการหนึ่งคือ การกลับมามีบทบาทและอำนาจอีกครั้งหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ในฐานะที่ปรึกษาราชการแผ่นดินของรัชกาลที่ 5 แทนทุกกิจการรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถเลขาหรือรับสั่งให้เข้าเฝ้าหรือเสด็จไปที่บ้านท่านเพื่อปรึกษาขอราชการอยู่เสมอ อันเป็นการดำเนินนโยบายเช่นเดียวกับรัชกาลที่ 4 ซึ่งไม่ทรงทำอะไรโดยลำพัง สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ก็ทรงปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ อย่างเต็มความสามารถ และด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี งานที่สำคัญในช่วงนี้ได้แก่

¹ Alfred Nool, Battye. The Military, Government and Society in Siam, 1868 - 1910 : Politics and Military Reform During The Reign of King Chulalongkorn. p. 194

1. เป็นตัวแทนของรัชกาลที่ 5 เดินทางไปร่วมพิธีฉลองที่ควีนวิกตอเรีย
เป็นจักรพรรดิของอินเดีย ณ ประเทศอินเดีย ในปี พ.ศ. 2419 ทรงมีพระบรมราช
โองการแต่งตั้งว่า

จึงได้ตั้งให้ท่านผู้มียศยิ่งใหญ่ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ซึ่งได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์อย่างสูงประเสริฐ สำหรับราชตระกูล
จอมห่านพรัตนราชวราภรณ์...เป็นอรรคราชทูตพิเศษ แอมบาสเดอร์
เอกษัตราอักษิปรี และเป็นปอเคนเอรีแทนตัวเราพระเจ้ากรุงสยาม...
ให้มีอำนาจเต็มที่จะกล่าวความในทางพระราชไมตรีในนามของเรา
ได้ทุกสิ่งทุกประการ...¹

และยังมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระยา ธิกว่า "คำใดที่เจ้าคุณพูกอ้างชื่อ
ฉันแล้ว คำนั้นต้องเป็นเหมือนฉันพูกเอง"² อันเป็นการมอบอำนาจให้สมเด็จพระยา
ในการเจรจาแทนพระองค์อย่างเต็มที่

2. เป็นที่ปรึกษาในกิจการต่าง ๆ เช่น การสร้างถนน การขุดคลอง³

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 112 เล่มที่ 6 พระบรม
ราชโองการ ถึงสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ไปประชุมการเฉลิมพระเกียรติยศ
พระนางควีนวิกตอเรีย

² รัชกาลที่ 5 สุนทรสังกราม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2
หน้า 440

³ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 3 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าการารัสมิ พระราช
ชายา ปีระกา 2467 หน้า 126

การทำโทษ¹ และยังเสนอแนะให้รัชกาลที่ 5 มอบให้สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงมหาดไทย ที่เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช) ถึงแก่อสัญกรรม ด้วย พระยาจาแลนบุรีควบคุมฝ่ายเขมร และพระยาศรีสังหเทพ ควบคุมฝ่ายลาวไม่ ประองคองกัน²

3. เสนอแนะการตัดสินคดีความกับคนในบังคับต่างประเทศ ซึ่งเป็นคดีที่สำคัญ จำเลยเป็นเจ้าเมืองฝ่ายเหนือ คือคดีแสนบันมุง และคดีมองฤๅษะ ซึ่งรัชกาลที่ 5 มีพระราชหัตถเลขาไปตามพระที่นั่งไทรงามหลวงหัวเมืองตะวันตก ท่านเสนอให้ลงมาพิจารณา คดีที่กรุงเทพฯ ด้วยหัวเมืองไม่มีอำนาจพอ และเป็นการหนักทั้งภายในและภายนอก เกรง จะเสียเกียรติยศเจ้าเมืองเชียงใหม่ "ปิดปากเจ้านายลาว ระวังให้มีความเศร้าหมอง" แต่รัชกาลที่ 5 เกรงว่าจะเป็นการเสียเกียรติยศหลวงที่ส่งไปควบคุมหัวเมือง³ ก็ไป⁴ ก็โปรดให้ลงมาพิจารณาคดีความที่กรุงเทพฯ ตามคำแนะนำของท่าน

4. งานที่สำคัญที่สุดคือการจัดการเรื่องสักเลข ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ ทำให้การยกเลิกระบบไพร่สะดวกรวดเร็วขึ้น ใน พ.ศ. 2423 ท่านเสนอให้ 3 กรมใหญ่ที่คุมหัวเมืองออกไปสักเลข⁴ การสักเลขในสมัยนี้ใกล้เคียง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบัญชัสมุขลิขิต เล่มที่ 6 หน้า 334 - 339 และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 24 เล่มที่ 4 พระราชดำรัสว่าด้วยการเมืองเชียงใหม่ การสำรวจปากน้ำ และการขุดคลอง ฯลฯ

² ฎ. หน้า 40 - 41

³ ญ.พิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2 หน้า 352 - 354

⁴ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 3 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าการวรัสมิ์ พระราชชายา ปีระกา 2467 หน้า 124 หน้า 127 หน้า 129

วิธีการใหม่ ซึ่งท่านได้ทำเป็นตัวอย่างในหัวเมืองตะวันตก และหัวเมืองฝ่ายใต้ คือการจัดเป็นบัญชีสำโนครัวตามจำนวนหมู่บ้าน อำเภอ แขวง และเมือง ทั้งกำนัน อำเภอให้ความคุมหมายหมู่ ซึ่งจะทำการได้เร็ว เกลี้ยไม่ใคร่หลบหนี ไม่เป็นที่เคียดแค้นเหมือนอย่างการสักเลขแตก่อน¹ เพราะการสักเลขแบบเดิมจะทำให้ไพร่ยังคงสังกัดนายเดิมหลายทอด นอกจากนี้เลขไพร่หัวเมืองเหล่านี้มักเป็นเลขไพร่ของเจ้าเมือง กรมการ² การทำบัญชีจำนวนคนจึงนับว่าเป็นการสำคัญกว่าหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ นอกจากจะลงไปดำเนินการสักเลขแล้ว สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำความเคียดแค้นของราษฎรที่ถูกกดขี่จากเจ้าเมืองกรมการ ซึ่งท่านได้ชำระตัดสินโดยยุติธรรม³ และยังได้เกณฑ์ราษฎรจากรัฐเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และไชยา เมืองละ 100 คน มาฝึกหัดเป็นทหารเรือบนเรือรบ เพื่อเอาไว้เป็นกำลังราชการต่อไป⁴

5. บทบาทของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทในคดีพระปรีชาชลการ ซึ่งจะกล่าวต่อไป

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 23 เล่มที่ 5 พระราชดำรัสว่าด้วยการค้าขาย การขุดคลอง และราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือ และ สารบัญญัตินิติพิเศษ เล่มที่ 20 หน้า 154 - 155

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบัญญัตินิติพิเศษ เล่มที่ 20 หน้า 161 - 162 โปรดเกล้าฯ ตัวอย่างบัญชีสำโนครัวเมืองตรัง เมืองปะเหลียน หน้า 224 - 225 และเมืองสงขลา หน้า 363 - 364

³จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 7 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โทหม่อมเจ้าดำรงศิริ ตรีวิรัช 2 กรกฎาคม 2477 หน้า 224 - 225

⁴กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร ล.ก. หน้า 238

ความสัมพันธ์กับกษัตริย์และชีวิตบนปลายของสมเด็จพระยา

ตระกูลขุนนางซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชวงศ์จักรีมาช้านาน อันเป็นความสัมพันธ์เป็นชาติใกล้ชิด จักเป็นราชตระกูลขุนนางด้วยตระกูลหนึ่ง สมาชิกของตระกูลได้เข้าถวายตัวรับราชการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อราชวงศ์จักรีตลอดมา สมเด็จพระยาก็เช่นกันได้อุปถัมภ์ท่านบำรุงกษัตริย์ราชวงศ์จักรีมาถึง 2 รัชกาล โดยเฉพาะรัชกาลที่ 5 ดังว่าประกาศพระบรมราชโองการสถาปนาสมเด็จพระยา ให้มีอาญาสิทธิ์ประหารชีวิตคนใดคนหนึ่งว่า "...เป็นผู้ได้อุปถัมภ์ช่วยท่านบำรุงศิริราชสมบัติ รักษาแผ่นดินมาหลายชั้นชั่วสี่ชั่วห้าเนื่องมามิได้ขาด และเป็นพระบรมญาติผู้ใหญ่สนิทเนื่องในพระวงศ์..."¹ ท่านเป็นผู้เริ่มต้นกิจการวันเกิดขึ้นในเมืองไทย และเป็นบุคคลแรกที่ชักนำให้บุคคลทั้งชาติถวายพระพรต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวันเฉลิมพระชนมพรรษา² ในวันสงกรานต์ รัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานสงฆ์ว่าแก่ท่านในฐานะญาติผู้ใหญ่ทุกปี และในวันคล้ายวันเกิดของท่าน รัชกาลที่ 5 จะทรงเสด็จไปพระราชทานพรและมอบของที่ระลึกให้ท่านเสมอ เช่น วันเกิดคราวอายุ 72 ปี ทรงเสด็จไปพระราชทานสวณนาฬิกาประดับเพชร และพระราชทานพรให้ท่านดำรงอยู่ต่อไปเพื่อ "ช่วยท่านบำรุงการแผ่นดินให้เจริญและเป็นสุขทั่วไป..."³ และในร่างประกาศสรรเสริญ

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 2 สถาปนาให้เจ้าพระยาศรีฯ มีอำนาจประหารชีวิตคนใด กับสถาปนาพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ เป็นเจ้าพระยา จ.ศ. 1231

²ชนิก อยู่โพธิ์ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน... หน้า 60

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 21 เล่มที่ 4 พระราชทานชัยยศสมเด็จพระยาสุริยวงศ์ ฯลฯ

ยังกล่าวถึงว่า "ท่านมีความสุจริตธรรมที่ช่วยท่านบำรุงแผ่นดิน ให้บ้านเมืองมีความ
เจริญ คนทั้งหมกล้วนอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกันต่อมา..."¹ หนังสือพิมพ์ทางพระเทือกเขากอง
ท่านในความซื่อสัตย์และความสามารถในการปกครองประเทศ เป็นผู้อุปถัมภ์บำรุง
ราชวงศ์ และเป็นที่ปรึกษาของกษัตริย์ ทั้งยังวิจารณ์ว่าการที่ไทยสามารถรักษาเอกราช
ไว้ได้ก็เพราะความสามารถของกษัตริย์ราชวงศ์จักรีและขุนนางตระกูลขุนนา²

ในชีวิตราชการของท่านได้ทำคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองอย่างมากมาย ท่าน
ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์หลายอย่างที่สำคัญคือ เครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับราชตระกูลชั้น
นพรัตนราชวราภรณ์ (น.ร.) ซึ่งสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานให้เจ้าฟ้ากรมหมื่น
กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ กรมหมื่นมรววิไชยชาญ เจ้าฟ้าภาณุรังษี เจ้าฟ้าภาณุพันธุ์
และสมเด็จพระเจ้าพระยา³ ได้เครื่องราชอิสริยาภรณ์ สำหรับความชอบในการแผ่นดินอย่างสูง
ตราช้างเผือกสยาม ชื่อ "มหาวราภรณ์ ประดับเพชร มีสายสะพายศรีแดง มีริ้วน้ำเงิน
เหลือง"⁴ และได้เครื่องราชอิสริยาภรณ์ จดจอมเกล้า สำหรับตระกูล⁵ เครื่องราช

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 5 เล่มที่ 11 ร่างกราบเรียน
แสดงความยินดีวันเกิดสมเด็จพระเจ้าพระยา จ.ก. 1243 - 1244

²The Siam Repository. Vol.4 No.1 - 4 April 1873 p. 154 และ
The Siam Weekly Advertiser. Dec.30 1872. p. 207

³ร.ต.อ.เสถียร ฉายฉัตร บุษูเรีง นาคินทกุล และบุษอรรม กิริยหิ
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 8 หน้า 101 - 102

⁴หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 261 เล่มที่ 2 พระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์สมเด็จพระเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จ.ศ. 1235

⁵หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 22 เล่มที่ 2
ต้นร่างดิโปมาตราตระกูล จ.ศ. 1235

อิศริยยศทั้งสองประเภทนี้คงจะไ้รับพระราชทานในวันพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 และในปีสุดท้ายก่อนที่ท่านจะพิราลัย ก็ไ้เครื่องราชอิศริยยศชื่อ มงกุฎสยาม¹

สมเด็จพระยาพิราลัยเมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2425 เวลา 5 ทุ่มเศษ บนเรือที่ปากคลองกระทุ่มแบน อายุไ้ 74 ปี กับ 27 วัน รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ไว้ทุกข์กำหนด 7 วัน² ทรงจัดงานพระราชทานเพลิงศพอย่างใหญ่โต สมเกียรติยศของท่าน เริ่มตั้งแต่วันที่ 4 - 7 เมษายน พ.ศ. 2427 ที่วัดบูรพาภิราม รัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จมาเป็นองค์ประธานทุกวัน³ มีหัวเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะหัวเมืองปักษ์ใต้ และประเทศราชมลายูที่อยู่ในปกครองของท่านเข้ามาเคารพศพและช่วยงานเป็นอันมาก⁴ กองสุลต่านไทยไ้ส่งรายงานไปยังรัฐบาลของตนเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า "ฉาปนกิจศพอดีตนุ้สำเร็จราชการ รัฐบาลผู้สามารถเห็นผู้อื่นใดของกรุงสยาม นับแต่สัญญาทางพระราชไมตรี" ซึ่งรัฐบาลอังกฤษไ้ส่งเรือรบเข้ามายังพระนคร เพื่อเป็นเกียรติยศแก่ท่านด้วย⁵

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัทธิ 5 เล่มที่ 9
วางประกาศตีโปลงมาให้บำเพ็ญจวง จ.ศ. 1243

²สุริย ฤทธิสงคราม เจ้าพระยาและสมเด็จพระยาบางท่านในสกุล
บนนาค หน้า 63 - 64

³จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 13 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระเจ้านวมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวณิรัตน์กัญญา 27 มกราคม 2479 หน้า 18 - 19

⁴จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ภาค 17 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้านวมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิศมัย
พิมลสัตย์ 23 กุมภาพันธ์ 2481 หน้า 11

⁵จร สุพรรณิษ "จดหมายเหตุสยามสมัย" ใน ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์
ในประเทศไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงบุญมมานพพานิชย์ "แสงทอง"
1 ธันวาคม 2508 หน้า 62

รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำรัสในงานวันเฉลิมพระชนมพรรษา ปี พ.ศ. 2425 ตอนหนึ่งว่า

...กรุงสยามมีความเศร้าโศกอย่างหนึ่ง ซึ่งต้องเสียท่านผู้มีปัญญานานา
ในราชการมานาน และเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดิน ซึ่งไต่สืบบรมราชสันตติวงศ์ลำดับมาทั้งสามพระองค์ (ร.3 - 5) เป็น
ที่รักใคร่ของข้าราชการและราษฎรทั้งปวง ยากที่จะหาใครเหมือนอีกนั่นคือ
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งถึงแก่พิราลัยไปแล้วนั้น แต่ท่านมีอายุ
เต็มไข้อย่างไร ระหว่าง 3 ปี 4 ปี ที่สุดนี้ ท่านค่อย ๆ ละราชการทำแต่เล็กน้อย
เว้นไว้แต่เป็นการใหญ่การสำคัญ เมื่อเราจะกล่าวถึงการพิราลัยของท่านซึ่ง
เป็นสำคัญ และเป็นผู้สนิทชิดชอบพระราชอัธยาไศรย ความพิราลัยของท่านนั้น
ทำให้เราต้องระวังรักษาราชการหนักขึ้นมาก...¹

ในช่วงเวลาที่สมเด็จพระเจ้าพระยา เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ถึงแม้ว่าท่านจะ
สามารถรักษาความสงบเรียบร้อยภายในบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี และเตรียมการให้
รัชกาลที่ 5 เป็นพระมหากษัตริย์ที่พร้อมองค์ตาม แต่ท่านก็ไม่ได้ริเริ่มการปฏิรูปประเทศ
ด้านใด ทั้งที่มีเวลาและอำนาจสามารถจะทำได้ ทั้งนี้คงเป็นเพราะการปกครองแบบจารีต
อำนวยการประโยชน์ให้กับท่านและตระกูลขุนนางมาก

ช่วงเวลาที่สมเด็จพระเจ้าพระยา มีชีวิตอยู่ ตระกูลขุนนางเป็นตระกูลที่มีอำนาจ
โคกเกินเหนือตระกูลอื่น ๆ อย่างไรก็ดีก็มีเจ้านาย ขุนนางบางกลุ่มที่ไม่พอใจท่านซึ่ง
พอจะกล่าวได้ว่า เป็นกลุ่มที่คัดค้านตระกูลขุนนาง เช่น กรมขุนวรจักรธรานุภาพ พระยา
กระสาปนักจโกศล พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ เป็นต้น แต่กลุ่มนี้ก็ไม่สามารถจะล้มล้าง

¹ จอร์ จูซุฟานิช "จดหมายเหตุสยามสมัย" ใน ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์
ในประเทศไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงบุญยมาณพพานิชย์ "แสงทอง"

อำนาจของตระกูลขุนนางไท่ แม้แต่รัชกาลที่ 4 ก็ทรงพยายามลดอำนาจของตระกูลขุนนาง โดยแต่งตั้งกรมขุนวรจักรธรานุภาพ ดำรงตำแหน่งกรมท่าแทนเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ที่ลาออกปลายรัชกาล อันเป็นการทำลายการสืบทอดอำนาจของตระกูลขุนนางในตำแหน่งพระคลังกรมท่า แต่เพราะบุคลิกภาพและความเกื้อเกื้อของสมเด็จพระเจ้าพระยาแห่งรัชกาลที่ 4 ความพยายามของรัชกาลที่ 4 จึงไม่ประสบผล สมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นขุนนางที่มีบทบาทและอำนาจมากในสมัยรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 เมื่อท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (พ.ศ. 2411 - 2416) เมื่อท่านพ้นจากตำแหน่งนี้แล้วท่านก็ยังเป็นผู้ทรงอิทธิพลอยู่มาก เป็นหัวหน้าเสนาบดี เป็นที่ปรึกษาการแผ่นดินแม้ว่ารัชกาลที่ 5 จะทรงมีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดสูงสุดในแผ่นดินก็ตาม แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาก็ยังมีอิทธิพลอยู่มาก เป็นที่เกรงใจและเชื่อถือของบุคคลทั่วไป เพราะท่านเคยมีอำนาจและอิทธิพลทำราชการมาถึง 3 รัชกาล ความคิดในเรื่องของความต่างวัยระหว่างสมเด็จพระเจ้าพระยากับรัชกาลที่ 5 แม้จะมีอยู่มากกว่าท่านเป็นคนแก่ชรา แต่ก็ไม่เคยมีเหตุการณ์กระทบกระทั่งที่รุนแรง ทั้งนี้เป็นเพราะท่านยอมรับการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง เมื่อมีเรื่องขัดแย้งก็มีคนกลางคอยไกลเกลี่ย เช่น คุณแพเจ้าจอม เจ้าพระยาสุรสงครามวิวัฒน์ และเจ้าพระยาภาณุวงศ์ แต่ก็ทำให้รัชกาลที่ 5 ไม่กล้าที่จะทำการปฏิรูปได้อย่างรวดเร็ว เพราะฐานอำนาจยังไม่มั่นคงพอ ยังคงอาศัยอิทธิพลและอำนาจของท่านในการบริหารราชการแผ่นดินตลอดมา โดยเฉพาะหลังวิกฤตการณ์วังหน้าท่านได้ทำหน้าที่ของกรรมาเป็นที่ปรึกษาการแผ่นดินอย่างดียิ่งเต็มความสามารถจนกระทั่งท่านพิราลัย ตระกูลขุนนางจึงเสื่อมลง และเมื่อรัชกาลที่ 5 ประสบผลสำเร็จในการดึงอำนาจกลับคืนมาสู่พระองค์ ตระกูลขุนนางก็แทบไม่มีบทบาทสำคัญในทางการเมืองเลย

การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. 2411-2418

การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชการที่ 5 นี้เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญมากของประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองไทย เพราะเป็นทั้งพื้นฐานและบทเรียนให้กับการปฏิรูปประเทศในระหัดหลัง การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินปีพ.ศ. 2435 จะไม่เกิดขึ้นได้ถ้าหากปราศจากการปฏิรูปในรัชกาลนี้ ซึ่งเป็นการปฏิรูปเพื่อค้ำอำนาจทางการเมืองการปกครองจากขุนนางเก่ามาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ไปพร้อมๆ กับการทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองเริ่มตั้งแต่สมัยที่ยังไม่ทรงว่าราชการเอง ซึ่งเป็นอาร์เตรียมการปฏิรูปประเทศในเวลาบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เอง จะเห็นจากการจัดการศึกษาเพื่อเตรียมคนหรือบุคลากร และการจัดการทหารเพื่อเป็นฐานอำนาจของการปฏิรูปจนกระทั่งปีพ.ศ. 2416 ที่ทรงว่าราชการแผ่นดินเองแล้วการปฏิรูปที่สำคัญจึงเกิดขึ้น การปฏิรูปนั้นแสดงออกโดยบทบาทของสภาที่ปรึกษาาราชการแผ่นดิน และสภาที่ปรึกษาในพระองค์ ซึ่งเป็นฐานอำนาจของรัชกาลที่ 5 ในการค้ำอำนาจกลับคืนมาที่สถาบันกษัตริย์และการปฏิรูปประเทศ ในช่วงแรกการปฏิรูปด้านต่างๆ เป็นไปอย่างคึกคักและประสบผลสำเร็จด้วยดีจนกระทั่งต้นปีพ.ศ. 2418 ได้เกิดวิกฤตการณ์วังหน้า ซึ่งแสดงออกถึงการต่อต้านการปฏิรูปอย่างรุนแรงจนเกือบจะเกิดสงครามกลางเมือง และต่างชาติจะเข้าแทรกแซงกิจการภายในของไทย แม้ว่าวิกฤตการณ์วังหน้าจะยุติลงด้วยดี แต่ผลสะท้อนของวิกฤตการณ์นั้นทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงสุมรอบคอบมากขึ้นในการปฏิรูปทั้งหลายของสภาที่ปรึกษาดคบทบาทและชนเขาลอง เพราะทรงเชื่อว่าฐานะอำนาจของพระองค์ยังไม่มั่นคงพอ ทรงใช้เวลารอกอຍการหมดอำนาจไปของขุนนางรุ่นเก่า และเตรียมการสำหรับพระอนุชา พระราชโอรส และชนนางใกล้ชิดที่กำลังเจริญวัยเป็นกำลังในการปฏิรูปพร้อม ๆ กับทรงวางพื้นฐานงานปฏิรูปด้านต่าง ๆ ที่จะทำไว้ให้พร้อมเมื่อทรงจัดทำจะได้สำเร็จสมพระราชประสงค์

สาเหตุของการปฏิรูป

๑. กษัตริย์ไม่ได้มีพระราชอำนาจสมบูรณ์ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างแท้จริง แต่อำนาจนั้นตกอยู่กับขุนนาง โดยเฉพาะตระกูลขุนนางที่มีส่วนสำคัญยิ่งในการ

แต่งตั้งกษัตริย์มาถึง 2 สมัย และพระองค์ขึ้นครองราชย์ในขณะที่ยังมีพระชนมายุเพียง 15 พรรษา กับ 10 วัน ซึ่งมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน การที่พระราชอำนาจและชาติพงศ์ของพระองค์เมื่อได้เสวยราชย์จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าฟ้าวิกรมวิทย์ที่พระชนมเทวาพระองค์ขณะนั้นว่า

ในเวลานั้นอายุพอเพียง 15 ปี กับ 10 วัน ไม่มีมารดา มีญาติฝ่ายมารดา ก็ล้วนแต่โศเลเหลวไหล หรือไม่โศเลเหลวไหลก็มีไต่ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อคือเจ้านายทั้งปวงก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จพระเจ้าพระยาและต้องรักษาตัวรักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทั่วทุกองค์...¹

และในพระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2427 ที่ว่า "...อำนาจเลนาบก็ไต่เจริญขึ้น เพราะมีอำนาจไต่ตั้งเจ้าแผ่นดินมาแต่ก่อนมานานักแล้ว จนตลอดถึงเวลาเราได้เป็นเจ้าแผ่นดินขึ้น ก็เป็นเวลาเคราะห์ร้าย ที่ตัวเราเป็นเด็กเป็นโอกาสยิ่งใหญ่ว่าจะถอนอำนาจเจ้าแผ่นดินไต่หมก..."²

สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจและอิทธิพลของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินก็คือ การเลือกกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ พระโอรสของสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชาธิราชถึงเจ้าฟ้ามหาวชิรมหิศ" ใน เอกสารทางการเมืองการปกครองของไทย พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 130 - 131

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247" ใน เอกสารทางการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 77

ขึ้นเป็นพระมหาอุปราชวังหน้าพร้อมกับที่เลือกรัชกาลที่ 5 ขึ้นครองราชย์ ถึงแม้จะมีผู้
คัดค้านอยู่บ้างในที่ประชุม แต่ก็นับยอมตามที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยืนยัน¹ หรือการ
แต่งตั้งเจ้าพระยาภาณุวงศ์เสนาบดีกรมท่าแทนกรมขุนวรจักรธรานุภาพ การให้เจ้าพระยา
สุรวงษ์วิวัฒน์ดำรงตำแหน่งสมุหกลาโหม และพระยาอาหารบริรักษ์ขึ้นเป็นเสนาบดีกรมนา
กก็ตาม แสดงให้เห็นบทบาทและอำนาจของผู้สำเร็จราชการอย่างยิ่ง ซึ่งรัชกาลที่ 5 ก็ทรง
ตระหนักถึงสถานการณ์และเสถียรภาพของพระองค์ในเวลานั้นได้ดี ถึงพระราชดำริสตอบ
ความเห็นของผู้ที่เสนอจะให้เปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2427 ตอนหนึ่งว่า "...เพราะ
เราได้เคยทดลองมาแล้วตั้งแต่เวลาเป็นทุกกา ซึ่งไม่มีอำนาจอันใดเลย นอกจากชื่อ..."²

2. การสูญเสียอำนาจของกษัตริย์ในการควบคุมกรมสำคัญ ๆ ของรัฐ ทำให้
รายได้ไม่ถึงมือกษัตริย์ ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจทางการเมืองการปกครองตกอยู่กับขุนนาง
ผลประโยชน์ต่าง ๆ จึงตกอยู่กับขุนนางแทนที่จะเข้าสู่ท้องพระคลัง การที่กรมต่าง ๆ
ทำหน้าที่จัดเก็บภาษีทำให้เจ้ากรมใช้จ่ายเงินราชการเหมือนเงินส่วนตัวก่อนที่จะส่งเข้า
พระคลัง ซึ่งกรมพระคลังก็ไม่มีรายได้ที่แน่นอนของกรมต่าง ๆ และไม่มีอำนาจที่จะเร่งรัด
ทรวจตราได้ ทำให้รายได้ของรัฐรั่วไหลเข้าสู่มือของพระคลังอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย³

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ กรมพระยาฯ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 5 หน้า 25 - 26

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำริสตอบความเห็น
ของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247" ใน เอกสารทางการเมืองการปกครอง
ไทย พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 77

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชาธิบายแก้ไข
การปกครองแผ่นดิน" ใน เอกสารทางการเมือง - การปกครองของไทย พ.ศ.
2417 - 2477 หน้า 92

ในส่วนหัวเมืองที่ระบบการเก็บภาษีอากรของรัฐไม่มาถึง เจ้าเมืองกรมการจะได้ผลประโยชน์จากการ "กินเมือง" และจะส่งรายได้เพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับรายได้ของตนเข้าท้องพระคลัง¹ ซึ่งรัฐบาลกลางก็ไม่อาจจะรู้รายได้ที่แท้จริงของเมืองเหล่านั้นเลย นอกจากนั้นการจัดเก็บภาษีอากรของรัฐก็ไม่มีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน เปิดโอกาสให้เจ้าภาษีนายอากร และเจ้าจำนวนแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตนเป็นสำคัญ ซึ่งทำให้เกิดการค้างชำระทัณฑ์ การคอร์รัปชัน และสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชน ทั้งเงินรายได้ของรัฐก็ไม่เข้าสู่พระคลังอย่างเต็มที่ ถึงพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ในการปฏิรูปการจัดธรรมเนียมการคลังว่า

...จะทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มีความเจริญขึ้นอีก จะจัดให้การค้าขาย แต่เห็นว่าเงินภาษีอากรและเงินอื่น ๆ ซึ่งขึ้นในพระคลังแลกรมต่าง ๆ ขาดค้างอยู่มากไม่มีใครจะไต่สวนเงินมาใช้ราชการ ภายหลังก็ค้างหักจ่าย เจ้าภาษีก็นำของสิ่งในหลวงคิดหักเงินเอาบัญชีก็ยุ่งไปหมดจะส่งส้างก็เป็นอันยาก อนึ่งเงินซึ่งขึ้นในแผ่นดินบัดนี้ ก็ไม่ทราบจำนวนสักว่ามีกี่มากน้อย ทางฝ่ายที่จะจ่ายเล่าก็ไม่รู้ว่าเงินจะมีพอจ่ายตามไม่พอ เจ้าจำนวนต่าง ๆ ถึงเจ้าภาษีนายอากรไปแล้ว ก็ไม่ได้ทำหางว่าวยื่นต่อเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติว่าภาษีนั้นคนนั้นรับทำไปเป็นเงินเท่านั้น จะส่งถึงวคครบปี เป็นแต่เจ้าจำนวนต่าง ๆ เอาเงินมาส่งเท่าไรก็รับไว้เท่านั้น ถึงเงินจะค้างสักกี่งวด ๆ เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติก็ไม่อาจจะถือว่าเจ้าจำนวนได้ เพราะไม่รู้จำนวนภาษีเงิน จึงได้ค้างทบ ๆ หนักขึ้นทุกที การซึ่งจะทำนุบำรุงบ้านเมืองสิ่งไรก็ไม่มีทุนรอนที่จะทำไปได้...²

¹ แคมสุช นุมนนท์ ประวัติศาสตร์ไทย หน้า ๙๖-๙๗

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 153 เล่มที่ 10 ประกาศเรื่องปฏิรูปการจัดการธรรมเนียมสยามบ้านเมือง จ.ศ. 1236

3. ความต้องการที่จะพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ซึ่งเป็นผลมาจากการได้รับการศึกษาแบบตะวันตกของรัชกาลที่ 5 ประกอบกับการได้เสด็จประพาสประเทศใกล้เคียงได้เห็นความเจริญในด้านต่าง ๆ¹ ก็ต้องการที่จะนำมาปรับปรุงใช้ในเมืองไทย เป็นการเตรียมการวางแผนการปฏิรูปประเทศก่อนที่จะทรงพระราชการด้วยพระองค์เอง ระบบบริหารราชการแผ่นดินมกพร่องรัฐบาลกลางขาดเอกภาพในการควบคุมหัวเมือง ระบบสังคมไทยตามจารีตมากลายเป็นระบบที่ด้าสมัยเสียแล้ว ระบบไพร่ ระบบทาสกลายเป็นสิ่งที่ตกซึ่งไร้ความยุติธรรมต่อมนุษย์ด้วยกัน ทั้งยังเป็นผลเสียต่อผลประโยชน์ของชาติไม่ว่าจะเป็นทางการ เมือง เศรษฐกิจ และสังคม สิ่งทั้งหลายเหล่านี้พระมหากษัตริย์จะต้องเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงแก้ไขคือปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยเพื่อตอบโต้การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก อย่างไรก็ตามก็กล่าวได้ว่าการไร้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน โดยที่ภัยคุกคามของจักรวรรดินิยมเป็นตัวเร่งให้เกิดการปฏิรูปเร็วขึ้น และผลของการปฏิรูปก็คือการไ้้อำนาจกลับคืนมาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์และความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ

การเตรียมการปฏิรูป

ในสมัยที่มีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน รัชกาลที่ 5 ทรงมีเวลาว่างจากราชการมาก เพราะมีผู้สำเร็จราชการบริหารบ้านเมืองแทนพระองค์ และวัตถุประสงค์ของผู้สำเร็จ

¹ดู จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์ และเมืองเบตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย กับจดหมายเหตุหมอบรัดเล พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาตรีหลวงสุรินทร์เสนี (ร้อยเอกอิน อมาตยกุล) 5 พฤศจิกายน 2512, 138 หน้า

ราชการก็ต้องการเตรียมองครักษ์กาลที่ 5 ให้พร้อมที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ที่สืบทอดไป ในปี พ.ศ. 2413 ท่านได้จัดให้รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสสิงคโปร์ ซัว เพื่อจะได้ ทอดพระเนตรความเจริญของต่างประเทศที่อยู่ภายใต้การปกครองของมหาอำนาจตะวันตก และได้รับการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยในบางประการ ซึ่งกินแดนเหล่านี้ก็มีพื้นฐานและ จารีตทางอารยธรรม เมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมที่คล้าย ๆ กับไทย น่าจะได้ บทเรียนบางอย่างมาปรับปรุง หรือมาเป็นเกณฑ์ในการพัฒนาประเทศได้ รัชกาลที่ 5 ทรงพอพระทัยกับการ เสด็จประพาสต่างประเทศมากเมื่อเสด็จกลับทรงมีพระราชประสงค์ จะเสด็จทอดพระเนตรความเจริญของบ้านเมืองในยุโรปโดยตรง โปรดให้เจ้าพระยา ภาณุวงศ์ไปขอมุขสำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งท่านผู้สำเร็จราชการเห็นว่าระยะทางไกลเกรง จะเป็นอันตราย และหาเรือที่จะเสด็จไปยุโรปไม่ได้ มีแต่เรือโดยสารจะเป็นการเสีย พระเกียรติถ้าเสด็จไปแบบนั้น แต่ท่านก็จัดให้รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสอินเดียแทนในปี พ.ศ. 2414 ในครั้งนี้พระองค์ทรงคัดเลือกบุคคลที่มีความรู้ความสามารถและจะเป็น กำลังสำคัญในการปฏิรูปประเทศร่วมเดินทางเสด็จประพาสด้วย ผลจากการเสด็จ ประพาสต่างประเทศที่สำคัญนับว่าเป็นพื้นฐานในการเตรียมการปฏิรูปประเทศก็คือการจัด การศึกษา และการจัดการทหาร

ในด้านการศึกษาลงจากเสด็จประพาสครั้งแรกได้ทรงจัดตั้งโรงเรียนภาษาไทย ในพระบรมมหาราชวัง มีพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นอาจารย์ใหญ่ หลังจากเสด็จประพาสครั้งที่สองจึงได้ตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษ นายแพทย์เกอร์สัน เป็น อาจารย์ใหญ่ ทรงโปรดให้บุตรหลานเจ้านาย ข้าราชการได้ "...ฝึกหัดเล่าเรียนเพื่อ จะไ้รู้หนังสือ รู้จักคิเลข และขนบธรรมเนียมราชการให้ชัดเจนจะได้รับราชการฉลอง พระเดชพระคุณต่อไป..."¹ ในระยะแรกการศึกษายังจำกัดอยู่เฉพาะคนชั้นสูงถวายทรง มุ่งหวังจะให้เป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูป อันเป็นการเตรียมคนเพื่อรับกับงานสมัยใหม่

¹ร.ก.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคินพูน และบุญธรรม ศิริฤทธิ์
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8 หน้า 81

เช่น การตั้งโรงเรียนทหารมหาดเล็ก (พ.ศ. 2424) โรงเรียนพระตำหนักสวน
กุหลาบ (พ.ศ. 2425) ซึ่งต่อมาเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน จนกระทั่ง พ.ศ.
2427 จึงได้ตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นครั้งแรกที่วัดมหรพาราม

ในด้านการทหารนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงสนพระทัยมาก มักเสด็จออกทอดพระเนตร
กรมทหารหน้าฝึกหัดยุทธวิธีแบบฝรั่ง ณ ห้องสนามไชยอยู่เนือง ๆ และทรงเริ่มจัดการ
ทหารทั้งแปดปลายปี พ.ศ. 2411 ทรงรวบรวมมหาดเล็กชาวหลวงเดิมกับมหาดเล็กไถ่กา
(มีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2404) จำนวน 24 คน นำมาทดลองฝึกหัดแบบทหารหน้า เรียกว่า
มหาดเล็กสองโหล ต่อมาโปรดให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง ชูโต) จางวาง
มหาดเล็ก ซึ่งเป็นราชินิกุลสายหนึ่งและยังมีความสัมพันธ์กับตระกูลขุนนาคร ให้คัดเลือก
บุตรราชตระกูลและบุตรข้าราชการที่เป็นทหารมหาดเล็ก จัดตั้งเป็นกองทหารมหาดเล็ก
รักษาพระองค์ในปี พ.ศ. 2413 รัชกาลที่ 5 ทรงดำรงพระยศเป็นนายพันเอกตำแหน่ง
ผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ในตอนแรกนี้มีทหารเพียง 72 คน ต่อมา
จึงมีมากขึ้นจัดเป็นกองร้อยได้ 6 กองร้อย ชานนามกรมใหม่ว่า กรมทหารมหาดเล็ก
ราชวัลลภรักษาพระองค์ ซึ่งได้เริ่มมีการให้เงินเดือนและเบี้ยเลี้ยงขึ้น¹ นักเรียนที่จบ
จากโรงเรียนภาษาไทยและโรงเรียนภาษาอังกฤษส่วนใหญ่จะเข้ารับราชการในกรม
ทหารมหาดเล็ก และในปี พ.ศ. 2424 โปรดให้ตั้งโรงเรียนทหารมหาดเล็กขึ้นเพื่อ
ผลิตนายร้อยและนายสิบ ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างกำลังหรือกองทัพบ นับว่าเป็นฐานกำลัง
สำคัญของรัชกาลที่ 5 ในการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินที่จะมีขึ้นในเวลาต่อมา

¹กระทรวงกลาโหม กองบัญชาการทหารสูงสุด ประวัติกองทัพบไทยในรอบ

การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2416 - 2418

การปฏิรูปการคลัง

การสูญเสียอำนาจของกษัตริย์ในการบริหารราชการแผ่นดิน ทำให้รายได้ของ
รัฐกระจายอยู่กับหน่วยงานต่าง ๆ ระบบการจัดเก็บภาษีกับพร่องพนักงานจัดการไม่
เรียบร้อย เพราะไม่มีธรรมเนียม ทำให้เงินหลวงค้างทับถมรายได้รั่วไหลเข้าสู่พระคลัง
ไม่เต็มที่ ซึ่งจะแยกกล่าวถึงสาเหตุดังกล่าวไว้ดังนี้

1. การที่กรมต่าง ๆ คุมรายได้ของรัฐ ทำให้กรมต่าง ๆ มีอำนาจในการ
ใช้จ่ายเงินภาษีในความดูแลของคนได้เต็มที่ โดยที่กรมพระคลังไม่สามารถควบคุมเงิน
ภาษีอากรที่เกิดในกรมต่าง ๆ ได้ เงินที่กรมต่าง ๆ ส่งเข้ามาพระคลังจำนวนเท่าใด
ก็รับไว้เท่านั้น¹ ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า "ไม่เห็น
เป็นประโยชน์เป็นคุณแก่แผ่นดิน เพราะกรมก็ถือว่าเป็นภาษีในกรมของตัว เงินจะมาก
เท่าใดจะน้อยเท่าใด ให้เงินก็ได้ไม่ให้เงินก็ได้..."²

2. ผลจากการทำสัญญาเสียเปรียบต่างประเทศที่เก็บภาษีนำเข้าได้เพียง 3%
ทำให้รายได้จากการค้ากับต่างประเทศลดน้อยลง แม้จะมีการเพิ่มจำนวนภาษีภายในขึ้น
อีก 14 ชนิดก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถจัดเก็บได้อย่างเต็มที่ พวกเจ้าภาษีนายอากรที่รับไป
จัดเก็บก็ค้างชำระมาก เมื่อขอประมูลใหม่ก็มักจะเสนอจำนวนเงินให้ลดน้อยลง โดยอ้างว่า
การเก็บภาษีในปีก่อน ๆ ขาดทุน³ เจ้าจำนวนเลงก็ไม่เร่งรัดตัดเคืองปล่อยให้ค้างทับถม

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชาธิบายแก้ไข
การปกครองแผ่นดิน" ใน เอกสารทางการเมือง - การปกครองไทย พ.ศ. 2417 -
2477 หน้า 92

²รัฐดิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธราชูปถัมภ์
เล่ม 5 หน้า 69

³กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 เล่ม 14 / 31.
เรื่องเงินภาษีอากร

ขาดเงินรายได้เป็นอันมาก¹

3. เงินภาษีอากรส่วนหนึ่งต้องขึ้นอยู่กับเจ้าทางกรม และยังคงใช้จ่ายในกิจการอื่น ๆ ก่อนเข้าสู่พระคลัง ทำให้เสียผลประโยชน์ของรัฐไป เช่น รายได้จาก การเก็บอากรค่านา ปี พ.ศ. 2412 จำนวน 467,736.75 บาท (ไม่ครบทุกเมือง) แต่กรมนาส่งเข้าพระคลังเพียง 400,580.87 บาท ส่วนที่เหลือนำส่งวังหน้า นิคมภัตตร และอื่น ๆ² อย่างวังหน้าทรงมีรายได้ต่าง ๆ คือ เบี้ยหัวถั่ว 2,000 ชั่ง เงินเดือน 60 ชั่ง ภาษีอากร 1,004 ชั่ง 14 ตำลึง 1 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง ภาษีเข้าคึกให้ ร้อยละห้า 139 ชั่ง 17 ตำลึง และเงินค่านาอีก 100 ชั่ง รวมรายได้ทั้งหมดของ วังหน้าใน 1 ปี (ปีวอก พ.ศ. 2415) 3,304 ชั่ง 11 ตำลึง 1 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง³ ซึ่งนับเป็นจำนวนเงินที่มาก และยังมีเจ้าทางกรมอื่น ๆ อีกหลายพระองค์ต่างก็ได้รับเงิน ภาษีมากน้อยลดหลั่นกันตามบรรดาศักดิ์ของตน

4. การสูญเสียรายได้ของรัฐในสมัยผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ในสมัยที่เจ้า พระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการ เงินรายได้ของรัฐลดน้อยลงแต่ไปตกอยู่กับตระกูล บุญนาค ถึงพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ที่มีไปถึงสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า ในสมัยผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน รายได้ของรัฐจากที่เคยได้ปีละ 50,000 - 60,000 ชั่ง นั้นก็เหลือเพียง 40,000 ชั่ง แท้ก็ไม่ได้ตัวเงินที่มากนักเลย "แค่เงินเบี้ยหัวถั่วปีละ

¹ร.ท.ท.เลอภัย ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคีนพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ์ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8 หน้า 83

²สุทธธาดา เสงไวยุทธ์ การใช้จ่ายเงินแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า 32

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 164 เล่มที่ 5 บัญชี เรื่องรายได้รายจ่าย ปีวอกจัตวาศก จ.ศ. 1234

11,000 ชั่ง ถังเดียวแตก"¹ เงินอากรสุราก็ถูกส่งกับเจ้าพระยาสุรวงษ์วิวัฒน์ กรมนา
ที่เคยส่งเงินให้แก่พระคลังข้างที่ปีละ 2,000 ชั่ง เมื่อพระยาอาหารบริรักษ์เป็นเสนาบดี
กลับส่งเงินจำนวนนี้ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์แทน² ทำให้รายได้ของรัฐที่เคยได้ปีละ
6 หมื่นชั่งก็เหลือเพียง 2 หมื่นชั่ง เงินไม่พอใช้จ่ายราชการ ต้องเป็นหนี้ตั้งแต่องานพระบรมศพ
ตลอดมาจนถึงปีมะเมียนี้เป็นเงินถึง 1 แสนชั่ง³

ด้วยเหตุต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงจับงานด้านการคลังก่อน ซึ่งเป็น
หลักของการปกครองการบริหารบ้านเมือง เพราะปัญหาการเงินเป็นแก่นของการบริหาร
ถ้าไม่มีเงินก็ไม่สามารถจะทำอะไรได้ไม่ว่าจะปกครองแบบเก่าหรือปรับปรุงประเทศเป็น
แบบใหม่จำเป็นต้องใช้เงินทั้งนั้น การที่พระองค์ได้ทรงควบคุมกรมพระคลังมหาสมบัติเมื่อ
ปลายรัชกาลที่ 4 และเห็นความเป็นไปในสมัยผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ก็ทรงเข้าใจปัญหา
ด้านการคลังเป็นอย่างดี และเห็นว่าการปฏิรูปประเทศของพระองค์นั้นสิ่งแรกก็คือการ
ปฏิรูปการคลัง เพื่อให้มีรายได้ใช้จ่ายในการปฏิรูปด้านอื่น ๆ ต่อไป *

การจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์

การปฏิรูปการคลังเริ่มต้นตั้งแต่ก่อนที่รัชกาลที่ 5 จะทรงว่าราชการเอง คือก่อน
พระราชพิธีพระบรมราชาภิเษก 5 เดือน แสดงให้เห็นว่าเมื่อพระองค์มีอำนาจที่จะทำอะไร
ได้ก็ทรงทำทันทีไม่ยอมเสียเวลา พระองค์ได้ทรงประกาศตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์เพื่อเป็น

¹พระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปมากับสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส พิมพ์ใน
งานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระเชษฐาธิราชในวันตรงกับวันสวรรคตที่ 23 ตุลาคม
2472 หน้า 226 หน้า 228

²ดู หน้า 225

³ดู หน้า 226

* ฎีกาคุณนวก ค

แหล่งรวบรวมรายได้ของรัฐขึ้นในวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2416 เป็นการวาง
หลักเกณฑ์การเก็บภาษีอากรใหม่ให้มีระเบียบแบบแผน และกวักชวนเจ้าภาษีนายอากร
เจ้าจำนวนให้ส่งเงินตามกำหนดเวลา ผู้ที่ชักชวนก็จะถูกลงโทษอย่างเฉียบขาด ทรง
ชี้แจงว่า รายได้ไม่ใช่ผลประโยชน์ของผู้ใดแต่เป็นผลประโยชน์ของรัฐ¹ และทรงมี
พระราชดำรัสในการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ว่า "ทุกวันนี้จะจัดการเก็บเงินขึ้นในพระคลัง
มหาสมบัติและคิดจะจ่ายให้เรียบร้อยขึ้นกว่าแต่ก่อนในพระคลังต่าง ๆ เหล่านี้เบิกเงิน
จกข้อสั่งของจ่ายราชการมีหลายพันชั่ง จะต้องจักรกรรมเนียมเสียให้เรียบร้อย..."²
การจัดการคลังในครั้งนั้นทรงมอบให้เจ้าฟ้าจากรุณรัศมี (พระอนุชา) เป็นผู้จัดการ และ
มีเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบวรรมประภักษ์ (พระปิตุลา) เสนาบดีคลังเป็นที่ปรึกษา³
รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นผู้ควบคุมการชำระภาษีของเสนาบดีด้วยพระองค์เอง ต่อมาได้ทรง
ตั้งพระอนุชา 3 พระองค์ คือ สมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ สมเด็จกรมพระ
สมมติกอมรินทร์ และสมเด็จกรมพระนเรศวโรปกรณ ซึ่งรู้จักกันในนามของ "กรม
บัญชีกลาง" (Royal Audit Office) สำหรับจะรวบรวมพระราชทรัพย์ซึ่งขึ้นใน
ท้องพระคลังทั้งปวง⁴ ทรงต้องการให้งานเป็นไปอย่างรวดเร็วทันใจด้วยการควบคุม

¹David B.J., Adams. Monarchy and Politic Change : Thailand Under Chulalongkorn (1868 - 1885). p. 53 - 54

²ร.ท.ท.เสถียร ฉายลักษณ์ บุญเรือง นาคินพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ์
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8 หน้า 139

³The Siam Repository. Vol.4 No.1 - 4 Jan. 1874 p. 17

⁴หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัถที่ 168 เล่มที่ 9 โปรดเกล้าฯ
ให้ตั้งพนักงานบัญชีกลาง สำหรับรวบรวมพระราชทรัพย์ และจดหมายเหตุรัชกาลที่ 5
เล่มใหม่ มัถที่ 76 เล่มที่ 23 คำอธิบายการทำบัญชีเงินพระคลังมหาสมบัติ

บังคับบัญชาด้วยพระองค์เอง และเริ่มเอาพระอนุชาที่หนุ่มที่เข้าใจปัญหาสภาพบ้านเมือง และวิธีการใหม่ ๆ เข้ามาเป็นบุคลากร จะโค่นล้มการโค่นล้ม ทั้งยังเป็นการฝึกฝน พระอนุชาของพระองค์ให้คุ้นเคยกับการทำงาน ซึ่งในการปฏิรูปช่วงหลังจะเห็นได้ว่า ท่านเหล่านี้ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ อันเป็นหลักของราชการบ้านเมืองต่อมาอีกนานปี

การทำงานของกรมบัญชีหลวงเป็นไปอย่างเข้มแข็ง จัดระเบียบในสำนักงาน ตามแบบออฟฟิศอย่างฝรั่ง บรรดาผู้ที่มิได้มีตำแหน่งในหอรัษฎากรพิพัฒน์ ได้รับเงินเดือนแทน ค่าธรรมเนียม ต้องมาทำงาน ณ สำนักงานตามเวลาเสมอทุกวัน¹ จุดประสงค์ของการปฏิรูปการคลังนี้เป็นความพยายามควบคุมรายได้ของรัฐให้เข้าสู่พระคลังอย่างเต็มที่ เท่านั้นไม่ได้อาศัยสร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชน แต่ผู้เดือดร้อนจริง ๆ ก็ผู้ที่รับผิดชอบ ในการเก็บภาษีผลประโยชน์ที่หละหลวมในหน้าที่และเจตนา หรือทำการทุจริตคอร์รัปชัน ดังพระราชดำรัสการจิกเก็บภาษีในที่ประชุมของคณะที่ปรึกษา "...เป็นการเก็บเงิน แฉนดินให้ได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยไม่ได้อาศัยสร้างความเดือดร้อนให้ประชาชน เป็นการจิกความ ทุจริตที่ได้เงินไม่เต็ม เพื่อนำมาพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรือง เพราะการทิ้งปวงท้อง อาไศรยเงินเป็นพื้น"² เมื่อเจ้าพนักงานส่นพระชนม์เงินภาษีของกรมนั้นก็จะเป็นของ หลวง ทำให้รายได้ของรัฐเพิ่มพูนขึ้นอีกจำนวนมาก³ การปฏิรูปทางด้านการคลังประสบ

¹พระยามหาอำมาตยาธิบดี การปกครองฝ่ายพลเรือน พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระภักดีศรีสุพรรณภูมิ (สุก สุนทรสารทนต์) 19 พฤศจิกายน 2505 หน้า 6

²กรมศิลปากร สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกหลวงสถิตยุทธการ (สถิต สถิตยุทธการ) 8 กุมภาพันธ์ 2514 หน้า 9 - 11

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัทธิ 25 เล่มที่ 2 บัญชีรายวันส่งเงินเจ้าต่างกรม จ.ศ. 1235 และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัทธิ 25 เล่มที่ 3 บัญชีรายจ่ายเงินพระคลัง จ.ศ. 1236

ผลสำเร็จมากขึ้น เมื่อมีการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาการแผ่นดินขึ้นในปี พ.ศ. 2417 สมาชิกของสภามีบทบาทในการตรวจสอบการชำระภาษี เช่น กรณีของพระยาอาหารบริรักษ์ เสนาบดีกรมนา และบทบาทที่สำคัญคือ การออกกฎหมายพระราชบัญญัติต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบเพื่อประโยชน์ในด้านการคลัง เช่น พระราชบัญญัติสำหรับพระคลังมหาสมบัติ 2418 เพื่อกำหนดธรรมเนียมการรับเงินและการจ่ายเงินของเสนาบดี ให้เจ้าพนักงานมีอำนาจในการตัดเคื่อนเจ้าจำนวนและพนักงานให้นำเงินมาส่งให้ครบภายใน 15 วัน ถ้าชักข้อประการใดให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาโดยเร็ว เมื่อได้เงินพนักงานก็สามารถจัดทำงบประมาณจะจ่ายการสิ่งใดเท่าไร มีเงินพอจ่ายทุกเดือนไป¹ ทั้งยังมีพระราชบัญญัติสำหรับคดีความที่เกี่ยวข้องกับหอรัษฎากรพิพัฒน์ด้วย² เพื่อให้การชำระความเป็นไปโดยยุติธรรมและรวดเร็ว

ผลสำเร็จของการปฏิรูปการคลังในช่วงแรก ทำให้รายได้ของรัฐเพิ่มมากขึ้น ระบบการคลังมีระเบียบแบบแผน รัฐบาลรับรายจ่ายได้แน่นอนสามารถทำงานประมาณเพื่อใช้จ่ายทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองได้ ผู้ที่ทักท้วงก็จะถูกลงโทษอย่างพระยาอาหารบริรักษ์ แต่หลังจากเกิดวิกฤตการณ์วังหน้า (2417 - 2418) แล้ว การปฏิรูปทางด้านการคลังนี้ก็ซบเซาลงเช่นเดียวกับงานปฏิรูปอื่น ๆ รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระระตักเคื่อนเร่งรัดให้เจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์ อธิบดีหอรัษฎากรพิพัฒน์ จัดการให้

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 163 เล่มที่ 3 ข้อบังคับสำหรับเจ้าพนักงานหอรัษฎากรพิพัฒน์ และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 153 เล่มที่ 10 ประกาศเรื่องปรึกษาจัดการธรรมเนียมสยามบ้านเมือง

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 206 เล่มที่ 1 กราบทูลว่าด้วยข้อบังคับตราการสำหรับหอรัษฎากร และกรมโปลิตเพื่อชำระความให้แล้วโดยเร็ว

เป็นไปตามพระราชบัญญัติเสมอ¹ จนกระทั่งสมเด็จพระยาพิราลัย และวังหน้าท้วงคต
งานปฏิรูปคานี้จึงรุ่งเรืองขึ้นอีกครั้งหนึ่งรายได้เข้าสู่พระคลังเพิ่มมากขึ้น * ในที่สุดปี
พ.ศ. 2433 หอรัษฎากรพิพัฒน์ก็พัฒนาเป็นกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งรัชกาลที่ 5
ทรงมีพระราชดำรัสว่า "...ประสงค์จะให้ได้เงินมาทำนุบำรุงบ้านเมือง ให้ราษฎร
มีความสุขป้องกันบ้านเมืองอย่าเป็นช่องเป็นเหตุอันตรายไปในภายหน้า เพื่อให้ตระกูลทั้งนั้น
บ้านเมืองเป็นอันเป็นอันยืนยาวไป..."²

การปฏิรูปการคลังกับคดีพระยาอาหารบริรักษ์

คดีพระยาอาหารฯ นับเป็นเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งในต้นรัชกาลที่ 5 ซึ่ง
เป็นการทดสอบพลังการปฏิรูปของกลุ่มสยามหนุ่มว่าจะสามารถดำเนินการปฏิรูปการปกครอง
ประเทศต่อไปได้หรือไม่ โดยเฉพาะรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นผู้นำการปฏิรูปว่าจะสามารถ
ทำการปกครองบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เองได้หรือไม่ควย และการปฏิรูปการคลัง
จะประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลวเพียงใด

คดีพระยาอาหารฯ เป็นผลมาจากการปฏิรูปการคลังของกษัตริย์ โดยการจัดตั้งหอ
รัษฎากรพิพัฒน์ เพื่อควบคุมเจ้าจำนวนให้ส่งเงินรายได้ให้ครบตามบัญชีที่มีในพระคลัง เมื่อ
พระยาอาหารฯ ส่งไม่ครบจึงมีความผิดฐานฉ้อโกงพระราชทรัพย์ เหตุที่รัชกาลที่ 5 จัดการ
ตรวจสอบภาษีกรมนาเป็นกรมแรก เพราะ ประการแรก กรมนาแม้จะเก็บอากรค่านานเพียง

¹ ญ. พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าฟ้ามหามาลาภกรมพระยาบวรานปรบัญ ใน ญรัฐ
สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลาภกรมพระยาบวรานปรบัญ เล่ม 1 - 10

* ญ. ภาคผนวก ๑

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 168 เล่มที่ 3 พระกระแส
ว่าด้วยจะจัดการรวมภาษีอากรให้เป็นของคอเวอนเมนต์ทำ

อย่างเกี่ยว แต่เป็นรายได้จำนวนมาก ทั้งยังสามารถตรวจสอบได้ง่ายกว่ากรมอื่น ๆ โดยดูจากข้าวที่ส่งเป็นสินค้าออกและกะข้าวที่ใช้ภายในประเทศ¹ ประการที่สอง ที่ประชุมสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินได้รับมอบหมายจากรัชกาลที่ 5 ให้จัดระเบียบการเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ให้ครบตามบัญชี ซึ่งขึ้นอยู่กับกรมต่าง ๆ อยู่ถึง 63 อย่าง² ที่ประชุมได้พิจารณาการเก็บค่าว่าข้าหลวงเสนาที่ออกประเมินนามักทุจริต ทั้งยังเสนอรายงานการฉ้อค่านาในสมัยรัชกาลที่ 3³ ขึ้นถวายรัชกาลที่ 5 เป็นเหตุให้กรมนาถูกวิพากษ์วิจารณ์มากที่สุด⁴ ประการสุดท้ายซึ่งสำคัญมากคือเสนาบดีกรมนาพระยาอาหารบริรักษ์ บุตรของเจ้าพระยาพลเทพ (หลง) เป็นหลานเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้สืบทอดตำแหน่งเสนาบดีต่อจากบิดาในสมัยมีผู้สำเร็จราชการ รัชกาลที่ 5 คงไม่พอพระทัยจึงไม่ได้สถาปนา อิศริยยศให้เป็นเจ้าพระยาพลเทพ การขึ้นเป็นเสนาบดีของพระยาอาหารบริรักษ์คงได้รับการสนับสนุนจากเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จะเห็นจากหลักฐานว่าพระยาอาหารฯ ส่งเงินปีละ 2,000 ชั่ง ไปให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ แทนที่จะส่งให้พระคลังข้างที่เหมือนบิดา⁵

¹พระราชหัตถเลขาทรงมีไปมากับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท วังบวรวิมลวงศาธิบดี เจ้าพระยาจักรีฯ ในวันตรงกับวันสวรรคตที่ 23 ตุลาคม 2472 หน้า 227

²กรมศิลปากร สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกหลวงสถิตยุทธการ (สถิต สถิตยุทธการ) 8 กุมภาพันธ์ 2514 หน้า 23 - 24

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 156 เล่มที่ 5 เรื่องประชุมปลุกษา เรื่องเคาน์ซิล ประชุมปรึกษาพระราชบัญญัติต่าง ๆ

⁴กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญสมุทพิเศษ เล่ม 34 หน้า 2 - 4

⁵พระราชหัตถเลขาที่มีไปมากับสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท หน้า 225

และยังส่งข้าวเปลือก ข้าวสาร เป็นจำนวนมากไปให้บ้านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ทุกปี¹
ฉะนั้นการจัดการกับกรมนาจึง เป็นการตัดกำลังของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

การดำเนินการของพระมหากษัตริย์

รัชกาลที่ 5 มีพระราชกระแสสั่งผ่านเสนาบดีกรมการที่ดิน
ให้พระยาอาหารบริรักษ์ เสนาบดีกรมนา กับขุนรุธจักร เสนาบดีตราเจ้าพนักงานกรมนา
ทำบัญชีนาโค ฟางลอย ทั้งในกรุงและหัวเมือง ที่ได้เรียกเงินค่านา ไม่ได้เรียกเงิน
ค่านา ส่งหลวงพระวาทานสืบลด ขาหลวงเสนา กรมการ กำนัน มีจำนวนเงินจำนวนนา
เท่าไร ขึ้นทูลเกล้าถวาย² ในระหว่างนั้นที่ประชุมสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินก็โจมตี
การจัดเก็บเงินค่านาของกรมนามีการทุจริต ขาหลวงเสนาก็แต่งตั้งจากคนเลว ซึ่งจะ
ร่วมกันคดโกงกับราษฎร เก็บค่านาไม่เต็มที เช่นนา 50 ไร่ ก็ประเมินเพียง 30 ไร่
แบ่งกับราษฎรคนละ 10 ไร่ เป็นต้น รวมทั้งการหักเงินค่านาซื้อข้าวขึ้นฉางซึ่งจะเกิด
ช่องทางทุจริตมาก และยังสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนด้วย ที่ประชุมสภา
เสนอให้ทำฎีกาเบิกเงินต่อพระคลัง และทำคำฎีกาเป็นใบเสร็จค่านาให้ราษฎร แต่พระยา

1 หอสมุดแห่งชาติจดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 135 เล่มที่ 7 คำปรึกษา

โทษ ขุนรุธ พระยาอาหาร และหลวงสนธิ

2 หอสมุดแห่งชาติจดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 177 เล่มที่ 5 บัญชีนาโค

โค ฟางลอย พระยาอาหาร กราบทูล จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 155 เล่มที่ 3
พระบรมราชโองการเรื่องให้กรมนาทำบัญชีนาโค นาฟางลอย

3 ใญ่จนี้ สมเกียรติกุล การฉ้อราษฎ์บังหลวง : วิเคราะห์จากการพัฒนา
ประเทศในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 43-44

อาหาราได้โกธอกกล่าวหาทั้งหมดของเธอาและไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของสภาทั้งสิ้น¹
 พระยาอาหารา ได้โต้ตอบว่า ในสมัยที่ตนเป็นเสนาบดีกรมนาไม่มีการทุจริต และได้
 เลือกแต่งตั้งคนดีไปเป็นข้าหลวงเสนา ทั้งยังมีการทำดี² และลงโทษอย่างหนักเมื่อ
 พบว่าทุจริต² ตนเองได้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณมาด้วยความซื่อสัตย์สุจริต จะ
 ให้เงินค่านาพระราชทรัพย์ของหลวงทวีมากขึ้นทุกปี³ และพระยาอาหารายังได้เสนอ
 ธรรมเนียมของกรมนาควรให้มีพระราชบัญญัติกรมนาใหม่เพื่อควบคุมผู้เกี่ยวข้องกับการ
 เก็บค่านา⁴

¹จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัถที่ 179 เล่มที่ 2 พระยาอาหารากราบทูล
 ขอให้จัดทำพระราชบัญญัติอากรค่านาใหม่ จ.ศ. 1236 และมัถที่ 157 เล่มที่ 6 ประชุม
 ปรีกษาเรื่องเคาน์ซิล ประชุมปลุกษาเรื่องข้อข้าวขึ้นนาง และสารบัญญัติพิเศษ เล่ม 34
 หน้า 46 - 55

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญญัติพิเศษ เล่ม 34 หน้า 22 - 25

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัถที่ 179 เล่มที่ 6 พระยาอาหารา
 กราบทูลถวายอย่างธรรมเนียมในกรมนา และสารบัญญัติพิเศษ เล่ม 34 หน้า 31

⁴หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัถที่ 179 เล่มที่ 2 พระยา
 อาหารากราบทูลขอให้จัดทำพระราชบัญญัติอากรค่านาใหม่ จ.ศ. 1236 มัถที่ 179 เล่มที่ 8
 พระยาอาหารากราบทูลเรื่อง การประเมินนา และได้เสนอให้เคาน์ซิล จัดทำพระราชบัญญัติ
 อากรค่านา และมัถที่ 179 เล่มที่ 5, 6 พระยาอาหารากราบทูลเรื่องตรวจสอบธรรมเนียม
 ในกรมนาเพิ่มเติม

เมื่อพระยาอาหาราและขุนรอกัณฐ์ ได้ทำบัญชีเงินค่านาเสร็จก็นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย¹ รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะกรรมการ 17 นาย² ทำการตรวจสอบ บัญชีที่พระยาอาหาราทำส่งมา กับบัญชีพระไชยยกสมบัติพนักงานคลังที่รับเงินไว้ และได้ ทรงมีพระราชดำรัสถึงคณะกรรมการให้ตัดสินว่า เป็นการอย่างถูกต้องยุติธรรม เพื่อการ ใหญ่ต่อไปภายหน้า ถึงข้อความตอนหนึ่งว่า "...ณ หังปวงยังไม่ทราบ ว่า ข้าพเจ้าจะ จัดการต่าง ๆ นั้น จะเอาอย่างไร จะเอาเป็นการจริงหรือจะเอาเป็นการอาลุ่มอาล่วย ก็แต่การทั้งปวงซึ่งจะทำต่อไปนั้น ข้าพเจ้าอยากจะให้เป็นการจริงเต็มที่ทุกอย่าง เพราะ เห็นว่าการสิ่งใดที่ไม่จริงแล้วคงจะเสียปลายมือ..."² เป็นการย้ำจุดประสงค์ของ กษัตริย์ เพราะ ณ บังเกรงอิทธิพลของสมเด็จเจ้าพระยาฯ

คณะกรรมการชุดนี้มีพระยาภสภพิทักษ์เป็นหัวหน้า ได้สอบสวนผู้เกี่ยวข้อง กับการฉ้อโกงในกรมนา พบหลักฐานว่าพระยาอาหาราฉ้อโกงพระราชทรัพย์ของหลวงจริง

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 176 เล่มที่ 1 บัญชีนาข้าวโค ฟางลอย พระยาอาหารากรมทูล มัดที่ 178 เล่มที่ 3 บัญชีเงินค่านา พระยาอาหาร กรามทูล มัดที่ 178 เล่มที่ 4 บัญชีเงินค่านา พระยาอาหารบริรักษ์ทูลเกล้าฯ ถวาย และ เล่มใหม่ มัดที่ 72 เล่มที่ 5 บัญชีพระยาอาหารบริรักษ์ เรียกเก็บเงินค่านา 20 ปี จ.ศ.

1213 - 1233

* คณะกรรมการ 17 คน ประกอบด้วย สมาชิกสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทั้ง 11 คน และมีสมาชิกสภาที่ปรึกษาในพระองค์อีก 6 คน คือ พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร พระองค์เจ้าคันทรางมยุคล พระองค์เจ้าสาย พระราชเสนาฯ พระนรินทรราชเสนี และ หลวงพิจารณาจักรกิจ (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 185 เล่มที่ 1 พระบรมราชโองการ ตั้งสมาชิกสภาที่ปรึกษาในพระองค์ เป็นกรรมการชำระบัญชีพระยาอาหาร จ.ศ. 1236) และคุณ มัดที่ 190 เล่มที่ 16 คำให้การพระยาไชยบท ว่าด้วยการทำบัญชีเงินค่านาทูลเกล้าฯ

² รัชกาลที่ 5 สุตติสังกราม สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1

หน้า 522 - 523

โดยรวมกับพนักงานกรมนานี้ 2 คน คือ ชุนรุธอักษร กับหลวงเสนาบดี¹ โดยเฉพาะ
พระยาอาหารา เสนาบดีกรมนานี้มีความผิดหลายประการ คือ

1. เอาข้าวเปลือก ข้าวสารในฉางหลวงไปให้เป็นกำนันและเลี้ยงบ่าวไพร่
ในบ้านเรือนเป็นประโยชน์ของคน

2. เอาเงินค่านำไปลงทุนค้าขายปีละ 200 - 300 ซึ่ง ไม่ไ้ส่งคืนเลย
และยังไ้ยืมเงินค่านำไปซื้อข้าวปีละ 2,000 ซึ่ง แม้ว่าจะส่งคืนทุกปีแต่เงินก็เข้า
พระคลังลาซาทำให้เสียผลประโยชน์ของรัฐ และขัดต่ออำนาจอาณานิธิ์ของแผ่นดิน

3. เอาข้าวเปลือกไปกวนลนคั้นหึ่งพัน ปีละ 70 - 90 เกวียน และเอาข้าวสารไปให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ปีละ 11 - 13 เกวียน โดยที่พระยาอาหาราเรียนท่านว่าเป็นข้าวของพระยาอาหารากำนัลไม่ได้ว่าเป็นของหลวง พระยาอาหาราหาได้คิดเงินค่าข้าวใช้หลวงไม่²

4. พระยาอาหาราร่วมกับขุนรุธักษร หลวงสนิทสมบัติ ฉ้อโกงเงินค่านา
ของหลวงตามัดคณะกรรมการตรวจสอบบัญชีของพระยาอาหาราร่วม กับบัญชีของพระคลัง
ระยะเวลา 5 ปี ที่พระยาอาหาราร่วมเป็นเสนาบดี ปรากฏว่าพระยาอาหาราร่วมส่งเงินน้อยกว่า
บัญชีถึง 6774 ชั่ง 15 ตำลึง สดถึงเพียง (15 $\frac{6774}{1}$) *3

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศีย์กาลที่ 5 มัทธิ 186 เล่มที่ 7 คอมนิตติ
กราบทูลเทียบคำให้การพระไชยยศสมันติ กับคำพระยาอาหาร และขุนรุต และมัทธิ 187
เล่มที่ 3 คำให้การพระยาอาหาร ว่าด้วยไต่ส่งเงินตามบัญชีจริงหรือไม่

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 185 เล่มที่ 7 คำปรึกษาโขน
ขุนรุต พระยาอาหาร และหลวงสนิท

* บัญชีพระยาอาหารทำย่นถวายเป็นจำนวนเงิน 30744 ซึ่ง 10 คำถึง 3 สลึง

$$\begin{array}{r} 30744 \\ 10 \overline{) 30744} \\ \underline{30} \\ 7 \\ \underline{70} \\ 44 \\ \underline{40} \\ 4 \end{array}$$
 บัญชีของพระคลังที่รับเงิน 23969 ซึ่ง 15 คำถึง สิ้นปีเพื่อง

$$\begin{array}{r} 23969 \\ 15 \overline{) 23969} \\ \underline{225} \\ 146 \\ \underline{135} \\ 119 \\ \underline{112} \\ 79 \end{array}$$

๓๓. และจากหมายเหตุนั้นที่ ๕ มัคที่ ๑๘๖ เล่มที่ ๕ คณมิตติการบทุรายงาน
การตรวจสอบบัญชีกรมฯ และมัคที่ ๑๘๕ เล่มที่ ๘ ประกาศเรื่องพระยาอาหารนอวัง
พระราชทรัพย์ และปิดบ้านพระยาอาหาร ขุนรุท หลวงสนธิไ

คณะกรรมการตระลาการชักลึงโทะงำเลยทั้งสามคน โดยเขียนคนละ 30 ที่
ที่หมึกพระบรมราชโองการ จาคูกตลอดชีวิต และรับทรัพย์สินทั้งหมึกเป็นของหลวง
(บริวารบาตร) รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯให้ลึงโทะงำเลยพระยาอาหาราให้จาคูก 12 ปี ส่วน
ขุนรุทอักษร และหลวงสนธิสมบัติถูกจาคูกคนละ 8 ปี¹ ตระลาการได้ประกาศปิดบ้านทำ
บัญชีสิ่งของในบ้าน ถ้าผู้ใดนำสิ่งของไปให้มาแจ้งต่อเสมียนคณะกรรมการภายใน 5 วัน
หลังจากนั้นจะให้ลึงบน ซึ่งก็มีผู้มาดูแลโทะ และรับลึงบนจำนวนมาก คณะกรรมการได้ยึด
เงินที่บ้านพระยาอาหาราได้ 1347 ชั่ง 13 ตำลึง 1 บาท ค่วย²

เมื่อพระยาอาหาราบริรักษ์ถูกลงโทษแล้ว รัชกาลที่ 5 ได้ทรงประกาศออกพระยา
อาหาราบริรักษ์ออกจากสมาชิกสภาที่ปรึกษาในพระองค์ ค่วยผิดคำสั่งบาลข้อ 1 และข้อ 2³
และได้ออกพระราชบัญญัติกรมนา และพระราชบัญญัติข้าหลวงเสนา เพื่อป้องกันการทุจริต
ของพนักงานกรมนา⁴ และได้เริ่มทำการเดินสวน เคนนาใหม่ เพราะว่างเว้นมาถึง 18 ปี⁵

¹ ฐาณิ สุธิตสงคราม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1

หน้า 524

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัถที่ 185 เล่มที่ 9 ประกาศเรื่อง
พระยาอาหาราอับังพระราชทรัพย์ และให้ปิดบ้านพระยาอาหารา ขุนรุท หลวงสนธิไจ้

³ ร.ท.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคินพจน และบุญธรรม ศิริฤทธิ์
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8 หน้า 222 - 224

⁴ พระราชบัญญัติต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 5 ไม่มีเลขหน้า และ จดหมายเหตุรัชกาล
ที่ 5 มัถที่ 180 เล่มที่ 1 - 3 ประกาศพระราชบัญญัติข้าหลวงเสนา จ.ศ. 1236

⁵ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัถที่ 179 เล่มที่ 10 สาทราถึง
หัวเมืองต่าง ๆ แจ้งการประกาศให้ข้าหลวงออกประเมินนา จ.ศ. 1236 และมัถที่ 182
เล่มที่ 6 บันทึกข้อปรึกษาเคาน์ซิล เรื่องข้าหลวงรังวัดสวน จ.ศ. 1236

ผลสะท้อนจากคดีพระยาอาหารบริรักษ์

นอกจากจะทำให้รายได้ของรัฐเพิ่มขึ้น คือจากเดิมเคยได้เพียง 5 พันชั่ง หลังจากคดีพระยาอาหารแล้ว ปีแรกเก็บได้ 8 พันชั่ง ปีที่สองได้ 12 พันชั่ง¹ ยังผลให้เจ้าจำนวนกรมต่าง ๆ ระมัดระวังการส่งเงินมากขึ้น ชุนนางเก่าหวาดกลัวสภาพบทบาทของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเป็นไปอย่างตึกถึก เมื่อประสบผลสำเร็จในคดีพระยาอาหาร และเริ่มดำเนินการปฏิรูปบ้านต่าง ๆ ต่อไป ด้วยความหวังที่จะประสบผลสำเร็จหรือพบกับชัยชนะ สมเด็จพระเจ้าพระยาแม่จะไม่พอใจการกระทำของรัชกาลที่ 5 และสภาที่ปรึกษาแต่ก็ไม่กล้าที่จะขัดขวาง ด้วยมีหลักฐานแน่ชัดว่าพระยาอาหารฉ้อโกงจริง การเข้าไปพัวพันจะทำให้เสียชื่อเสียงของท่าน แต่คดีพระยาอาหารนี้ก็เป็นสาเหตุทำให้เกิดความรู้สึกบาดหมางกันระหว่างตระกูลมุนนาคกับตระกูลอมตฤกุลรุนแรงมากขึ้น และถึงขั้นหักล้างกันเมื่อเกิดคดีพระปริษาฯ พ.ศ. 2423

การตั้งสภาที่ปรึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5

ภายหลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว 6 เดือน รัชกาลที่ 5 ได้ทรงตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้นมา 2 สภา คือ สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) และสภาที่ปรึกษาล้วนพระองค์ (Privy Council) เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการรวมอำนาจมาสู่สถาบันกษัตริย์ และแก้ไขปรับปรุงปัญหาของประเทศไทย นับเป็นครั้งแรกที่ไทยได้นำวิธีการปกครองแบบตะวันตกเข้ามาใช้ ทั้งพระราชดำรัสในการประกาศตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินของรัชกาลที่ 5 ว่า "...ทรงพระราชอุสาหะเสด็จพระราชดำเนินทางทะเล ฝ่าคลื่นผืนลมไปประภาษเมืองต่างประเทศ เพราะจะได้ทอดพระเนตรบ้านเมืองแลการธรรมเนียมต่าง ๆ สิ่งใดก็จะได้เป็นแบบอย่างแก่บ้านเมืองต่อไป ก็เพราะทรงหวังตั้ง

¹พระราชหัตถเลขาที่มีไปมากับสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชย...

พระราชโอรสไทย ประสงค์จะทรงจัด ทำนุบำรุงพระนคร¹ พระองค์ได้ทรงตั้งสภา
ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินขึ้นในวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2417 มีสมาชิกทั้งหมด 11 คน คือ

1. พระยาราชสุภาวดี (เพ็ง ศรีกุล)
2. พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุณนาค)
3. พระยาราชวรานุกุล (รอก กัลยาณมิตร)
4. พระยาภสพกิจโกศล (โหมก อมาตย์กุล)
5. พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุณนาค)
6. พระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร)
7. พระยาอภัยภวนฤทธิ (แย้ม บุญยรัตพันธุ์)
8. พระยาราชไชย (เจ้าเวียง บุณศิริ)
9. พระยาพิพิธโกศัย (ทองท่า สุวรรณพัก)
10. พระยาเจริญราชไมตรี (ตาค อมาตย์กุล)
11. พระยาราชโยธา (ทองอยู่ ภูมิรัตน)²

จะเห็นได้ว่าสมาชิกของสภานี้มีแต่ขุนนางชั้นพระยาไม่มีเสนาบดีรวมอยู่เลย แต่ขุนนางเหล่านี้
ก็เป็นผู้คุมกำลังของประเทศทั้งนั้น เช่น พระยาราชสุภาวดี เป็นพระผู้รั้งศักดิ์กลาง พระยาศรี
พิพัฒน์ เป็นแม่กองมหาดไทย พระยาราชวรานุกุล ปลัดกลุ่และองคมนตรีมหาดไทย พระยามหา
อำมาตย์ เป็นเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ พระยาอภัยภวนฤทธิ เป็นจางวางพระตำราจางวาง

¹หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุนิตยสารที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 6 ประกาศเรื่อง
แต่งตั้งเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตรต และราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 จ.ศ. 1236 หน้า 2 - 3

²หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุนิตยสารที่ 5 มัคที่ 154 เล่มที่ 15 ประกาศ
เรื่องแต่งตั้งเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตรต และกระทรวงเกษียณมี 12 คน ขาดพระยาภสพกิจโกศล
ราชเสนา ไปราชการเมืองตากไม่ได้ดื่อนำจึงไม่ได้เป็น

เป็นต้น จุดประสงค์ที่ทรงตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ก็เพื่อให้เป็นที่ปรึกษาในการบริหารประเทศด้วย

...ราชการผลประโยชน์บ้านเมืองสิ่งใด ถ้ามีผู้ช่วยกันคิดหลายปัญญาแล้ว ความดีความเจริญก็จะบังเกิดกับบ้านเมือง...บ้านเมืองสิ่งใดที่ยังรกร้างมาแต่เดิมมากนั้น ถ้าจะทรงจัดการแต่พระองค์เดียว ก็จะไม่ใคร่สำเร็จไปได้ ถ้ามีผู้ช่วยกันคิดหลายปัญญาแล้ว การซึ่งรกร้างมาแต่เดิม ก็จะไ้ปลดเปลื้องไปได้ทีละน้อย ๆ ความดีความเจริญก็จะบังเกิดกับบ้านเมือง...¹

พระองค์ทรงย้ายอยู่เสมอว่า การตั้งสภาขึ้นมาก็เพื่อให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง เพราะสภาสามารถชักชวนกษัตริย์และข้าราชการให้ปฏิบัติหน้าที่โดยสุจริตยุติธรรม เพื่อให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง² แต่ลักษณะของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินนี้ คล้ายกับคณะรัฐบาลที่ดำเนินการบริหารบ้านเมืองในบางกรณีภายใต้พระมหากษัตริย์ เพราะฉะนั้นรัฐบาลแบบจารีตก็ยังคงมีอยู่ ยังไม่ไ้ประกาศล้มเลิกหรือปรับปรุง ด้วยคงไม่แน่ว่าพระทัยในการมีอำนาจเหนือรัฐบาลแบบจารีต ซึ่งมีสมเด็จพระยาเป็นหัวหน้าของขุนนาง จึงไ้ตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้น

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 22 เล่มที่ 5 พระราชดำรัส ว่าด้วยการตั้งเคาน์ซิล และมัคที่ 153 เล่มที่ 6 ประกาศเรื่องแต่งตั้งเคาน์ซิลเลอ์ออฟสเตท

²กรมศิลปากร เรื่องสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกหลวงสถิตยุทธการ (สถิต สถิตยุทธการ) 8 กุมภาพันธ์ 2514 หน้า 7 - 9 และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 8 ประสาทพรเรื่องประสาทพรเคาน์ซิลเลอ์ จ.ศ. 1236

ความพระราชบัญญัติของสภาฯ มีระเบียบการดำเนินการและการประชุมดังนี้ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธาน และทรงแต่งตั้งรองประธาน 1 คน ทุกคนจะได้รับ เบี้ยหวัด 4 - 5 ชั่ง เมื่อจะประชุมจะต้องได้รับหนังสือเชิญประชุมจากเสมีน เว้นแต่ เกิดเหตุการณ์ใหญ่ให้มาประชุมทันที ผู้ใดจะเสนอเรื่องราวเข้าประชุมต้องยื่นเสนอก่อน 48 ชั่วโมงที่รองประธานหรือเสมีน ถ้าจะพูดกล่าวถวายกษัตริย์ต้องมีผู้รับรอง สมาชิก สภาจะหมดอายุเมื่อสิ้นรัชกาลไปแล้ว 6 เดือน หรือไปรักษาออก ถ้าออกจากสภาจะต้อง ออกจากหน้าที่ราชการอื่น ๆ ด้วย¹ การประชุมของสภาปกติกำหนดเดือนละ 4 ครั้ง คือ ขึ้น และแรม 1 ค่ำ กับ 9 ค่ำ หรือแล้วแต่กษัตริย์จะรับสั่งให้มาประชุมเมื่อใดก็ได้² ใน ความเป็นจริงสภาประชุมกันแทบทุกวัน*

การที่อำนาจกลับคืนของกษัตริย์ด้วยการให้สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินนี้ดำเนิน งานทางค่านิติบัญญัติ เพื่อใช้อำนาจทางออกกฎหมาย คำนวณอำนาจบริหาร หรือที่ทรงเรียกว่า เอกsekคิวตีฟ (Executive) โดยการพิจารณาออกพระราชบัญญัติ กฎหมายต่าง ๆ ที่จะ ออกประกาศใช้ ควบคุมหน่วยงานของรัฐ และการปฏิบัติงานของขุนนาง เสนาบดี สำหรับ ปู่พื้นฐานการปฏิรูปประเทศต่อไป ถึงพระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการ ปกครอง พ.ศ. 2427 ความตอนหนึ่งว่า

¹ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 3 - 5
พระราชบัญญัติเรื่องสำหรับตัว เคาณชิลเลอร้อฟสเคตที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

² หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 6 ประกาศ
เรื่องแต่งตั้งเคาณชิลเลอร้อฟสเคต

* ภาคนวนก รจ

...แก่เกมการเอกเสกคิวทิฟ (Executive) กับลียิสเลทิฟ (Legislative) รวมอยู่ในพระเจ้าแผ่นดินกับเสนาบดีโดยมาก แต่ครั้งมาเมื่อริเณซี (Regency) ในตอนต้น อำนาจนั้นก็อยู่แก่ริเณซีและเสนาบดีทั้งสองอย่าง ครั้นภายหลังมาเมื่อเราค้อมีอำนาจขึ้น ตำแหน่งเอกเสกคิวทิฟนั้นเป็นที่ ห่วงแทนของริเณซีแลเสนาบดี แต่ลียิสเลทิฟนั้นหาใครจะมีผู้ใดชอบใจไม่ เราจึงได้จับอุกหนุนการลียิสเลทิฟขึ้น จนมาถึงเคาน์ซิลที่ปรึกษาทำกฎหมาย เมือง ๆ...เรากลายเป็นหัวหน้าของพวกลียิสเลทิฟเคาน์ซิล เป็น ออปโปสิชัน (Opposition) ของคอเวนเมนต์ (Government) ตรง...¹

สถานี่จึงเป็นฐานอำนาจของรัชกาลที่ 5 ในการรวมอำนาจกลับคืนสถาบันพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ทรงมีบุคลากรที่จะทรงใช้การไถ่ทันพระทัย และปฏิบัติงานเข้าใจหน้าที่ ความรับผิดชอบตามแบบสมัยใหม่ ทั้งยังเป็นการเตรียมคนไว้ในตัวด้วย ซึ่งจะเป็นกำลัง ในการบริหารของพระมหากษัตริย์ต่อไปในกาลข้างหน้า

การตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเท่ากับเป็นการทดลองการปกครองแบบใหม่ ลักษณะของสภาที่ปรึกษานี้เหมือนกับเป็นเสนาบดีชุดใหม่ที่รัชกาลที่ 5 ตั้งขึ้นมาร่วมบริหาร ประเทศ เพราะเสนาบดีชุดเก่าเป็นขุนนางรุ่นเก่าที่ชราภาพมาก ไม่ค่อยยอมรับการ เปลี่ยนแปลงใดๆและส่วนใหญ่อยู่ภายใต้อิทธิพลของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ดังแผนผัง

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำริแสดงความเห็นของ ผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247" ใน เอกสารทางการ เมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417 - 2477... หน้า 78

เสนาบดีชุดเก่า

สมเด็จพระยา เป็นประธานของเสนาบดี
 เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (วร บุนนาค) ที่สมุหกลาโหม
 เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุญรัตพันธุ์) ที่สมุหนายก
 เจ้าพระยายมราช (เฉย ยมภัย) ที่กรมเมือง
 เจ้าพระยาธรรมาธิกรณธิบดี (มั่ง) ที่กรมวัง
 เจ้าพระยาภาณุวงศ์ (ทวม บุนนาค) ที่กรมพระคลัง
 พระยาอาหารบริรักษ์ (นุช บุญหลง) ที่กรมนา

เสนาบดีชุดใหม่

พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 5 เป็นประธาน

สมาชิกสภาที่ปรึกษาาราชการแผ่นดิน 11 คน

เสนาบดีชุดเก่าส่วนใหญ่มีอายุมากระดับ 50 ปี 60 ปี เช่น สมเด็จพระยา
 เจ้าพระยาภูธราภัย มีอายุ 66 ปี เจ้าพระยายมราชชรามาก ทำราชการไม่ไหว เป็น
 โอกาสให้รัชกาลที่ 5 ให้สภาที่ปรึกษาที่ตั้งแทรกตัวลงไปทำหน้าที่แทน เมื่อเจ้าพระยา
 ยมราชอสัญกรรม ก็ทรงตั้งกรมหมื่นภูวเรศธำรงศักดิ์เป็นแทน พระยาอาหารบริรักษ์
 เมื่อถูกปลดออกเพราะฉ้อโกงเงินค่าน้ำก็ทรงตั้งพระยาราชวรานุกูล (รอด กัลยาณมิตร)
 ไปเป็นแทน เป็นความพยายามดึงอำนาจกลับคืนสู่สถาบันกษัตริย์ เสนาบดีชุดใหม่จะมีการ
 ประชุมออกกฎหมาย พระราชบัญญัติเพื่อควบคุมการบริหารประเทศเกือบทุกวันทีพระที่นั่ง
 สมมติอุปัฏฐาก รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นประธานเมื่อเรื่องใดสำคัญก็เชิญเสนาบดีชุดเก่าเข้า
 ร่วมประชุมรับทราบหรือรับรองพระราชบัญญัติ กฎหมายต่าง ๆ ซึ่งเสนาบดีชุดเก่าก็ไม่
 สามารถคัดค้านพระบรมราชโองการได้ เพราะสิ่งที่เสนาบดีชุดใหม่ทำเป็นสิ่งที่ทำนุบำรุง
 บ้านเมืองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข รัชกาลที่ 5 ค่อย ๆ เปลี่ยนตัวเสนาบดีชุดเก่าด้วย
 คนหนุ่มที่เข้าใจการปกครองแบบใหม่ จนประสบผลสำเร็จ เมื่อทรงประกาศตั้งเสนาบดีสภา
 ในปี 2435

ต่อมาในวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2417 ได้ทรงตั้งสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ ขึ้นอีกสภาหนึ่ง ด้วยเหตุผลว่า "ไม่ได้ทอดพระเนตรการสิ่งไร ไม่ได้ทรงฟังการสิ่งไร ที่ไป ไม่มีสิ่งไรที่จะเป็นทางปัญหา ซึ่งจะทรงพระราชดำริห์การบ้านเมือง ฉะนั้นจึงจะ กองถึงไว้สำหรับไต่ถาม"¹ เพื่อจะได้ช่วยคิดการทำนุบำรุงการแผ่นดินให้มีความเจริญ ด้วยคนเคียวคิดไปไม่ตลอดบ้าง ด้วยมีอำนาจน้อยผู้การไปไม่ตลอดบ้าง โดยกลัวความผิด ไปอาจะพุกไต่บ้าง เมื่อมีอยู่ดังนี้เปิดทางให้ท่านทั้งปวงพูดไต่คิดได้²

สภาที่ปรึกษาในพระองค์ มีสมาชิกทั้งหมด 49 คน ซึ่งเริ่มกะไว้ 53 คน แต่ สมเด็จพระเจ้าพระยา เจ้าพระยาสุรวงศวิชัยนักรับเป็น และพระยากลาโหมราชเสนา กับพระยาอนุชิตชาญไชย ไปราชการหัวเมือง³ รัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขา และพระราชบัญญัติของสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ ไปเชิญสมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นสมาชิก ของสภานี้ จึงได้ท่านรับปากว่าจะเป็น โดยทรงชี้แจงว่า

ปรีวีเคานซิลไม่ได้เป็นตำแหน่งที่สำคัญสำหรับราชการแผ่นดิน แต่เป็นผู้ช่วย ทำนุบำรุงในหัวฉัน เจ้าคุณก็เป็นผู้ทำนุบำรุงแผ่นดินแลหัวฉันมานานแล้ว ถึงจะเป็นปรีวีเคานซิลก็ดี มีเพนก็ดี ก็คงจะต้องปรึกษาหาฤา และช่วยคิดอ่าน ทำนุบำรุงแผ่นดินให้มีความเจริญแลช่วยทำนุบำรุงในหัวฉัน ให้เป็นไปตาม ทางที่ดี เพื่อให้เป็นความเจริญในหัวฉัน⁴

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 6 ประกาศ เรื่องแต่งตั้งเคานซิลออฟสเตต และเรื่องสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน... หน้า 4

²หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 7 พระราช คำริเรื่องเคอนสตีปรีวีเคานซิลเลอร

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 156 เล่มที่ 1 บัญชีชื่อ ปรีวีเคานซิล และมัคที่ 154 เล่มที่ 2 คำบัญญัติเรื่องคำบัญญัติตำแหน่งเคิลิออฟ เคานซิล

⁴หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 จดหมายเรื่องขอเชิญมาเป็น ปรีวีเคานซิล

แถมเจ้าพระยาปฎิเสธอ้างว่าต้องถือกฎหมาย และรับคำสาบานตัวเหมือนคนอื่น ส่วนเจ้าพระยาสุรวงศวิวัฒน์ก็ปฏิเสธโดยอ้างว่า มีราชการในกรมและเมืองขึ้นมาก และโรคภัยเบียดเบียน¹ การที่สมเด็จพระยาไม่ยอมรับเป็นสมาชิกสภาที่ปรึกษา ส่วนพระองค์นั้นก็เพราะว่า ขณะนั้นท่านก็เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินอยู่แล้ว เป็นที่ปรึกษา ในกิจการต่าง ๆ ให้กับพระมหากษัตริย์ ทั้งยังเคยบริหารประเทศวราจกรแผ่นดิน แทนพระมหากษัตริย์มาก่อน เป็นผู้ที่ทำนุบำรุงพระมหากษัตริย์ และแผ่นดินอยู่แล้วไม่จำเป็นต้องไปเป็นสมาชิกของสภาอีก ซึ่งจะทำให้อำนาจและอิทธิพลของท่านลดลง ที่ต้องมี ความคิดเสมอเจ้านาย ขุนนางที่เป็นสมาชิกด้วยกัน ต้องรับฟังที่ประชุม และไม่ต้องลำบากใจ ที่จะต้องอยู่ในระเบียบข้อบังคับและคำสาบานของสภา ซึ่งจำกัดอำนาจและอิทธิพลของท่าน ให้อยู่ภายใต้อำนาจของกษัตริย์โดยคุณฎิยาภาพ แต่การที่ท่านไม่รับเป็นยังทำให้ท่านมี อิทธิพลอยู่ที่จะให้คำปรึกษาพระมหากษัตริย์ก็ได้ หรือพระมหากษัตริย์จะมาขอคำปรึกษา จากท่านในฐานะที่ท่านอุปถัมภ์ทำนุบำรุงทั้งกษัตริย์และแผ่นดินตลอดมา พระราชบัญญัติและ คำสาบานของสภานี้บ่งบอกถึงการ เป็นคนของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้นมาเพื่อสนับสนุนหรือ ช่วยเหลือพระมหากษัตริย์ในการปฏิรูปบ้านเมือง ซึ่งหมายถึงการดึงอำนาจมาสู่สถาบัน กษัตริย์ด้วย พระราชดำรัสของรัชกาลที่ 5 ในวันได้อ่านคำฉบับหนึ่งว่า "ถ้าฉึกคำสาบาล ก็ต้องถือว่าผู้นั้นไม่เป็นมนุษย์โดยที่เดียว"² ทั้งยังมีพระราชดำรัสว่า "การเป็นสภา ที่ปรึกษาส่วนพระองค์นี้เป็นการใหญ่ มิใช่เป็นการเล็กน้อย และให้รู้สึกตัวว่า เป็นที่ไว้วาง

¹ ธีรวิทย์ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1

หน้า 509 - 510 หน้า 513

² อนุโฆวาท น.8 ค.1 หน้า 107 - 109 ว.3 ค.9 ข.13 จ.ศ. 1236

พระไทย ของพระเจ้าแผ่นดิน"¹ ทั้งยังเป็นกรสร้างความสำเร็จให้เกิดขึ้นกับชาติบ้านเมือง ซึ่งจะเป็นหนทางของคนหนุ่มต่อไป² สมาชิกของสภาได้รับการยกย่องให้มีความดีและดีให้คนอื่นนาง เจ้านายอื่น ๆ ที่มียศเท่ากัน เช่น มีศักดิ์เพิ่มขึ้น และเดินหน้าหน้าข้าราชการที่มีตำแหน่งศักดิ์เท่าเทียมกัน³ ทั้งยังได้เบี้ยเลี้ยงมีละ 20 ชั่ง มีสิทธิพิเศษในการเข้าเฝ้าเห็นขุนนางอื่น ๆ⁴ ในพระราชดำรัสตอบสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ในวันถัดมา ก็กล่าวถึง ความซื่อสัตย์สุจริตที่มีต่อกันและตางก็ตั้งใจที่จะทำนุบำรุงซึ่งกันและกัน⁵ ก็นอกจากจะให้เกียรติยศเป็นพิเศษแล้วยังจะได้รับความดีความชอบจากการทำราชการกับพระมหากษัตริย์ด้วย

จะเห็นได้ว่า จุดประสงค์ของการตั้งสภาที่ปรึกษาทั้งสองนี้ ก็เพื่อเป็นกำลังในการรวมอำนาจกลับคืนสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ไม่พร้อม ๆ กับการปฏิรูปประเทศให้เจริญรุ่งเรืองโดยไขกฎหมายที่สมาชิกทุกคนต้องถือปฏิบัติ และมีคำสาบานเพื่อให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการสนับสนุนการปฏิรูปประเทศของกษัตริย์ ดังพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 5 ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาปี พ.ศ. 2417 ได้กล่าวถึงความสำคัญของสภาทั้งสองว่า "เป็นทั้งช่วยทำนุบำรุงกษัตริย์ และทำนุบำรุงแผ่นดินให้มีความเจริญ

¹ กรโฆวาท ฉ.8 ค.1 หน้า 107 - 109 ว.3 ค.9 ข.13 จ.ศ. 1236

² กรโฆวาท ฉ.10 ค.1 หน้า 149 ว.3 ค.9 ร.12 จ.ศ. 1236

³ พระราชบัญญัติ ข้อ 2, 8 และ 12 ใน เรื่องสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน...
หน้า 57 หน้า 59 - 60

⁴ ก.

⁵ ก. หน้า 34 - 35

ให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข แลรักษาการซึ่งได้เปลี่ยนแปลงแต่ไ้ตั้งขึ้นไว้¹ ความเข้มแข็งของสภาทั้งสองจะเห็นได้จากการดำเนินการปฏิรูปประเทศในด้านต่าง ๆ เป็นไปอย่างรวดเร็ว และมีที่ท้าวรัชกาลที่ 5 จะสามารถตั้งอำนาจกลับคืนได้อย่างรวดเร็ว การปฏิรูปการปกครองคงจะประสบผลสำเร็จในไม่ช้า กลุ่มสยามหนุ่มผู้กุมบทบาทการปฏิรูปและการเปลี่ยนแปลงทั้งหลาย จะทำให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าทัดเทียมตะวันตก

บทบาทของสภาทั้งสองในการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน

การตั้งสภาทั้งสองในปี พ.ศ. 2417 นับเป็นการสร้างฐานอำนาจของรัชกาลที่ 5 ในการที่จะควบคุมการบริหารประเทศแทนเสนาบดีและขุนนางผู้ใหญ่ที่เคยมีอำนาจและอิทธิพลครอบงำระบบการบริหารแบบเก่า โดยที่สภาทั้งสองมีสมาชิกที่มีความรู้ความสามารถ และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากรัชกาลที่ 5 อย่างเต็มที่ บทบาทของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน คือพยายามยึดอำนาจควบคุมการบริหารงานของรัฐโดยใช้วิธีการสมัยใหม่ คือการออกกฎหมาย พระราชบัญญัติ เพื่อเป็นธรรมเนียมในแผ่นดิน² ซึ่งแต่เดิมกษัตริย์จะทำหน้าที่ออกกฎหมายโดยปรึกษาเสนาบดี การออกกฎหมายของกษัตริย์โดยใช้สภาที่ปรึกษาแทนด้วยเป็นคนรุ่นใหม่ ซึ่งต่างจากเสนาบดีที่ยังยึดธรรมเนียมแบบเก่า และไม่ชอบการเปลี่ยนแปลง รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริกับสภาว่าด้วย **การที่ควรกระทำและควรยกเลิกของสภาอันเป็นนโยบายชั้นแรก* ก่อนหนึ่งว่า**

¹พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 - พ.ศ. 2453) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ น.ร.ว.ทองเถา ทองแถม 18 ธันวาคม 2510 หน้า 4 และครูโณนาท ฉ.13 ค.1 หน้า 188 ว.3 ค.10 ร.4 จ.ศ. 1236

²หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 153 เล่มที่ 11 ประกาศเรื่องปรึกษาจัดการธรรมเนียมบ้านเมือง

* ภาควิชา ก

การที่จะทำนั้น จะต้องเลือกก่อน การที่ควรจะต้องเลือก เปลี่ยนแปลง การที่ควรจะต้องเปลี่ยน ทั้งการที่ควรจะต้องถึง การที่จะต้องเลือกนั้นคือ เล็ก ซึ่งลึกของมือควายน้าหมึก ข่ายตัวกันเป็นทาส หวบบอนเบี้ย การพนัน คาง ๆ แลการอื่น ๆ ที่เป็นการไม่คึกแกบ้านเมืองที่ควรจะต้องเลือก การที่จะ ต้องจัดเปลี่ยนคือศาล โปลิศ การที่จะต้องทำนุบำรุงคือการค้าขาย แลการ ซึ่งจะสำเร็จไปก็จะต้องอาศัยเงินคลังมีพอใช้แล้ว¹

โครงการปฏิรูปต่าง ๆ จะทำได้สำเร็จ รัฐจะต้องมีรายได้ที่มั่นคงจะเห็นได้ว่า การจัดการรวบรวมรายได้ของรัฐเป็นงานแรกที่สภาจัดการ นอกจากนั้นงานที่สภาดำเนินการ ได้สำเร็จที่สำคัญได้แก่ เรื่องทาส ศาล การปราบโจรผู้ร้าย ซึ่งเป็นเรื่องที่จะทำนุบำรุง บ้านเมืองให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข เพราะเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับราษฎรโดยตรง

การเลิกทาส

นับเป็นงานที่เด่นที่สุดของสภาที่ปรึกษาข้าราชการแผ่นดิน ทาสมีทั้งชายและหญิงมีฐานะ เสมือนทรัพย์สินส่วนตัวของนายเงิน (นายทาส) ซึ่งมีสิทธิที่จะยกทาสให้กับผู้อื่นหรือขายต่อ ให้กับใครก็ได้² ทั้งยังมีสิทธิที่จะลงโทษเขียนตีทาสได้ แต่คงไม่ถึงกับทำให้ทาสบาดเจ็บสาหัสพิการหรือเสียชีวิต³ ตามกฎหมายตรา 3 ดวงระบุประเภทของทาสไว้ 7 ประเภท⁴

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ นัคที่ 76 เล่มที่ 17

กนรางพระราชดำริ

²กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 หน้า 288

³ก. หน้า 291

⁴ก. กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 หน้า 285 - 286

แต่ถ้าพิจารณาจากการเกิดของทาสแล้วแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ ทาสที่เกิดจากพ่อแม่
เป็นทาสเรียกว่า ลูกทาส เชลยศึกที่ได้มาจากสงคราม และผู้ที่ขายตัวหรือถูกขายมาเป็น
ทาส¹

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ช่วยเหลือให้ทาสมีโอกาสเป็นอิสระมากขึ้น โดยทาส
สามารถฟ้องส่งศาลทั่วราชอาณาจักร² ประกาศห้ามทุบตีทาสและการเจ้านี้
นายเงินห้ามบังคับซื้อขายความและสารกรรมธรรม โดยทาสลูกหนี้ไม่รู้ไม่เห็น³ และได้แก้
กฎหมายที่พ่อแม่และตัวขายลูกชายเมียของตนเป็นทาสใหม่ ถ้าจะขายต้องได้รับความ
ยินยอมจากเจ้าตัวลงลายมือไว้เป็นสำคัญ⁴ ในสมัยผู้สำเร็จราชการ ประกาศให้ทำ
สารกรรมธรรมของพระทัตตราอำเภอลูกต้องตรงตามคำท้าว⁵ และได้ออกพระราช
บัญญัติเรื่องกู้เงินและขายตัวให้คิดดอกเบี้ยเพียงร้อยละ 1 บาท⁶ นับเป็นการผ่อนปรน
ทาสมากขึ้น

¹ อัญชลี สุสาพันธ์ ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบ
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 77 - 78

² พระราชหัตถเลขาทรงมีไปมาถึงสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส...
หน้า 223

³ ร.ศ.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคีนพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ์
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 หน้า 244 - 245

⁴ ก. หน้า 248

⁵ ร.ศ.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคีนพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ์
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8 หน้า 38 - 45

⁶ ก. หน้า 19 - 24

การเลืกหาสของสภาที่ปรึกษาการพาณิชย์ คงได้รับอิทธิพลจากการเลืกหาส
ในต่างประเทศ และการที่ชาวต่างประเทศเข้ามาเมืองไทยเห็นว่าธรรมเนียมการมีหาส
เป็นการกคชี่ไม่ยุติธรรม นับเป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญที่ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงดำเนิการ
เลืกหาส เช่น การเลืกหาสในเขตเมืองตะนาวศรีของอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2378¹
การเลืกหาสในอเมริกา ใน พ.ศ. 2403 นอกจากนี้ก็มีความวิพากษ์วิจารณ์เรื่องหาส
ในสังคมไทยว่าเป็นสิ่งไม่ดี² แม้แต่หนังสือพิมพ์ศรีโฆวาท ก็โจมตีการมีหาสเป็นสิ่งไม่ดี
ขึ้นชมพระเจ้าซาร์แห่งรัสเซียที่ทำการเลืกหาสสำเร็จ³ รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าธรรมเนียม
หาสเป็นการกคชี่ ไม่ยุติธรรม ด้วยกฎหมายเดิมกำหนดค่าตัวสูงเกินไป คือชายอายุ 26 -
40 ปี เก็บค่า 14 ตำลึง ส่วนหญิงอายุ 21 - 30 ปี เก็บค่า 12 ตำลึง และค่าตัวจะ
ลดลงจนถึงอายุ 100 ปี ก็ยังมีค่าตัวชาย 1 ตำลึง หญิง 3 บาท จึงไม่เป็นการยุติธรรม
แต่การที่จะยกเลิกทันทีนั้นไม่ได้ต้องค่อยเป็นค่อยไป เพราะหาสบางส่วนก็ไม่อยากเป็นอิสระ
ซึ่งต้องทำมาหากินเอง และต้องเสียเงินค่าราชการมากขึ้น เสนาบดีส่วนใหญ่ก็ไม่เห็นด้วย
จึงทรงแก้ไขเกษียณอายุลูกหาสลูกไทยเฉพาะที่เกิดในสมัยของพระองค์ จึงได้นำเรื่องการ
ลดเกษียณอายุหาส ให้สภาประชุมปรึกษาในวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2417⁴ โดยทรง

¹จอห์น เอฟ เคต ไทย พม่า ลาว และกัมพูชา แปลโดย ภรณี กาญจนนัฐิ
และชินจิตต์ อาไพพรรณ หน้า 240

²The Siam Repository, Vol.4 No.1 - 4 July 1872 p. 380 -
382, October 1873 p. 481 - 483

³ศรีโฆวาท ฉ.3 ล.1 หน้า 30 ว.3 ก. $\frac{8}{8}$ ข.1 จ.ศ. 1236

⁴หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ นกที่ 57 เล่มที่ 9
คำปฤกษา ลูกเกษียณอายุลูกหาส จ.ศ. 1236

แสดงเหตุผลว่า "...ลูกหาสที่เกิดมาไม่รู้ไม่เห็นถึงใครเลย มีความรต้าวแล้วยังพาถูกให้เป็นทาสไปจนถึงชีวิตอีกแล้ว เพราะโทษทุกข์ของพ่อของแม่เท่านั้น หากควรที่จะเอาเป็นทาสจนตลอดชีวิตไม่..."¹

การเปลี่ยนแปลงกฎหมายเกษียณอายุลูกหาสลูกไทยของสภาที่ปรึกษาการแผ่นดิน มีผลย้อนหลังไปถึง 6 ปี คือตั้งแต่ปีมะโรง พ.ศ. 2411 ที่รัชกาลที่ 5 ขึ้นครองราชย์ โดยกำหนดเกษียณอายุลูกหาสลูกไทย ดังนี้

1. ลูกหาสลูกไทยอายุระหว่าง 7 - 8 ปี ให้มีค่าตัวสูงสุด เด็กชาย 32 บาท เด็กหญิง 28 บาท คอไปก็ลภพิภักดจนอายุระหว่าง 18 - 20 ปี จะมีค่าตัวอยู่ 3 บาท จะสามารถไถ่ตัวเองเป็นอิสระได้เร็วขึ้น

2. เมื่อลูกหาสลูกไทย อายุ 21 ปี ก็ระงับจากการเป็นทาส คนที่เกิดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2411 จะเป็นอิสระในปี พ.ศ. 2432 และคนที่เกิดภายหลังปี พ.ศ. 2432 ก็เป็นไทยหมด นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขกฎหมายทาสใหม่ เช่น มาตรา 3 เดิมทาสชายหากค่าเมื่อท้องโทษแทนนายเงิน จะไม่ลดค่าตัวและไม่ให้ค่าตัวเป็นหลุด โปรดให้แก้ไขเป็นให้ลดค่าตัวลงครึ่งเมื่อท้องจำคุกแตกตากฝน ทวนควยตลอดหนึ่งไม้วายอย่าเอาค่าตัว² และเมื่อคราวพระชนมายุครบ 2 รอบ ให้ทรงพระราชทานเงิน ไถ่ทาสที่อยู่กับนายเดียวได้ 44 คน และพระราชทานที่ทำกินเครื่องมือเครื่องใช้ให้ประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นการแก้ภาพพจน์ว่าช่วยทาสให้พ้นค่าตัวแล้วต้องเป็นไพร่หลวง หรือทาสหลวง ซึ่งมูลนายก็ลดหย่อนค่าตัวตามควย³ ต่อมาให้ทรงออกพระราชบัญญัติเกี่ยวกับทาสในมณฑลพายัพ

¹พระยาอนุমানราชชน การเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า 46

²หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 นิตที่ 15 เล่มที่ 19 ดำเนาจกหมายพระยาธรรมสารา เรื่องชำระกฎหมายลักษณะทาสบางมาตรา

³ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 4 จ.ศ. 1239 หน้า 228 ในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 3 หน้า 73 ว่าทาสได้รับพื้นา 100 ไร่ แดบคลองเปรมประชากรกับกระบือ 60 ตัว

มณฑลบูรพาเพื่อลดค่าหัวลงจนกระทั่งปี พ.ศ. 2448 ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติทาส ร.ศ. 124 ให้บรรดาทาสเป็นไทยหมดตลอดทั่วราชอาณาจักร การเลิกทาสนี้ทำให้ได้กำลังแรงงานและเศรษฐกิจจากมุลนายมาสู่พระมหากษัตริย์ เปิดโอกาสให้ประชาชนที่เป็นทาส สามารถประกอบอาชีพของตนได้เต็มที่ ซึ่งเกิดผลทางเศรษฐกิจต่อรัฐมาก

การเลิกทาสและบ่อนเบี้ย

การหนั้นดังกล่าวเป็นเหตุให้เกิดปัญหาใจผู้ร้ายชุกชุม การขายตัวเป็นทาสเมื่อไม่มีช่องทางทำมาหากินอย่างอื่น ดังพระราชปรารภของรัชกาลที่ 5 เกี่ยวกับการพนันนี้ว่า "...นำความพินาศทางเศรษฐกิจมาสู่ครอบครัวของประชาชนมากมาย ผู้คนไม่คิดหวังจะทำมาหากิน คือแต่จะเล่นการพนัน เพราะได้ทรัพย์เสียทรัพย์สะดวกสบาย แต่ยังไม่คิดถึงหามกหัวลงทุกที เมื่อหมดหัวหมดหนทางก็หันไปหาทางทุจริต..."¹ แม้ว่าทาสและบ่อนเบี้ยจะโดนทรงเตรียมการมาช้านานแล้ว แต่เพราะการจัดการคลังยังไม่เรียบร้อย รัฐยังมีรายได้น้อยจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมาก และยังไม่มียารายได้ทางอื่นมาชดเชย รายได้จากทาส ก.ช. และบ่อนเบี้ยซึ่งเป็นรายได้ที่สำคัญมาก จนกระทั่งปี พ.ศ. 2431 เมื่อการคลังเริ่มมั่นคงจึงได้ประกาศยกเลิกบ่อนเบี้ยไป 336 บ่อน ในจำนวนทั้งหมด 403 บ่อน จึงเหลือ 67 บ่อน² ตามหัวเมืองก็เริ่มยกเลิกเมื่อมีการจัดมณฑลเทศาภิบาล จนถึงปี พ.ศ. 2460 จึงยกเลิกได้หมด³ ส่วนทาส ก.ช. ไ้ยกเลิกในคราวเดียวกันคือปี พ.ศ. 2459⁴

¹พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 17 มีนาคม 2507 หน้า 229

²ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 12 หน้า 212

³ดู หน้า 232 - 233

⁴ดู หน้า 287

เรื่องการเมืองโจรผู้ร้าย

ปัญหาเกี่ยวกับโจรผู้ร้ายมีมาช้านาน ทั้งนี้เป็นผลจากการปกครองแบบกึ่งเมือง
รัฐมาตลอด ไม่มีอำนาจที่จะควบคุมดูแลได้ทั่วถึง การศาล และนโยบายของไทยยังล้าสมัย
เจ้าเมืองกรมการท้องถิ่นมักประพฤติตนไปในทางทุจริต ถกขู่ราษฎรให้เคื้อคร่อน แม้ว่า
ในการแต่งตั้งเจ้าเมืองทุกครั้ง พระมหากษัตริย์จะทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทให้
"ถึงนั้นประพฤติปฏิบัติด้วยความซื่อสัตย์สุจริตธรรม ป้องกันรักษากฎหมายเมืองให้สงบสุข อย่าให้
เกิดโจรผู้ร้าย"¹ แต่เจ้าเมืองกรมการกลับปฏิบัติตนไปตรงกันข้าม ให้ความช่วยเหลือ
ผู้ร้ายซึ่งมักเป็นพวกของตน บางคนก็รับสินบนปล่อยผู้ร้าย² หรือบางที่เจ้าเมืองกรมการ
ก็เป็นหัวหน้าของโจรเสียเอง ซึ่งมักส่งลูกน้องไปทำการโจรกรรมในเมืองอื่น แล้วหลบหนี
เข้ามาในเมืองของตน ซึ่งเจ้าหน้าที่ไม่สามารถควบคุมจับได้ เช่น กรณีหลวงบรรเทาทุกข์
และหลวงศรีมงคล กรมการเมืองอยุธยา และอ่างทอง เป็นต้น³ อีกสาเหตุหนึ่ง
การพนันเมื่อหมดตัวก็หากินทุจริต เจ้าเมืองกรมการก็มักจะร่วมมือหากินกับเจ้าเมือง
เจ้าของบ่อนกวย⁴ แม้แต่ในกรุงเทพฯ เองโจรผู้ร้ายก็ชุกชุมมากถึงขนาดทาง

1. จดหมายเหตุเรื่องตั้งเจ้าเมือง และพระบรมราโชวาทพระราชทาน

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรุณวดี

หน้า 7 - 8

2. สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระยาราชเสนา เทตภาภิ

หน้า 107

3. ก. หน้า 28 - 29

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญชัสมุณิพิมพ์ เล่ม 23 หน้า 254 -
256 และ พระราชหัตถเลขาที่ทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และที่ 6 พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 17 มีนาคม 2507 หน้า 229

ในบันทึกอังกฤษทำเรื่องรายวันของอังกฤษ (นิวแมร์) ว่ารัฐบาลไทยจะเผยแพร่ให้
โรงบ่อน โรงรับจำนำตั้งขึ้นอย่างฉกฉวยหมาย¹ ราษฎรพากันตั้งอาชญากรรมกันทั่วทุกหัวควัก
โจรปล้น รัชกาลที่ 5 โปรดให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์รับจัดการปราบโจรผู้ร้าย และให้ประกาศ
ห้ามราษฎรถืออาวุธ² เพื่อต้องการรักษาความสงบสุขในบ้านเมือง และไม่ต้องการให้อังกฤษ
เข้ามาแทรกแซงเรื่องภายในของไทย

การแก้ไขปัญหาลูกโจรผู้ร้ายของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ที่ประชุมสภาให้มีหมาย
ไปยังเจ้าเมือง กรมการ ให้กวตั้นจับโจรผู้ร้าย และชำระคดีโดยเร็ว มิฉะนั้นจะมีโทษ³
ให้กรมกองตระเวนซ้ายขวา กำชับกำกัน อำเภอกวตั้นจับกุมแขวงอำเภอกวตั้นให้ได้
และให้มีโปสเตอร์ติดถนนทุกถนน⁴ ให้มุลนายกวตั้นกำชับบ่าวไพร่ของตนไม่ให้กระทำความผิด⁵
ทั้งยังได้จัดการกับเจ้าเมืองกรมการที่ประพฤติตนไปในทางทุจริต กดขี่ราษฎร ถิ่นดินบน
ไม่ชำระความหรือชำระความไม่ยุติธรรม ทำให้ราษฎรเดือดร้อน ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้
ประกาศให้เจ้าเมืองสุลาการ เรงชำระความโดยเร็วภายใน 15 วัน 30 วันถ้าพ้นกำหนด
ให้ราษฎรมาร้องอุทธรณ์ยังลูกขุน ณ ศาลา ความหัวเมือง ถ้าเป็นความฉกรรจ์หรือเลี่ยนหนาม

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญชสมุดพิเศษ เล่ม 6 หน้า 372 - 374

² จดหมายเหตุราชกิจจานุเบกษา ภาคที่ 17... หน้า 9

³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 205 เล่มที่ 13 ประกาศ
เกานขิล เรื่องชำระความโจรผู้ร้าย กับมีว่าด้วยกฎหมายการพนัน และกฎหมายเรื่องหา
จ.ศ. 1236 และมัทที่ 162 เล่มที่ 24 หนังสือถึงหัวเมืองต่าง ๆ

⁴ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทที่ 154 เล่มที่ 7 กราบทุก
ถวายความเห็นปราบโจรผู้ร้าย และที่รกรคามหน้าตึกและถนน

⁵ กฎโฉวาท ฉ.2 ล.1 น้า 16 ว.3 ก.๘ ข.1 จ.ศ. 1236

แผ่นดินที่ไผ่มาถวายฎีกา¹ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงตั้งหม่อมทองสำหรับรับเรื่องราว
ร้องทุกข์ของราษฎรโดยตรง² ราษฎรจะได้ร้องอุทธรณ์ได้ง่ายขึ้น จะเห็นได้ว่ามีราษฎร
มาร้องทุกข์อุทธรณ์ถึง 93 ฉบับ กรณีพระยานนทบุรีปล่อยให้ความฉกรรจ์ค้างในโรงศาล
ถึง 135 เรื่อง รัชกาลที่ 5 จึงโปรดให้ปลดออก³ เป็นการแสดงให้เห็นอาญาสิทธิ์ของ
พระมหากษัตริย์ ในฐานะผู้ปกครองประเทศต้องการให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขได้รับ
ความยุติธรรม ผู้เบียดเบียนประชาชนให้ได้รับความเดือดร้อนจะต้องถูกลงโทษ เป็นเหตุ
ให้เมืองต่าง ๆ ต้องพยายามรักษาความสงบสุขในเมืองของตนมากขึ้น ถ้าหัวเมืองไหน
มีปัญหามาก ก็จะส่งข้าหลวงจากส่วนกลางออกไปควบคุมการชำระคดี และปราบโจรผู้ร้าย
โดยตรง เช่น ให้หลวงวาสุเทพ ไปชำระความเมืองพิษณุโลก⁴ ส่งพระยาวิเศษฤาไชย
ไปปราบโจรที่พนมสarakam ส่งเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีไปปราบโจรที่สุพรรณบุรี⁵ ส่ง
พระพรหมบริรักษ์ และขุนพิบูลย์สมบัติไปปราบโจรที่พิษณุ⁶ เป็นต้น ทั้งยังได้มีตราไปยัง

¹ร.ท.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคีนพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 หน้า 170 - 171

²ร.ท.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคีนพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 10 หน้า 16

³จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 7... หน้า 290 - 292

⁴จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 9... หน้า 87

⁵ธรรมาธิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหม่อมเจ้า กรมพระยาบำราบปรปักษ์
เล่ม 3 หน้า 144

⁶หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัดที่ 2 เล่มที่ 14
ร่างกรณียกเมืองพิษณุ

หัวเมืองต่าง ๆ ให้ช่วยกันสืบจับโจรผู้ร้ายให้ได้ และให้เร่งชำระความโดยเร็ว¹
 การแก้ปัญหาลโจรผู้ร้ายชุดชุมอีกประการหนึ่งก็คือการทำตัวรูปพรรณสัณฐาน เช่น โศ กระบือ
 ข้าง มา เพื่อป้องกันโจรผู้ร้ายขโมย หรือดักขโมยไปก็ยังสามารถติดตามจับกุมได้สะดวก
 รวดเร็ว² เพราะผู้ที่นำสัตว์ดังกล่าวผ่านด่านโดยไม่มีหนังสือเดินทางและตัวพิมพ์จะมี
 ความผิด³ ด้วยขณะนั้นมีโจรผู้ร้ายลักโคกระบือชุดชุมมาก โดยเฉพาะที่เมืองฉะเชิงเทรา
 มีชาวอังกฤษ ฝรั่งเศส และโปรตุเกสได้ไปตั้งกองรับซื้อโค กระบือผู้ร้าย⁴ หรืออย่าง
 ปัจจุบันเรียกว่า รับซื้อของโจร ซึ่งเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย แต่รัฐบาลสมัยนั้นไม่
 สามารถจะทำอย่างไรได้ เพราะเป็นปัญหาที่ไม่สามารถจัดการกับคนในบังคับต่างชาติได้
 จึงพยายามสร้างความสงบสุขภายใน จัดการปราบโจรผู้ร้าย และเร่งชำระคดีที่ค้างคั่ง
 จำนวนมาก แสดงให้ประชาชนเห็นว่ารัฐบาลสามารถรักษาความสงบสุขได้ ประชาชนจะ
 อยู่เย็นเป็นสุขเมื่อบ้านเมืองสงบเรียบร้อยดี ฉะนั้นสภาพที่ปรึกษาทั้งสองจึงเข้าไปมีบทบาท
 ในทางการศาลของกรมพระนครบาลด้วย ซึ่งจะรู้จักกันในชื่อว่า "ศาลรับสั่ง" หรือศาล
 พิเศษ ซึ่งอยู่ภายใต้การขึ้นนำของพระมหากษัตริย์

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัถที่ 166 เล่มที่ 9 สาคกรา
 มีถึงเจ้าเมืองกรมการหัวเมือง เรื่องการสืบจับผู้ร้ายลักกระบือ จ.ศ. 1240

²หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัถที่ 231 เล่มที่ 4 พระราช
 โยธา เสนอที่ประชุมคณะชัด เรือให้ทำตัวรูปพรรณสัณฐาน จ.ศ. 1236

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัถที่ 180 เล่มที่ 4 ประกาศ
 พระราชบัญญัติข้าหลวงทำรูปพรรณ โศ กระบือ และมัถที่ 156 เล่มที่ 4 เรื่องบัญชี
 เรื่องพระนาม และนามขุนนาง

⁴จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ปีเถาะ จุลศักราช 1241 หน้า 39

ศาลรับสั่ง

ระบบกฎหมายและการศาลของไทยขณะนั้นยังล้าสมัยและบกพร่องมาก กฎหมายที่ใช่มั้จะมีการชำระเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 แต่ก็ยังเป็นตัวบทกฎหมายที่ใช้ในครั้งกรุงเก่าเป็นส่วนใหญ่¹ การศาลก็กระจายอยู่ตามกรมต่าง ๆ ไม่เป็นเอกภาพ เจ้ากรม **ตุลาการ** มักปล่อยปละละเลย หรือประพฤติดนไปในทางทุจริต ทำให้คดีความค้างค้ำง และเกิดปัญหาโจรผู้ร้ายเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะศาลนครบาลซึ่งทำหน้าที่ชำระคดีความเกี่ยวกับโจรผู้ร้าย เจ้าพระยามรราชซึ่งเป็นเสนาบดีป้วยธรรภาพว่าราชการไม่ได้ ทำให้งานการศาลในกรมนครบาลค้างค้ำงทับถมมาก สถานที่ปรักราชการแผ่นดินได้ประชุมปรึกษาเพื่อแก้ไขปัญหในศาลนครบาล เสนอให้ทวงขัน **ตุลาการ** กินสินบนและการสืบจับผู้ร้ายให้เข้มแข็ง เสนอให้มีสินบนนำจับผู้ร้ายตั้งแต่ 1 - 10 ชั่ง และที่สำคัญคือ เสนอให้ตั้งคณะกรรมการ "ศาลรับสั่ง" เข้าไปชำระความในศาลนครบาล² นับเป็นการยื่นมือเข้าไปทำหน้าที่แทนเสนาบดีกรมพระนครบาลที่ป้วยธรรพอยู่ไม่สามารถทำราชการได้ เป็นการเข้าไปอย่างสมเหตุสมผลไม่มีผู้ใดจะคัดค้านได้ เพราะทรงทำเพื่อรักษาความสงบสุขของบ้านเมือง ซึ่งเป็นการถึงอำนาจทางการศาลจากเสนาบดีมาไว้ที่สถาบันกษัตริย์ คือรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงได้เหตุผลในการส่งศาลรับสั่งเข้าไปชำระความในกรมนครบาลว่า

¹สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ตำนานกฎหมายเมืองไทยและประมวลคำอธิบายนิติศาสตร์ พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางพิณสุ สัจจการ (ฉวี อัจฉระกานูจน์) 26 เมษายน 2503

²หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 205 เล่มที่ 6 เคาณซิลกราบทูลให้ตั้งคอมมิชชีชำระความศาลรับสั่งกรมพระนครบาล

...ใจผู้ร้ายชุกชุม ชำระไปทีก็เจ็บหาย ไปทีเป็นเหตุซ้ำเสมอ
ส่งไปครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง แล้วก็จับเป็นขึ้นอีก การที่เป็นดังนี้
เพราะการซึ่งชำระแกลงโทษก็ไม่ใคร่คิดถึงแรงของกลางอยู่จน
โทษจำเลยก็ตายไปตามกัน บางทีก็หลุดเลื่อนเคลื่อนหายไป ความซึ่ง
ฟ้องกันใหม่ก็สะสมกันหนักเข้าทุกที ๆ อนึ่งเจ้าพระยาบวรราช ซึ่งเป็น
อธิบดีกรมพระนครบาล ก็ป่วยอยู่การจึงไต่ค้างคางอยู่นาน¹

ที่จริงแล้ว**ตุลาการ** ก็ไม่ต้องการจะตัดสินคดีให้ยุติธรรมแล้วเสร็จโดยเร็ว
เพราะกิจการที่เกี่ยวกับศาลถือเป็นผลประโยชน์ที่มุ่งหวังได้สร้างควมร่ำรวยให้กับขุนนาง
ตุลาการมาก การเข้าไปควบคุมการศาลเท่ากับเป็นการคัดผลประโยชน์ของขุนนาง
ซึ่งไม่มีเงินเดือนประจำ ศาลรับสั่ง หรือศาลพิเศษนี้เกิดขึ้นในวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ.
2417 มี**ตุลาการ** 10 นาย คือ

พระยาเจริญราชไมตรี (หัวหน้า)	พระยาราชโยธา
พระยาราชสุภาวดี	พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง
พระยาราชวรานุกุล	พระอินทรเทพ
พระยาภักดีจโกศล	พระมณีนครี
พระยาภาสกรวงศ์	พระพิเรนทรเทพ ²

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 139 เล่มที่ 10
คำสั่งของศาลว่าควยตุลาการศาลรับสั่งชำระความกรมพระนครบาล

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 154 เล่มที่ 15 ประกาศ
เรื่องแต่งตั้งเฑาะว์เลอวอฬเตก และตระลาการ จ.ศ. 1236 และมัคที่ 205
เล่มที่ 12 ประกาศตั้งคอมมิคกี และเป็นตระลาการศาลรับสั่ง (เฑาะว์เลอ) The
Siam Weekly Advertiser. July 23, 1874 p. 2

รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำรัสกับ**สุลาการ** ศาสดาจารย์นี้ว่า "ให้เป็นกระลาการรับ
พิพากษาชำระคดีสินคดีกรรมพระนครบาล มีอำนาจเต็มจากพระเนตรพระกรรณ สำหรับ
ระดับกับยุคเชิดความเคื้อครอนในแผ่นดิน ให้ราษฎรมีความเจริญอยู่เย็นเป็นสุขโดย
ชอบธรรม"¹ และโปรดให้มีพระราชบัญญัติสำหรับ**สุลาการ** เพื่อเป็นหลักปฏิบัติให้เกิด
ความยุติธรรมด้วย²

เพื่อให้การรักษาความสงบสุขในบ้านเมืองเป็นไปด้วยดี นอกจากจะจัดตั้งศาล
รับตั้งเข้าไปชำระความในกรมพระนครบาลแล้ว ยังโปรดให้จัดตั้งกองโปลิศเพิ่มขึ้นอีก
ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง แต่ในหัวเมืองจะเรียกว่ากองตระเวน นับเป็นการวาง
รากฐานสำคัญของการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในบ้านเมือง มีพระราชบัญญัติสำหรับ
ตำรวจโปลิศ (พ.ศ. 2419) เพื่อให้เป็นหลักปฏิบัติในการจับกุมผู้ร้าย³ และให้ตั้งกองจับ
โจรผู้ร้ายขึ้นต่างหากอีก 20 กอง เพื่อให้สืบสวนจับโจรผู้ร้ายในแขวงกรุงเทพฯ ให้ได้
โดยเร็ว⁴ ในปี พ.ศ. 2418 โปรดฯให้ตั้งกอง...
โดยแบ่งออกเป็น 4 ฉบับ คือ ลักษณะกระลาการ

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 205
ให้เกณฑ์ขึ้นชำระความเห็นศาลรับสั่ง ชำระความโจรผู้ร้าย กรมพระนคร

²อ. และมัดที่ 205 เล่มที่ 11 ประกาศให้เกณฑ์ขึ้นชำระความเป็นศาล
ชำระความโจรผู้ร้าย กรมพระนครบาล

³ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ. 1237 หน้า 145 - 149 หน้า 153
157 หน้า 161 - 164

⁴ร.ศ.ท.เสถียร ดายลักษณ์ บุญเรือง นาคินพูน และบุญธรรม ศิริฤทธิ์
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 11 หน้า 10 - 12

ลักษณะอุทธรณ์¹ นับได้ว่าเป็นการเริ่มแก้ไขและปรับปรุงกฎหมายตราสามดวงที่เริ่ม
ดัดสนับ และได้ออกประกาศมิให้เจ้าเมืองกรมการกกดความราษฎร ให้เร่งชำระให้
แล้วเสร็จโดยเร็ว ความแพ่งความอาญาให้เสร็จภายใน 3 เดือน ความโจรผู้ร้าย
ให้เสร็จภายใน 45 วัน ถ้าหากเจ้าเมือง กรมการเอาตัวโจทก์จำเลยมาจองจำ
ทำโทษ ชำระความนอกโรงศาล เจ้าเมืองกรมการจะต้องถูกเรียกตัวมาชำระที่
กรุงเทพฯ² ไก่ทรงทั้งกองรับอุทธรณ์ ฎีกา จากราษฎรกรณีที่ถูกเจ้าเมืองกรมการ
กกดขี่ให้เคื้อกร่อนด้วย³ นับเป็นการกวัดกันการศาลหัวเมืองให้ชำระความอย่างยุติธรรม
และเสร็จสิ้นโดยเร็ว ซึ่งต่อมารัชกาลที่ 5 ได้โปรดให้ปรับปรุงราชการส่วนพระองค์
ไปกำกับศาลต่าง ๆ ให้ชำระความเร็วขึ้น โดยจัดระเบียบการศาลใหม่เป็น **ตุลาการ**
ชั้นหนึ่ง ลูกขุนชั้นหนึ่ง ผู้ปรับชั้นหนึ่ง เมื่อ **ตุลาการ** ชำระแล้ว ส่งมาให้ลูกขุน
ปรึกษาคัดเลือกแล้วก็ปรับ⁴

ศาลรับสั่งไต่รายงานผลการชำระคดีให้รัชกาลที่ 5 ทรงทราบเสมอ เช่น
คดีความ ในปีพ.ศ. 2418 เวลาเพียง 6 วัน มีคดีทั้งสิ้น 401 เรื่อง

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 154 เล่มที่ 1 ระเบียบกฎ
เรื่องระเบียบข้าราชการตุลาการ และกฎหมายอุทธรณ์ จ.ศ. 1237

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 207 เล่มที่ 16 ประกาศ
มิให้เจ้าเมือง กรมการกกดความราษฎร จ.ศ. 1238

³ ร.ศ.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคีนพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ์
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 10 หน้า 16

⁴ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 205 เล่มที่ 3 คำชี้แจง
เพิ่มเติมว่าด้วยการจัดศาลเพื่อให้ชำระความได้เร็วขึ้น

ชำระแล้วไป 183 เรื่อง¹ และเมื่อเจ้าพระยาบวรราชนายกฯ ได้โปรดให้ตั้ง
กรมหมื่นภูเรศธำรงก์เป็นเสนาบดีในปี พ.ศ. 2424 จนถึงปี พ.ศ. 2429 ศักดิ์ ความ
และปัญหาโจรผู้ร้ายของกรมนครบาลก็ยังมีมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ปลดกรมหมื่นภูเรศ
ธำรงก์ออก โปรดเกล้าฯ ให้ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ พระยา
เทพประทุม พระยาธรรมสารนิติ เป็นคณะกรรมการดูแลบังคับการในกรมพระนครบาล²
จะเห็นได้ว่า รัชกาลที่ 5 ท่านทรงรู้จักข้าราชการของท่านดี ไม่ทรงปล่อยให้
เนื้อหาอย่างแกล้ง ทรงแรงงาน คอยตรวจคร่ำกับ ความคิดผลงานโดยวางกำหนด
เวลาที่ทองทำให้เสร็จ ทั้งยังมีการคาบโทษและยกย่องชมเชย กรณีการปลดกรมหมื่น
ภูเรศธำรงก์ แสดงให้เห็นว่าทรงมีอำนาจเด็ดขาดในการแต่งตั้งและถอดถอนเสนาบดี
เมื่อเสนาบดีไม่มีความสามารถจะทำราชการได้ก็ทรงปลดออกเพื่อให้งานปฏิรูปประเทศ
ประสบผลสำเร็จโดยเร็ว หลังจากการปลดกรมหมื่นภูเรศธำรงก์แล้ว ทรงต้องการที่จะ
เปลี่ยนแปลงธรรมเนียมศาลใหม่ จึงโปรดให้กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นประธานในการ
ร่างพระราชบัญญัติสำหรับศาลยุติธรรมขึ้นในปี พ.ศ. 2429³ แต่ยังไม่สำเร็จก็โปรดให้
สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุพันธุ์วงศ์วรเดชเป็นแม่กองดำเนินงานต่อมาจนสำเร็จ⁴ ซึ่งได้เป็น
พื้นฐานของการสถาปนากระทรวงยุติธรรมเมื่อ พ.ศ. 2434⁵ และปลายรัชกาลคือ พ.ศ.
2451 เมืองไทยก็มีประมวลกฎหมายอาญาขึ้นใช้เป็นครั้งแรกตามแบบสากล

¹ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ. 1237 หน้า 16 และ The Siam
Repository Vol. 6 No. 4 Oct. 1874

²จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 22... หน้า 30

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 158 เล่มที่ 7 รายงาน
สมาชิก และบันทึกเรื่องการประชุม จ.ศ. 1248

⁴หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 158 เล่มที่ 7, 9, 10
รายงานสมาชิก และบันทึกเรื่องการประชุม จ.ศ. 1248

⁵ร.ค.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคินพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ์
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13 หน้า 74 - 79

บทบาทของสภาทั้งสองได้ก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่บ้านเมืองหลายประการ ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขขึ้น ได้รับความยุติธรรมมากขึ้น ซึ่งจะเห็นบทบาทของพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ของประชาชน เป็นที่พึ่งที่คุ้มครองของประชาชนอย่างแท้จริง สิ่งต่าง ๆ ที่ทรงทำนั้นนอกจากจะเป็นการตั้งอำนาจมาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์แล้ว ยังเป็นการเริ่มต้นวางพื้นฐาน เปลี่ยนพื้นที่ ก่อนที่จะมีการปฏิรูปครั้งสำคัญต่อไป แต่การปฏิรูปของสภาทั้งสองนับเป็นการท้าทายต่อกลุ่มอำนาจเก่าที่คงสูญเสียผลประโยชน์และอำนาจจากการปฏิรูป จนเกิดเป็นปฏิกิริยาโต้ตอบที่รุนแรงคือ วิกฤตการณ์วังหน้า ยังผลให้การปฏิรูปทั้งหลายแทบจะหยุดชะงักลง

สมาคมสยามหนุ่มและวิกฤตการณ์วังหน้า

กลางปี พ.ศ. 2416 หนังสือพิมพ์สยาม วิกกี แอ็คเวอร์ไทเซอร์ (Siam Weekly Advertiser) ฉบับวันที่ 31 กรกฎาคม ... ได้แบ่งกลุ่มการเมืองสมัยรัชกาลที่ 5 ออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มสยามหนุ่ม (Young Siam) มีรัชกาลที่ 5 และเจ้าพระยาภาณุวงศ์เป็นผู้นำ ประกอบด้วยเจ้านาย ขุนนางรุ่นเยาว์ส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกเป็นพวกหัวรุนแรงที่ต้องการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงประเทศในด้านต่าง ๆ ให้เจริญก้าวหน้า

2. กลุ่มสยามอนุรักษนิยม (Conservative Siam) มีสมเด็จพระเจ้าพระยาและพรรคพวกที่ไม่นิยมการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วที่จะกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของพวกเขา แต่ไม่ถึงกับต่อต้านการเปลี่ยนแปลงทั้งหมด

3. กลุ่มสยามเก่า (Old Siam) ได้แก่ พวกขุนนาง ข้าราชการที่ถูกกีดกันจากการเปลี่ยนแปลง กลัวการสูญเสียผลประโยชน์ที่จะเกิดจากการเปลี่ยนแปลง

กลุ่มที่เก็มและมีกำลังมากที่สุดคือ กลุ่มสยามหนุ่ม ส่วนกลุ่มของสมเด็จพระเจ้าพระยานั้นมีความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นอย่างแน่นแฟ้น ทั้งทางสายเลือด การสมรส และระบบอุปถัมภ์

ทั้งยังเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งมาก กลุ่มสยามเก่าเป็นกลุ่มที่ค่อนข้างเก่าที่สุด¹

กลุ่มสยามหนุ่ม หรือที่รู้จักกันต่อมาว่า สมาคมสยามหนุ่ม (Young Siam Society) นั้น ปรากฏโฉมให้เห็นเด่นชัดเมื่อเกิดวิกฤตการณ์วังหน้า โดยมีเจ้าพระยา ภาณุวงศ์เป็นประธาน และเจ้าฟ้าภาณุพันธุ์วงศ์ เป็นรองประธาน มีจุดมุ่งหมายเพื่อสนับสนุน อนุรักษ์ในระหว่างเกิดวิกฤตการณ์วังหน้า² แต่ก่อนหน้านั้นสมาคมสยามหนุ่มปรากฏให้เห็น โดยหนังสือพิมพ์กรุโฆวาท ที่ออกมาเพื่อสนับสนุนการปฏิรูปประเทศของนักกรี โดยเฉพาะ บทบาทของกรุโฆวาทที่ปรึกษาทั้งสองสภา และโจมตีผู้ที่ขัดขวางหรือไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูป เป้าหมายของการโจมตีมักได้แก่ ขุนนางเสนาบดีชุดเก่า โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าพระยา และวังหน้า

กรุโฆวาทเป็นหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ออกทุกวันอังคาร เกิดขึ้นหลังจากที่รัชกาล ที่ 5 โปรดให้ออกราชกิจจานุเบกษาใหม่เพียง 2 เดือน คำว่า กรุโฆวาท แปลว่า "คำสอนของคนเด็กหนุ่ม" ซึ่งแสดงให้เห็นถึงว่าสมาคมสยามหนุ่มจะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง แก่สิ่งที่ไม่ดีซึ่งทางที่ถูกต้องให้กับประเทศ โดยเฉพาะความเชื่อมั่นของสมาคมสยามหนุ่ม ที่จะทำการปฏิรูปประเทศภายใต้พระมหากษัตริย์คือ รัชกาลที่ 5 ด้วยเห็นว่าประชาชนไม่รู้ สดงานการณ์ และความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลง ดังที่บรรณาธิการได้แถลงถึงวัตถุประสงค์ ของหนังสือพิมพ์นี้ว่า "หวังจะให้เป็นที่รู้กันว่าปัญหาแก่คนเด็กหนุ่ม ที่จะเจริญในภายหน้า จะได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต่อไป"³ เพื่อให้ กลุ่มสยามมีความเจริญรุ่งเรือง⁴

¹David B.J., Adams. Monarchy and Political Change : Thailand Under Chulalongkorn (1868 - 1885). p. 48

²ฉัตรทิ สุธงษ์สงคราม สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2 หน้า 627 - 628

³กรุโฆวาท ฉ.1 ล.1 หน้า 3 ว.3 ค.8 ร.9 จ.ศ. 1236

⁴กรุโฆวาท ฉ.10 ล.1 หน้า 138 ว.3 ค.9 ร.12 จ.ศ. 1236

คณะผู้จัดทำหนังสือพิมพ์เป็นเจ้านาย และขุนนางที่อายุและชั้นชั้น เช่น พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ ผู้ที่เป็นทั้งเจ้าของบรรณาการ และผู้พิมพ์โฆษณา มีพระชนมายุเพียง 18 พรรษา พระยาภาสกรวงศ์ ซึ่งเป็นราชเลขาธิการของรัชกาลที่ 5 ก็มีอายุเพียง 25 ปี หนังสือพิมพ์จะลงข่าวทั้งข่าวราชการ และอื่น ๆ มีทั้งข่าวในประเทศและต่างประเทศตามแบบอย่างของหนังสือพิมพ์ต่างประเทศ เพียงแต่หนังสือพิมพ์นี้เป็นระบอบกึ่งเดียวของสมาคมสยามหนุ่มที่สนับสนุนการปฏิรูปของกษัตริย์ และโจมตีผู้ที่ขัดขวาง ไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูป หรือผู้ที่ไม่กล้าทำคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง ทั้งที่อาจารย์ขจร สุขพานิช ได้กล่าวไว้ว่า "กิจกรรมของหนังสือพิมพ์ครุโณวาทเป็นกระจกฉายให้เห็นใจความคิดของกลุ่มก้าวหน้า"¹ รูปแบบของการโจมตีที่ไม่เห็นด้วยกับการปฏิรูปหรือการเปลี่ยนแปลงโดยมากจะใช้เป็นบทสนทนา และนิทาน ซึ่งเข้าใจว่าเป็นผลงานของพระยาภาสกรวงศ์ เช่น การสนทนาระหว่างนายจิตรกับนายใจ โจมตีสมเด็จพระเจ้าพระยาเกี่ยวกับการเลิกทาส ที่จะให้เลิกทาสทุกคนเดือนละ 2 บาท สัก 5 ปี ทาสก็จะหมด ก็จะทำให้วังว้างทั้งแผ่นดิน วิจารณ์การไม่เป็นสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าพระยาว่าคงกลัวทาสบาบ เห็นว่า คำสาบานของสภาที่ปรึกษาไคเนลคือการถือน้ำ ต้องการให้ขุนนาง ข้าราชการทุกคนสาบานตัวแบบสภาที่ปรึกษาบ้าง² หรือการใช้นิทานโจมตีกระแนะกระแหนขุนนางผู้ใหญ่ เช่น เรื่องความฝันว่าผู้ที่อยู่ในราชการมานาน และประกอบกิจการค้าหากำไรจากหน้าที่ราชการ (คงหมายถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา) ก็ขอให้หยุดพักก่อนเพื่อชีวิตจะได้ยืนยาว เสาร์มั่งคั่งมากแล้ว แต่ก็ตื่น

¹ ขจร สุขพานิช "ครุโณวาท" ใน ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงบุญมมานพพานิชย์ "แสงทอง" 1 ธันวาคม 2508 หน้า 27

² ครุโณวาท ฉ. ๓ ค. 1 หน้า 215 - 218 ว. 3 ก. 12 ข. 9 จ. ศ.

เสียก่อนและท้าทายให้ช่วยทำนายฝันให้ควย¹ นิทานเรื่องราชสีห์กับนาง คงเปรียบ
 รัชกาลที่ 5 เป็นราชสีห์ สมเด็จพระยาเป็นนาง ว่าข้างกลอยค่ายใหญ่ ใจ และ
 บวรณาราย ไม่คู่อำนาจของตน หรือเรื่องชายชรากับหลาน ที่มือเงาะมาแล้วชุกหลาน
 ไวเกิน หลานรู้ก็บอกกับท้าว ธรรมเนียมในบ้านเมืองทุกวันนี้ เราจะเอาจริงกันหมดแล้ว
 การที่เหลว ๆ ไหล ๆ เขาไม่ใช่กันเลย² แต่การโจมตีที่รุนแรงที่สุดของสมาคมสยามหนุ่ม
 ก็คือการโจมตีวิพากษ์วิจารณ์ความไม่ถูกต้องของตำแหน่งวังหน้าที่กรมพระราชวังบวร
 วิไชยชาญดำรงอยู่ และสาบานว่าจะชกครองต่อพระบรมราชโอรสที่จะสืบราชอิสริยาภรณ์ต่อไป
 ซึ่งเป็นการปฏิเสธตำแหน่งวังหน้าของกรมหมื่นบวรวิไชยชาญในการจะสืบราชสมบัติต่อจาก
 รัชกาลที่ 5 ทั้งที่รัชกาลที่ 5 ยังไม่มีพระราชมโอรสที่เกิดจากพระมเหสีเลย³ ปัญหานี้ได้เป็น
 ผลต่อมาทำให้เกิดวิกฤตการณ์วังหน้า

วิกฤตการณ์วังหน้า

ตำแหน่งวังหน้ามีขึ้นครั้งแรกในสมัยพระมหาธรรมราชา ดังจะเห็นได้จากที่
 สมเด็จพระนเรศวร ประทับอยู่ที่วังจันทร์เกษม หรือวังหน้า⁴ สาเหตุประการหนึ่งที่แต่งตั้ง
 ตำแหน่งวังหน้าในรัชกาลนี้ก็คือ ก่อนหน้ารัชกาลนี้ไทยอยุธยา พม่าได้รุ้โหมเข้ามาถึงกับล้อม
 พระนครไว้ และเสียกรุงศรีอยุธยา (ครั้งที่ 1) ในที่สุด เมื่อพระมหาธรรมราชาเป็นพระ

¹กรุโฆวาท ฉ.1 ค.1 หน้า 185 - 186 ว.3 ค.10 ข.12 จ.ศ.

1236

²กรุโฆวาท ฉ.4 ค.1 หน้า 49 - 52 ว.3 ค.8 ข.15 จ.ศ. 1236

³ขจร สุขพานิช "กรุโฆวาท" ใน ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์... หน้า 35

⁴ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 หน้า 177

มหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา จึงต้องมี "วังหน้า" เป็นแนวป้องกัน เป็นค่าน้ำของพระนคร ทั้งนี้ที่ตั้งของ "วังหน้า" จึงอยู่ที่ "หัวรอ" ทิศทางสำคัญที่ข้าศึกจะเข้าโจมตีและยึดพระนคร ตามความเป็นจริงพระนเรศวรซึ่งดำรงตำแหน่งวังหน้าก็เหมาะสมที่สุดที่สืบหอราชสมบัติ เหตุการณ์นี้นับได้ว่าเป็นความพยายามอันใหม่ที่จะสร้างสถาบันของการสืบหอราชสมบัติเช่นเดียวกับตำแหน่งสมเด็จพระพุทธเจ้า ตำแหน่งพระราเมศวรที่เคยมีมาก่อน¹ แต่ตำแหน่งวังหน้าก็มีได้เป็นหลักประกันในการสืบราชสมบัติแต่อย่างใด ก็ยังเห็นได้จากความวุ่นวายในการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยาตลอดมา โดยเหตุนี้แล้วตำแหน่งวังหน้าเป็นตำแหน่งของราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระมหากษัตริย์ แต่ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินส่วนมากขึ้นครองราชสมบัติก็ด้วยความช่วยเหลือของพระญาติพระวงศ์ พระเจ้าแผ่นดินจึงมอบตำแหน่งวังหน้าให้กับเจ้านายที่ทรงอิทธิพลเป็นการตอบแทน โดยมากแล้วก็จะเป็พระอนุชาของพระองค์ โดยปกติแล้วเวลาที่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นขึ้นครองราชย์ บรรดาพระโอรสของพระองค์ยังมีพระชนมายุน้อย จึงยังไม่มีอิทธิพลทางการเมืองใด ๆ แต่ต่อมาเมื่อพระโอรสทรงเจริญพระชนมายุขึ้น พระราชโอรสก็ต้องการจะสืบราชสมบัติต่อจากพระบิดาของตน พระเจ้าแผ่นดินเองก็ต้องการให้ราชสมบัติอยู่กับราชโอรสของพระองค์ ขณะที่วังหน้าก็ถือว่าคนมีสิทธิในการสืบราชสมบัติ ดังนั้นความขัดแย้งทางการเมืองจึงเกิดขึ้น² ตัวอย่างที่เห็นเด่นชัดในเรื่องนี้ก็คือ การต่อสู้ระหว่างอาคางตำแหน่งอุปราชวังหน้า กับหลานรัชทายาทที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งและเป็นราชโอรส เป็นสงครามกลางเมืองเมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "วังหน้า ตำแหน่งผู้สืบราชสมบัติ?" ใน รักเมืองไทย เล่ม 1 ภาควิชาประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 1

² ๒. หน้า 2

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งอุปราชวังหน้าก็ได้รับการวางตำแหน่งเพื่อสนองเสถียรภาพของพระมหากษัตริย์มาก เพราะบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งวังหน้าตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 ล้วนแต่เป็นบุรุษช้วน ซึ่งมีเชื้อพระราชนัดดาของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น (ยกเว้น วังหน้าองค์ที่ 2 ของสมัยรัชกาลที่ 1) จึงทำให้เกิดปัญหาต่อการสืบราชสมบัติ เพราะถ้าพระเจ้าแผ่นดินสวรรคตราชสมบัติย่อมตกอยู่กับผู้ที่ดำรงตำแหน่งวังหน้า อันเป็นปัญหาล่อแหลมต่อการแบ่งชิงอำนาจเหมือนสมัยอยุธยา แต่ก็นับเป็นโชคดีของกรุงรัตนโกสินทร์อย่างยิ่งที่มีเจ้านายวังหน้าทั้งหมด (ยกเว้นรัชกาลที่ 2 ซึ่งเป็นวังหน้าสมัยรัชกาลที่ 1 มาก่อน) หวังยกก่อนหน้าพระเจ้าแผ่นดิน ปัญหานี้จึงไม่เกิดขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งนี้ก็เป็นที่ระแวงของพระราชนัดดาของกษัตริย์เป็นอันมาก และก่อให้เกิดความบาดหมางมาแทบทุกรัชกาล¹ (เว้นสมัยรัชกาลที่ 2 ที่วังหลวงและวังหน้าปรองดองกันที่สุด) แต่ความบาดหมางที่รุนแรงที่สุดเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เรียกว่า วิกฤตการณ์วังหน้า เป็นผลให้กองยกเลิกตำแหน่งวังหน้าสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ขึ้นแทนในปี ค.ศ. 2429 หลังจากที่วังหน้าหวังยกแล้ว วิกฤตการณ์วังหน้าสืบเนื่องมาจากสาเหตุที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้เลือกกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ พระโอรสของสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งที่ตำแหน่งนี้เป็นประเพณีที่พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ทรงแต่งตั้งเอง² รัชกาลที่ 5 ทรงรู้สึกไม่มั่นคงเพราะถ้าพระองค์เสด็จสวรรคตก่อน วังหน้าจะได้เป็นกษัตริย์และในกษัตริย์นั้นก็เชื่อกันว่าหลังการแต่งตั้งกษัตริย์เพียงไม่กี่วันพระองค์ก็จะเสด็จ

¹ดู ประภัสสร บุญประเสริฐ ขอบเขตพระราชอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์ 350 หน้า

²กรมศิลปากร พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร กับเรื่องพระราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์ พิมพ์ในงานสถาปนากิจศพ นายพงษ์เจริญ สังกศิริ 11 กุมภาพันธ์ 2516 หน้า 49

สุวรรณศ กวัญได้รับเชื้อไขมาเลเรียเช่นเดียวกับพระวชิรภิกษา จึงทรงไม่พอพระทัยใน
 ถิ่นแห่งวังหน้าครอครมา และการดำรงตำแหน่งวังหน้าของกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ
 เป็นลักษณะของการสืบทอดมรดกจากสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ พระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ 2
 ที่มีกองทัพบก กองทัพเรือแบบทันสมัยมีประสิทธิภาพ และทรงสร้างวังหน้าอย่างใหญ่โต
 มโหฬาร มีป้อมรายรอบถึง 10 ป้อม มีกำแพงสูงมั่นคงแข็งแรงกว่าวังหลวง กาลังคน
 ก็นับมาก เพราะสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงสะสมไว้ถวายเกรงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
 จะกำเริบ ทหารประจำที่จะเรียกใช้ได้ทันทีมีถึง 2,700 คน¹ ซึ่งวังหน้าก็ทรง
 ประสงค์ที่จะมีบทบาทและอำนาจเช่นเดียวกับพระบิศา ซึ่งสมเด็จพระยาก็ยอมให้
 เป็นเช่นนั้น แต่ทางฝ่ายรัชกาลที่ 5 เห็นว่า กรมหมื่นบวรวิไชยชาญเป็นเพียงอุปราช
 บรรณามีใช้พระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สองอย่างสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ควรจะลดพระเกียรติยศ
 และกำลังทหารลงมาเท่าวังหน้าองค์ก่อน ๆ หรือให้ต่ำกว่าเสียอีก เพราะศักดิ์ของวังหน้า
 เป็นเพียงพระองค์เจ้า (สมัยรัชกาลที่ 3 กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ ทรงมีศักดิ์เป็นหม่อมเจ้า
 เมื่อพระบิศาได้รับการสถาปนาเป็นวังหน้า จึงได้เป็นพระองค์เจ้า) กับการที่กรมหมื่น
 บวรวิไชยชาญขึ้นมาเป็นวังหน้าอย่างผิดประเพณี จึงไม่เป็นที่ยอมรับของฝ่ายรัชกาลที่ 5
 หรือกลุ่มสยามหนุ่ม และยังโจมตีว่าตำแหน่งวังหน้านั้นไม่มีสิทธิ์ที่จะสืบราชสมบัติ ดัง
 พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 ในธรรมเนียมสืบราชสมบัติในกรุงสยาม * คอนหนึ่งว่า
 "...วังหน้ามิได้เป็นเท่าพระบิศา ซึ่งจะถือว่าเป็นผู้รับราชสมบัติต่อไปนั้นไม่ได้ เพราะ
 ไม่มีกฎหมายสักเสกเซอร์ที่ ในกรุงและก็ไม่มีแบบแผนที่ถูกวังหน้าจะได้เป็นเจ้าแผ่นดิน
 เลย..."² สาเหตุอีกประการหนึ่งก็คือ ความต้องการปฏิรูปประเทศอย่างรวดเร็วและ

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "วังหน้า ตำแหน่งผู้สืบราชสมบัติ?" ใน รักเมืองไทย
 เล่ม 1 ภาคประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 6 - 7

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มักระ 247 เล่มที่ 1 ธรรมเนียม
 สืบราชสมบัติในกรุงสยาม

* ภาคผนวก ก

รุ่มแรงของกลุ่มสยามหนุ่มที่มีวิสัยประสงค์จะรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางคือสถาบันกษัตริย์ และพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรือง การปฏิรูปในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการจัดระเบียบ การเก็บภาษี การศาล การเลิกทาส และอื่น ๆ ได้กระทบกระเทือนต่อฐานะและผลประโยชน์ของวังหน้ามาก เพราะการปฏิรูปดังกล่าวทำให้อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของพระมหากษัตริย์ดีขึ้น ในขณะที่อำนาจของวังหน้ากลับลดลง¹ การปฏิรูปต่าง ๆ แทนที่จะเกิดปัญหาความขัดแย้งกับสมเด็จพระยาฯ แทกกลับเกิดขึ้นกับวังหน้า ทั้งนี้เป็นเพราะสมเด็จพระยาฯ ท่านยอมรับการเปลี่ยนแปลง แต่วังหน้าต้องการที่จะคงสถานภาพเดิมให้เหมือนกับสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ในขณะที่รัชกาลที่ 5 ก็ทรงต้องการที่จะลดอำนาจของวังหน้าลง โดยเฉพาะในเรื่องกำลังคน และภาษี² ที่วังหน้ายังคงสิทธิเหมือนพระปิ่นเกล้าฯ³ ซึ่งเป็นภัยต่อความมั่นคงของราชบัลลังก์มาก รวมทั้งการมองวังหน้าของวังหลวงว่าเป็นคนต่างอายุกัน และเป็นคนของสมเด็จพระยาฯ ซึ่งมีกษัตริย์น้อยถ้อยสนับสนุนอยู่ วิฤกตการณ์วังหน้าจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

วิฤกตการณ์วังหน้าเกิดจากความบีบคั้นของกลุ่มสยามหนุ่มที่ไม่ยอมรับตำแหน่งวังหน้าของกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ ประกอบกับกรมหมื่นบวรวิไชยชาญโค่นชิงสืบทอดราชบัลลังก์ของพระชนม์ม จึงเรียกคนเข้ามาในวังเป็นจำนวนมาก ซึ่งรัชกาลที่ 5 ว่าเป็นเพราะความหวาดหวั่นรักษาศักดิ์ยศแล้วกลัวคำสบประมาท³ แต่เป็นการทำลายอำนาจของกษัตริย์มาก เหตุการณ์ยิ่งตึงเครียดมากขึ้นเมื่อเกิดอุบัติเหตุโดยไม่คาดฝันขึ้นเหตุบังเอิญขึ้นคือเกิดเพลิงไหม้โรงแก๊สในพระบรมมหาราชวัง ในวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2417 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพลิงไหม้โรงสถานที่สำคัญ ๆ เช่น โรงสุรามาสา โรงน้ำมัน คลังดินประสิว และ

¹ร.ก.ท.สาโรช ธรรมชาติ การพัฒนาทางการเมืองสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า 34

²David K, Wyatt. The Politics of Reform In Thailand:

Education in The Reign of King Chulalongkorn. p. 48

³ฉัตรวิฑูรี สุทธิสงคราม สมเด็จพระนางเจ้าเรือลม หน้า 30

โรงแสงสน¹ คนวังหน้าก็ออกรูจะเข้าไปช่วยตีไฟ แต่ทางวังหลวงไม่ยอมให้เข้า เหตุการณ์ทางวังหลวงกล่าวหาว่าเป็นแผนกบฏของฝ่ายวังหน้า ส่วนทางวังหน้าก็อ้างว่าเป็นแผนการของฝ่ายวังหลวงที่จะจับวังหน้า ทำให้เกิดความรูสึกระแวงไม่ไว้วางใจกันทั้งสองฝ่าย นิวแมนรองกงสุลอังกฤษ² ซึ่งสนับสนุนการกระทำของวังหน้า ได้บันทึกเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า "เป็นเวลานานแล้ว ก่อนที่มีศตวรรษนอก จะเดินทางออกจากกรุงเทพฯ บรรดาที่ปรึกษาของพระเจ้าอยู่หัวองค์หนึ่ง ได้พยายามที่จะหาเหตุจับผิดพระเจ้าอยู่หัวองค์ที่สอง และการเกิดเพลิงไหม้ขึ้นครั้งนี้เป็นโอกาสอันดีที่จะอ้างเพื่อกำจัดพระองค์²

วันรุ่งขึ้นจากไฟไหม้ รัชกาลที่ 5 มีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้านาย ขุนนางที่ใกล้ชิดให้เตรียมกำลังไว้ป้องกันเหตุร้ายให้เต็มที่ แต่อย่าให้แตกกันจนวาย แต่อย่างไรก็ตาม การเตรียมกำลังของรัชกาลที่ 5 คงจะใหญ่โตทำให้ราษฎรพากันตื่นตกใจ และเล้าลือพุดจาไปต่าง ๆ นานา ทำให้กรมพระราชวังบวรวิเศษเกิดความหวาดหวั่นเกรงจะถูกจับก็หนีลงไปตามอาศัยอยู่บ้านกงสุลอังกฤษ³ กว้างวังจะอาศัยอำนาจของ

¹หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 2 เล่มที่ 16
ร่างครุฑน้อยเรื่องเกิดเพลิงไหม้ในพระบรมมหาราชวัง จ.ศ. 1236

²ณัฐฤดี สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์
เล่ม 1 หน้า 11

³หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 2 เล่มที่ 16
ร่างครุฑน้อย เรื่องเกิดเพลิงไหม้ ในพระบรมมหาราชวัง จ.ศ. 1236 วังหน้าได้พาพระองค์เจ้านพรัตน์ พระองค์เจ้าวงศ์จันทร์ เจ้าจอมมารดา (หม่อมปรก) กับขุนนาง 5 - 6 คน คือ พระยาวิสูตรโกษา พระยาสุรินทรราชเสนี พระยาจำนงสรโกร พระยาภักติกุญชร พระยาโยธาเขื่อนขันธุ์ และพระยาอิสดาเรืองเดช กู ณัฐฤดี
สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าพระยา เล่ม 1 หน้า 601

อังกฤษเข้าช่วย เพราะวังหน้ากับกงสุลนอกซ์มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก¹ ทั้งยังไม่
 แม้อำมาตย์สมเด็จพระยาที่กำลังเดินทางมาจากราชบุรี เพื่อไกล่เกลี่ยนั้นจะเข้า
 ช่วยเหลือพระองค์ เหตุการณ์นี้ทำให้การคำขายหยุดชะงัก จนทั้งหลายหัวนเกรงว่าจะ
 เกิดสงครามกลางเมือง กงสุลฝรั่งเศสและอังกฤษก็ขอทหาร เรือรบจากที่อื่นเข้ามา
 คุ่มครองผลประโยชน์ของตน² นิวแมนผู้ช่วยกงสุลอังกฤษถึงกับชี้รัชกาลที่ 5 ว่า "ผู้ที่
 ทำให้ราษฎรตื่นตกเป็นนิค"³ หนังสือพิมพ์ที่ออกในสิงคโปร์ชื่อ ออฟฟเชอเบอร์วันวันที่
 21 มกราคม ค.ศ. 1875 ก็สนับสนุนการกระทำของนิวแมนว่า "เหตุการณ์ครั้งนี้เป็น
 ความคิดการกระทำของกลุ่มที่จะให้เลิกวังหน้า ไฟไหม้โรงแกล่นนั้นก็เป็นการทำเหตุทำกับ
 วังหน้า และถ้าวังหน้าไม่หนีไปอาศัยกงสุลอังกฤษก็คงจะเกิดการฆ่าฟันกัน"⁴ ทางฝ่าย
 รัชกาลที่ 5 ก็เห็นว่า การกระทำของวังหน้าที่ไปพึ่งอังกฤษ เป็นการไม่สมควรกับที่เป็นคน
 ชาติสยาม เป็นเจ้านายผู้ใหญ่รับราชการตำแหน่งชนาคน ยิ่งทรงทำเช่นนี้เหมือนไม่มีความ
 รักบ้านเมืองและวงศ์ตระกูลเลย จะหาผู้มีอำนาจชาติอื่นมาช่วยให้จัดการในบ้านเมือง⁵
 "เหมือนเอากระดูกมีคามารคาปูยาตายายไปขายเสีย..."⁶ รัชกาลที่ 5 โปรดให้

¹ แสตนเลย์ เม็กคิงตัน "กงสุลนอกซ์กับวิกฤตการณ์วังหน้า ปี ค.ศ. 1874 - 1875" จดสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 4 : 76 - 80
 กรกฎาคม 2518

² เซอร์แอนดรูว์ คลาร์ก "การมาเยือนสยามครั้งแรกของข้าพเจ้า" จดสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3 : เมษายน 2518

³ วัชรวิทย์ สุทธิสงคราม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1
 หน้า 565

⁴ วัชรวิทย์ สุทธิสงคราม หน้า 602 - 604

⁵ วัชรวิทย์ สุทธิสงคราม หน้า 628 - 629

⁶ วัชรวิทย์ สุทธิสงคราม สมเด็จพระนางเจ้าเรือลม หน้า 32

สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นใหญ่ใกล้เคียง กระทั่งยุบมาและกลุ่มสยามหนุ่มในข้างมีผลประโยชน์
ร่วมกันอย่างหนึ่งคือความมั่นคงของชาติต้องการให้วังหน้ากลับสู่พระราชวังตามเดิม
ด้วยโครงการแทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะรังกงสุลอังกฤษ และกงสุล
ฝรั่งเศสที่หาสนับสนุนการกระทำของวังหน้า แต่การใกล้เคียงของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
ล้มเหลว¹ แม้ว่ารัชกาลที่ 5 จะให้เจ้าฟ้ามหาดลามาไปเจรจาด้วยต้องการจะให้เป็น
เรื่องของพี่น้องภายในพระราชวงศ์ แต่ก็ไม่สำเร็จ วังหน้าทรงยืนยันที่จะไม่เลิกจกกลับ
ทั้งยังไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของวังหลวง แต่ได้ทรงส่งข้อเสนอของพระองค์มา 10 ข้อ²
ซึ่งรัชกาลที่ 5 เห็นว่าเป็นการ "รู้จักเกินไป เป็นการชั่วที่สุด"³ โดยเฉพาะข้อ 10 ที่
วังหน้าต้องการให้กงสุลอังกฤษและฝรั่งเศสส่งข้อเป็นพยาน ทั้งที่กงสุลชาติอื่น ๆ ใน
กรุงเทพฯ ก็เห็นว่า กงสุลอังกฤษและฝรั่งเศสไม่ควรจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับ ค่ายเป็นเรื่อง
เฉพาะภายในบ้านเมืองสยาม⁴ แม้ว่าเสนาบดีจะทำหนังสือประณามไปอีกวังหน้า
ก็ทรงไม่เห็นด้วยอ้างว่าขอให้เจ้าเมืองสิงคโปร์เข้ามาก่อน เพราะขณะนั้นนิวแมนได้รับ
หนังสือจากลอร์ด เคอร์บี ว่าจะส่งเซอร์ แอนทนี กลาด เข้ามายุติปัญหา⁵ ซึ่งวังหน้า

¹David B.J., Adams. Monarchy and Political Change... p. 8.

84 p. 100

²หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัค 57 เล่มที่ 10
เรื่องกรมพระราชวังบวร กับวังหลวง เรื่องความหวาดระแวงกลัว จ.ศ. 1236
(ดูภาคผนวก ฉ)

³มรุจิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระนางเจ้าเรือลม หน้า 55

⁴หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัค 111 เล่มที่ 30 หนังสือ
ทางประเทศ เรื่องกรมพระราชวัง กับวังหลวง จ.ศ. 1236

⁵Alfred Noel, Battye. The Military, Government and Society
in Siam, 1868 - 1910 : Politics and Military Reform During The
Reign of King Chulalongkorn. p. 198

เชื่อว่าอังกฤษคงจะสนับสนุนการกระทำของตน แต่วังหน้าก็องนิกหวังเพราะอังกฤษเห็นว่า เป็นเรื่องภายในของไทย¹ ดังนั้นการเข้ามาของคล้าก จึงไม่เกิดผลกับวังหน้า คล้าก นั้นสนใจการขยายอิทธิพลของอังกฤษในมลายู ก่อนที่จะเข้ามาก็มีหนังสือไปอังกฤษว่า เขามีนโยบายบางอย่างเพื่อกันฝรั่งเศสไม่ให้เข้าแทรกแซง² แสดงว่าถ้าอังกฤษเข้าแทรกแซงกิจการภายในไทย ฝรั่งเศสต้องเข้าแทรกแซงด้วย เพราะการกระทำของกงสุลอังกฤษและฝรั่งเศสในขณะนั้นก็นับว่าแทรกแซงมากก็เรียกเรือรบเข้ามาและสนับสนุนการกระทำของวังหน้า ชักนำประเทศของตนให้เห็นคล้อยตามการกระทำของตน แต่คล้ากกลับพอใจและชื่นชมในบุคลิกภาพและการปฏิรูปประเทศของรัชกาลที่ 5 และได้ตกลงตามคำประนีประนอมของฝ่ายรัชกาลที่ 5 เรียบร้อยแล้ว จึงได้เข้าเฝ้าวังหน้า เชิญเสด็จให้ออกจากกงสุลอังกฤษ กลับมาประทับในพระราชวังบวรวิเศษ³ รัชกาลที่ 5 ประกาศพระราชกฤษฎีกาลดจำนวนและเกียรติยศของวังหน้าให้มีทหารประจำได้เพียง 200 คน เรือรบและอาวุธต่าง ๆ เก็บมาขึ้นวังหลวง แต่ยอมให้ไต่เบียดหัวัก เงินภาษีตามเดิม ถึงพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า

...พระราชอาณาเขตของเรานั้น เราได้บังคับเป็นสิทธิขาดอยู่กับเรา
ผู้เกี่ยวข้องนี้ เพราะฉะนั้นแผ่นดินเราเรือรบ และเครื่องอาวุธต่าง ๆ
กระสุนดินดำที่เป็นเครื่องมือรบต่าง ๆ ที่อยู่ในพระราชอาณาเขตของเรา

¹ ฐาณิน สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรวิเศษ

เล่ม 1 หน้า 25 - 26

² David B.J., Adams. Monarchy and Political Change... p. 87 -

88

³ Ibid. p. 93

ต้องอยู่ในอำนาจเราผู้เดียวทั้งสิ้น ผู้อื่นจะมีไม่ได้เว้นแต่เราจะ
อนุญาตให้...¹

วิกฤตการณ์วังหน้าแม้จะเป็นชัยชนะของรัชกาลที่ 5 ที่สามารถลดอำนาจและ
เกียรติยศของวังหน้าสำเร็จ แต่ก็ทรงรู้สึกว่ายังขาดพระราชอำนาจและอิทธิพล จำเป็น
ต้องอาศัยสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ และเสนาบดีอีก วิกฤตการณ์วังหน้านี้เป็นประตูกว้าง
ที่ยิ่งใหญ่ของรัชกาลที่ 5 ที่ทำให้พระองค์ใจหายใจกว่า เพราะเรื่องราวเกือบดูลม
เป็นสงครามกลางเมือง และทางชาติ (มหาอำนาจ) เข้าแทรกแซง ดังนั้นการปฏิรูป
ต่าง ๆ ของพระองค์จึงลอบทบทวนไป เพราะคนทั่วไปเห็นว่าวิกฤตการณ์วังหน้าเกิด
จากสภาพที่ปรึกษาของพระองค์ นอกจากนี้พระองค์ยังหวาดระแวงมหาอำนาจตะวันตก
ที่จะแทรกแซงกิจการภายในของไทย ถ้าเกิดเหตุการณ์ในทำนองเดียวกันกับวิกฤตการณ์
วังหน้าขึ้นอีก พระองค์ทรงรอเวลาการหมดสิ้นของกลุ่มอำนาจเก่าไปพร้อม ๆ กับการ
เตรียมคนหรือบุคลากร และวางพื้นฐานต่าง ๆ โดยทรงศึกษาอย่างลึกซึ้งถึงส่วนที่
ส่วนเดียวของระบบเก่า เพื่อที่พระองค์จะได้ทรงชี้แจงอธิบายเหตุผลส่วนบกพร่องควร
ปรับปรุงต่าง ๆ ในระบบราชการแบบเก่า ดังจะเห็นได้จากพระบรมราชาธิบายแก้ไข
การปกครองแผ่นดินของพระองค์ เมื่อพร้อมแล้วจะสามารถปฏิรูปประเทศได้อย่างมั่นคง

อย่างไรก็ดี หลังวิกฤตการณ์วังหน้าแล้ว รัชกาลที่ 5 ยังคงหวาดระแวงสมเด็จพระ
เจ้าพระยาฯ วังหน้า และนอกช้อยู่ในต้นปี พ.ศ. 2419 มีข่าวลือว่า รัชกาลที่ 5
ประชวรจะสวรรคต วังหน้าจะขึ้นมาเป็นกษัตริย์ภายใต้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ และกงสุลนอกช
บุตรสาวคนหนึ่งของนอกชจะได้เป็นราชินี และลูกชายที่เกิดอาจจะเป็นกษัตริย์ต่อไป²

¹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 92 เล่มที่ 9 หนังสือมีไปมา
แกกเงก เรื่องความและพระราชการต่าง ๆ จ.ศ. 1236

² David B.J., Adams. Monarchy and Political Change... p. 106

เหตุการณ์นี้จะเป็นจริง เพราะปี พ.ศ. 2424 ได้มีขุนนางเจ้านายกลุ่มหนึ่งประชุมกันที่วัดพระแก้วทำปฏิญาณต่อพระแก้วมรกต ว่าจะจงรักภักดีต่อรัชกาลที่ 5 และผู้ที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ให้เป็นผู้สืบราชสมบัติ (ขณะนั้นเจ้าฟ้าวิจิตรทิพย์มีพระชนมายุเพียง 3 พรรษา) และจะรับราชการสนองพระเดชพระคุณเต็มกำลังความสามารถ¹ แต่โดยทั่วไปแล้ว วังหน้าก็เหมือนพระบิศา เมื่อรู้ว่าวังหลวงไม่พอพระทัยก็ไม่ได้ทรงยุ่งเกี่ยวกับการเมือง นับตั้งแต่ทรงได้รับตำแหน่งวังหน้า หลังจากวิกฤตการณ์วังหน้าแล้วทรงเก็บพระองค์เงียบ² ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ให้กับการสนใจทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการช่างต่าง ๆ ทรงตั้งโรงงานการช่างหลายอย่าง เช่น ช่างหล่อ ช่างกลึง ช่างเคลือบ ของที่ทรงประจักษ์คิดทำขึ้นล้วนเป็นฝีมือประดิษฐ์ทั้งสิ้น³ ประเทศฝรั่งเศสได้มอบตราออฟฟิเชอบบิลิกันสตรักชัน ให้เป็นเกียรติยศในความสามารถของพระองค์⁴ ความสามารถของพระองค์นั้นรัชกาลที่ 5 ก็ทรงโปรดฯ ให้พระองค์ทำป้อมที่เมืองสมุทรปราการ (ป้อมเสือซ่อนเล็บ) และทำลางปืนใหญ่ติดกับเรือกันโบต⁵

¹ม.ล.วัลวิภา บุรุษรัตนพันธ์ และวิมลพรรณ ปิตธวัชชัย บทบาทของสมเด็จพระปรมหาราชเทววงศ์โรปรการกับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 หน้า 40

²David B.J., Adams. Monarchy and Political Change... p.95 -96
p. 154 - 155

³ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 11 หน้า 113

⁴กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญชสมุทพิเศ เล่ม 21 หน้า 188 - 189

⁵กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ. 4/4 กรมพระราชวังบวรฯ และ จดหมายเหตุราชกิจรายวัน ภาคที่ 3... และภาคที่ 17 หน้า 42 และหน้า 149

ในวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2428 เวลา 5 โมง วังหน้าก็เสด็จหิวงศ¹
 ข้าราชการวังหน้าต้องลงมาสมทบวังหลวง รัชกาลที่ 5 ได้ทรงจักขุนนางและไพร่ของ
 วังหน้าเข้าประจำกองทัพ ซึ่งมีทั้งสิ้น 500 คน² พระราชวังบวรและสิ่งของทรัพย์สิน
 ต่าง ๆ ของวังหน้าตกเป็นของหลวงทั้งหมด³ งานพระเมรุของวังหน้า รัชกาลที่ 5 ก็
 ทรงจักเพียง 7 วัน ลกพระเกียรติยศลงต่ำกว่าวังหน้าสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีกำหนด
 9 วัน ด้วยทรงเห็นว่า "...กรมพระราชวังคนนี้ ขึ้นเพิกคำว่าการกรมพระราชวังแผ่นดิน
 โนน การซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อแผ่นดินอย่างหนึ่งอย่างใดก็ไม่ได้ทำ..."⁴ และได้
 ประกาศให้ผู้ที่จะได้ทุกข์ให้กับวังหน้าจะต้องเป็นไพร่หลวงที่รับเบี้ยหวัดหรือดึกในวังหน้า
 เท่านั้น นอกนั้นจะถูกปรับไหมลงโทษ⁵ อันเป็นการแสดงถึงความไม่พอพระทัยใน
 ตำแหน่งวังหน้าที่มีมาตั้งแต่ต้นรัชกาล และหลังจากที่วังหน้าหิวงศแล้ว 1 เดือน รัชกาล
 ที่ 5 ได้ทรงประกาศยกเลิกตำแหน่งวังหน้าในวันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2428⁶ โดย

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารมณฑลพิเศษ เล่ม 23 หน้า 39 -

42

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 43 เล่มที่ 34
 บัญชีจ่ายคน ในกรมพระราชวังบวร ในกรุงและหัวเมืองเข้าในกองทัพ และ ญัฐ
 สุนทรสงคราม เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เล่ม 9 หน้า 11

³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 133 เล่มที่ 4 บัญชีเรื่อง
 สิ่งของรูปพรรณ และมัคที่ 133 เล่มที่ 5 บัญชีเรื่องสิ่งของต่าง ๆ

⁴ ญัฐ สุนทรสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์
 เล่มที่ 1 หน้า 106 และเล่มที่ 11 หน้า 132

⁵ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 14 เล่มที่ 9
 เรื่องโกณณมณีสงัก

⁶ ร.ศ.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคินทูล และบุญธรรม ศิริฤทธิ์
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 10 หน้า 234 - 235

ทรงให้เหตุผลว่า

เห็นว่าตำแหน่งนี้ไม่เป็นการจำเป็นที่จะต้องตั้งไว้มิให้ขาด ทรงเห็นว่า
เมืองไทยติดต่อกับนานาประเทศ ซึ่งมีธรรมเนียมติดกับกรุงสยามก็ก่อ
ให้เกิดเป็นที่เข้าใจผิดไปต่าง ๆ การบ้านการเมืองที่จะเป็นการ
เรียบร้อยเป็นคุณแก่แผ่นดินอย่างไร ก็เป็นที่รักขวางไปหาสะดวก
ได้ไม่ เป็นตำแหน่งล่อยอยู่มิได้มีคุณแก่แผ่นดินอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นแต่
ต้องใช้เงินแผ่นดิน ซึ่งจะต้องรักษาคำแหน่งยศพระมหากษัตริย์อยู่เปล่า ๆ
จึงเห็นพร้อมเสนาบดีไม่ตั้งตำแหน่งนี้¹

ในวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2429 รัชกาลที่ 5 ก็ได้ทรงสถาปนาตำแหน่งมกุฎราชกุมาร
ขึ้นแทน คือ พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งมีพระชนม์เพียง 9 พรรษา เป็นผู้
จะสืบสันตติวงศ์ต่อไป² ด้วยทรงมีพระราชประสงค์ว่า "เพื่อรักษาความมั่นคงของชาติ
ให้บ้านเมืองสงบเรียบร้อย และให้ความเจริญแก่อาณาประชาราษฎร"³

การพิราลัยของสมเด็จพระยาฯ และการทิวักคตของวังหน้า ทำให้รัชกาล
ที่ 5 รู้สึกมั่นคงมากขึ้น กองสุลต่านอักษิณถูกเรียกกลับไปตั้งแก่ที่พระปรีชาลาดการ ความคิด
และนโยบายที่จะปฏิรูปประเทศจึงเริ่มดำเนินต่อไปอีก ซึ่งขณะนั้นเสนาบดีเก่า ๆ เช่น

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 62 เล่มที่ 1 กรมพระ
ราชวังบวรฯ ทิวักคต

²กรมศิลปากร สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร หน้า 28
และ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 22... หน้า 142 - 143 จดหมายเหตุ
พระราชกิจรายวัน ภาค 23... หน้า 1 - 2

³พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว... หน้า 42 -

เจ้าพระยาภาณุวงศ์ และเจ้าพระยาสุรสงครามวิชัย ก็ได้ออกจากตำแหน่ง เป็นโอกาส
ที่พระอนุชาของพระองค์ได้เข้าดำรงตำแหน่งแทน ประกอบกับภัยของจักรวรรดินิยมเริ่ม
รุนแรงมากขึ้น ประเทศเพื่อนบ้านต้องตกไปเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตก ไทย
จำเป็นต้องทำการปฏิรูปอย่างเร่งด่วน

การเมืองการปกครองภายหลังวิกฤตการณ์วังหน้า (พ.ศ. 2410 - 2431)

วิกฤตการณ์วังหน้าแม้ว่าจะยุติลงด้วยชัยชนะของรัชกาลที่ 5 แต่พระองค์ก็
รู้อย่างไม่ทรงมีอำนาจที่จะทำอะไรได้ ยังคงพึ่งอำนาจของเสนาบดีขุนนางเก่า โดยเฉพาะตระกูลขุนนางซึ่งมีสมเด็จพระยา เป็นหัวหน้า ซึ่งจะได้เห็นถึงความบทบาทของ
สภาทั้งสองถูกแทนที่ด้วยบทบาทของสมเด็จพระยา และเสนาบดี ความกระตือรือร้น
ของกลุ่มสยามหนุ่มต่อการปฏิรูปประเทศอย่างรวดเร็วซึ่งแสดงออกทางหนังสือพิมพ์กระโถน
ว่าไทยกำลังเปลี่ยนมาเป็นหนังสือคอศ-ขาวราชการที่แจ้งข่าวในราชสำนักให้ทราบตาม
พระราชกิจจานุเบกษาเท่านั้น การเมืองในช่วงวิกฤตการณ์วังหน้าเป็นการเตรียมการ
และทดลองงานปฏิรูปประเทศเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่จะมีขึ้นในโอกาสข้างหน้า
โดยเฉพาะการเตรียมคนให้คุ้นเคยกับงานการปกครองแบบใหม่ และการป้องกันอำนาจจักร
ให้รอดพ้นจากภัยคุกคามของชาตินิยมหัวอำนาจตะวันตก หลังจากวิกฤตการณ์วังหน้าแล้ว
มีเหตุการณ์สำคัญต่อแหลมต่อความมั่นคงของชาติคือคดีพระปรีชาภักการ (พ.ศ. 2421 -
2423) ที่อังกฤษอาจเข้าแทรกแซงคุกคามอธิปไตยของไทยได้แต่เหตุการณ์ก็ยุติลงด้วย
การคุกคามของมหาอำนาจที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นในช่วงนั้นได้ทำให้เจ้านาย ขุนนาง
กลุ่มหนึ่งกราบบังคมทูลให้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นรัฐธรรมนูญแบบประเทศในยุโรป
(พ.ศ. 2427) ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริสตอบที่จะทำการปฏิรูปประเทศก่อน
การเปลี่ยนแปลงสิ่งอื่น ๆ จนกระทั่งใน พ.ศ. 2431 พระองค์ได้ทรงนำรูปแบบการ
ปกครองแบบตะวันตกมาทดลองใช้ โดยตั้งกรมต่าง ๆ ขึ้น 12 กรม เพื่อเป็นกลไก
สำคัญในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง เมื่อการทดลองนี้ประสบผลสำเร็จด้วยดีก็
ทรงสถาปนากรมทั้ง 12 กรม ขึ้นเป็นกระทรวงในปี พ.ศ. 2435 ซึ่งนับเป็นการ
ปฏิวัติรูปแบบการปกครองของไทยที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์

การเมืองการปกครองหลังวิกฤตการณ์วังหน้านี้ไ้แบ่ง เป็นหัวข้อเพื่อสะดวกในการศึกษา คือ การป้องกัน การคุกคามของชาติตะวันตก คดีพระปรีชาตถการ เหตุการณ์ ร.ศ. 103 และพระบรมราชธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินของรัชกาลที่ 5 การเมืองการปกครองในช่วงนี้เป็นพื้นฐานสำคัญของการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้สามารถรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางได้สำเร็จ บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าและสามารถดำรงรักษาความเป็นเอกราชไว้ได้

1. การป้องกัน การคุกคามของชาติตะวันตก

ความบกพร่องของระบอบบริหารราชการแผ่นดินของไทย และภัยคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกเป็นปัจจัยสำคัญทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงมีนโยบายรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง แต่ก็มีปัจจัยหลายประการที่ไม่สามารถที่จะรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางได้อย่างรวดเร็ว เช่น ความยากลำบากของการคมนาคมสื่อสาร การขาดแคลนเงิน ขาดแคลนข้าราชการที่สามารถและการคุกคามของอังกฤษ ฝรั่งเศส ที่พยายามจะช่วงชิงประเทศไทย รัชกาลที่ 5 ทรงเรียนรู้ภาษาอังกฤษและเข้าใจแบบแผนของตะวันตก ทำให้ทรงมองและยอมรับการปกครองประเทศราชในรูปแบบสมัยใหม่เพราะรู้แน่ว่าการมองแบบไทยและอย่างที่ปฏิบัติกดขี่และยอมรับกันมาในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์นั้นมหาอำนาจตะวันตกจะไม่ยอมรับ **ถึงพระราชาธิบดีของพระองค์ก่อนหนึ่งว่า**

...เมืองประเทศราชทั้งปวงส่งแต่ต้นไม้เงินทองเป็นเครื่องราชบรรณาการ ไม่ได้เสียภาษีอากรอันใดแก่กรุงเทพฯ เหมือนหนึ่งเมืองเหล่านั้นจะสมัครขึ้นอยู่ แต่เพียงใดก็ได้ จะไปขึ้นคนอื่นเมื่อใดก็ได้ กวญเราไม่ได้เกี่ยวข้องในการบ้านเมืองสิ่งใด...

¹นิติ เวียรศรีวงศ์ การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431 หน้า 23 (อ้างอิงจาก ประวัติการจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 2 หน้า 584 ของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี)

การที่อังกฤษได้พม่าและเริ่มเข้ามาบีบพม่าในหัวเมืองล้านนาไทย และฝรั่งเศสได้ญวนไค้ และเขมรก็สนใจหัวเมืองเขมรลาว ทั้งเกี่ยวเนื่องกับการไต่แม่น้ำโขงเป็นเส้นทางเข้าสู่จีนตอนใต้ย่อมก่อให้เกิดอันตรายกับประเทศราช ถ้าไทยยังคงปล่อยให้ประเทศราชมีอิสระในการปกครองตนเองแบบเดิม รัชกาลที่ 5 ทรงพยายามหาทางปรับปรุง เปลี่ยนระบบการปกครองประเทศราชเพื่อป้องกันไม่ให้ความอำนาจจะวันตกถือเป็นข้ออ้างในการขยายอำนาจ โดยการส่งข้าหลวงเข้าไปควบคุมประเทศราช รักษาความสงบภายในและชจัดปัญหาขัดแย้งที่จะมีกับมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะกรณีคนในบังคับ ไม่ได้มหาอำนาจจะวันตกให้เป็นข้ออ้างเข้าแทรกแซงได้ รวมทั้งแสดงให้เห็นว่าไทยมีอำนาจอธิปไตยเหนือประเทศราชต่าง ๆ อย่างแท้จริง

การควบคุมหัวเมืองล้านนาไทย

ในสมัยพระเจ้าตากสินไทยไค้หัวเมืองล้านนาไทยมาอยู่ในอำนาจอีกครั้งหนึ่ง แต่หลังจากศึกอะแซหวุ่นกี้แล้วไทยต้องปล่อยให้เชียงใหม่ ลำพูนร้างไปด้วยไม่มีกำลังที่จะรักษา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2329) จึงไค้ตั้งขึ้นใหม่¹ แต่นั้นมาหัวเมืองล้านนาไทยก็เป็นประเทศราชของไทยตลอดมาจนถูกรวมเข้ากับอาณาจักรไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ฐานะความเป็นประเทศราชของล้านนาไทยนั้นค่อนข้างอิสระและเข้มแข็ง มีเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองใหญ่ที่มีคนและมีอำนาจมากที่สุด ทั้งยังมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าเมืองลำปาง ลำพูนด้วย เมื่อกราวรัชกาลที่ 4 หากศึกเชียงตุง หัวเมืองล้านนาไทยมีความชอบมาก จึงยกย่องให้เป็นเมืองเจ้าประเทศราชในพ.ศ. 2399² หัวเมืองเหล่านี้มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ เมื่ออังกฤษยึดไค้พม่าแล้วก็มีชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเข้ามาสัมปทานป่าไม้ โดยทำสัญญาให้ค่าตอบแทนแก่เจ้าเมือง

¹ประชุมพงศาวดาร เล่ม 5 หน้า 89 - 91

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4

ซึ่งมักจะเกิดปัญหาเป็นคดีความกันเสมอ เช่นคนอังกฤษบิภรรยาไม่พำกามสัญญา เจ้าเมืองก็ห้ามตกไม้ หรือไม่ให้เจ้าเมืองให้สัมปทานข้าวช้อนกันมาก รวมทั้งการปล้นฆ่ากันในบังคับอังกฤษที่เข้ามาทำป่าไม้และค้าขายในล้านนาไทย คนอังกฤษหรือคนในบังคับอังกฤษมักอาศัยอำนาจสูงสุดเรียกฟ้องค่าเสียหาย เป็นเหตุให้ไทยหัวนเกรงอังกฤษเข้าแทรกแซงด้วยหัวเมืองล้านนาไทยมีวัฒนธรรมคล้ายคลึงไปในแบบพม่าอมลาว และมีกลุ่มชาวพม่าในบังคับอังกฤษเข้ามาทำงานให้ชาวอังกฤษจำนวนมาก ทั้งยังนิยมใช้ภาษาพม่าและเงินรูปของอินเียนกันอย่างแพร่หลาย ทำให้ไทยวิตกว่าหัวเมืองล้านนาไทยล่อแหลมต่อการบิภรรยาของอังกฤษ¹ พระบรมราโบายของรัชกาลที่ 5 ก็ความพยายามที่จะควบคุมหัวเมืองล้านนาไทยให้ได้ จัดการรักษาความสงบเรียบร้อยและขจัดปัญหาข้อขัดแย้ง โดยเฉพาะคดีความกันคนในบังคับอังกฤษ เพื่อป้องกันแทรกแซงของอังกฤษ ซึ่งอาจเป็นเหตุให้กองทัพเสียประเทศราชได้ ในปี พ.ศ. 2414 รัชกาลที่ 5 ยังไม่ทรงว่าราชการด้วยพระองค์เอง ก็ทรงจัดส่งข้าหลวงออกไปชำระความสืบจับผู้ร้ายหัวเมือง² เช่นส่งพระยาจำแสนมดี เจ้ากรมพระตำรวจขึ้นไปจัดการบ้านเมืองชำระความพม่าของสูงที่ตาก การไปครั้งนี้ข้าราชการร่วมไปด้วยถึง 86 คน ให้อำนาจครอบคลุมสั่งราชการหัวเมืองรอบ ๆ เมืองตากด้วยคือเมืองพิษณุโลก สุวรรณโลก สุโขทัย กำแพงเพชร พิษณุ และเดิมบุรี³ และโปรดให้ขึ้นไปหัวเมืองล้านนาไทย ให้

¹ สมใจ ไพโรจน์ธีรวัชร "รัชกาลที่ 5 กับพระบรมราโบายเพื่อบูรณะแห่งพายัพ" รวมคำแหง 3 : 134 - 151 ตุลาคม 2518

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่มัดที่ 48 เล่มที่ 11 สารบัญหน้าเรื่องราชการ (หรือราชการที่ส่งไปหัวเมืองต่าง ๆ จ.ศ. 1233)

³ ดู เล่มใหม่มัดที่ 154 เล่มที่ 22 ศาครามีไปเมืองตาก จ.ศ. 1234

เจ้าเชียงใหม่ทำสัญญาเพื่อปฏิบัติตามนโยบายของกรุงเทพฯ 12 ข้อ¹ ด้วยทรงเห็นว่า "... การเมืองเชียงใหม่ ซึ่งจัดการทั้งปวง ก็เพื่อจะทำนุบำรุงรักษาพระราชไมตรี กรุงอังกฤษ เมื่อมีเหตุการณ์อันใดขึ้นก็เป็นที่ร้อนใจเป็นอันมาก..."²

รัชกาลที่ 5 ไม่ต้องการให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับคนในบังคับด้วยทรงว่า อังกฤษจะเข้าแทรกแซง หัวเมืองล้านนาไทย พระยารัษฎนครขึ้นไปชำระความหัวเมืองเหนืออยู่เกือบปี จึงโปรด มีตราให้กลับกรุงเทพฯ และให้พาเจ้าอุปราช เจ้านายเมืองเชียงใหม่มาเฝ้าด้วย เพื่อ จะได้ปรึกษาความกับกงสุลอังกฤษ³ ในที่สุดไทยกับอังกฤษได้ทำสัญญาเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2417 อังกฤษยอมให้ไทยมีอำนาจตัดสินคดีคนในบังคับที่ไม่มีหนังสือเดินทางได้⁴ การทำสัญญานี้แสดงให้เห็นสิทธิของการเป็นเจ้าประเทศราชของไทยเหนือหัวเมืองล้านนาไทย และเป็นโอกาสของไทยที่จะควบคุมความเป็นอิสระของหัวเมืองล้านนาไทยให้กระชับมากขึ้น ถึงพระราชดำรัสเกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่ตอนหนึ่งว่า "... เมืองเชียงใหม่ นี้เหมือนหนึ่งเพชรซึ่งประดับมงกุฎของเมืองไทย ถ้ามงกุฎปราศจากเพชรประดับก็ไม่ มองโสมงามได้ เพราะฉะนั้นราชการ เมืองเชียงใหม่จึงเป็นการสำคัญ..."⁵

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัทธิ 2 เล่มที่ 5
เรื่องเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน จ.ศ. 1234

²ดู มัทธิ 24 เล่มที่ 4 พระราชดำรัสว่าด้วยการ เมืองเชียงใหม่
การสำรวจปากน้ำและการขุดคลอง

³ดู.ก. มัทธิ 154 เล่มที่ 24 สำนักรถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ จ.ศ. 1234
และมัทธิ 154 เล่มที่ 27 สำนักรถึงผู้สำเร็จราชการ

⁴ Tej Bunnag. The Provincial Administrations of Siam
1892 - 1915. p. 68 -69

⁵พรพรม จงวัฒนา กรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้าหลวง
เชียงใหม่อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามเข้าจัดการปกครองมณฑลพายัพ (ค.ศ. 1858-1902)

และได้ทรงแทรกแซงกิจการภายในของเมืองประเทศราชมากขึ้น โดยออกกฎหมายห้ามหัวเมืองประเทศราช ทำหนังสือสัญญากับต่างชาติ โดยไม่ได้รับความเห็นชอบจากเจ้ากระทรวง (พ.ศ. 2417)¹ ซึ่งเป็นการควบคุมความอิสระของหัวเมืองประเทศราชให้อยู่ในอำนาจของไทย

หลังจากการทำสัญญาเมืองเชียงใหม่แล้ว รัชกาลที่ 5 โปรดให้พระพิเรนทรเทพ เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย เชิญสุกอักษร และหนังสือสัญญาไปแจ้งราชการต่อเจ้าหัวเมืองล้านนาไทย ให้จัดตั้งล้านระวังโจรผู้ร้ายและปฏิบัติตามข้อสัญญา ปัดมาจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระนรินทรราชเสวี ปลัดบัญชีกรมพระกลาโหมหลวงเสนีย์พิทักษ์ ขึ้นไปเป็นข้าหลวงประจำอยู่ที่เชียงใหม่ เพื่อควบคุมเจ้าหัวเมืองเหนือให้ปฏิบัติตามข้อสัญญา การไปของข้าหลวงครั้งนี้มีทหารขึ้นไปด้วย คือนายทหาร 10 นาย ทหารเลว 60 นาย² และทรงมีสาตราถึงเจ้าหัวเมืองเหนือว่า "... กว๋ยทรงตั้งพระราชหฤทัย จะส่งเจ้านายผู้ใหญ่มาจัดการบ้านเมือง แต่รู้ว่าทางหัวเมืองฝ่ายเหนือได้จัดเจ้านายออกคุมไพร่ลาดตระเวนถึงกันทุกเมือง เพื่อไม่ให้โจรผู้ร้ายหัวร้ายพม่าทองฮู่ที่เข้ามาค้าขาย ทางกรุงเทพฯ จึงได้ส่งเพียงข้าหลวงขึ้นมาชำระคดีความคนต่างประเทศ กว๋ยกำหนดให้ใช้ข้อสัญญา..."³ ส่วนข้าหลวงที่ไม่ก็มีพระราชบัญญัติเป็นหลักในการปฏิบัติการ เพื่อไม่ให้ประพฤติกว๋ยไปในทางทุจริตหรือละเลยหน้าที่ราชการ⁴ และรัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระราชดำรัสกำชับถึงหน้าที่และขอบเขต

¹ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคินพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8 หน้า 233

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัดที่ 2 เล่มที่ 5 เรื่องเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง

³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 158 เล่มที่ 21 สุกอักษรถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือ จ.ศ. 1236

⁴ พระราชบัญญัติต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 5 ไม่มีเลขหน้า

อำนาจของ ข้าหลวงอีกว่า " การซึ่งเป็นข้าหลวง 3 ตัวเมืองนี้
 ต้องถือว่าตัวเป็นผู้รักษาดำนาจและรักษาคำสั่งกรุงเทพฯ ที่จะให้เป็นไปตามคำสั่งทุก
 ประการ แลต้องรู้ความประสงค์ของกรุงเทพฯ เราถือว่าเมืองเชียงใหม่ยังไม่เป็น
 พระราชอาณาจักรของเราแท้ เพราะยังเป็นประเทศราชอยู่ตรามโค แต่เราก็ไม่ได้
 คิดจะรื้อถอนวงศ์ตระกูลมิให้เป็นประเทศราช เป็นแต่อยากจะได้จะยึดเอาอำนาจที่
 แท้จริง ก็ถ้ามองอันใดจะเป็นไปได้ก็ให้เป็นไปไคเฉพาะที่เรายอมให้เป็น...
 จะสั่งให้ทำอันใด จะห้ามไม่ให้ทำอันใด... ให้ลาวเป็นเหมือนหนึ่งเครื่องจักร
 ซึ่งเราหมุนได้ไปข้างหน้า ถ้าให้มาข้างหลังก็ไคตามใจชอบ ดังนั้นแล้วเป็นถูกต้องกับ
 ความปรารถนาของกรุงเทพฯ..."¹ การกระทำดังกล่าวเป็นการเริ่มต้นหรือทดลอง
 ที่จะรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง โดยมีข้าหลวงเป็นตัวแทนของรัฐบาลกลางคอยกำกับ
 เจ้าเมืองทางเหนือให้ปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาลกลาง ถึงแม้ว่าในขั้นแรกจะ
 เป็นความพยายามที่จะรักษาความสงบสุขจัดปัญหาโจรผู้ร้ายที่จะรบกวนการค้าและ
 การทำป่าไม้ของคนในบังคับอังกฤษ เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งกับอังกฤษก็ตาม
 แต่ก็ทำให้หัวเมืองฝ่ายเหนือไม่มีอิสระในการปกครองตนเองเหมือนแต่ก่อน ต้องยอม
 รับอำนาจของรัฐบาลกลางโดยผ่านทางข้าหลวง พระนรินทรราชเสนีได้ทำงานร่วมกับ
 เจ้าเมืองฝ่ายเหนือเป็นอันดี ร่วมกันจัดบ้านเมืองเพื่อให้เกิดความยุติธรรมแก่ราษฎร
 และเกิดผลประโยชน์ต่อรัฐบาลกลาง เช่น การลดภาษีที่ไม่ยุติธรรมแก่ราษฎร
 ยกเงินส่วนค่าทอนไม้ไว้เป็นของหลวง² อย่างเช่นค่าทอนไม้เมืองตาก ที่ข้าหลวง
 แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ข้าหลวง 2 ส่วน นายค่าน 1 ส่วน เจ้าเมือง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญสมุดพิเศษ เล่ม 10 หน้า 81

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 22 เล่มที่ 7

พระราชดำรัสว่าด้วยการทัพขอและราชการ เมืองเชียงใหม่

หนึ่งส่วน ทำให้ได้เงินเข้าคลังปีละหลายร้อยชั่ง¹ หังยังได้ร่วมกันขับไล่พม่า
เจียว เงินออกไปจากเชียงแสนได้สำเร็จ รัชกาลที่ 5 จึงโปรดฯ พระราชทาน
บรรดาศักดิ์ให้เป็นพระยาเทพประทุม² เมื่ออังกฤษขอตั้งไวซังกงสุลหรือรองกงสุลที่
เชียงใหม่ (E.B.Gould เป็นไวซังกงสุลคนแรก) ไทยกับอังกฤษจึงได้ทำสัญญา
เชียงใหม่กันอีกในปี พ.ศ. 2426 เพราะสัญญาเก่ามีข้อบกพร่อง คือเมื่อเกิดคดี
คนในบังคับอังกฤษทำผิดจะต้องส่งเรื่องราวไปกงสุลที่กรุงเทพฯ หรือเจ้าหน้าที่อังกฤษ
ที่ยอมละสินในพม่าให้เป็นผู้พิจารณาตัดสินทำให้การตัดสินคดีล่าช้ามาก ในสัญญาใหม่
อังกฤษยอมให้คนในบังคับของคนขึ้นศาลไทย คือศาลต่างประเทศ แต่ก่อนจะพิพากษา
กงสุลหรือรองกงสุลสามารถถอนคดีไปชำระเองได้³ เป็นการเปิดโอกาสให้ไทย
มีอำนาจตัดสินคดีคนในบังคับมากขึ้น ในการนี้รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้สามัญชนไทย
สามารถตั้งทนายสุคดีเช่นเดียวกับคนในบังคับไค้ด้วย⁴ ด้วยทรงเห็นว่าคนไทยมีคดีกับ
คนในบังคับต่างชาติมักเสียเปรียบเสมอ⁵ หลังจากที่ได้ไทยทำสัญญาเมืองเชียงใหม่

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 183 เล่มที่ 4
หลวงเสนาพิทักษ์ ทูลเกล้าถวายบัญชีเงินค่าดอกไม้เมืองตาก ปีระกา

²พระราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ. 1237 หน้า 94 - 95

³คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์
เล่ม 2 หน้า 153 - 154 และชาติชัย ณ ถลาง การศึกษาเปรียบเทียบระหว่าง
ความสัมพันธ์ของหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้กับรัฐบาลไทยในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 174

⁴ร.ศ.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคินพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ์
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 10 หน้า 42 - 44

⁵จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ภาค 16 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาอภัยราชามหาโยคีธรรมมร
15 มีนาคม 2481 หน้า 112

พ.ศ. 2426 แล้ว รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงพิเศษขึ้นไปเชียงใหม่ ให้มีอำนาจในการจัดการหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนืออย่างเต็มที่ อันเป็นนโยบายที่จะรวมเอาหัวเมืองประเทศราชล้านนาไทยเข้ามาอยู่ภายในอาณาจักร ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ไม่มีสมเด็จพระยาแล้ว เพราะท่านไม่เห็นด้วยที่จะจัดการรวมหัวเมืองล้านนาไทยมาอยู่ในอำนาจอย่างรวดเร็ว นโยบายและการดำเนินการของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้นคือ พระองค์ได้ทำการยกเลิกระบบเจ้าชั้น 5 โย และเจ้าสนามหลวง (เป็นสภาที่ให้คำปรึกษาทั่วไป ทำหน้าที่เหมือนศาลสูงของนคร ประกอบด้วยบรรดาเจ้านาย หัวพระยา 32 คน ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากเจ้านครผู้เป็นประธานของเจ้าสนามหลวง) โดยตั้งกรมตั้งหกขึ้นแทน และได้ให้เจ้านายหัวเมืองเหนือบังคับบัญชา แต่มีข้าราชการไทยกำกับอยู่ทุกกรม คือ

กรมมหาดไทย (เจ้าราชบุตร) กรมยุติธรรม (เจ้าน้อยหน่อเมือง)

กรมทหาร (เจ้าสุรยจางวาง) กรมคลัง (พระยาศรีอักษร)

กรมนา (เจ้าน้อยยศ บุตรเจ้าอุปราชต่อมาเจ้าน้อยสิงห์คำ)

กรมวัง (เจ้าน้อยลายดอกไม้ ต่อมาหนานมหายศ)¹

ซึ่งเป็นการกระจายอำนาจของเจ้าเมืองออกไปยังเจ้านายอื่น ๆ ซึ่งก็อยู่ภายใต้การกำกับของข้าราชการไทยทุกกรม ทำให้นโยบายรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเป็นผลสำเร็จมากขึ้น นอกจากนี้กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ยังส่งขุนนางไทยออกไปจัดการราชการที่เมืองอื่น ๆ อีก เช่น หลวงวิสุตรสาส์ ขุนจันทการโกศล ขุนสุภากร ไปจัดการราชการเมืองลำปาง หลวงอนุรักษภูเบศ เจ้าเหม่งจัตริยาบุษ ไปจัดการราชการเมืองลำพูน ขุนปรีชาคึกิจิ หลวงสิทธิสาแวง พระยาเด็กชา ไปจัดการราชการเมืองยวม

¹พรพรรณ จงวัฒนา กรณีพิพาทระหว่างคนไทยกับอังกฤษกับเจ้าหลวงเชียงใหม่... หน้า 149 - 150

แม่ขุนยวมและแม่ฮ่องสอน เป็นต้น¹ ทั้งยังส่งทหารออกลาดตระเวนและควบคุมชายแดน ใ้รวมหัวเมืองท่วน เมืองหาง เมืองจวก เมืองทา และเมืองแม่สกล เข้าเป็น เมืองเดียวกันให้ชื่อว่า เวียงไชยปรีชา² ในเรื่องเกี่ยวกับผลประโยชน์ของรัฐบาลกลาง กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ได้นำเอาระบบการประมูลภาษีอากรเข้าไปจัดเก็บภาษีใน หัวเมืองเหนือ เช่นการเก็บถ่านาก็เก็บเป็นเงินและแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือเป็น เงินเดือนข้าหลวงและข้าราชการส่วนหนึ่ง ให้เจ้าเมืองส่วนหนึ่ง และส่งเข้ารัฐบาล กลางอีกส่วนหนึ่ง³ ทำให้เจ้าเมืองมีรายได้เพิ่มขึ้นและรัฐบาลกลางก็ได้ผลประโยชน์ มากขึ้น เพราะสามารถควบคุมการจัดเก็บรายได้ของหัวเมืองล้านนาไทยได้สำเร็จ นอกจากนั้นกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ยังมีนโยบายควบคุมการทำป่าไม้ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ด้วยทรงออกข้อบังคับในการทำป่าไม้ พ.ศ. 2428 โดยที่เจ้าของป่าจะต้องมาแจ้ง บัญชีไว้ และห้ามตัดไม้ก่อนที่ข้าหลวงใหญ่จะอนุญาต⁴ อีก 10 ปี ต่อมาก็ตั้งกรมป่าไม้ จะเห็นได้ว่าข้าหลวงใหญ่ มีอำนาจเด็ดขาดสามารถใช้อำนาจเหนือขุนนางท้องถิ่น ในการเปลี่ยนแปลงการบริหารในหัวเมืองซึ่งก็เพื่ออุทิศประสงค์ความมั่นคงของอาณาจักร อันเป็นการชิงไหวชิงพริบกับการแทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตก และตัดอำนาจ เจ้าเมือง เจ้าเมืองฝ่ายเหนือก็ยอมรับการเปลี่ยนแปลงเพราะคิดว่าจะได้ประโยชน์ จากระบบใหม่ และตนเองก็ไม่สามารถทำให้เกิดความมั่นคงได้จึงพยายามเรียนรู้ ระบบใหม่เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์กับตนเองที่สุด

¹ ชวลีชัย ฌ กลาง การศึกษาเปรียบเทียบระหว่าง... หน้า 192

² ก. หน้า 189 - 190 แต่ไทยได้เสียหัวเมืองเหล่านี้ให้อังกฤษใน พ.ศ. 2435 กุ พรพรรณ จงวัฒนา กรณีพิพาท... หน้า 129

³ ก. หน้า 189

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญสมุติโทษ เล่ม 23

หน้า 158 - 159

กล่าวได้ว่าภายหลังการทำสัญญาเมืองเชียงใหม่ครั้งที่ 2 แล้วไทยมีอำนาจควบคุมการบริหารเหนือหัวเมืองประเทศราชล้านนาไทยมาก กรมหมื่นพิชิตรัตนากรเป็นข้าหลวงใหญ่ที่มีความรู้ความสามารถทำการอย่างเข้มแข็ง เป็นที่เกรงกลัวและนับถือของเจ้านายฝ่ายเหนือ พระองค์ได้ทรงปฏิรูประบบในการค้ำหัวเมืองประเทศราชล้านนาไทยให้เข้ามาอยู่ในอาณาจักรซึ่งได้ประสบผลสำเร็จในเวลาต่อมา

การควบคุมหัวเมืองตะวันออก

กบฏเจ้าอนุวงศ์สมัยรัชกาลที่ 3 แสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอของรัฐในการควบคุมหัวเมืองและประเทศราช ภายหลังจากการปราบกบฏครั้งนี้แล้ว ไทยส่งเจ้าพระยากำแพงสงคราม (แก้ว สิงหเสนี) เป็นข้าหลวงประจำอยู่โคราช¹ เพื่อควบคุมหัวเมืองทางภาคตะวันออก ซึ่งตั้งขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากให้อยู่ในอำนาจของไทย เมื่อฝรั่งเศสได้ญวนใต้และเขมรส่วนนอกแล้วก็สนใจที่จะใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นทางไปสู่จีน ทำให้ประเทศราชทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงตกอยู่ในอันตราย ถึงแม้ว่านักสำรวจปี พ.ศ. 2409 - 2411 จะเห็นว่าแม่น้ำโขงไม่สามารถจะใช้เป็นเส้นทางสู่จีนและได้ใช้แม่น้ำแดงแทนแล้วก็ตาม แต่ฝรั่งเศสก็ต้องการทรัพยากรและตลาดจากดินแดนเหล่านี้² หัวเมืองประเทศราชของไทยในเขตทิศตะวันออกและญวน นอกจากจะอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ มากแล้ว ยังมีลักษณะเป็นเมือง 2 ฝ่ายฟ้า 3 ฝ่ายฟ้า คือเป็นประเทศราชทั้งของไทย จีน และญวน ไทยได้มอบหมายให้หลวงพระบางซึ่งเป็นเมืองใหญ่และมีความชอบในการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เป็นผู้ดูแล แต่หลวงพระบางก็อ่อนแอไม่มีกำลังพอที่จะรักษา จึงทำให้ญวนเข้ามาเกลี้ยกล่อมหัวชนเมืองพวน และสิบสองจุไทยให้ขึ้นกับญวนด้วยอยู่ใกล้ชิดกัน หลวงพระบางจะมีอำนาจเฉพาะในหัวพันเพราะทุกเมือง

¹ Tei Bunnag The Provincial Administration of Siam 1892 - 1915 . p. 62

² Ibid p. 54

เป็นอิสระต่อกัน และขึ้นหลวงพระบางโดยตรง แต่ลี้ภัยสองจุไทยที่มีเมืองแกง และเมืองไล เป็นเมืองใหญ่ มักรบพุ่งกันเสมอ บางครั้งก็ชักนำจ้างฮ่อเข้ามาเป็นกำลังของคน¹ ซึ่งทำให้เกิดปัญหาต่อมา ตั้งแต่ต้นรัชกาลไทยรัช่าวว่าตั้งญวนและฝรั่งเศสได้ส่งคนเข้ามาเกลี้ยกล่อมหัวเมืองประเทศราชของไทยให้ขึ้นกับคน² ซึ่งไทยเกรงว่าหัวเมืองประเทศราชเหล่านั้นจะหันไปฝักใฝ่ต่างชาติ ไม่ยำเกรงไทยเหมือนก่อน หรืออาจจะหันไปขึ้นกับญวนหรือฝรั่งเศสเลย นโยบายของไทยคือการแทรกแซงหัวเมืองประเทศราชโดยตรง โดยการส่งข้าหลวงออกไปควบคุมหัวเมืองให้ปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาลกลาง³ เช่นเดียวกับทางหัวเมืองล้านนาไทย เพื่อป้องกันการคุกคามของฝรั่งเศสซึ่งกำลังสนใจประเทศราชเหล่านี้ ในปี พ.ศ. 2417 รัชกาลที่ 5 โปรดให้พระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร) ไปจักราษาการอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี⁴ และสักเลกหัวเมืองตะวันออกเพื่อเตรียมกำลังไว้รับมือกับการคุกคามของต่างชาติ แต่ก็เกิดเหตุการณ์นองเลือดขึ้นก่อน องค์รัชกาลได้หนีออกจากกรุงเทพฯ ไปเกลี้ยกล่อมคนเขารบองค์น์โคมซึ่งอยู่ในบังคับฝรั่งเศส ไทยเกรงฝรั่งเศสจะเข้าใจผิดว่าไทยสนับสนุนองค์น์โคมไปกู้บ้านเมืองมาขึ้นกับไทยตามเดิม รัชกาลที่ 5 จึงโปรดให้พระยาเจริญราชไมตรีและข้าราชการจำนวนหนึ่งออกไปตั้งจักราษาการอยู่ที่เมืองเสียมราฐ และพระตะบองให้มโอรานาธุสิทธิราชพลเอกถึง เมืองจำปาศักดิ์และหัวเมืองตะวันออกทั้งปวง

¹ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9 หน้า 138 - 139

²ณัฐวิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงมหาอาณาจักรพระบารามปรปักษ์ เล่ม 3 หน้า 105 - 107

³กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญสมุคพิเศษ เล่ม 25 หน้า 53 และณัฐวิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงมหาอาณาจักรพระบารามปรปักษ์ เล่ม 6 หน้า 105 หน้า 136

⁴ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 หน้า 296

และให้มีกรากถึงหัวเมืองตะวันออกห้ามเข้าเมืองกรมการสนับสนุนองค์วัดถา¹ ก้วยเกรงว่า
ถ้าฝรั่งเศสปราบองค์วัดถาได้แล้ว จะเลยเข้ามาเมืองทันเหตุ แล้วจะหาว่าไทย
"ไม่มีอำนาจไม่มีกำลังที่จะรักษาเมืองนั้น เจ้าเมืองกรมการไม่อยู่ในบังคับกรุงเทพฯ"²
จะเป็นเหตุให้ไทยต้องสูญเสียประเทศราชได้ รัชกาลที่ 5 นอกจากจะป้องกันเหตุ
ขัดแย้งกับฝรั่งเศสทางชายแดนแล้ว ยังติดขัดทางการทูตกับฝรั่งเศสทั้งที่ไซ่ง่อนและกงสุล
ฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ให้รู้จักประสงค์ของไทย เหตุการณ์องค์วัดถาจึงได้ยุติลงอย่าง
เรียบร้อย (องค์วัดถาได้เสด็จเข้ามาเสด็จการเมืองอยู่ในไทยอย่างเงียบ ๆ) ฝรั่งเศส
ไม่สามารถหาเหตุเข้าแทรกแซงได้³ จนกระทั่งเกิดสงครามปราบฮ่อที่ฝรั่งเศสสบโอกาส
เข้ายึดครองประเทศราชบางส่วนของไทยได้สำเร็จ

การปราบฮ่อ

การที่ฮ่อสามารถคุกคามประเทศราชของไทยได้นั้นเป็นเพราะความอ่อนแอของ
หลวงพระบาง เจ้านครหลวงพระบาง (เจ้าอนุคำ ไ้ราชทินนามสมัยรัช-
พระเจ้ามหินทราเทพินาหาร มีศักดิ์เป็นเจ้าหลวงเสมอเจ้านคร ลำปาง ลำพูน
เหนือ
กองประ-

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 112 เล่มที่ 1
หนังสือเขาสะ และกราบถวายบังคมขึ้นชมการครองราชย์ รัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1237
และณัฐวิ สิทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาอาณาจักรพระบารามปรปักษ์ เล่ม 7
หน้า 97

²ณัฐวิ สิทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาอาณาจักรพระบารามปรปักษ์
เล่ม 8 หน้า 6 - 7

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 22 เล่มที่ 4
พระราชดำรัสว่าก้วยพระราชไมตรีกับฝรั่งเศส และการทัพฮ่อ

ชราภาพมากและไม่ค่อยสนใจราชการ ไทยก็รู้ปัญหานี้ก็ถึงที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรา-
 ลงกรมยังทรงเห็นว่า "เมืองหลวงพระบางเป็นประเทศราชใหญ่ แต่กำลังมีฐานะและ
 กำลังพลที่จะรับรอนั้นอ่อนแออยู่ข้างชลาภเขลามาก"¹ และยังมีปัญหาภายในที่
 พวกเขามักก่อการกบฏอยู่เสมอ² ในพ.ศ. 2418 ย้ายมาตั้งที่เมืองพวน เวียงขวาง
 และเตรียมจะเข้าตี เวียงจันทน์ หนองคาย หลวงพระบาง รัชกาลที่ 5 โปรดให้
 พระยามหาอำมาตย์ (จีน กัลยาณมิตร) ที่จากราชการอยู่เมืองอุบลราชธานี เสด็จทัพ
 หัวเมืองเข้าปราบอั้งยี่หนองคาย³ โปรดให้พระยาพิไชย (มิ่ง) พระยาสุโขทัย (ครุฑ)
 ยกทัพไปป้องกันหลวงพระบาง ทางกรุงเทพฯ เองก็ส่งกองทัพไปช่วย 2 ทาง
 สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นมัญญการอยู่ในกรุงเทพฯ ให้เจ้าพระยาภูธราภัยเป็น
 แม่ทัพไปทางเมืองพวน เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง เป็นแม่ทัพไปทางหนองคาย
 ซึ่งในที่สุดไทยสามารถไล่ย้อออกไปถึงทุ่งเชียงคำ⁴ และโปรดให้พระยาสุโขทัย (ครุฑ)
 เป็นข้าหลวงประจำอยู่ที่หลวงพระบาง การปราบอั้งยี่เป็นการรักษาความสงบสุขของไทย
 ที่จะก่อให้เกิดความมั่นคงภายในอาณาจักรและแสดงความเป็นเจ้าประเทศราชเหนือ
 หัวเมืองขึ้นทั้งหลาย เป็นโอกาสให้ไทยสามารถส่งข้าหลวงเข้าไปควบคุมหัวเมืองประ-
 เทศราชทางตะวันออกให้อยู่ในอำนาจของรัฐบาลกลางมากขึ้น เมื่อฝรั่งเศสมีที่ทำ
 คุกคามหัวเมืองประเทศราชแถบนี้ไทยก็จัดส่งข้าหลวงเข้ามาควบคุมป้องกัน คือ

¹ ธีธวัช สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรมพระยาบวรราชนายก
 เล่ม 10 หน้า 326 - 327

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 6 เล่มที่ 14
 ร่างตราเมืองพิไชย (แห่งกรมการไปสืบความเมืองหลวงพระบาง) จ.ศ. 1232

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารมหาดไทยรัชกาลที่ 5
 เล่ม 9 จ.ศ. 1237 เรื่องตราต่าง ๆ มีไปเมืองขึ้นมหาดไทย

⁴ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ. 1237 หน้า 245 - 246

ในปี พ.ศ. 2425 รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้ พระยาศรีสิงหเทพ (หรั่ง ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงมาประจำอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์ มีหลวงภักดีณรงค์เป็นผู้ช่วย ต่อมาไปเป็นข้าหลวงอยู่เมืองอุบลฯ นอกจากนี้ก็มีหลวงเสนีย์พิทักษ์ประจำอยู่ที่ชุนันท์ พระพิเรนทรเทพประจำอยู่ที่โกราธ รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำรัสพระราชทานข้าหลวงหัวเมืองว่า "หน้าที่ของข้าหลวงไม่ใช่ว่าเป็นแต่ควบคุมการบริหารหัวเมืองให้เจ้าเมืองกรมการปฏิบัติตามครรองความยุติธรรมเท่านั้น ยังจัดการตัดสินคดี จับผู้ร้าย และเร่งรักษาเงินส่วยของหัวเมืองให้ส่งมากรุงเทพฯ ด้วย"¹ จะเห็นได้ว่าการส่งข้าหลวงไปนั้นเป็นความพยายามในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางนั่นเอง การทำงานของพระยาศรีสิงหเทพประสบผลสำเร็จด้วยดี รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้เลื่อนยศเป็นพระยามหาอำมาตย์ และให้ออกมาเป็นข้าหลวงใหญ่อยู่ที่จำปาศักดิ์ใหม่ ในปี พ.ศ. 2427 แต่การไปครั้งนี้มีข้าราชการทั้งนายและไพร่ออกไปด้วยถึง 421 คน ในจำนวนนี้รวมพวกนายและไพร่หัวเมืองด้วยเพียง 41 คนเท่านั้น² นับเป็นการวางรากฐานการปฏิรูปส่วนภูมิภาคครั้งใหญ่ เพราะขณะนั้นฝรั่งเศสยึดอินทนิลได้ จำปาศักดิ์จึงตกอยู่ในอันตราย และระหว่างนั้นไทยก็รบกับฮ่ออีกครั้งหนึ่ง มีพระยาราชวรานุกุล (เวก บุญยรัตพันธุ์) เป็นแม่ทัพใหญ่ แต่ไทยก็ฮ่อออกไปได้เพียงทุ่งเชียงคำ เพราะกองทัพอหิชาลเสียดอาหารจึงยกกลับ³ การที่ไทยไม่สามารถปราบฮ่อได้เกิดขาดในขณะที่ฝรั่งเศสกำลังตีบกหลานเข้ามาใกล้และหวังจะยึดประเทศราชของไทย ทำให้

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญชามุขพิเศษ เล่ม 9

หน้า 424 - 425

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 80 เล่มที่ 20 หมายเหตุเรื่องให้พระยามหาอำมาตย์ขึ้นไปจัดการการเมืองจำปาศักดิ์ จ.ศ. 1246

³ บันทึกเรื่องการปราบฮ่อ ในพระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 5 ภาค 3

หน้า 6 - 7

ไทยต้องส่งกองทัพออกไปใหม่อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2428 ในครั้งนี้ได้ทรงทดลองใช้กองทัพสมัยใหม่ที่ทหารผ่านการฝึกฝนยุทธวิธีแบบยุโรป กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เป็นแม่ทัพภาคตะวันออกเฉียงไปปราบฮ่อเมืองพวน และเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นแม่ทัพภาคตะวันตก ยกไปปราบฮ่อหัวพันทั้งห้าทั้งหก กองทัพแรกไม่มีโอกาสได้รบกับฮ่อเพราะฮ่อหนีไปก่อน กองทัพที่สองขับไล่ฮ่อออกไปได้แต่ไม่สามารถปราบฮ่อได้หมด เพราะขาดเสบียงอาหารและโรคภัยชุกชุม¹ ซึ่งขณะนั้นฝรั่งเศสยึดได้เวียตนามทั้งหมดแล้วเริ่มเข้ามาแทรกแซงการปราบฮ่อ พร้อมทั้งอ้างสิทธิการเป็นเจ้าประเทศราชแทนเวียตนาม และส่งคนเข้าไปเกลี้ยกล่อมเจ้านครหลวงพระบาง และจำปาศักดิ์ให้ยอมอยู่ในความอารักขาของตน

รัชกาลที่ 5 ทรงต้องการจัดการหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้ให้เรียบร้อยด้วยการปราบฮ่อ ใ้จรรยาตามหัวเมือง และจัดการทำแผนที่เขตแดนป้องกันการอ้างสิทธิ์ของฝรั่งเศส² และเพื่อที่จะผนวกดินแดนประเทศราชเหล่านั้นเป็นของไทยก่อนที่จะสายเกินไปคือป้องกันการคุกคามของฝรั่งเศส พระองค์โปรดฯ ให้พระยาพิไชยไปเป็นข้าหลวงเมืองหลวงพระบางแทนพระพิทักษ์บุรทัตที่ทำงานไม่เป็นที่พอใจ³ และได้ส่งหลวงคัมภีร์ปลาศ กรมทหารหน้ากับทหาร 184 คน ไปประจำที่หลวง

¹บันทึกเรื่องการปราบฮ่อ ในพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ภาค 3

หน้า 8 - 9

²ม.ล. มานิจ ชุมสาย ไทยปราบฮ่อ หน้า 7 และ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 24 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าจงกลณี วัฒนวงศ์ 29 พฤศจิกายน 2508 หน้า 116

³นพวัณ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงวาลากรมพระยาบวรราชนายก เล่ม 5 หน้า 88

พระบางด้วย¹ เพราะไทยเริ่มไม่ไว้ใจเจ้านครหลวงพระบาง ด้วยเคยมีพฤติกรรม
ไม่ดีมาก่อนก็ส่งบรรณาการไปไว้ และเมื่อการนีเออร์ (Garnier) สืบรว
ลำน้าโขงก็ให้การต้อนรับด้วยดี² ส่วนทางล้านจำปาศักดิ์ แม้ไทยจะมีข้าหลวงพระยา
มหาอำมาตย์อยู่แล้ว ไทยก็ยังให้พระยาภานุราธิราช เจ้าเมืองพระตะบองคอบสืบสวน
ดูแล³ เจ้าเมืองประเทศราชเมืองใดไม่นำใจวางใจที่อาจหันเหไปเข้ากับฝรั่งเศส
ก็โปรดให้พาตัวมายึดไว้ที่กรุงเทพฯ⁴ หรือเมืองใดที่ไม่สนใจราชการ ประพฤติไป
ในทางทุจริตก็ทรงใช้อำนาจเด็ดขาดให้ข้าหลวงปลดออกจากตำแหน่ง เช่น
เจ้าเมืองกรมการเมืองสีทันดร เชียงแตง และฉักบือ โปรดให้หลวงภักดีณรงค์
ข้าหลวงเมืองอุบลฯ ถอดออกจากราชการทั้งหมด⁵

วิธีการที่ฝรั่งเศสใช้ในการคุกคามประเทศราชของไทย ฝรั่งเศสใช้ทั้งการ
เกลี้ยกล่อมและการทหาร เข้ายึดครอง ซึ่งไทยก็ประจักษ์ปัญหานี้ได้ดี และได้หาทาง
แก้ไขป้องกันโดยจัดการรักษาความสงบในหัวเมืองประเทศราช เช่น ความพยายาม
ในการปราบฮ่อให้สำเร็จไปให้ฝรั่งเศสเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการปราบฮ่อในประเทศราช

¹จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาคที่ 24... หน้า 27

²ค.จ.อ. ฮอดส์ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2
แปลโดย ฤๅวณบุพา สนิทวงศ์ และคนอื่น ๆ หน้า 826

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 117 เล่มที่
20 ลำเนาหนังสือแจ้งความ (ฝรั่งเศสเกลี้ยกล่อมเจ้านครจำปาศักดิ์ กับความคนใน
บังคับกบฏ)

⁴ฉ.ร.ว. สุธสิขสงคราม สมเด็จเจ้าฟ้ามหาอุปราชพระยาบวรบุรี
เล่ม 3 หน้า 51

⁵ฉ.ร.ว. สุธสิขสงคราม สมเด็จเจ้าฟ้ามหาอุปราชพระยาบวรบุรี
เล่ม 7 หน้า 74

ของไทย เพราะถ้าฝรั่งเศสเข้ามาช่วยปราบฮ่อก็จะอ้างว่าไทยจัดการไม่สงบและ
หาเหตุยึดครองเสีย ดังพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าฟ้ามหาลาลา ตอนหนึ่งว่า
"เขตรแคว้นบ้านเมืองยังคงอยู่ในอำนาจฮ่อนับว่าเป็นชาติกลาง เมื่อเขาปราบปรามได้
ก็เป็นของเขาไปเท่านั้น การที่ลงทุนลงแรงไปก็เป็นอันเสียเปล่าเป็นที่เสื่อมเสีย
เกียรติยศบ้านเมือง"¹ ในปี พ.ศ. 2430 ฝรั่งเศสได้ตั้งไวซิงส์ที่หลวงพระบาง
คือ ม. ปาวี และไล่เข้าขานเกลี้ยก่อกบฏฮ่อตัวใหญ่ เห็นว่าฝรั่งเศสมีความสามารถจะ
ไว้ได้ และได้ส่งทหารเข้าแทรกแซงการปราบฮ่อ กองทัพของฝรั่งเศสสามารถยึด
สิบสองจุไทย และเสนอให้จัดตั้งคณะกรรมการปักปันพรมแดนร่วมกัน² ในที่สุด
จึงได้ทำข้อตกลงที่เมืองแกลง พ.ศ. 2431 กำหนดให้หัวพันเป็นของไทย สิบสอง
จุไทยเป็นของฝรั่งเศส ซึ่งต่างก็ยกเข้าไปรักษาแล้ว ส่วนเมืองแกลงนั้นทั้งสองร่วมกัน
รักษาความสงบจนกว่าจะมีการปักปันพรมแดน³

ภายหลังจากการเสียดิบสองจุไทยให้ฝรั่งเศส ไทยพยายามจะรักษาความ
สงบเรียบร้อยภายในให้เมืองประเทศราชอยู่ในอำนาจรัฐบาลกลางโดยตรง รัชกาลที่ 5
โปรดให้มีการฝึกทหารหัวเมืองเพื่อเป็นกำลังป้องกันบ้านเมืองและปราบปรามโจรผู้ร้าย
เช่น ส่งหลวงพิทักษ์รินทร์ (ผึ่ง) ไปตั้งกองฝึกหัดทหารที่จำปาศักดิ์และอุบลฯ
ในปี พ.ศ. 2433 ทรงโปรดให้กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงใหญ่ควบคุมหัวเมืองตะวันออก ประจำอยู่ที่
หนองคาย จำปาศักดิ์ และโคราช⁴ วางพื้นฐานการปฏิบัติการปกครองใน

¹ ฐาปณีย์ สุธสิขสงคราม สมเด็จเจ้าฟ้ามหาลาลากรมพระยาบวรราชปักษ์
เล่ม 9 หน้า 35

² นิธิ เอียวศรีวงศ์ การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431
หน้า 170 - 174

³ ก. หน้า 193

⁴ Tej Bunnag. The Provincial Administrations of Siam 1892 -

ส่วนภูมิภาค เพื่อผนวกเอาดินแดนเหล่านี้เข้ามาอยู่ในอาณาจักร ป้องกันการคุกคามของฝรั่งเศส ซึ่งข้าหลวงใหญ่ได้วางข่ายข้าหลวงตามเมืองต่าง ๆ ตลอดแนวแม่น้ำโขง ตั้งแต่หลวงพระบางถึงสทิงเคร็ง และได้จัดแบ่งหัวเมืองตะวันออกนี้ออกเป็น 4 กอง ซึ่งจะ เป็นพื้นฐานของการปกครองแบบเทศาภิบาลที่จะมีต่อไป

การควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้และชายฝั่งทะเลและวิเทศ

ไทยมีอำนาจเหนือหัวเมืองฝ่ายใต้มาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี สมัยรัชกาลที่ 1 ก็ได้หัวเมืองมลายูเข้ามาอยู่ในอำนาจ ในสมัยรัชกาลที่ 1 นี้ ได้ทรงลดอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชลง โดยลดฐานะจากเมืองประเทศราชมาเป็นเมืองชั้นเอกตามเดิม และแยกเมืองสงขลามารับกับกรุงเทพฯ โดยตรง เพื่อจะได้ดูแลหัวเมืองประเทศราชได้ทั่วถึง หัวเมืองใดที่ก่อกบฏหรือก่อกำเริบอำนาจของรัฐบาลกลางก็ถูกปราบปรามรุนแรง เช่น กบฏปัตตานี เมื่อถูกปราบแล้วได้แบ่งออกเป็น 7 หัวเมือง ให้เป็นอิสระต่อกันภายใต้การดูแลของเมืองสงขลา¹ หรือไทรบุรีที่กบฏก็ถูกแบ่งแยกเป็น 4 หัวเมืองเช่นกัน² อันเป็นการสร้างความยำเกรงไม่ให้หัวเมืองประเทศราชเหล่านี้ก่อกบฏอีก นอกจากนี้ไทยได้ใช้เมืองนครศรีธรรมราชและสงขลาซึ่งเป็นเมืองใหญ่ควบคุมหัวเมืองประเทศราชต่าง ๆ ให้อยู่ในอำนาจของรัฐบาลกลาง และ ไทยยังได้ใช้ระบบศักดินาเข้าไปควบคุมตำแหน่งต่าง ๆ ในประเทศราชมลายู สุลต่าน รายามคา และศรีธรรมะวันกรมการจะได้รับการแต่งตั้งให้มียศตำแหน่ง ราชทินนามเช่นเดียวกับขุนนางไทย อย่างไรก็ตามหัวเมืองฝ่ายใต้นับว่ายังโชคดีที่อังกฤษยังแทรกแซงเข้ามาไม่ถึงในช่วงต้นรัชกาลนี้ แต่ไทยก็ต้องระมัดระวัง

¹ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 หน้า 9

²จดหมายเหตุของอุคมสมบัติ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงบุญเกิด เบญจกัญจน์ 24 กรกฎาคม 2515 หน้า 337

ด้วยหัวเมืองเหล่านี้มีศาสนาประเพณีวัฒนธรรมที่ต่างจากไทยมากกว่าภาคอื่น ๆ หัวเมืองเหล่านี้ได้ถูกรวมกระชับมากขึ้น ในสมัยที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นสมุหนายกใหม่ พวกเจ้าเมืองต่างมีความเคารพและยำเกรงในอำนาจของท่านมาก¹ ท่านได้พัฒนาหัวเมืองฝ่ายใต้ในเขตบังคับบัญชาของท่านได้เจริญก้าวหน้ามากขึ้น

จากการที่หัวเมืองฝ่ายใต้ยังไม่ถูกคุกคามจากต่างชาติเหมือนที่หัวเมืองฝ่ายเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือถูกคุกคาม ประกอบกับการควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้เป็นไปอย่างรัดกุมมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ทำให้ไทยมีอำนาจเหนือหัวเมืองฝ่ายใต้อย่างมั่นคงไม่จำเป็นต้องส่งข้าหลวงไปกำกับราชการ เหมือนหัวเมืองอื่น ๆ

ส่วนหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก (มณฑลภูเก็ต) ที่กล่าวต่างหากเพราะมีความสำคัญทางเศรษฐกิจต่อรัฐบาลกลาง² เดิมสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ทรงใช้ตลาดเป็นศูนย์กลางในการควบคุมบริเวณนี้เพื่อต่อสู้กับพม่า ถึงกับส่งเจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร์) มาเป็นข้าหลวงประจำอยู่ที่ตลาด สมัยรัชกาลที่ 3 ได้เปลี่ยนมาใช้เมืองพังงาควบคุมหัวเมืองทางใต้ด้วยปัญหาสงครามกับพม่าหมดไป แต่เกิดความวุ่นวายในไทรบุรีขึ้นแทน กรันถึงรัชกาลที่ 4 เมืองภูเก็ต ระนอง เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะการทำเหมืองแร่ดีบุกซึ่งมีความสำคัญทางเศรษฐกิจต่อรัฐบาลกลางมาก รัชกาลที่ 4 จึงโปรดให้เมืองทั้งสองขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2404 และ 2405 ตามลำดับ เมื่อเกิดกบฏฮังยีที่ภูเก็ตใน พ.ศ. 2419 รัชกาลที่ 5 และสมเด็จพระเจ้าพระยา ไกรภักษากันที่จะส่งข้าหลวงออกไปควบคุมดูแลอยู่ที่ตรัง³ เพื่อที่จะ

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 22 เล่มที่ 2 พระราชดำรัสเรื่องเขมร และราชการเมืองภูเก็ต ฯลฯ

²ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 12 หน้า 56

³หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 22 เล่มที่ 1 พระราชดำรัสว่าด้วยเรื่องเขมร และราชการเมืองภูเก็ต

ใช้เมืองศรีเป็นศูนย์กลางในการควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ แต่ขณะนั้นปัญหาเรื่องช้างเอ และความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองภูเก็ต ระนองมีมากกว่า รัชกาลที่ 5 จึงโปรดให้ข้าหลวงประจำอยู่ที่ภูเก็ต ยังไม่มองไปจัดการที่เมืองศรี ข้าหลวงคนแรก คือ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชิน บุนนาค) ไปประจำอยู่ที่ภูเก็ตในปี พ.ศ. 2418 พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสให้ไปตรวจราชการและจัดการภาษีอากร¹ เข้าใจว่าการไปตรวจราชการของท่านก็คือต่อต้านการแทรกแซงของอังกฤษในรัฐมลายูและควบคุมแรงงานจีนเหมืองแร่² พระยามนตรีสุริยวงศ์ เป็นสมาชิกสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ (Privy Council) เป็นหลานสมเด็จเจ้าพระยาฯ ซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจและอิทธิพลมาก ทั้งยังได้เป็นบุตรเขยของพระยาวิชิตรสงครามเจ้าเมืองภูเก็ต ที่พระยามนตรีสุริยวงศ์ไปอยู่ และท่านยังมีความสามารถในการพูดภาษาจีน และมีกองทัพเรือไปด้วย จึงทำให้งานราชการที่ท่านทำประสบผลสำเร็จคือ รัฐบาลกลางสามารถควบคุมรายได้หัวเมืองเหล่านี้เข้าสู่รัฐบาลกลางอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยและปลอดภัย เพราะบริเวณนี้กลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของรัฐ จะเห็นได้จากความพยายามของรัฐในการเก็บภาษีให้ได้มากขึ้น รัชกาลที่ 5 โปรดให้สมเด็จเจ้าพระยาฯ หาตัวผู้สำเร็จราชการเมืองเข้ามาปรึกษาเรื่องการภาษี ซึ่งมีผลประโยชน์มากขึ้น พวกที่รับทำภาษีอากรได้เพิ่มเงินภาษีให้รัฐบาลกลางมากขึ้นกว่าเดิมหลายเท่า เช่น พระยาวิชิตรสงคราม จางวางเมืองภูเก็ต เติมส่งภาษีรัฐบาลกลางเพียง 97 ชั่ง ก็ขอเพิ่มเป็น 4,200 ชั่ง และภายหลังได้ถวายเพิ่มอีก 1,800 ชั่ง เป็น 6,000 ชั่ง แสดงว่าเจ้าภาษีได้กำไรจากการจัดเก็บภาษี มาก รัฐบาลกลางพยายามที่จะดึงรายได้จากหัวเมืองฝ่ายตะวันตกนี้

¹ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ. 1237 หน้า 125

² Tej Bunnag. The Provincial Administrations of Siam 1892 - 1915. p. 62 - 63

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญชสมุทพินิเทศ เล่ม 20 หน้า 49

ให้ไ้มากที่สุด ตัวอย่างในปี พ.ศ. 2426 ภาษีของเมืองภูเก็ตได้เงิน
9956 ชั่ง 16 ตำลึง 3 บาท เพื่อหักจ่ายราชการและการบ้านเมือง
863 ชั่ง 2 ตำลึง 1 บาท 1 เพื่อ 53 อัฐ ที่เหลือได้ส่งเข้าพระคลัง¹

นับเป็นความสำเร็จอย่างมากทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจที่รัฐบาลกลาง
สามารถคุมอำนาจไว้เหนือหัวเมืองฝ่ายใต้ได้ทั้งหมด เมื่อพระองค์เสด็จต่างประเทศ
ก็ทรงแวะเมืองสำคัญ ๆ ทางใต้ เช่น เกี่ยวกับการเดินทางของเจ้าฟ้าภาณุรังษี
ปี 2427 ที่แวะพักเมืองต่าง ๆ ทำให้หัวเมืองทางใต้รู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของไทย

หัวเมืองชั้นนอกและประเทศราชที่ถูกควบคุมอย่างหละหลวมของ 3 กรมใหญ่
คือ สมุหนายก สมุหกลาโหม และกรมท่า ในเวลานี้ได้ถูกควบคุมให้กระชับมากขึ้น
โดยการส่งข้าหลวงออกไปประจำเพื่อผลประโยชน์ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ
ทั้งยังป้องกันการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกได้อีกด้วย ระบบ "กินเมือง" ที่
สืบทอดกันต่อมาเริ่มเปลี่ยนแปลงไประบบข้าราชการถูกนำเข้าไปใช้แทนที่ ซึ่งได้เป็น
พื้นฐานของการปกครองส่วนภูมิภาคที่จะมีขึ้นในเวลาต่อมา

ขณะที่รัชกาลที่ 5 ทรงดำเนินการวางพื้นฐานการปฏิรูปต่าง ๆ หลังวิกฤตการณ์
วังหน้าเพียง 4 ปี ก็เกิดมีเหตุการณ์ที่เกือบทำให้อังกฤษเข้าแทรกแซงคุกคามอำนาจ
อธิปไตยของไทยเป็นที่หวาดหวั่นรุนแรงมากกว่าครั้งวิกฤตการณ์วังหน้าเมื่อกรุงสุโขทัย
พยายามที่จะแทรกแซงการเมืองภายในของไทย เหตุการณ์นี้คือ คดีพระปรีชาภักดี

¹จดหมายเหตุพระราชาธิราชวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาค 16 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาอภัยราชามหาบุณยธรรม

15 มีนาคม 2418 หน้า 33

2. คดีพระปรีชาภคการ

ในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 เกิดคดีที่ท้าทายอำนาจของกษัตริย์ โดยกงสุลอังกฤษ ใช้อำนาจเข้าแทรกแซงกิจการภายในของไทย ซึ่งเป็นภัยต่ออำนาจอธิปไตยของชาติ อย่างยิ่ง คือคดีพระปรีชาภคการ แต่ในที่สุดคดีนี้ก็ยุติลงด้วยดี อังกฤษไม่ได้เข้าแทรกแซงแต่กลับเรียกตัวกงสุลกลับ พระปรีชา ถูกลงโทษประหารชีวิต บิดาและน้อง รวม 3 คน ถูกจำคุกทำให้ตระกูลมาตยกุลที่เคยรุ่งเรืองต้องตกต่ำลงไป

โรงจักรท่าทองที่ปราจีนบุรี ได้เปิดเป็นทางการใน พ.ศ. 2418 ทั้งที่ได้มีการท่าทองที่เมืองทองกบินทร์บุรีมาหลายปีแล้ว การท่าทองครั้งรัชกาลที่ 5 โปรดให้พระปรีชา เป็นผู้คุมการท่าทอง และมีเจ้าเมืองปราจีนบุรี กับเจ้าเมืองกบินทร์บุรีเป็นผู้ให้ความสะดวก¹ พระปรีชา เป็นบุตรชายคนโตของพระยากระสาปธำ ขุนนางผู้หนึ่งที่ร่วมป้องกันกษัตริย์คราวขึ้นครองราชย์ พ.ศ. 2411 จากสมเด็จพระเจ้าพระยา² พระปรีชา จึงเป็นขุนนางที่รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดปรานมากผู้หนึ่ง ทั้งยังเคยได้รับรางวัลที่ 1 ในการทำซุ้มประติมากรรมไฟ ประภาคารวางงานเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. 2413 และยังได้ตามเสด็จประพาสอินทโยธา พ.ศ. 2414 เมื่อโปรดให้ตั้งสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ก็โปรดให้พระปรีชา เป็นสมาชิกด้วย พ.ศ. 2419 พระยาอุไทยมนตรี (ชลธิศ) ถึงแก่กรรม จึงโปรดให้พระปรีชา ว่าราชการแทน

¹หนังสือ COURT ข้าราชการ เล่ม 1 พิมพ์ในงานฉลองพระชันษา สมเด็จพระมหาพุทธปัทมรังษีวศิวรเดช ปีกุน 2466 หน้า 307 - 311

²สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 หน้า 116

ตั้งแต่ปีนั้นมา¹ ทำให้พระปรีชาฯ มีอำนาจมาก ก่อนเกิดคดีนี้มีคดีที่เป็นตัวอย่าง
เจ้าเมืองกคซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎรคือปลายปี พ.ศ. 2415 พระปรีชาฯ
ได้ไปดูงานชุดทองที่กบินทร์บุรี ได้รับหนังสือร้องทุกข์จากราษฎรและไต่ถามเหตุ
รัชกาลที่ 5 ให้ทรงทราบถึงเรื่องพระกำแหงมดีมาเจ้าเมืองกบินทร์บุรีกดขี่ราษฎร
เก็บเงินเดช และเลขที่ไม่จ่ายเงินจะถูกเกณฑ์ใช้งานอยู่เสมอ รัชกาลที่ 5 โปรด
ให้พระยากระลาภมณี ออกมาสอบสวนไต่ความจริงจึงได้นำตัวมาจำไว้ที่กรุงเทพฯ
แต่ราษฎรก็ยังแตกกันหลบหนีจึงโปรดให้สมเด็จพระยาฯ ออกมาดูแลราษฎรและ
ดูแลการทำงานของพระยากระลาภมณี และพระปรีชาฯ ที่โปรดให้มาทำของ² สมเด็จ
เจ้าพระยาฯ ไต่ถามเหตุราษฎรว่า เจ้าเมืองไม่เอาใจใส่หน้าที่ราชการ และ
ทำการกดขี่ราษฎรได้รับความเดือดร้อนและเสนอให้เปลี่ยนวิธีการทำทองจากการเกณฑ์
มาเป็นการจ้างแทน เพื่อถึงจุดไฟที่หลบหนีให้เข้าทำงาน ซึ่งรัชกาลที่ 5 เห็นด้วย
และโปรดให้ถอดพระกำแหงมดีออกจากราชการ เดือน 60 ที่ แล้วให้นำไป
ประจานที่เมืองปราจีนบุรีอีก 3 วัน นอกจากนี้สมเด็จพระยาฯ ก็ได้เคยถามเหตุ
เห็นแผนเรื่องการฉ้อทองของตระกูลอบาตยกุลต่อรัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งจะจ้างฝรั่งเศส
สำรวจแร่ทองหนึ่งว่า "... ไก่ทองมาส่งเท่าไรท่านก็ไม่ทราบ ซึ่งจะให้ผูกไปนั้น
เหลือปัญญาอยู่ พระยากระลาภมณีก็เป็นอธิบดีอยู่ในการนี้ ฎการมากฉลาดทั้งพวก
ขอให้มีประโยชน์แก่แผ่นดินบ้าง อย่าได้เงินแผ่นดินสูญสิ้นไปเสียอย่างเกียว..."⁴

¹ศรี อมาตยกุล ประวัติกรมพระนครบาลและสกุลวงศ์อมาตยกุล พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพพระยาปฏิพานพิเศษ (อเล็กแซนเดอร์ อมาตยกุล) หน้า 37

²พระราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 จ.ศ. 1236 หน้า 19

³ชัย เรื่องศิลปะ ยอกคน หน้า 188 - 189

⁴จดหมายเหตุพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 7 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท
หม่อมเจ้าดำรงศิริ ศรีเวช 2 กรกฎาคม 2477 หน้า 311 - 312

รัชกาลที่ 5 ท่านยังไม่สนพระทัยด้วยยังไม่หลักฐานอะไร

คือพระปรีชา เกิดขึ้นเพราะรวบรวมท้องร้อง 5 ราย เสนาบดีให้ส่งเข้า
มากรุงเทพฯ พระปรีชา ไม่สงสัยว่าเป็นความผู้ร้ายรับเป็นลัทธิแล้ว ราษฎรได้
อุทธรณ์ร้องว่าบุคลากร ชำระกลที่ เสนาบดีจึงให้พระปรีชา ส่งความ 5 รายนั้น
เข้ามา แต่เมื่อมีการฉลองวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ* ที่เกาะบางปะอิน จึงได้ขังความ
พระปรีชา ไว้¹ พระปรีชา คงจะเกรงเรื่องที่ว่ารวบรวมท้องจะนำไปสู่ความผิด
อื่น ๆ ของคนที่มืออยู่จึงคิดจะอาศัยอำนาจของสกุลดังกล่าวนั้นมีอำนาจและอิทธิพลมากในไทย
เป็นผู้ช่วยเหลือด้วยการเป็นบุตรเขยของกงสุลอังกฤษ ในระหว่างมีงานฉลองวัดนิเวศน์
ธรรมประวัติ พระปรีชา ได้ขึ้นไปช่วยฉลองวัดด้วย โดยได้นั่งกับแฟนนิมิตสาวกงสุล
อังกฤษไว้ที่บางปะอิน ซึ่งกงสุลอังกฤษเห็นว่าพระปรีชา ก่อการพาแฟนไปอวดขุนนาง
ผู้ใหญ่² ซึ่งเป็นการท้าทายอำนาจของขุนนางผู้ใหญ่ที่กำลังจะชำระความ 5 รายของ
ราษฎรกับพระปรีชา นอกจากนี้พระปรีชา ยังทำการฉ้อฉลธรรมเนียมไม่หวั่นเกรงผู้ใด
คือไปพาแฟนไปกลับกรุงเทพฯ และจัดพิธีแต่งงานกันที่บ้านพระปรีชา ในวันที่ 12
มีนาคม พ.ศ. 2421 ขณะทำงานฉลองวัดยังไม่เสร็จ³ และรีบกลับไปปราจีนบุรีทันที
โดยไม่กราบทูลพระเจ้าอยู่หัวเหมือนแต่ก่อน จะเห็นได้ว่าพระปรีชา รวบรัดจัดงาน

*วัดนี้ออกแบบโดยวิศวกรตะวันตก เริ่มสร้างตั้งแต่ พ.ศ. 2419 แล้วเสร็จ
ใน พ.ศ. 2421 รัชกาลที่ 5 โปรดให้มีการฉลองอย่างใหญ่โต ใช้เวลาถึง 23 วัน
นับตั้งแต่วันเสด็จจากกรุงเทพฯ จนถึงเสด็จกลับ คูพระราชกิจจานุเบกษา เล่ม 6
จ.ศ. 1241 หน้า 19

¹หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 144 เล่มที่ 3
ปริศนาความพระปรีชา (ทำฉ้อฉลธรรมเนียมทางราชการหลายข้อ) จ.ศ. 1241

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญหอสมุดพิเศษ เล่ม 1 หน้า 244-245

³ดู หน้า 9

แต่งงานอย่างรวดเร็ว โดยไม่รอที่จะกราบทูลพระเจ้าอยู่หัวและเรียนเสนาบดีผู้ใหญ่ให้ทราบก่อน และงานแต่งงานนั้นปรากฏว่า ไม่มีญาติพี่น้องทั้งสองฝ่าย หรือขุนนางผู้ใหญ่ไปร่วมงานเลย จะมีก็แค่มีสเตอร์กู๊ด (Mr. Gould) รองกงสุลอังกฤษ ผู้เกี่ยวเท่านั้น ทั้งนี้จะเป็นเพราะว่าญาติพี่น้องและคนอื่นเกรงจะมีความผิดไปกับพระปรีชาฯ ถวายหรือเกรงจะถูกกล่าวหาว่าเห็นด้วยกับการแต่งงานนี้เพื่อหวังใช้อำนาจกงสุลอังกฤษมาต่อสู้อำนาจรัฐบาล แม้แต่กงสุลอังกฤษเองก็ไม่แน่ใจว่าพระปรีชาฯ จะมีความผิดเพียงใด จึงได้ทูลสัญญาไว้กับพระปรีชาฯ ว่า ถ้าพระปรีชาฯ ได้รับโทษอย่างใดแล้ว เงิน 5 พันปอนด์ (60 ชั่ง) จะต้องเป็นของแผ่นดินและแผ่นดินก็ไม่เกี่ยวข้อกับโทษที่พระปรีชาฯ รับ¹ พระปรีชาฯ ก็ยอมที่จะเสียเงิน 5 พันปอนด์เพื่อช่วยให้คนรอบคันคือความรบกวนมาร้อง รัชกาลที่ 5 ทรงพระวิทกกรณการ แต่งงานของพระปรีชาฯ ว่า พระปรีชาฯ คงจะใช้อำนาจกงสุลอังกฤษเข้ามาต่อสู้อำนาจรัฐบาล จึงโปรดให้สมเด็จเจ้าพระยาเป็นผู้ดำเนินการคดีนี้² เมื่อสมเด็จเจ้าพระยาฯ เป็นผู้จัดการเรื่องนี้ ท่านก็ไม่แน่ใจว่าพระเจ้าอยู่หัวจะเอาจริงหรือเห็นด้วยกับเรื่องนี้อย่างไร เพราะตระกูลอมตยกุลเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าอยู่หัวตระกูลหนึ่ง และพระปรีชาฯ เองก็เป็นขุนนางที่โปรดปรานและทรงไว้วางพระราชหฤทัยมาก ทั้งยังเป็นบุตรเขยของกงสุลอังกฤษที่มีอิทธิพลมากในกรุงเทพฯ ท่านจึงมีหนังสือกราบทูลถามรัชกาลที่ 5 ซึ่งพระองค์ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบมามีความตอนหนึ่งว่า "...พระองค์ทั้งใจจะรักษาราชอำนาจและเกียรติยศแผ่นดินให้ดำรงคงที่ยืนยาวสืบไป... ผู้ใดทำลายล้างเกียรติยศและอำนาจอาณาเขตแดนดิน... ก็เหมือนหนึ่งไม่รักแผ่นดิน การสิ่งใดจะจักไปเพื่อรักษาราชอำนาจและเกียรติยศแผ่นดิน ให้ยั่งยืนมั่นคงได้แล้ว จันมิได้คิดขัดขวาง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญญัตินิติพิเศษ เล่ม 1 หน้า 3 - 4

² ฎ. หน้า 6 - 7

อยากให้การนั้นสำเร็จทุกอย่าง..."¹ พระองค์ทรงยึดถืออำนาจแผ่นดินเป็นใหญ่ผู้ที่
ทำหายจะต้องถูกลงโทษ ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นคนไพร่หรือพระราชวงศ์ที่รักใคร่ถ้าทำผิด
กฎหมายบ้านเมืองก็ต้องได้รับโทษตามอาญาแผ่นดิน ในฐานะผู้ปกครองประเทศ
พระองค์จะต้องรักษาความยุติธรรมต่อข้าแผ่นดินทุกคน และจะเห็นว่าทรงใช้อาญาสิทธิ์
ลงโทษผู้ประพฤติผิดและสรรเสริญผู้ทำความดีให้ผู้ที่ทำราชการดีเป็นหลักในการ
ปกครองประเทศของพระองค์ สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เมื่อรู้ว่าพระเจ้าอยู่หัวต้องการ
เอาจริงเพื่อรักษาอำนาจแผ่นดิน ท่านก็เริ่มดำเนินการขั้นแรกโดย**ตั้ง** ท้าว
พระปรีชาฯ ว่า

1. ไปช่วยฉลองวัด พญูหญิงกลับมา**โดยมิ**ได้กราบบังคมทูล เป็นการหมิ่น
พระบรมเชษฐาภาพพระเจ้าอยู่หัว

2. แต่งงานมีภรรยาใหญ่หาได้กราบทูลพระเจ้าอยู่หัว อยู่กินแล้วก็ไม่พา
ภรรยาเข้าเฝ้าตามธรรมเนียม กลับปราจีนบุรีก็ไม่ทูลลาเหมือนแต่ก่อน พระปรีชาฯ
บังอาจลบหลู่ธรรมเนียมบ้านเมือง

3. การกระทำของพระปรีชาฯ เหมือนกับถูกขุนนางผู้ใหญ่² พระเจ้าอยู่หัว
จึงโปรดให้เรียกตัวพระปรีชาฯ เข้ามาและให้จับจำตรวนไว้ (เมื่อวันที่ 27 มีนาคม
2421) ให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษา หลวงราชโยธาเทพและจมนวิศิษฐ์ชัยศักดิ์การ
ไปเป็นผู้ว่าราชการ เมือง* และจัดการบ่อทองแทนพระปรีชาฯ³ โปรดให้ประชุมสภา

¹ วัชรวิทย์ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2
หน้า 115

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคดี 144/3
ปรึกษาความพระปรีชา (ทำผิดธรรมเนียมทางราชการหลายข้อ) จ.ศ. 1241

* พระองค์ทรงเปลี่ยนวิธีการใหม่ตั้งเป็นคณะกรรมการไปเป็นผู้ว่าราชการ
เมืองและทำบ่อทอง เพื่อจะไต่สวนกันทำงานและกันการทุจริตฉ้อโกง

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญหอสมุดพิเศษ เล่ม 1 หน้า 22

ที่ปรึกษาทั้งสองเพื่อปรึกษาโทษตามกระหู่ของสมเด็จพระยาฯ ที่ประชุมตกลงเขียน
พระปริชาฯ 1 ยก (30 ที) และให้จำค่อไปเพื่อสอบสวนความที่ราษฎรมาฟ้องกล่าว
โทษพระปริชาฯ และการฉ้อโกง โดยตั้งกระลาการ 2 ชุด ชุดแรกมีขุนนาง 5 คน
คือ พระยาศรีสิงหเทพ พระยามหามนตรี พระยาอินทราธิบถสีหราชรองเมือง
พระยากลาโหมราชเสนา และพระยาสุริยภักดี ส่วนชุดที่ 2 มีขุนนาง 6 คน
โดยเพิ่ม พระยาราชภักดี (ทองคำ สุวรรณทัต) เจ้าพนักงานพระคลังทำการตรวจสอบ
บัญชีพระปริชาฯ และมีเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ เป็นผู้ตรวจความ พระยาราชวรานุฎ
เป็นผู้ฟังความ เจ้าฟ้ามหามาลาและเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ เป็นผู้นำกับ
การชำระคดี¹ แต่ที่จริงแล้วตัวจักรสำคัญในการดำเนินคดีพระปริชาฯ นี้คือ
สมเด็จพระยาฯ² การพิจารณาตัดสินได้โดยคณะองคมนตรีหนึ่งเมื่อถึงที่สุดนอกซ์เข้า
แทรกแซง ขอให้รัฐบาลไทยปล่อยตัวพระปริชาฯ และแจ้งให้รัฐบาลอังกฤษสนับสนุน
การกระทำของตน ทั้งยังได้เรียกเรือรบจากสิงคโปร์เข้ามาช่วย ซึ่งสร้างความ
หวาดหวั่นให้กับไทยมาก เหตุผลที่องคมนตรีเข้าแทรกแซงเพราะเห็นว่า การที่
พระปริชาฯ ถูกลงโทษนั้นเพราะเป็นบุตรเขยของคน ดังกล่าวของพระยาจำนง
สรไกรยที่กล่าวกับสมเด็จพระยาฯว่า "...เมื่อเวลาบ่าย 3 โมง กองสุลขึ้นไป
ที่วังหน้าผู้ช่วยเรื่องความพระปริชาฯ ทำโทษพระปริชาฯ เพราะได้บุตรสาวของสุลนั้น
มีความอายนัก..."³ และนอกซ์ของการแสดงอำนาจของกองสุลให้คนทั่วไปเห็นเพื่อ
ให้เกิดความเชื่อมั่นในอำนาจของกองสุล โดยเฉพาะในหมู่คนในบังคับอังกฤษ ที่จะ
ตำหนินอกซ์ได้ว่า แม้บุตรเขยก็ช่วยไม่ได้ ดังนั้นอกซ์ได้กราบทูลเมื่อเข้าเฝ้าพระเจ้า
อยู่หัวว่า "...ฉันเห็นว่าพระปริชาฯ ได้ความผิดเพราะถูกฉัน ถ้าฉันไม่ช่วยใครจะอยู่

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญญัตินิติพิเศษ เล่ม 1 หน้า 317

² วัชรูณ สุทธิสงคราม สมเด็จพระนางเจ้าเรือลม หน้า 61 - 62

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร ล.ก. หน้า 42

กับฉันได้ จนลูกจ้างก็เห็นจะไม่มี..."¹ เหตุผลของน็อกซ์จะเป็นเหตุผลส่วนตัวมาก ถึงแม้ว่าน็อกซ์จะไม่พอใจที่แฟนนี้เป็นภรรยาพระปรีชาฯ แต่เพื่อศักดิ์ศรีและอำนาจของ กองดุสิตอังกฤษจำเป็นต้องช่วยพระปรีชาฯ ให้พ้นผิด และคิดว่าตนสามารถทำการนี้ได้ ซึ่งเข้าใจว่าแฟนยังคงอยู่เบื้องหลังในการ ขอร้องให้น็อกซ์ช่วยสามีของตน และอีก ประการหนึ่งที่น็อกซ์ถือโอกาสเข้าแทรกแซงตามนโยบายแบ่งแยกและปกครอง แม้ว่า จะเคยล้มเหลวมาแล้วเมื่อครั้งวิกฤตการณ์วังหน้า ดังนั้นเมื่อเกิดคดีพระปรีชาฯ จึงเป็นโอกาสเหมาะที่จะขอให้รัฐบาลอังกฤษสนับสนุนการกระทำของตน จะเห็นได้จากคำกรามบังคับมูลของน็อกซ์ ต้องการที่จะทำให้รัชกาลที่ 5 แยกกับสมเด็จพระเจ้า พระยาฯ และกำจัดสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ซึ่งเป็นผู้ดำเนินการคดีนี้เสีย ดังความตอน หนึ่งว่า "...ฉันเห็นเมืองไทยทุกวันนี้เป็นบ่าวสมเด็จพระเจ้าพระยาทั้งนั้น อยากเห็น เมืองไทยเป็นฟรีสัททีหนึ่ง ถ้าเสด็จจะยอมไล่สมเด็จพระเจ้าพระยากับเจ้าคุณกรมท่า ออกเสีย ฉันจะช่วยเสด็จทุกอย่าง... คนพวกนี้ฉันได้รู้แน่ที่เคียวว่าคิดชิงอำนาจ ทำลายเสด็จเสีย ถ้าเสด็จไม่ทำเสียคราวนี้ต่อไปจะไม่มีคนใช้และจะไม่มีอำนาจ เลย..."² แต่รัชกาลที่ 5 ก็ไม่ได้หลงกลของน็อกซ์ แต่คิดที่จะจัดการกับคดี พระปรีชาฯ อย่างเด็ดขาดรัดกุม เพื่อหาความผิดของพระปรีชาฯ ให้ได้ และเป็นการ แสดงให้เห็นว่าการกระทำของน็อกซ์ไม่ถูกต้องในสายตาของคนทั่ว ๆ ไป จะเห็นได้ จากพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิฯ ว่า "...การที่จะจับนี้ ต้องจับให้มันจริงจะดี อย่าให้มันไปได้ ถ้าหลุดไปได้เหมือนบอกบริสุทธิให้เขา เราจะ ทำดีอีกก็ยากเป็นการพาโลใส่ความไปให้ท่านกับพระยาราชภักดีไปหาสมเด็จพระเจ้าพระยา ให้ท่านชี้แจงสู่ทางให้"³ การแทรกแซงของกองสุนน็อกซ์ครั้งนี้ไทยเกรงว่ารัฐบาลอังกฤษ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญสมุทพินัย เล่ม 1 หน้า 246

² ฎ. หน้า 248

³ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีเถาะ จุลศักราช 1241 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระปฎิเวทย์ วิศิษฎ์ (สาย เลขยานนท์) 21 พฤศจิกายน 2513 หน้า 17

จะเห็นด้วยกับน็อกซ์ ซึ่งนอกจากจะล้มล้างอำนาจแผ่นดินแล้วอาจจะทำลายอธิปไตย
ของไทยได้จึงปรึกษากันให้ส่งทูตพิเศษไปอังกฤษ เพื่อชี้แจงความถูกต้องให้รัฐบาล
อังกฤษทราบ¹ คณะทูตนี้มีพระยาภาสกรวงศ์เป็นหัวหน้าออกไปในวันที่ 2 พฤศจิกายน
พ.ศ. 2421² และได้มีหนังสือชี้แจงความจริงที่น็อกซ์กล่าวหาว่าไทยถูกรัฐบาลอังกฤษ
ความผิดของพระปรีชาฯ และพฤติกรรมของน็อกซ์ที่ใช้อำนาจข่มขู่รัฐบาลไทย³ หลังจาก
ที่ไทยส่งทูตไปอังกฤษการกระทำที่ก้าวร้าวของน็อกซ์ได้ลดลงไป แม้ว่าจะไม่ให้คนใน
เรือรบติดต่อกับคนไทย รัชกาลที่ 5 ก็ส่งคนไปเยี่ยม ถึงน็อกซ์จะขอความสนับสนุน
จากกงสุลต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ก็ไม่สำเร็จเพราะต่างเห็นว่าเป็นเรื่องของคนในบังคับ
ของไทย⁴ ในที่สุดพระยาภาสกรวงศ์ได้โทรเลขบอกผลการเจรจาเข้ามาในวันที่ 24
สิงหาคม พ.ศ. 2422 ว่ารัฐบาลอังกฤษจะไม่แทรกแซงและคณะทูตกลับถึงปากน้ำใน
วันที่ 14 พฤศจิกายน⁵ ส่วนกงสุลน็อกซ์ในลอร์นออกัสเบอร์รี่ได้เรียกตัวกลับ
เพราะเห็นว่าไม่มีความสัมพันธ์กับชาวต่างประเทศในกรุงเทพฯ และรัฐบาลไทย
ซึ่งกงสุลอเมริกันเห็นว่า เป็นครั้งแรกที่อังกฤษปฏิบัติต่อชาติพื้นเมืองเอเชียตามเงื่อนไข

¹ วัชรูณ สุทธิสงคราม สมเด็จพระบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2

หน้า 129 - 131

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.20/4

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5

³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 104 เล่มที่ 18

หนังสือแสดงความอ่อนน้อมต่อรัฐบาลอังกฤษ จ.ศ. 1240

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญญัตินิติพิเศษ เล่ม 1

หน้า 40 - 41

⁵ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในระหว่างสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปีเถาะ จุลศักราช 1241... หน้า 45 หน้า 67 หน้า 109

สัญญาที่เท่าเทียมกัน โดยไม่สนับสนุนทางกงสุลที่เข้าไปในทางไม้¹ เมื่อหมอบัญหาการ
แทรกแซงการพิจารณาได้เริ่มต้นใหม่ที่โปรดให้พระยาจำแสนบรีไปสืบความราษฎร
และเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ ไปตรวจการท่าทอง ทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความผิดของ
พระปรีชาฯ มาก ซึ่งพอจะสรุปได้ว่าพระปรีชาฯ มีความผิดดังนี้คือ

1. ชำคนตาย ถือว่านายเกิดและจีนช่างหมั้นอีก 2 คน² ซึ่งถือเป็น
การล่วงอาญาสิทธิ์ของแผ่นดิน การฆ่าคนตายสมัยนั้นมักได้รับโทษหนักถึงประหารชีวิต
และผู้ที่มิอาญาสิทธิ์จะส่งประหารชีวิตคนผิดได้ก็มีแต่รัชกาลที่ 5 และสมเด็จพระยา
เท่านั้น

2. ก่อตั้งกรมราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อน มีหลักฐานพยานมากมายว่า
พระปรีชาฯ บุกรุกที่ราษฎรให้นายเชิมนที่เมียบ้านนา และปล่อยผู้ร้าย 18 คน
ให้เที่ยวลักโค กระบือ ม้า เพื่อนำไปขายหรือเรียกค่าไถ่ หักยังสะสมเลวระบาด
แขนขวามาหักเป็นเลขโรงจักร ใช้งานอย่างหนักกษัตริย์ทารุณ ซึ่งเป็นความผิดร้ายแรง
ที่เจ้าเมืองกษัตริย์สร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎร

3. พระปรีชาฯ ฉ้อเงิน และทองของหลวง โดยพระปรีชาฯ เบิกเงิน
ไปใช้ 15,544 ซึ่งเศษ แด่ส่งทองเข้ามาเพียง 111 ซึ่ง 8 คำถึงถึง 3 หุน³

1 David B.J. Adams Monarchy and Political Change :
Thailand under Chulalongkorn (1868 - 1885) p. 129 - 130

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 194 เล่มที่ 3
หุดเกล้าฯ ถวายความเห็นในข้อให้ปรึกษาโทษอ้ายสำอาง และเล่มใหม่ มัดที่ 142
เล่มที่ 43 คำให้การ เรื่องความพระปรีชาฯ จ.ศ. 1241

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญญัตินิเทศ เล่ม 1 หน้า 27
และ สารบัญญัตินิเทศ เล่ม 19 หน้า 7 - 8

ซึ่งจะขาดเงินไปถึง 11,000 ชั่ง^{1*} มีหลักฐานพยานว่าพระปรีชาฯ นำเงินไปใช้ในการฝึกหัดตำรวจ 2 โหล ซื่ออาวูเป็นจำนวนมากและต่อเรือกลไฟ 4 ลำ เรือรบ 7 ลำ เรือกายม้าและเรือสำเภา 60 ลำ² ส่วนทองที่ฉ้อในพระปรีชาฯ นำไปให้แฟนไม่รู้เท่าไรเมื่อพระปรีชาฯ สารภาพแฟนได้ทองคำมาคืน 4 ชั่ง 40 บาท 2 สลึง³ และพระปรีชาฯ ได้ให้น้องสาว คือทรมสงวนท่าชั้นทองจอก ลอยพานรองสำรับหนึ่ง กับพานทองเล็กอีก 2 พาน เป็นทองหนัก 2 ชั่ง 35 บาทสลึง⁴ ซึ่งพระปรีชาฯ ก็สารภาพว่า ได้ทองคำไปใช้เพียง 7 ชั่ง⁵ ความผิดของ พระปรีชาฯจะเห็นได้จากคำกราบบังคมทูลของ เจ้าพระยาสุรวงศวิชัยดิษฐ์ก่อนหนึ่งว่า "... ทรงโปรดให้เป็นผู้ว่าราชการเมืองปราจีนบุรีและเป็นผู้ทำการบ่อนทอง ปรากฏว่า อ้ายสำอางได้เป็นผู้ทำการใหญ่ได้ไพร่หัวเมืองมาไข่มาก ไม่มีผู้ตรวจตรา อ้ายสำอาง ค้างเบิกเงินหลวงถึง 15,000 ชั่ง ซื่อของเพิ่มเติมน้าง ใช้ไพร่ตรวจคร่ากขี่ หลบหนีมูลำเนาดีมาก ได้ทองก็ไม่คุ้มทุน อ้ายสำอางฉ้อเงินหลวงไว้เป็นอาณา

¹ วัชรวิดิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหมื่นอดิศยาภิรมย์ภักดี
เล่ม 2 หน้า 3 - 4

* รัชกาลที่ 5 ทรงควักว่าขาดเงินไปประมาณ 8,000 ชั่งเศษ

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 195 เล่มที่ 5
คำให้การขุนช้างนาญ ว่าด้วยพระปรีชาฯ ฉ้อเงินหลวงและฉ้อโกงทำร้ายราษฎร

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร สารบัญญัตินิตยสาร เล่ม 19
หน้า 104 - 105

⁴ ฎ. หน้า 105

⁵ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 194 เล่มที่ 3 ทุลเกล้าฯ
ถวายความเห็นในข้อให้ปรึกษาโทษอ้ายสำอาง

ประโยชน์แลดวงชาตยาแผ่นดิน..."¹ การสอบสวนคดีเงินและทองของพระปรีชา
มีผู้ที่ร่วมกระทำการกับพระปรีชา ค้าย คือ พระยากระสาปณ์ (โหมค-ปิก)
เจ้าหมื่นศรีศรีรักษ์ (เจิม-น้อง) ผู้เบิกเงิน และหลวงพิณิจจักรภณ์ (แล้ม-น้อง)
คน **พนาม**² นอกจากนี้ยังมีพยานว่าพระยากระสาปณ์ และลูก ๆ เงินหลวง
จากโรงกระสาปณ์ที่พระยากระสาปณ์ เป็นอธิบดีอยู่ด้วย³ ซึ่งนับเป็นความตกต่ำ
อย่างมากของตระกูลมายุกุลที่เคยจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แท้กลับประพฤติผิด
และฉ้อโกง ในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงพระยาเทพประทุมข้าหลวงเมืองเชียงใหม่
ทรงกล่าวถึงความผิดของตระกูลมายุกุลว่า "มันทำการ ดูถูกดูหมิ่นหลายอย่างหลาย
ประการ เหลือที่จะพรรณาสั้นหัง ไคร่ค้ายแท้"⁴ ทรงโปรดให้ลงโทษ ถอดออก
จากที่และให้จำ พระยากระสาปณ์ (สมาชิกสภาที่ปรึกษาทั้งสอง) เจ้าหมื่นศรีศรีรักษ์
(แล้ม สมาชิกสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์) และหลวงพิณิจจักรภณ์ (เจิม เจ้าพนักงาน
ถือน้ำ) ส่วนพระปรีชา ให้ทำโทษตามกักตุนแห่งการเขียน 3 ยก (90 ที) คือ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.2
เล่ม 1/3 หนังสือเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 5
ตุลาคม พ.ศ. 2423 หน้า 68

² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 193 เล่มที่ 2
พระราชกระทุ่ตาม และพระยากระสาปณ์สนองพระราชกระทุ่ เรื่องพระปรีชา
ฉ้อบังพระราชทรัพย์โรงจักรร้อนทอง เมืองกบินทร์บุรี และมัดที่ 193 เล่มที่ 4
พระราชกระทุ่ตาม หลวงพิณิจจักรภณ์และคำทอบนองว่าค้ายไม่กราบทูลเรื่องพระปรีชา
ฉ้อบังพระราชทรัพย์

³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 193 เล่มที่ 7, 9, 10
คำให้การอีจัน อ้ายหนู นายแล้ม ว่าค้ายนายโหมคกระสาปณ์ยกยอกเนื้อเงิน

⁴ รั้วฉิ สุกสิสงคราม สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2
หน้า 149

บริวารบวช และให้นำไปประหารชีวิตที่เมืองปราจีนบุรี¹ * จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงสอบสวนให้ข้อเท็จจริงและลงโทษไปตามความผิดเพื่อให้เป็นประจักษ์พยานว่า ในฐานะพระประมุขพระองค์ไม่ได้เข้าใครออกใคร ไม่มีความลำเอียงหรือยกเว้นโทษผิดให้ใครเป็นพิเศษ แต่ต้องรักษาความยุติธรรม ถืออาญาสิทธิ์ของแผ่นดินเป็นที่ตั้ง ถ้าพระองค์ไม่ทรงทำเช่นนี้ จะปกครองประเทศต่อไปได้อย่างไร โดยเฉพาะความคิดที่จะปฏิรูปประเทศ ท่านต้องใช้กลอุบายแบบไทย ๆ คือถ้อย "พระเดช และพระคุณ" คือนี่จึงสิ้นสุดลงด้วยความศกศางของตระกูลอมตยกุล ที่พระปรีชาฯ คิดจะอาศัยอำนาจสูงสุดอังกฤษมาต่อสู้ทำลายอำนาจกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวจะยอมไม่ได้ การแต่งงานกับต่างชาติเป็นเพียงจุดเริ่มที่จะใช้อำนาจสูงสุดมาล้มล้างอำนาจของรัฐบาลไทยไม่ใช่เป็นสาเหตุทำให้พระปรีชาฯ ถูกประหาร แต่สาเหตุนั้นเป็นเพราะพระปรีชาฯ เป็นเจ้าเมืองทำการก่อกบฏขึ้นแห่งราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อน ฉ้อเงิน ฉ้อทองของหลวงและที่สำคัญคือลงโทษผู้อื่นถึงแก่ความตาย ซึ่งในขณะนั้นผู้มีอำนาจที่จะลงโทษประหารได้ก็คือพระมหากษัตริย์และสมเด็จพระยาฯ จึงเป็นการท้าทายอาญาสิทธิ์ของแผ่นดิน รัชกาลที่ 5 ทรงไว้วางพระราชหฤทัยตระกูลอมตยกุลมาก เพราะเฉลียวฉลาด หันสมัย หัวก้าวหน้า มีความรู้ในการทำทองและโรงกระสาปต์ พระองค์ทรงปล่อยให้ทำการได้อย่างอิสระ ไม่ได้ตรวจตราบัญชา รับ - จ่าย พระปรีชาฯ ถึงได้ล่อลวงโดยกรอกจำนวนเงินเอง² ในคดีนี้จะเห็นบทบาท

¹จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีเถาะ จุลศักราช 1241... หน้า 113

* พระปรีชาฯ ถูกลูกนำตัวไปในคืนวันที่ 22 พฤศจิกายน 2422 และถูกประหารในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ สุทธิสงคราม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2 หน้า 268 - 269

²ฉัฎฐฉิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระยาบรมมหาจักรพรรดิพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ เล่ม 1 หน้า 173 - 175

และอิทธิพลของสมเด็จพระยา ฯ ไคอย่างชัดเจน ท่านได้เป็นผู้ดำเนินการพิจารณาคดี และใช้อิทธิพลของท่านเหนือบาทหลวงของสภาทั้งสอง ¹ พระปรีชา ฯ นอกจากจะมีความนิมิตหมายแรงแล้ว การแทรกแซงของกงสุลนอกซ์ก็เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้พระปรีชา ฯ ถูกตัดสินประหารชีวิต สมเด็จพระยาและนอกซ์กลายเป็นศัตรูกัน กล่าวไควาคคือ พระปรีชาภักดา นี้ เป็นชัยชนะของตระกูลนูนาค การแทรกแซงของกงสุลนอกซ์นับไควา เป็นโอกาสเหมาะที่จะทำไมหาอำนาจอย่างอังกฤษเข้าคุกคามอธิปไตยไทยได้ ในตอนแรกลอร์ดของสเบอติ ก็เชื่อตามที่นอกซ์บอกว่า พระปรีชา ฯ นิดเพราะเป็นคนของกงสุลนอกซ์ และเชื่อว่ารัฐบาลราชอาณาจักรไทยแกลงเอาชื่อกงสุลนอกซ์มาผูกในคำปรึกษาโทษพระปรีชา ฯ ² ต้องการให้รัฐบาลไทยปล่อยตัวพระปรีชา ฯ แต่เพราะความสามารถของรัฐบาลไทย ราชทูต (พระยาภักตวรังค) กงสุลสยามที่ลอนดอน (พระยาสยามบุระพาหะ (นายค.เก. เมชั่น) ลาม (พระองค์เจ้าปฤษฎางค์) กงสุลสยามที่สิงคโปร์ (พระยาอภัยภูถศกพิศรภินา (ต้นกิมเจง)) ที่ชี้แจงให้รัฐบาลอังกฤษเข้าใจว่าพระปรีชา ฯ มีความผิดจริง สิ่งที่กงสุลนอกซ์ทำการทำลายอำนาจกฎหมายบ้านเมือง รัฐบาลอังกฤษเองก็มีเรื่องวุ่นวายอยู่กับวุ่นวายอยู่กับอาณานิคมในพม่า อัฟกานิสถาน และมาดากัสกา ทั้งยังต้องรบกับพวกซูลูในอัฟริกาด้วย ³ และในขณะนั้น เยอรมันนี่เป็นชาติเกิดใหม่ กำลังมีอำนาจมากขึ้นซึ่งอังกฤษกำลังจับตามอง เพราะเยอรมันนี่พยายามขยายแสนยานุภาพแข่งกับอังกฤษ ให้ความช่วยเหลือตุรกี และสนับสนุนออสเตรเลียที่กำลังขัดแย้งกับรัสเซียในปัญหามอลชาน และในอีปีคของอังกฤษก็เกิดวุ่นวายอีก ⁴ ปัญหาปั่นป่วนในอาณานิคมต่าง ๆ เหล่านี้กับการระมัดระวังเยอรมันนี่จะแข่งขันกับตน ทำให้อังกฤษไม่กล้าแทรกแซงไทยและเห็นว่าพระปรีชาที่มีความผิดจริง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญสมุติเศษ เล่ม 1 หน้า 70

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญสมุติเศษ เล่ม 19 หน้า 108-109

³ ธีรวิจิ สุธิสสงคราม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2

หน้า 135

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญสมุติเศษ เล่ม 5 หน้า 110

หน้า 120 หน้า 308

จึงเรียกตัวกงสุลนอกชกกลับ อย่างไรก็ตามถึงฤดูก็ยังต้องใจคอก็นี้จะเห็นได้จาก
 ปลายกรกฎาคงมีคนใหม่เข้ามาแทนที่นอกชก ได้พยายามหาทางช่วยเหลือพระยากระสาปณ์
 และบุตร ได้กราบทูลรัชกาลที่ 5 ขอให้ปล่อยตัวและให้กลับเข้ารับราชการใหม่¹
 ซึ่งรัชกาลที่ 5 ยังคงขอความเห็นจากสมเด็จพระเจ้าพระยา กล่าวว่า "...โทษ
 ลูกควร 1 ปีออกได้ แต่พ่อต้องจนตาย..."² ในที่สุดพระยากระสาปณ์และลูก ๆ
 ก็ได้รับอิสรภาพใน พ.ศ. 2430 เมื่อตระกูลขุนนางเสื่อมอำนาจลงแล้ว บุตรของ
 พระยากระสาปณ์ ได้กลับเข้ารับราชการอีก จมื่นศรีสรรักษ์ (เจิม) ได้เป็นพระยา
 เพ็ชรพิไชย หลวงพิณิจกรภักดิ์ (แฉล้ม) ได้เป็นพระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน หลังจาก
 เสรีจันคตินี้แล้ว ในคืนวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2423³ รัชกาลที่ 5 ทรงมี
 พระราชดำริจะเสด็จประพาสยุโรป โดยจะทรงมอบหมายให้สมเด็จพระเจ้าพระยา
 เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เพื่อกระชับความสัมพันธ์กับอังกฤษหลังคดีพระปริชา
 เพราะไทยไม่แน่ใจว่าการกลับไปของนอกชกอาจทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้รัฐบาล
 อังกฤษเข้าใจผิดเกี่ยวกับเมืองไทย และต้องการไปเจรจาปัญหาเรื่องสุรา และ
 คนในบังคับ⁴ และอีกประการหนึ่งพระองค์เคยไปผ่นที่จะเสด็จประพาสยุโรปมาตั้งแต่
 กลับจากเสด็จประพาสสิงคโปร์ ชาว เพื่อจะทอพระเนตรความเจริญของชาติยุโรป
 นามารับปรุงบ้านเมือง แต่ก็ยังไม่ได้เสด็จ ในครั้งนี้เมื่อยสมเด็จพระเจ้าพระยา ป่วย

¹ David B.J, Adam. Monarchy and Political Change : Thailand Under Chulalongkorn (1868 - 1885). p. 132

² จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ภาค 9 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์
 สนิท 23 พฤษภาคม 2478 หน้า 28 - 29

³ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ปีเถาะ จุฬศักราช 1241... หน้า 144 - 145

⁴ วัชรวิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2
 หน้า 575 - 576

ด้วยขรามาแล้วทรงไม่แน่ใจว่าสมเด็จพระยาฯ จะรักษาแผ่นดินไว้ได้ตลอด ขณะที่พระองค์เสด็จประพาส จึงยุทธิหมายกำหนดการต่าง ๆ ที่ทรงเตรียมไว้ทั้งหมดไม่ได้ถึงประพาสยุโรป ถึงพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระยาฯ ตอนหนึ่งแสดงสาเหตุที่จะไปและไม่ไปว่า "...ด้วยเจ้าคุณมีเจตนาหมายมาด้วยความวิตกในการที่ฉันจะไป และการที่จะรักษามันเมืองไว้ทราบความแล้ว... ข้อซึ่งจะรักษามันเมืองนั้นเป็นการสำคัญมาก ซึ่งฉันจะไปครั้งนี้ก็เพราะมีความหวังใจว่าใจเจ้าคุณผู้เยาว์จะรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองอยู่ได้... ฉันจึงคิดเห็นว่าเป็นช่องอันควรที่ฉันจะออกไปหาลู่ทางเพื่อจะแก้ไขความคับแค้นของบ้านเมืองแลเกลี้ยกล่อมความมัวหมองซึ่งมีความวิตกอยู่ว่าจะ เป็นผู้น้อยมัวหมองกับผู้ใหญ่ให้เคลื่อนคลายหายไป พอเป็นทางที่จะรักษามันเมืองโดยสภาพแลเป็นการยุติธรรมต่อไปได้ ก็ถ้าอาการป่วยไข้ไม่สบายของเจ้าคุณเยี่ยหายไปเป็นที่หวังหลังอยู่ก็คิดว่า จะเลิกการที่หมายประโยชน์เบื้องหน้าเสียไม่ออกไป... ต้องบอกเลิกเสียตามการที่เป็น ซึ่งจะหาผู้อื่นเปลี่ยนผลรักษาบ้านเมืองให้เป็นที่วางใจได้ทุกอย่างเสมอกับเจ้าคุณนั้นเป็นอันยาก"¹

ภายหลังจากที่สมเด็จพระยาพิราลัยแล้ว กลุ่มเจ้านาย ขุนนางกลุ่มหนึ่งเข้าใจว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์แต่ไม่ทรงทำอะไร ในขณะที่ภัยคุกคามของตะวันตกรุนแรงมากขึ้นจึงกราบทูลขอให้ทรง เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งเราเรียกว่าเหตุการณ์ ร.ศ. 103

¹ วัชรุจิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2

3. 'เหตุการณ์ ร.ศ. 103

สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นระยะที่แนวความคิดทางการเมืองจากตะวันตกไหลบ่าเข้ามาถึงสังคมไทย และมีผลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง ในปี พ.ศ. 2427 ได้มีกลุ่มเจ้านาย ขุนนาง ซึ่งเป็นกลุ่มคนไทยรุ่นแรกที่ได้ไปศึกษาและเห็นประเพณีการปกครองของชาติต่าง ๆ ในยุโรปและอังกฤษ ได้เข้าชื่อกันกราบบังคมทูลความเห็นให้พระเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นรัฐธรรมนูญแบบชาติในยุโรปเพื่อจะได้รอลงพ้นจากภัยคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก และยังสามารถแสดงความเห็นว่าแผ่นดินสยามเป็นของชาวสยามทุกคนที่จะต้องรับผิดชอบร่วมกันในการทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองมิใช่เป็นของพระเจ้าอยู่หัวที่จะทำนุบำรุงเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ซึ่งนับเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้ทนายอานาจอของกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างยิ่ง พระเจ้าอยู่หัวกลับไม่ทรงโกรธและพอพระทัยที่เจ้านาย ขุนนางเหล่านี้มีความห่วงใยในชาติบ้านเมือง และได้ทรงชี้แจงถึงเหตุที่จำเป็นอยู่และสิ่งที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงก่อนสิ่งใดในขณะนั้นคือการปฏิรูปรัฐบาล (Government Reform) แต่ทรงรังเกียจชกช้าอยู่นั้นเป็นเพราะปัญหาทางการเมืองทั้งภายในและภายนอก อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าเหตุการณ์ ร.ศ. 103 เป็นตัวเร่งที่ทำให้รัชกาลที่ 5 พิจารณาการปฏิรูปการปกครองเร็วยิ่งขึ้น

สาเหตุที่เกิดเหตุการณ์ ร.ศ. 103 หลังสุดเป็นจมน้ำไวยวรรณ บัญชีได้ทรงขอความเห็นเกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครองต่อพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ขุนลาบ ซึ่งเป็นทูตประจำยุโรปที่ลอนดอน แต่แทนที่พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ จะกราบทูลเฉพาะความเห็นส่วนตัว

มาโดยทรงกลับมีการเข้าชื่อกันกราบบังคมทูลมาหลายตน* ในลักษณะที่กลุ่ม ร.ศ. 103
นี้เป็นตัวแทนของประชาชนทั้งประเทศ ทั้งคำกราบบังคมทูลที่ว่า "...ถ้ามิได้กราบบังคมทูลพระกรุณาความรู้เห็นแล้ว ก็เป็นการขาดจากความกตัญญูแด่พระเจ้าแผ่นดิน
ทั้งความรักใคร่ในใฝ่ฝ่าละอองธุลีพระบาท แลทั้งพระราชอาณาเขตซึ่งเป็นของ
ข้าพระพุทธเจ้าชาวสยามทั่วกันหมด¹ การนี้กล่าวว่า แผ่นดินสยามเป็นของชาวสยาม
ทุกคน นับเป็นการล่อแหลมความกตัญญูต่อชาติไทยที่ประชาชนทุกคนในชาติจะต้องมี
ส่วนร่วมในความเป็นไปของชาติบ้านเมือง มิใช่เฉพาะแต่พระมหากษัตริย์พระองค์เดียว

*รายชื่อกลุ่ม ร.ศ. 103 มี 11 คน คือ

1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ
2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา
3. สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระสวัสดิ์วัฒนวิเศษ
4. พระองค์เจ้าปฤษฎางค์
5. นายณนทกำแหง ลขเสวี (ยศครั้งสุดท้ายสุดเป็นพระยามหาโยธา)
6. หลวงเกษมฉายา (สุนั สภากรากัย, ยศครั้งสุดท้ายสุดเป็นพระยาอภัยพิพิธ)
7. บุตรี เทวีธาดา (ยศครั้งสุดท้ายสุดเป็นจันทรวิภาดา)
8. ขุนปฏิภาณพิจิตร (หม่อม)
9. หลวงวิเศษธานี (นาค)
10. นายเปลื้อง
11. สิบโทเฟเตอร์แน็คสอาด

กลุ่ม ร.ศ. 103 นี้ ถวายความเห็นกราบบังคมทูลมาในวันที่ 9
มกราคม พ.ศ. 2428 หลังจากขึ้นชื่อประมาณ 4 เดือน พระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราช
คำรับตอบความเห็น

¹"เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็น จัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบ
ราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103" ใน เอกสารการ เมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417 -
2477 หน้า 47

เท่านั้น นับเป็นการท้าทายอำนาจกษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ถือว่า
อาณาจักรสยามเป็นของพระองค์ เรื่องในกลุ่ม ร.ศ. 103 กราบบังคมทูลมีด้วยกัน
3 เรื่องใหญ่ คือ

ประการที่หนึ่ง กลุ่ม ร.ศ. 103 ได้ชี้ให้เห็นถึงภัยที่จะเกิดขึ้นกับประเทศ
ชาติ ถ้าไทยยังมีการปกครองแบบเก่าอยู่ โดยยกเอาเหตุผลข้ออ้างต่าง ๆ ของ
ชาติตะวันตกที่หาเหตุผลคุกคามชาติพื้นเมือง โดยเฉพาะไทยกลุ่ม ร.ศ. 103 ชี้ให้
เห็นถึงภัยของฝรั่งเศสที่กำลังเข้ามาใกล้ไทยทุกที¹ พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริส
ตอบความเห็น ว่า พระองค์ได้ทรงคิดเห็นและเข้าใจถึงภัยคุกคามของชาติตะวันตกดีแล้ว
และไม่ได้อาศัยอยู่เฉย พยายามที่จะทำประเทศให้ทันสมัย ทำนุบำรุงบ้านเมืองให้
เจริญรุ่งเรือง แต่ต้องล่าช้าเพราะพื้นฐานอำนาจของกษัตริย์ไม่แข็งแรงเกินไป
บริหารราชการแผ่นดินก็บกพร่องล่าสมัย²

ประการที่สอง กลุ่ม ร.ศ. 103 ได้ชี้ทางแก้ไขที่ถูกต้องเพื่อรักษากษัตริย์
ให้รอดพ้นจากภัยคุกคามของตะวันตก คือต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นแบบ
ตะวันตกหรือคล้ายคลึงกับตะวันตกให้เป็นที่ยอมรับถือว่าเสมอไหล่ในหมู่ประเทศ
ตะวันตกอย่างที่เป็นอยู่ภายในเอเชียเพียงชาติเดียว และได้วิจารณ์ว่าสิ่งที่พระเจ้า
อยู่หัวได้ทรงทำการเปลี่ยนแปลงประเพณีธรรมเนียมต่าง ๆ นั้นไม่เป็นการเพียงพอ
ความคิดที่จะใช้การทูต การทหาร หรือกฎหมายระหว่างประเทศ ฯลฯ นั้นไม่ใช่ทาง

¹ "เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบ
ราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103" ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417 -
2477 หน้า 50

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำริสตอบความเห็น
ผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247" ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย
พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 76

แก้ไขให้รอดได้¹ จะต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราช (Absolute Monarchy) มาเป็นแบบกษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) กลุ่ม ร.ศ. 103 เห็นว่าการปกครองของไทยอำนาจในการตัดสินใจปัญหาและการทำนุบำรุงบ้านเมืองอยู่ที่กษัตริย์เพียงพระองค์เดียวนั้นเป็นการรวมอำนาจไว้ในสายตาของชาวตะวันตกเห็นว่าไม่เจริญ และได้เปรียบเทียบการปกครองแบบนี้ว่า "... เหมือนอุบะที่แขวนไว้ด้วยเชือกเส้นเดียว..."² คือเปรียบประเทศชาติเป็นอุบะที่ขึ้นอยู่กับพระเจ้าอยู่หัวเพียงพระองค์เดียว ถ้าไม่มีพระเจ้าอยู่หัวแล้วบ้านเมืองก็จะระส่ำระสายหรือเกิดจลาจลได้ หังยังได้ยกหนังสือของคาลบอก* ที่เคยเข้ามาเมืองไทย มองไทยในสายตาของชาติดะวันตกว่า ไม่มีความเจริญรุ่งเรือง ประชาชนไม่ได้รับความเป็นธรรมมาสนับสนุนอีกด้วย³ อย่างไรก็ตามรูปแบบการปกครอง (Constitutional Monarchy) ของกลุ่ม ร.ศ. 103 นั้นยังไม่ต้องการให้มีรัฐสภาในเวลานั้น คือยอมรับถึงความไม่พร้อมของประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมือง แก่นลักษณะที่เสนอก็คือเป็นการเตรียมการที่จะก้าวไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยต่อไปในอนาคต โดย กลุ่ม ร.ศ. 103 แยกออกเป็น 7 หัวข้อคือ

1. การปกครองแบบคอนสติติวชันแนลโมนาร์ก มีพระเจ้าอยู่หัวเป็นประธานของบ้านเมือง ที่จะทรงวินิจฉัยมีพระบรมราชโองการ เป็นสิทธิ์ขาดแก่ข้าพุดละของชุดีพระบาทใหญ่ กังเช่นพระเจ้าแผ่นดินในยุโรปที่ไม่ต้องทรงราชการด้วยพระองค์เองหัวไปทุกอย่าง

¹ เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลขอความเห็นจัดการ เปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103... หน้า 51 - 57

² ฎ. หน้า 58

* หนังสือของคาลบอกปัจจุบันนี้แปลเป็นภาษาไทยแล้ว แสดงว่าคนไทยหัวสมัยใหม่ในรุ่นนั้น พยายามหาหนังสือที่เกี่ยวกับเมืองไทยอ่านเพื่อจะได้หาทางแก้ไขปรับปรุงสิ่งที่ชาติดะวันตกมองว่าไม่ดี

³ ฎ. หน้า 59

2. การป้องกันรักษา และทำนุบำรุงบ้านเมือง ต้องอยู่ในความคิดความ
 คัดลั่นของข้าราชการผู้ใหญ่ที่เป็นพวกคาบิเนต (Cabinet) และมีอำนาจคัดลั่น
 บังคับการรับผิดชอบในกรมของตน โดยกลุ่ม ร.ศ. 103 ได้ยกตัวอย่างประกอบว่า
 "เหมือนตัวเครื่องจักรที่เมื่อเวลาติดไฟเข้าแล้ว ก็อาจสามารถที่จะเดินไปได้เอง
 ไม่ต้องไปช่วยหมุนจักร โน้นจักรนี้ก็จะให้เดินสะดวกขึ้นอีก การที่จะคิดจัดบ้านเมือง
 ครั้งนี้ก็เหมือนกัน ต้องจัดให้เจ้าพนักงานหัวหน้าของกรมนั้น ๆ ได้รับความรับผิดชอบชั่วใน
 กรมของตัวเองทุกอย่าง..."¹ ทั้งยังเสนอให้มีประเพณีการสืบสันตติวงศ์ที่แน่นอน
 เพื่อป้องกันการจลาจลด้วย นับเป็นข้อเสนอที่ต่อการสร้างสถาบันทางการเมือง
 จากศูนย์อำนาจอยู่ที่กษัตริย์พระองค์เดียวมาสู่ความรับผิดชอบร่วมกันในระหว่างชนชั้น
 ปกครอง ในรูปแบบของรัฐมนตรี (Cabinet) แบบยุโรปซึ่งพวกนี้เป็นหัวหน้าของ
 กรมต่าง ๆ ที่กษัตริย์ทรงแต่งตั้งไม่ไ้มาจากการเลือกตั้งของประชาชน
3. ก่อจัดการคอร์ปชั่น ให้ข้าราชการมีเงินเดือนประจำ เป็นการแก้ปัญหา
 ระบบกินเมือง ที่มีสร้างความกักตึงเคื้อกร่อนแกราษฎร
4. ต้องมีกฎหมายประกำช
 ซึ่งเป็นข้อเสนอที่จะ เปลี่ยนแปลง 27/05
 005
 เทียมกัน
5. ขนบธรรมเนียมและกฎหมาย
 หรือไม่เป็นประ โยชน ต้องแก้ไขให้เหมาะสม
6. ให้มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และการแสดงอหังการ
 คิดเห็นเหล่านั้นในที่ประชุมหรือหนังสือพิมพ์ได้

¹ "เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการ เปลี่ยนแปลงระเบียบ
 ข้าราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103" ใน เอกสารการเมืองการปกครองของไทย
 พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 61

7. กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นข้าราชการนั้น จะต้องมีความรู้ มีความประพฤติดี และอายุ 20 ปีขึ้นไป¹

ข้อเสนอเหล่านี้กลุ่ม ร.ศ. 103 เชื่อว่าเป็นทางเดียวที่จะทำให้ไทยรอดพ้นจากภัยคุกคามของชาติตะวันตกได้ ทั้งยังเป็นการทวงบุญบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง เกิดความยุติธรรมแก่ราษฎร ราษฎรก็จะมีความรักบ้านเมืองที่จะเป็นกำลังป้องกันศัตรูหรือภัยอันตรายที่จะเกิดกับบ้านเมืองของตนได้ รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำรัสตอบประเด็นนี้ว่า พระองค์ไม่ทรงปรารถนาที่จะรวมอำนาจไว้ผู้เดียว แต่เป็นเพราะเวลาขึ้นครองราชย์นั้นยังไม่มีอำนาจพอ จึงสร้างสถาบันทางการเมืองขึ้นมาถึงอำนาจเมื่อเริ่มได้อำนาจก็คิดจะปฏิรูปการปกครองท่าประเทศให้ทันสมัย ไม่ได้คิดชักขวางความเจริญมั่นคงของบ้านเมือง² พระองค์ทรงเห็นว่าเมืองไทยในเวลานั้นยังไม่พร้อมที่จะมีการเปลี่ยนแปลงไปถึงขนาดมีรัฐธรรมนูญ แต่สิ่งที่พระองค์ได้ทรงคิดไว้แล้วและจะต้องทำก่อนคือ การปฏิรูปรัฐบาล (Government Reform) ดังพระราชดำรัสตอบว่า ตอนหนึ่งว่า "... กอเวอนเมนต์ รีฟอม นี่แหละเป็นต้นเหตุที่จะจัดการทั้งปวงได้สำเร็จตลอด ถ้าการเรื่องนี้ยังไม่เป็นการเรียบร้อยได้แล้ว การอื่น ๆ ยากนักที่จะตลอดไปได้..."³ การปฏิรูปรัฐบาลของพระองค์ก็คือ การปรับปรุงระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน และตัวผู้ดำรงตำแหน่งเสนาบดี "ให้พนักงานของราชการแผ่นดินทุก ๆ กรม ทำการให้ได้เนื้อเต็มหน้าก็..."⁴ ซึ่งจะต่างจากที่กลุ่ม ร.ศ. 103

¹"เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103" ใน เอกสารการ เมืองการปกครองของไทย พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 60 - 61

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247" ใน เอกสารการ เมืองการปกครองของไทย พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 76 - 77

³ดู. หน้า 81

⁴ดู. หน้า 79

เสนอตรงที่กบฏมีอำนาจสืบเชื้อสายในการบังคับบัญชาตัดสินเหนือเสนายศกรมต่าง ๆ

ประการที่สาม กลุ่ม ร.ศ. 103 ได้เสนอพระเจ้าอยู่หัวซึ่งจะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องทำการอย่างจริงจังถึงขีดสุด "สรรพสิ่งทั้งปวงต้องจัดให้เป็นไปโดยจริงอย่างอุดมทุกสิ่งทุกประการ"¹ เพราะการเปลี่ยนแปลงการปกครองดังกล่าวย่อมมีปัญหาเกิดขึ้นแน่ เช่น เสนายศที่เดิมลประโยชน์ย่อมไม่พอใจจากก่อเหตุจลาจล หรือขอให้ต่างชาติแทรกแซง แต่กลุ่ม ร.ศ. 103 ได้เสนอทางแก้ไขไว้ทุกอย่างถ้าพระมหากษัตริย์จะทำการอย่างจริงจัง และได้วิจารณ์รัฐบาลว่าควรใช้การคัดเลือกข้าราชการตามระบบคุณธรรม เอาความรู้ความสามารถมากกว่าการมีตระกูล ทั้งยังวิจารณ์พระเจ้าอยู่หัวว่า ทรงใช้อำนาจแล้วไม่ยอมทำอะไร ปลดปล่อยละเลยไม่กวัดจันข้าราชการ ทั้งที่เมืองไทยก็ไม่ได้ขาดแคลนคน มีแต่คนไม่ทำงาน กลุ่ม ร.ศ. 103 ได้ยกตัวอย่างบทบาทของสภาที่ปรึกษาของกบฏในขณะนั้น ซึ่งไม่มีผลงานเหมือนระยะแรก ๆ พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสตอบว่า "ช่วงเวลาที่ผ่านมาเป็นช่วงที่พระองค์พยายามดึงอำนาจจากขุนนางกลับคืนมา² และว่าบทบาทของสภาที่ปรึกษามีมากเป็นเพราะพระองค์สนับสนุน แต่เมื่อพระองค์มีอำนาจในการบริหารประเทศก็ทรงมีงานมากขึ้นก็ไม่มีเวลาให้กับสภา งานของสภาจึงไม่ใคร่สำเร็จ และยังได้กล่าวโจมตีความไม่รู้อะไรของกลุ่ม ร.ศ. 103 ที่วิจารณ์

¹ "เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103" ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477 หน้า 73

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้ที่จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247" ใน เอกสารการเมืองการปกครองของไทย พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 77

พระองค์ว่า ละเลย ไม่เอาจริงถวญขึ้นราชการ ดังพระราชดำรัสว่า
 "ผู้ซึ่งนั่งอยู่นอกจากวง ก็แสดงให้เห็นว่าไม่เป็นการยากอันใด แต่ผู้ซึ่งเป็นผู้ทำนั้น
 เป็นความลำบากอยู่..."¹ พระองค์ได้ทรงชี้แจงให้เห็นว่า เสนาบดีเก่า ไม่มี
 ความสามารถที่จะทำงานใหม่ได้ พระองค์ได้ยกตัวอย่าง เสนาบดีกรมท่า (เจ้าพระยา
 ภาณุวงศ์) ที่มีว่าดีกว่ากรมอื่น ๆ ยังหาประกาศนิทผลาก² พระองค์คิดจะได้
 เสนาบดีเก่าออกและตั้งใหม่ทั้งหมดก็ทำไม่ได้ ความต้องการของพระองค์ต้องการ
 ให้เสนาบดีทุกคนใจทำงานเต็มตามหน้าที่ของตน แต่ที่เป็นอยู่ขุนนาง เสนาบดีไม่มี
 ความสามารถที่จะทำงานอะไรได้ จึงคอยหลบเลี่ยงที่จะประชุม เข้าประชุมก็ไม่พูด
 พระองค์ได้ยกตัวอย่างการทักท้วงหมายของขุนนาง เสนาบดีว่า มีแต่พวก
 "แล้วแต่จะโปรก ถ้าทำทรงแล้วก็ได้ แต่ถ้าจะทรงกำลังเองไม่ไหว..."³
 ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงเรียกขุนนางประเภทนี้ว่าพวก "กินหัวทั้งกับมือ"⁴ จะหาคนที่ทำงาน
 ทำงานสมัยใหม่เป็นกำลังในการปฏิรูปยาก ช่วงเวลาที่ผ่านมาทุกวันนี้ พระมหากษัตริย์
 ก็เตรียมการ เตรียมคนให้พร้อมกับการปฏิรูปประเทศที่จะเกิดขึ้น จะเห็นจาก
 การปฏิรูปการศึกษาเพื่อให้เป็นเครื่องมือให้การปฏิรูปประเทศเกิดผลดี

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระราชดำรัสตอบความเห็น
 ของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247" ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย
 พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 80

²ฉ. หน้า 79

³ฉ. หน้า 80

⁴พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชาธิบาย ว่าด้วย
 ความสามัคคี" ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417 - 2477
 หน้า 166 - 167

จะเห็นได้ว่ากลุ่ม ร.ศ. 103 ได้นำความคิดทางการปกครองแบบประชาธิปไตยของยุโรปมาใช้ แม้ว่าจะยังไม่เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์คือกลุ่ม ร.ศ. 103 เห็นว่ายังไม่สมควรที่จะมีรัฐสภาในเวลานั้น แต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญนั้นเป็นการดึงอำนาจของกษัตริย์ให้กระจายมาอยู่กับคณะเสนาบดี ซึ่งเป็นหัวหน้ากรมต่าง ๆ ให้มีอำนาจในการตัดสินใจหาสิทธิขาดในกรมของตนได้ ในขณะที่รัชกาลที่ 5 ทรงต้องการรวมอำนาจมาสู่ที่พระองค์มีอำนาจเหนือเสนาบดีกรมต่าง ๆ อย่างสิ้นเชิงตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อปฏิรูปประเทศให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง อย่างไรก็ตามข้อเสนอของกลุ่ม ร.ศ. 103 นี้ไม่ใช่จะมุ่งแก้แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าคือการคุกคามของตะวันตก แต่ยังมุ่งถึงอนาคตเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองและความยุติธรรมของประชาชน แม้ว่ารัชกาลที่ 5 จะไม่ทรงเห็นด้วยกับข้อเสนอของกลุ่ม ร.ศ. 103 แต่งานปฏิรูปการปกครองของพระองค์ในเวลาต่อมาก็มีงานที่กลุ่ม ร.ศ. 103 เคยเสนอไว้ ทั้งยังทรงสามารถนำกลุ่ม ร.ศ. 103 เข้ามาเป็นกำลังในการปฏิรูปประเทศ ซึ่งก็มีจุดหมายเช่นเดียวกันคือต่อต้านการคุกคามของตะวันตก และทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง แต่อย่างไรก็ตามความคิดในการปกครองของพระองค์ยังทรงเห็นว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เหมาะสมกับเมืองไทยมากกว่าการปกครองแบบอื่น ดังพระบรมราชธิบายว่าด้วยความสามัคคี (พ.ศ. 2446) ตอนหนึ่งว่า "ในการปกครองกรุงสยามนี้ ถ้าจะจัดการอาศัยเจ้าแผ่นดินเป็นหลักให้เป็นไปตามความนิยมอย่างเก่า จะเป็นการง่ายกว่า ดีกว่าที่จะจัดการ อย่างอื่น..."¹ พระองค์ทรงเชื่อมั่นว่าจะ เป็นผู้นำประชาชนไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้ดีกว่าการปกครองแบบอื่น แต่กลุ่ม ร.ศ. 103 ต้องการให้พระองค์เป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงไปสู่การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ ถึงแม้ว่าความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยจะไม่ได้รับการตอบสนอง แต่การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชธิบาย ว่าด้วยความสามัคคี" ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417 - 2477
หน้า 166

พระมหากษัตริย์ก็มีความปรารถนาจะให้ราษฎรมีความสุขสมบูรณ์ทั่วหน้ากัน จะเห็นได้จากพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 5 พระราชทานประชาชนเมื่อคราวเสด็จประพาสเมืองตราก พ.ศ. 2450 ตอนหนึ่งว่า "เราจะเป็นเหมือนบิดาของเจ้าเสมอ ตลอดไป ย่อมยินดีด้วยในเวลามีความสุข และช่วยปลดเปลื้องอันตรายในเวลาที่มีทุกข์..."¹

เมื่อทรงมีพื้นฐานที่มั่นคงพอทั้งกำลังคนที่จะรับกับงานสมัยใหม่และการเงินที่สมบูรณ์ขึ้น ปลดปล่อยจากกลุ่มอำนาจเก่าที่หมดไป ในปี พ.ศ. 2430 ก็ทรงมีพระบรมราชานุญาตแก้ไขการปกครองแผ่นดิน ด้วยเห็นว่าระบบเก่าไม่เหมาะสม จะต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่และให้ทรงทดลองการปกครองแบบใหม่ในรัชสมัยการทดลองนั้นใช้เวลาถึง 3 ปี พระองค์จึงได้ประกาศใช้รูปแบบการปกครองแบบสมัยใหม่ภายใต้องค์การบริหารใหม่ที่มั่นคงในปี พ.ศ. 2435

4. พระบรมราชานุญาตแก้ไขการปกครองแผ่นดินของรัชกาลที่ 5

"อิทธิพลและแนวความคิดของตะวันตก ทำให้รัชกาลที่ 5 มีความคิดว่า จะต้องทำการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย และการสร้างชาติรัฐสมัยใหม่ให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างประเทศในยุโรป เพราะนอกจากจะทำให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า และเป็นหนทางต่อต้านการคุกคามของชาติตะวันตกแล้วยังเป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์อีกด้วย ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาตั้งแต่การขึ้นครองราชย์รัชกาลที่ 5 ก็ทรงเตรียมการที่จะดึงอำนาจจากขุนนางกลับคืนสู่พระมหากษัตริย์เพื่อที่จะทำการปฏิรูปประเทศต่อไป และในระหว่างนั้นก็ทรงเตรียมการวางพื้นฐานที่จะปฏิรูปประเทศเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่

¹ กรมศิลปากร ที่ระลึกในงานฉลองวันเฉลิมฉลองราชสมบัติของรัชกาลที่ 5
ครบ 100 ปี 1 ตุลาคม 2511 หน้า 28

ศูนย์กลาง โดยเริ่มตั้งแต่การปฏิรูปการคลัง เพื่อต้องการหาเงินมาใช้ในการปฏิรูป
 ด้านต่าง ๆ ความพยายามในการเตรียมและฝึกหัดคนรุ่นใหม่ที่ยังเยาว์วัยเพื่อทำงาน
 ปฏิรูป โดยเฉพาะพระองค์ทรงใช้พระอนุชา และข้าราชการที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย
 จะเห็นได้จากการตั้งโรงเรียน ซึ่งเจ้านาย ชูนางไคเรียนนับเป็นกลุ่มคนที่จะเป็น
 ผู้ไปทำหน้าที่ปกครองต่อไป การตั้งสภาที่ปรึกษาทั้งสอง การส่งข้าหลวงออกไปส่วน
 ภูมิภาค และสนับสนุนให้พระอนุชากุมงานสำคัญ ๆ ตั้งแต่อายุน้อย ซึ่งบุคคลเหล่านี้
 จะได้รับการศึกษาอบรมและฝึกหัดให้มีความรู้ความสามารถกับงานราชการสมัยใหม่
 เป็นอย่างดี โดยเฉพาะความรู้ทางด้านภาษาอังกฤษ ซึ่งจะต้องใช้ติดต่อกับชาวตะวันตก
 มากอยู่มาก ตลอดจนการปฏิรูปการทหาร ซึ่งจะเป็นฐานอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์
 ที่จะทำการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีประสิทธิภาพ การปฏิรูปด้านคมนาคมสื่อสาร ก็เป็น
 กุญแจสำคัญในการควบคุมหัวเมืองให้กระชับเข้ามาอยู่ในอำนาจมากขึ้น สิ่งเหล่านี้
 เป็นรากฐานทำให้เกิดการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในเวลาต่อมา การปฏิรูปการ
 ทหารนั้นนับได้ว่าเป็นความสำเร็จสูงสุดในการควบคุมกำลังคนของพระมหากษัตริย์
 อย่างชนิดที่ไม่เคยทำได้มาก่อนเลย คือในระบบสังคมไทย ใครจะสังกัดมูลนาย
 ใครซึ่งเป็นข้าแผ่นดินของพระมหากษัตริย์มีความผูกพันกับมูลนายมากกว่า ทั้งยังเป็น
 ฐานอำนาจให้กับมูลนายทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เมื่อมีสงคราม
 มูลนายจะเกณฑ์ไพร่เป็นทหารซึ่งจะมีปัญหามากทั้งจะได้กองทัพที่ไม่มีประสิทธิภาพ
 โดยเฉพาะเมื่อเผชิญกับการคุกคามของชาติตะวันตก พระมหากษัตริย์ที่เข้ามาพยายาม
 ที่จะดึงไพร่ของมูลนายมาขึ้นกับพระองค์ก็ไม่เคยประสบผลสำเร็จ ถ้าพระมหากษัตริย์
 พระองค์นั้นไม่มีพระบรมเดชานุภาพ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ทรงคิดจัดการระบบไพร่ใหม่
 เพื่อดึงไพร่จากมูลนายมาขึ้นกับพระมหากษัตริย์และความคุมไพร่ของมูลนายให้ได้
 โดยเริ่มตั้งแต่การเพิ่มยศ อำนาจให้กับเจ้ากรมพระสุรัสวดี จากพระยาราชสุภาวดี
 ศักดินา 5000 ก็เลื่อนเป็น เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ศักดินา 10000 เทียบเท่า
 อัครมหาเสนาบดี และจุฬาลงกรณ์ เพื่อให้มีอำนาจจัดการเรื่องไพร่ นอกจากนี้อำนาจ

ในการคุมกองทัพลี้ยังตกอยู่กับตระกูลขุนนางโดยเฉพาะ กองทหารเรือที่สมเด็จพระเจ้าพระยา ธิเบศร์ และกองทหารหน้าของเจ้าพระยาสุรสงครามวิชัยวัฒน์ ซึ่งทำการฝึกหัดอย่างฝรั่ง ในขณะนั้นเป็นกองทหารที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด รัชกาลที่ 5 ได้ทรงเริ่มต้นจากการฝึกหัดทหารขนาดเล็กเพียง 72 คน จนเป็นกรมทหารขนาดใหญ่ มีโรงเรียน ทาเคดะสกูล สำหรับสอนวิชาการทหาร¹ ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างกองทัพนั่นเอง เมื่อพระองค์มีพระราชอำนาจมากขึ้น ได้ทรงตั้งเอากรมทหารหน้าภายใต้การบังคับบัญชาของเจ้าพระยาสุรสงครามวิชัยวัฒน์ มาขึ้นกับพระอนุชาเจ้าฟ้าภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช (พ.ศ. 2421) อันเป็นการเปลี่ยนฐานอำนาจทางการเมืองจากตระกูลขุนนางมาอยู่ที่พระองค์ กรมทหารหน้าเจริญก้าวหน้ามากไปสมัยที่ญี่ปุ่นไวยวรนาถ (เจิม แสงชูโต) เป็นผู้บังคับบัญชา ได้รับทหารสมัครมาฝึกฝนเป็นทหารประจำการไพร่ที่สมัครจะเป็นทหาร 5 ปี จึงปลดประจำการไม่ต้องเสียเงินค่าการราชการ หรือถูกเกณฑ์ ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นของการปลดปล่อยระบบไพร่ให้เป็นพลเมือง² หรือเป็นการเปลี่ยนฐานอำนาจจากขุนนางมาอยู่ที่พระมหากษัตริย์หรือรัฐบาล จนกระทั่ง พ.ศ. 2430 ได้ตราพระราชบัญญัติจัดการทหารรวมทหารบก 7 กรม ทหารเรือ 2 กรม ทั้งเป็นกรมขึ้นเรียกว่า "ยุทธนาธิการ" ซึ่งเป็นกองทัตไทยที่รัชกาลที่ 5 ดำรงตำแหน่งจอมทัพ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารหัวไผ่ แต่ยังทรงพระเยาว์โปรดให้จอมพลเจ้าฟ้าภาณุพันธุ์วงศ์วรเดชเป็นแทน มีกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก พระองค์เจ้าสายเป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารเรือ³ และในปี พ.ศ. 2430 นั้นได้ทรงประกาศชำระเจ้าที่ดิน

¹กระทรวงกลาโหม กองบัญชาการทหารสูงสุด ประวัติกองทัตไทย 200 ปี
หน้า 120 - 123

²ขจร สุขพานิช รำนันครไพร่ หน้า 50

³สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ตำนานทหารมหาดเล็ก หน้า 37 - 38

สิ้นพระชนม์ มุขนายถึงแก่กรรม เร่งบรรดาไพร่สมทั้งหลายให้ลักเปลี่ยนเป็นไพร่หลวง ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ๑ รัชกาลและเจ้าฟ้ามหามงกุฎ ๑ ซึ่งมีไพร่สมจำนวนมากได้ พิจารณาดูและสิ้นพระชนม์ไปในเวลาไล่เลี่ยกัน¹ ซึ่งจะทำให้รัฐบาลได้เงิน ค่าราชการ เป็นจำนวนมาก ขณะนั้นยังเก็บเงินค่าราชการต่างกัน ไพร่สม 6 บาท ต่อปี ไพร่หลวง 18 บาทต่อปี จนกระทั่งปี พ.ศ. 2440 ได้เสียเท่ากันทั้งขุนหมื่น ไพร่ หาด ไชยศึก 6 บาทต่อปี²

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 5 ทรงค่อย ๆ ดำเนินการเปลี่ยนแปลงระบบไพร่ เพื่อตั้งกำลังคนเข้าเป็นของรัฐ ไม่ให้กระทบกระเทือนเจ้านาย ขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งพระองค์ใช้เวลาเตรียมการค่อย ๆ ทำไปพร้อมกับการหมั่นสืบไปของกลุ่มอำนาจเก่า วิธีการของพระองค์มักจะนุ่มนวลระมัดระวังมิให้มีเหตุการณ์ที่อาจจะร้ายแรงเกิดขึ้น ทรงย้ำถึงความสามัคคีเป็นหลักตลอดเวลา พยายามจะทำให้การเมืองมีความสำคัญ ของ "รัฐ" แต่คนก็ยังเข้าใจอยู่อย่างเดิมว่า "รัฐ" เท่ากับ "กษัตริย์" หรือ "กษัตริย์" คือ "รัฐ" แนวความคิดนี้แม้ปัจจุบันก็ยังติดอยู่มาก

หลัง พ.ศ. 2430 จังหวะการปฏิรูปประเทศของพระองค์จะรวดเร็วขึ้น กว่าเดิมและมีคำตอบพร้อมที่จะชี้แจงทุกเมื่อ เมื่อถูกซักถามหรือวิจารณ์ซึ่งจะเห็นจาก พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2430 ทั้งนี้เป็นเพราะทรงวาง รากฐานการปฏิรูปมากว่า 20 ปี กลุ่มอำนาจเก่าหมดไปถูกแทนที่ด้วยข้าราชการของ พระองค์ โดยเฉพาะพระอนุชาที่รู้จักงานปกครองสมัยใหม่และกระตือรือร้นกับการ

¹ร.ต.ท.เสถียร ฉายลักษณ์ บุญเรือง นาคีนพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ์ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 11 หน้า 117 และ ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ หน้า 29

²เนติยา สุววงกูธรรม การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการ จัดเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325 - 2448) หน้า 276

รัฐบาลทหารของพระเจ้าอยู่หัว การเปลี่ยนแปลงระเบียบบริหาร
ราชการแผ่นดินเกิดขึ้นภายหลังจากที่รัชกาลที่ 5 โปรดให้สมเด็จพระยาเฮอร์วงศ์
วโรภาสเสด็จแทนพระองค์ไปร่วมงานฉลองการครองราชสมบัติครบ 50 ปี ของ
สมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย ที่ประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ. 2430 แล้วให้เสด็จไป
ฝรั่งเศส สวีเดน เยอรมัน¹โปรดให้ทรงตรวจตราลักษณะการปกครองของนานา
ประเทศ มาประกอบกับที่ทรงพระราชดำริแก้ไขการปกครองแผ่นดินด้วย สมเด็จพระ
ยาเฮอร์วงศ์ กลับมาทางสหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น และเขียนรายงานมูลเกล้าฯ
ถวายในปีเดียวกัน รัชกาลที่ 5 จึงได้เตรียมจัดตั้งเสนาบดีสภา และได้มีพระราช
ดำริทรงแถลงพระบรมราชานิยายแก้ไขการปกครองแผ่นดินใน พ.ศ. 2430
ทรงแสดงเหตุผลในการแก้ไขการปกครองแผ่นดินใหม่นี้ว่า

...การปกครองในบ้านเมืองเราซึ่งเป็นไปในปัจจุบันนี้ ยังไม่เป็นวิธีปกครอง
ที่จะให้การถึงปวงเป็นไปสะดวกได้แต่เดิมมาแล้ว ครั้นเมื่อล่วงมาถึงปัจจุบัน
นี้บ้านเมืองยิ่งเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า การปกครองอย่างเก่า นั้น ก็ยิ่ง
ไม่สมกับความต้องการของบ้านเมืองหนักขึ้นทุกที จึงได้มีความประสงค์อันยิ่ง
ใหญ่ ที่จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา ให้เป็นทางที่จะเจริญ
แก่บ้านเมือง...¹

พระองค์ทรงอธิบายหน่วยงานต่าง ๆ อย่างชัดเจน ว่าทำงานซ้ำซ้อน
ขาดประสิทธิภาพ บางกรมก็ปฏิบัติงานมาก บางกรมมีน้อย ไม่เป็นสัดส่วน เช่น

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชานิยายแก้ไข
การปกครองแผ่นดิน" ใน เอกสารทางการ เมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417 -
2477 หน้า ๕๖

อัครมหาเสนาบดีทั้งสอง มีงานล้นเหลือ กลุ่มหัวเมืองการทหาร การศาล การเก็บภาษี ทำให้เกิดความสับสนมาก¹ พระบรมราชาธิบายนี้แสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ และเข้าใจระบบบริหารราชการแผ่นดินหรือการปกครองแบบจารีตเป็นอย่างดี ทรงชี้ให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลง โดยที่ไม่มีใครคัดค้านเหตุผลความจริงนั้นได้ เจ้านายขุนนางต่างเห็นด้วยกับพระราชดำริที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ถึงพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า "บัดนี้ ท่านทั้งปวงได้ลงความเห็นพร้อมกัน ข้าพเจ้าในการซึ่งควรจะเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่..."² ทั้งนี้เป็นเพราะขุนนางเจ้านายชุกเล่าห่มค่านาจงไม่ฝักใฝ่พระสมเด็จ อัฐมกรรม หรือลาออก แต่มีขุนนางรุ่นใหม่โดยเฉพาะพระอนุชาของพระองค์ขึ้นมาแทนที่ ซึ่งชนกลุ่มนี้เป็นพวกหัวสมัยใหม่ได้รับการศึกษาอย่างลึบหมดระบอบก จึงเห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งจะทำได้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้า และสามารถต่อต้านการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก

การเปลี่ยนแปลงการปกครองเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2431 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 โปรดให้ตั้งเสนาบดีสภา ซึ่งเป็นระบบการปกครองสมัยใหม่ คล้ายกับคณะรัฐมนตรี (Cabinet) ในยุโรป แม้จะทรงเตรียมการมาช้านาน แต่เพื่อให้ได้ผลเด่นชัดเกิดประโยชน์แน่นอน การจัดตั้งเสนาบดีสภานี้จึงเป็นเพียงการทดลอง ถึงพระราชดำรัสของพระองค์ตอนหนึ่งว่า "ถ้าหากประกาศตั้งเสนาบดีแบบใหม่ในทันที จะไม่เป็นการเรียบร้อย ถ้ายเสนาบดีที่ตั้งใหม่ยังเป็นกรมอิสระอยู่

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" ใน เอกสารทางการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 90 - 91

²ก. หน้า 89 - 90

มาก ทั้งตัวผู้ที่เป็นเจ้ากรมโตมก็ยังไม่คุ้นเคยกับหน้าที่¹ นับเป็นความสุ่มรอบครอบของพระองค์ เพื่อจะได้จัดรูปแบบการปกครองใหม่ให้มั่นคงถาวรสืบไป กรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นใหม่นี้มีทั้งหมด 12 กรม มีกรมเก่า 6 กรม กรมใหม่อีก 6 กรม แต่ละกรมแบ่งงานการกันรับผิดชอบตามหน้าที่ของตนตามนโยบายของรัฐบาล รัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จเป็นประธานในการประชุมของเสนาบดีสภา กรมทั้ง 12 กรม ได้แก่

1. กรมมหาดไทย มุ่งคัมภีร์หัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองลาวประเทศลาว
2. กรมพระกลาโหม มุ่งคัมภีร์หัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันตก ตะวันออก และเมืองมลายูประเทศราชนคร
3. กรมท่า (กระทรวงต่างประเทศ) ว่าการต่างประเทศอย่างเดียว
4. กรมวัง ว่าการในพระราชวัง และกรมซึ่งใกล้ชิดเคียงรับราชการในองค์พระเจ้าแผ่นดิน
5. กรมเมือง ว่าการโปลิศและบัญชีคน คือกรมสุรัสวดี และรักษาคณโพน
6. กรมนา (กระทรวงเกษตรธิการ) ว่าการเพาะปลูกและการค้าขายป่าไม้ ปศุสัตว์
7. กรมพระคลัง (กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ) ว่าการบรรดาภาษีอากร และเงินที่จะรับจ่ายในแผ่นดินทั้งสิ้น
8. กรมยุติธรรม ได้มีคัมภีร์ที่จะชำระความรวมกัน ทั้งแพ่ง อาญานครบาล อภิบาลทั้งแผ่นดิน
9. กรมยุทธนาธิการ เป็นพนักงานที่จะได้ตรวจตราจัดการในกรมทหารบก ทหารเรือ ซึ่งจะมีผู้บังคับบัญชาการทหารบก ทหารเรือต่างหากอีกตำแหน่งหนึ่ง

¹ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชบุรุษ และพระยาราชเสนา เทศาภิบาล

10. กรมธรรมการ เป็นพนักงานที่จะบังคับบัญชาการ เกี่ยวกับพระสงฆ์ ตำแหน่งที่พระยาพระเสด็จ และเป็นผู้นับกับการโรงเรียน โรงพยาบาลทั่วทั้งราชอาณาจักร

11. กรมโยธาธิการ เป็นพนักงานที่จะตรวจการก่อสร้าง ทำถนน ขุดคลอง และการช่างทั่วไป ทั้งการไปรษณีย์และโทรเลข หรือรถไฟซึ่งจะมีสืบไป ภายหลัง

12. กรมบุรุษธิการ เป็นพนักงานที่รักษาพระราชัญจกร รักษาพระราชกำหนดกฎหมาย และหนังสือราชการทั้งปวง¹

เสนาบดีสภาได้มาจากการทดลองมา 3 ปี จนเห็นว่า ระบบบริหารแบบใหม่ สามารถดำเนินไปได้ด้วยดี จึงมีพระบรมราชโองการ เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 ให้ยกฐานะของกรมต่าง ๆ ที่ทดลองนั้นตั้งขึ้นเป็นกระทรวงทั้ง 12 กรม กำหนดเจ้ากระทรวงต่าง ๆ มีฐานะเป็นเสนาบดีเสมอกันหมด และทรงมีพระบรมราชโองการแก่เสนาบดีใหม่ว่า "...มีพระราชหฤทัยหวังจะทำนุบำรุงแผ่นดินให้เจริญยิ่งขึ้นไปทุกเวลา และจะรักษานโยบายที่²ให้คงอยู่ และจะผ่อนผันแก้ไขการที่เสียให้หมดสิ้นไป เพื่อประโยชน์ที่อาณาประชาราษฎร์จะได้อยู่เย็นเป็นสุขได้ท่ามกลางความโดยรอบ มั่นเมืองจะไกร่รุ่งเรืองเจริญด้วยภาวะสมัยที่เป็นทั่วไปในโลกนี้..."²

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระบรมราชธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน" ใน เอกสารทางการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417 - 2477 หน้า 121 - 122

² สอ สัจจวาที บันทึกเรื่องเมืองสยามหน้า 3 (อ้างอิงมาจาก ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 9 ร.ศ. 111 หน้า 25 - 28)

การเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้ ได้ทำให้การบริหารราชการในส่วนกลางมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งจะเป็นกลไกสำคัญของรัฐบาลกลางในการควบคุมหัวเมืองและประเทศราช นับเป็นความสำเร็จของรัชกาลที่ 5 ที่สามารถรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง และความสุขสมบูรณ์ของประชาชน ทั้งยังเป็นการฟื้นฟูอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจอย่างสูงสุดทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ ไม่มีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทำได้สำเร็จมาก่อนเลยในประวัติศาสตร์ และการปกครองสมัยใหม่ของพระองค์นี้ นับได้ว่าเป็นการปูพื้นหรือเกื้อหนุนฐานสำหรับอนาคต ซึ่งไทยได้ใช้การปกครองแบบสมัยใหม่ของรัชกาลที่ 5 นี้ต่อมาอีกหลายสิบปี

สรุป

การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดจากสภาพปัญหาของการเมืองภายในประเทศเป็นสำคัญ ทั้งนี้เป็นผลมาจากระบบการเมืองการปกครองแบบจารีตนั้นล้าสมัยไม่ทันกับเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป และพระมหากษัตริย์ซึ่งตามหลักทางการเมืองการปกครองทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด เกิดขาดแคลนในทางปฏิบัติอำนาจนั้นตกอยู่กับขุนนาง โดยเฉพาะสภาพการณ์ของรัชกาลที่ 5 ขึ้นครองราชสมบัติขณะที่ยังทรงพระเยาว์ ต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินว่าราชการแทนพระองค์จนกว่าจะบรรลุนิติภาวะ จึงส่งขอให้เจ้าพระยาสุริยวงส์ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมีอำนาจและอิทธิพลมากขึ้น ส่วนปัญหาการเมืองภายนอกคือภัยคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกในช่วงต้นรัชกาลนี้ยังไม่รุนแรงมากนักแต่ก็เป็นผลทำให้รัชกาลที่ 5 ปฏิรูปประเทศได้รวดเร็วขึ้น เพื่อจะใช้การปฏิรูปประเทศควบคู่กับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งผลของการปฏิรูปทำให้รัชกาลที่ 5 สามารถชิงอำนาจคืนสู่พระองค์ได้สำเร็จ บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองขึ้น มีการใช้รูปแบบการปกครองสมัยใหม่ที่มืองค์การบริหารที่มั่นคง เป็นกลไกควบคุมหัวเมืองรอบนอกและประเทศราชเข้ามาอยู่ภายในอาณาจักร

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นมีมูลเหตุหลายประการ เริ่มจากความเสื่อมและไร้ประสิทธิภาพของระบบไพร่หรือระบบที่เรามักจะเรียกว่า "ศักดินา" ที่เปิดโอกาสให้ขุนนางสะสมผู้คนอันเป็นแรงงานไว้เพื่อประโยชน์ส่วนตน ซึ่งได้สร้างความมั่งคั่งและฐานอำนาจทางการเมืองให้แก่ขุนนางบางกลุ่ม เช่น ตระกูลขุนนาค จนถึงขั้นที่เป็นภัยคุกคามความมั่นคงของพระมหากษัตริย์เอง สิ่งสำคัญของการเมืองการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชก็คือ พระมหากษัตริย์ แต่พระมหากษัตริย์ก็ไร้ทรงมีพระราชอำนาจที่แท้จริง ตำแหน่งต่าง ๆ ในวงรัฐบาลกลางถูกครอบงำ

โดยเจ้านาย ขุนนาง ที่มีอำนาจและอิทธิพลมาก่อนที่รัชกาลที่ 5 จะขึ้นครองราชย์ พระองค์จึงรู้สึกว่ฐานอำนาจทางการเมืองการปกครองของพระองค์ยังไม่มั่นคงพอ การบริหารราชการส่วนกลางที่มีอัครมหาเสนาบดีและจุฬาลงกรณ์ ก็ไม่เป็นระเบียบแบบแผนเกิดปัญหาขุนวาย สับสนซับซ้อนมาก การปกครองส่วนภูมิภาครัฐบาลกลางก็ไม่สามารถควบคุมหัวเมืองรอบนอกได้เด็ดขาด โดยเฉพาะหัวเมืองประเทศราชที่มีอิสระในการปกครองตนเอง ภัยพิบัติสภาพการคมนาคมสื่อสารที่ยากลำบาก เมื่อต้องเผชิญกับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกทำให้การปกครองแบบเก่าไม่สามารถตอบโต้กับการคุกคามนี้ได้ จึงจำเป็นต้องปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย ซึ่งกลุ่มผู้นำไทยได้มีความคิดนี้แล้วตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 และเริ่มดำเนินการปฏิรูปประเทศ ในสมัยรัชกาลที่ 4 เพียงแต่ว่าการปฏิรูปนั้นยังไม่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากนัก จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ทรงหัวการปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่

รัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงได้รับการเตรียมพร้อมในการเป็นรัชทายาทสืบต่อจากรัชกาลที่ 4 ทรงได้รับการศึกษาอบรมและฝึกฝนการปฏิบัติงานต่าง ๆ อย่างหนักจากพระราชมบิดา พระราชวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ โดยเฉพาะสมัยมีผู้สำเร็จราชการฯ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านได้ช่วยกันอุปถัมภ์ทำนุบำรุงรัชกาลที่ 5 เป็นอย่างดี ในช่วงเวลานี้รัชกาลที่ 5 ได้ทรงเตรียมการปฏิรูปประเทศ โดยการเสด็จประพาสประเทศเพื่อนบ้านที่ตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตกและได้รับการพัฒนาประเทศในบางด้าน เพื่อที่พระองค์จะได้นำแบบอย่างมาปรับปรุงใช้ให้เหมาะสมกับประเทศไทย จะเห็นได้จากเมื่อทรงเสด็จกลับมาแล้วได้ทรงจัดการศึกษา และการทหารเป็นครั้งแรก เพื่อสร้างคนและบุคลากร อันเป็นพื้นฐานสำหรับการปฏิรูป โดยเฉพาะพระอนุชา ที่รัชกาลที่ 5 ทรงกวดขันให้ศึกษาและฝึกฝนงานค้ำยังพระชนมายุน้อย เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูปประเทศที่จะมีต่อไป

เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงว่าราชการด้วยพระองค์เองแล้ว ก็ทรงจับงานหลักทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม โดยการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินขึ้นมาทำหน้าที่ควบคู่กับเสนาบดีเก่าที่พระองค์รู้สึกว่าจะคอยใต้อำนาจของสมเด็จพระยา และเป็นพวกหัวเก่าไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง บทบาทของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เน้นหนักในด้านการออกกฎหมาย พระราชบัญญัติต่าง ๆ เพื่อควบคุมการบริหารงานของรัฐให้ดำเนินไปอย่างถูกต้องและรวดเร็ว การตั้งสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ เข้ามาร่วมปฏิบัติงานเร่งด่วน เช่น จัดตั้งเป็นคณะกรรมการ "ศาลรับสั่ง" เข้าไปทำงานด้านการศาลในกรมพระนครบาล เป็นการดึงอำนาจจากเสนาบดีมาสู่พระมหากษัตริย์ จัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ เพื่อเป็นศูนย์กลางในการควบคุมรายได้ของรัฐให้เก็บเต็มเม็ดเต็มหน่วย ผู้ที่ขัดขืนทำทลายอำนาจก็ถูกลงโทษอย่างรุนแรง กรณีพระยาอาหารบริรักษ์ (นุช บุญ-หลง) การจัดการเรื่องการเลิกทาส การศาล การปราบโจรผู้ร้าย และรักษาความสงบเรียบร้อยทั่วบ้านทั่วเมือง เป็นการเปลี่ยนฐานในระบอบล่างคือประชาชนเพื่อรองรับการปฏิรูปที่จะมีในโอกาสต่อไป แต่การปฏิรูปต่าง ๆ เหล่านี้กระทบกระเทือนต่อผู้ใดผลประโยชน์จากการปกครองแบบเก่า จึงเกิดปฏิกิริยาต่อต้านขึ้นจนเกือบเป็นสงครามกลางเมือง และทางชาติจะเข้าแทรกแซง คือวิกฤตการณ์วังหน้า (2417 - 18) ทำให้การปฏิรูปประเทศของรัชกาลที่ 5 ชะงักลง

อย่างไรก็ดีวิกฤตการณ์วังหน้าก็เป็นบทเรียนที่สำคัญของรัชกาลที่ 5 ที่จะต้องเตรียมการปฏิรูปให้มั่นคงแม้ว่าจะต้องใช้เวลา แต่เมื่อพร้อมแล้วลงมือปฏิบัติจะไม่มีผู้ใดคัดค้านได้ ซึ่งจะเห็นจากพระบรมราชโองการแก้ไขการปกครองแผ่นดิน (2430) ที่เสนาบดี ข้าราชการต่างเห็นพร้อมด้วยที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบใหม่ ถึงแม้ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบจารีตมาเป็นแบบสมัยใหม่จะเป็นของที่ยาก เพราะไม่มีพื้นฐานมาก่อนก็ตาม พระองค์ทรงใช้พระปรีชาสามารถ ความสุขุม รอบคอบ อภินิหาร ไฉน ค่อย ๆ ดำเนินการปฏิรูป บนพื้นฐานต่าง ๆ ให้เกิดความมั่นคงเมื่อจะทรงเปลี่ยนแปลง เช่นการควบคุมหัวเมืองประเทศราชรอบนอกให้เข้ามาอยู่ภายในอาณาจักร

เพื่อต่อต้านการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังคุกคามอยู่รอบด้าน ด้วยการส่ง
ข้าหลวงออกไป ลอบคุ้ยและจู่โจมการบ้านเมืองในหัวเมืองและประเทศราชใหม่ ซึ่ง
ทำให้รัฐบาลกลางมีอำนาจเหนือหัวเมืองและประเทศราชทั้งในทางการเมือง
และเศรษฐกิจสามารถถึงทรัพยากรต่าง ๆ จากหัวเมืองเข้าสู่รัฐบาลกลางได้

ช่วงเวลา 20 ปี ตั้งแต่พระองค์ขึ้นครองราชย์ จนถึงทรงจัดการทดลอง
รูปแบบการปกครองสมัยใหม่ (2411 - 2431) นับว่า เป็นเวลาที่ไม่นานที่ทรง
เตรียมการต่าง ๆ ที่แทบไม่มีพื้นฐานอะไรมาก่อน โดยเฉพาะการเตรียมคนและ
บุคคลากร เพื่อรับกับงานการปกครองสมัยใหม่ พระองค์ทรงใช้พระอนุชาที่อุปถัมภ์มา
ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์เข้ามาเป็นกำลังสำคัญในการปฏิรูป เช่น กรมหมื่นพิริยปริชากร
กรมหมื่นเรศวรเสถียร กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรพรรดิพงศ์
 เป็นต้น ก่อนที่จะทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดินครั้งใหญ่มีพระอนุชาที่ทรงกรมแล้วถึง
19 พระองค์¹ ซึ่งใคร่รองรับงานปฏิรูปที่สำคัญ ๆ ไว้ทั้งสิ้น

รัชกาลที่ 5 ทรงพระปรีชาญาณในการปกครองประเทศอย่างดียิ่ง ทรง
ปฏิบัติตามหลักพิชิตราชธรรม ใช้พระบรมเชษฐาอนุภาพเพื่อให้การปกครองเกิดผลดี
ทรงสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประจำตระกูลตราจุลจอมเกล้าในปี พ.ศ. 2416
เพื่อพระราชทานเป็นเกียรติยศแก่เจ้านายขุนนาง ที่ปฏิบัติราชการดี นอกเหนือจาก
การให้ยศบรรดาศักดิ์เพิ่มขึ้นเพื่อจะก่อให้เกิดความจงรักภักดีที่หางานให้พระมหากษัตริย์
และได้เกียรติยศอย่างสูง จะเห็นตัวอย่างจากสมเด็จพระยาฯ นอกจากท่าน
จะได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาฯ ท่านยังได้ตราประจำตระกูล
จุลจอมเกล้าฯ ชั้นสูง และได้เครื่องอิสริยาภรณ์อื่น ๆ อีก แสดงถึงความดีความชอบ

¹ คู่มือพระสมุทวชิรญาณ ราชสกุลวงศ์จักรีครั้งที่ 3 หน้า 48 - 66
และสมเด็จกรมพระสมมตอมรพันธุ์ เณรสมเด็จเจ้าพระยา

ที่มีต่อแผ่นดิน เช่น ราชอาณาจักรนอกสยาม มหाराษฎร์ สำหรับความชอบในการแผ่นดิน
อย่างสูง และครานพรัตน์ราชวรารักษ์ สำหรับราชตระกูลแสดงถึงว่ารัชกาลที่ 5 ทรงยกย่อง
ท่านเป็นราชตระกูลบรมญาติผู้ใหญ่อุปถัมภ์พระองค์ ดังจดหมายเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ไป
ถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ (2424) ตอนหนึ่งว่า "ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบเรียน
ให้ท่านทราบว่าได้ทูลพระกรุณาเจ้าเป็นบิดา ข้าพระพุทธเจ้า เป็นบุตรพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าแผ่นดินทรงชุบเลี้ยงได้ทูลพระกรุณาเจ้ายังตระกูล ชุบเลี้ยงข้าพระพุทธเจ้าเลี้ยง
เสนาบดี..."¹

ถึงแม้ว่าบางครั้งรัชกาลที่ 5 จะทรงขัดแย้งกับสมเด็จพระเจ้าพระยาในเรื่องความคิด
ของกันต่างวัยกันแต่ก็ไม่เคยมีปัญหากระทบกระทั่งรุนแรง รัชกาลที่ 5 มักทรงหาจังหวะ
การกระทำของท่าน และท่านก็มักน้อยใจที่รัชกาลที่ 5 ไม่ทำตามคำแนะนำของท่าน แต่ทั้ง
รัชกาลที่ 5 และสมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ จะร่วมมือกันเป็นอย่างดีในเรื่องของความมั่นคงของชาติ
ตลอดเวลาที่ท่านมีชีวิตอยู่ได้ทำราชการการงานอยู่เสมอ จะชรามากแล้ว โดยเฉพาะเป็น
ที่ปรึกษาในทุก ๆ เรื่องของรัชกาลที่ 5 ก่อนที่ท่านจะ ว่าด้วยท่านคิดจะไปจัดการ
เมืองศรีลังกา ดังจดหมายของท่านถึงเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ให้ทราบถึงกรมหลวงรัชกาลที่ 5
ตอนหนึ่งว่า "...เมื่อเราทำราชการบ้านเมืองสำเร็จไปได้ก็เป็นเกียรติยศแด่พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นขณะเช่นกราวตัวเราก็จราแล้วจึงจะไปดับสูญอยู่ในท่ามกลาง
การก็ไม่เสียใจ ถือเอาศักดิ์ยศเวลาที่ต่อแผ่นดินเป็นที่ตั้ง..."²

ในการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 นั้นพระองค์ค่อย ๆ จำเป็นไปไปตามความเหมาะสม
และความต้องการของประเทศ ไม่ช้าหรือเร็วเกินไป ในพระราชดำรัสในวันเฉลิมพระชนม
พรรษาปีพ.ศ. 2428 ทรงชื่นชมกับสิ่งที่ได้ทำไปในรอบปีที่ผ่านมา ดังความตอนหนึ่งว่า
"...ราชการบ้านเมืองที่ได้เปลี่ยนแปลงไปกราวใด เราก็เชื่อว่า การนั้นเป็นไป
เพื่อความสุขของบ้านเมือง ตามที่เห็นเป็นเรียบร้อยดีมาทุกคราวทุกสมัย ฉะนั้น
ความจริงที่เราสามารถจัดการบ้านเมืองได้สำเร็จตลอดไปในพระราชอาณาจักร
อันกว้างใหญ่เมืองทั้งหลาย แลขยายอยู่ในพื้นแผ่นดินอันไพศาล

¹จดหมายเหตุ กรมศึคปากกร สารบัญสมุติเศษ เล่มที่ 20 หน้า 340- 342

²ก. หน้า 446 - 448 (ฎีกาผนวก ข.)

มีราษฎรอาศัยอยู่พูดภาษาอันเดียวกัน เพื่อนกันบ้างดังนี้ เป็นเหตุ
 ที่เกิมนใจยินดีของเราเป็นอันมาก ไทยลาวชนทั้งปวงนี้ก็นับถือว่า
 ตัวเป็นพวกอยู่ในชาติเดียวกันอันหนึ่ง แลตั้งตาคอยว่าเราเป็น
 เจ้าเป็นใหญ่อยู่ป้อมกับบ้านทั้งนั้น ทางบกทางน้ำที่เป็นหนทางจะ
 ไค่เจริญ การค้าขายให้คนไปมาถึงกันได้ง่ายนั้น เราก็คไค่
 เกื้อกูลอยู่เสมอแล้วที่กำลังแรงคนจะเป็นพาหนะไปไม่ไค่ควย
 ทางไกล ก็ผันผ่อนใช้กำลังเครื่องจักรกลไฟ ทิวเขาใหม่ ๆ ไค่
 เกิดขึ้นสำหรับประโยชน์ความสุขแก่มนุษย์ แลหนทางทั้งปวงที่จะ
 ไค่เกื้อกูลแก่การไปรษณีย์ ที่เราไค่เข้าเป็นผู้สัญญาผู้หนึ่งรวมอยู่
 ในสากลไปรษณีย์ทุกประเทศแล้วนั้น ให้เป็นการใช้ไค่ตลอดไป
 ทั้งกรุงสยาม ราชการแลการค้าขายต้องการใช้การเร็วขึ้นเพียง
 ไค่ ก็ไค่จัดการโทรเลขขยายให้มากออกไปตามหัวเมืองซึ่งเป็น
 ท่าเรือไปมาค้าขายไค่บ้างแล้ว แลทางบกสายที่ทำตลอดไป
 จนถึงเมืองลาวฝ่ายเหนือนี้ก็สำเร็จแล้วจะเปิดใช้ไค่ในเร็ว ๆ
 นี้ ในท้องทะเลทางเรือเดินไปมาแลท่าเรือจอดซึ่งเห็นเป็นที่ทวี
 การค้าขายไค่ ก็ไค่ทำแผนที่แลจัดการทำนุบำรุงให้ดีเหมือนกับ
 ในเมืองไกล ที่ยังไม่ปรากฏทั่วแก่คนทั้งปวงแน่ชัดก็ไค่ให้ตรวจตรา
 ทำแผนที่เพื่อให้สำเร็จประโยชน์แก่คนทั้งปวงอยู่เสมอ การวิชา
 ของคนทั้งปวงซึ่งเราเห็นเป็นต้น ของความเจริญนั้นไค่จัดการ
 ให้มีการไลหนังสือ แลตรวจบัญชีคนที่เข้าเรียนในโรงเรียนที่
 ตั้งขึ้นใหม่เป็นการทวงถามไค่มาก ก็มีนักเรียนมากขึ้นเสมอ
 คงจะเป็นการสำเร็จไค่อย่างหนึ่ง ราชการทั้งปวงที่เป็นมาโดย
 เรียบร้อยตลอดไปทุกหน้าที่ทุกพนักงานของท่านทั้งปวงนั้น เรามี
 ความชื่นชมยินดีเป็นอันมาก ฝ่ายท่านผู้แทนคอเวอนแมนคต่างประเทศ
 ทั้งปวงซึ่งไค่เข้ามาอยู่ในกรุงสยามเพื่อเจริญทางพระราช
 ไมตรีแลค้าขายในระหว่างกรุงสยามกับประเทศของท่านนั้น

เราขอแสดงความยินดีที่หาได้คู่สหายรักทางพระราชไมตรีโดยความ
ซื่อตรง ในการที่มีเกี่ยวของซึ่งกันและกันทวีมากขึ้นกว่าแต่ก่อนนั้นโดย
เรียบร้อยเต็มใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย ...¹

ในเวลานั้นกลุ่มอำนาจเก่าที่เคยมีอำนาจและอิทธิพล ในทางการเมืองการปกครอง ที่ทำให้การปฏิรูปประเทศของรัชการที่ 5 ต้องล่าช้าได้หมดอำนาจไป สมเด็จพระยา
พิราลัย (พ.ศ. 2425) กรมพระราชวังบวรฯ ทิวงคต (พ.ศ. 2428) เจ้าฟ้า
มหาดลามาสิ้นพระชนม์ (พ.ศ. 2429) เสนาบดีก็มีการเปลี่ยนตัวเช่น กรมหมื่น
เทววงศ์วโรปการ ขึ้นเป็นเสนาบดีกรมท่าแทนเจ้าพระยามวงศ์ (ท้วม บุนนาค) ที่
ลาออก เจ้าพระยาพลเทพ (รอด กัลยาณมิตร) ก็เลื่อนเป็นเสนาบดีมหาดไทยแทน เจ้า
ฟ้ามหามาลาพระอนุชาของพระองค์เริ่มเข้าควบคุมงานการปกครองการบริหารต่าง ๆ
เป็นอันมาก จนกระทั่งปี พ.ศ. 2430 รัชกาลที่ 5 จึงมีพระบรมราชโองการแก้ไขการ
ปกครองแผ่นดิน ทรงมีบัญชาขอปกครองของประเพณีการปกครองแบบเก่าซึ่งใช้มาตั้งแต่
ครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกว่า 400 ปี มาแล้วอย่างซัดเซงโดยที่ไม่มีเจ้านาย ชุม
นางผู้ใดคัดค้านได้ ด้วยการปกครองดังกล่าวกลายเป็นสิ่งล้าสมัย ไม่เกิดผลในทางปฏิบัติ
ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการควบคุมกำลังคนที่เรียกว่าระบบไพร่ หรือการจัดระเบียบบริหารราช
การที่แบ่งหน้าที่กันตามเขตการปกครอง เสนาบดีทำหน้าที่หลายอย่างซ้ำซ้อนกัน ซึ่งก่อให้เกิด
เกิดความสับสนราชการงานซ้ำไม่ทันการ ในส่วนภูมิภาครัฐบาลกลางก็ไม่สามารถ
ควบคุมหัวเมืองได้เต็มที่ ทำให้หัวเมืองเป็นอิสระอยู่มาก ลักษณะเช่นนี้ย่อมเป็นอันตราย
ต่อความมั่นคงของอาณาจักร ในพ.ศ. 2431 รัชกาลที่ 5 ก็ทรงเริ่มทดลองการ
ปกครองแบบสมัยใหม่ที่น่าแบบอย่างจากตะวันตกมาผสมผสานกับการปกครองของไทย จน
เห็นว่าการปกครองแบบสมัยใหม่นี้ จะสามารถตอบสนองความต้องการของประเทศได้ดี
จึงทรงประกาศตั้งกระทรวงขึ้น 12 กระทรวงในปี พ.ศ. 2435 โดยจำแนกหน้าที่
ความรับผิดชอบตามลักษณะงาน เสนาบดีแต่ละท่านเป็นข้าราชการหลวงบังคับบัญชาเสมอ
กันหมด

¹ พระราชดำรัสในรัชการที่ 5 หน้า 33 - 35

การปฏิรูปดังกล่าวทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด ตามระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราช การปฏิรูปส่วนกลางส่วนภูมิภาค และการปฏิรูปประเทศอื่น ๆ
ไปว่าจะเป็นค่านิยมการศึกษา การคมนาคมสื่อสาร ได้ทำให้ประเทศชาติมีเอกภาพเกิด
ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บ้านเมืองได้รับการพัฒนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมีการยกระดับชีวิต
ความเป็นอยู่ของประชาชน ยกเลิกระบบไพร่ ระบบทาสให้การศึกษาเพื่อการประกอบ
อาชีพมั่นคง ได้รับการคุ้มครองดูแลจากรัฐโดยทั่วถึงกัน จะเห็นได้ว่าการปฏิรูปประเทศ
ของพระองค์นั้นทรงคำนึงถึงประโยชน์และความผาสุกของประชาชนเป็นสำคัญ ทรงเสีย
สละประโยชน์และผลงานผาสุกแห่งพระองค์ ทรงทุ่มเทเวลาทั้งหมดให้กับการปฏิบัติพระราช
ภารกิจ ทรงตระหนักถึงภาระของการเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ในฐานะผู้ปกครองว่าต้องทำ
หน้าที่เพื่อส่วนรวม ทรงให้ความรักความเมตตาต่อประชาชนอย่างแท้จริง ข้าราชการใน
ยุคของพระองค์ จะได้รับการตักเตือนจี้จิกสำนึกให้เป็นผู้ปกป้องและรับใช้ประชาชน ยังผล
ให้ประเทศไทยในสมัยของพระองค์ เป็นจุดเริ่มต้นของสังคมแบบใหม่ที่มุ่งประโยชน์และความ
ผาสุกของประชาชน

อย่างไรก็ดีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินนี้ ได้ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมี
พระราชอำนาจสูงสุดอย่างแท้จริง พระองค์สามารถควบคุมการบริหารงานของเสนาบดี
ได้ทั้งหมด หัวเมืองประเทศราชถูกรวบเข้ามาอยู่ภายในอาณาจักร บรรดาพระอนุชา
พระราชโอรสได้เข้าควบคุมระบบบริหารการปกครองประเทศเกือบทั้งหมด ซึ่งกล่าวได้ว่า
สมัยนี้เป็น "ยุคเจ้า" จนกระทั่งเกิดการปฏิวัติ 2475 อำนาจทางการเมืองการปกครอง
จึงได้เปลี่ยนมือไป แต่อย่างไรก็ตามแม้ประเทศจะมีการปกครองแบบประชาธิปไตย
แต่ก็ยังคงปรับปรุงรูปแบบการปกครอง สมัยรัชกาลที่ 5 ไว้ตลอด ๆ มา

มกราคม ๒๕๖๒

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุดุ, กอง กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 ค. 1/5 เรื่อง

จัดการการกระทรวงกลาโหม ร.ศ. 109 - 115

รัชกาลที่ 5 บ. 4/4 - 5 กรมพระราชวังบวร ฯ ร.ศ. 98 - 105

จดหมายเหตุดุ, กอง กรมศิลปากร จดหมายเหตุนครวัดรัชกาลที่ 5 บ. 20/4

ปฐมรัชกาลที่ 5 ร.ศ. 94 - 111

<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 1	จ.ศ. 1240 - 1241
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 2	จ.ศ. 1239 - 1240
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 4	จ.ศ. 1240 - 1241
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 5	จ.ศ. 1243 - 1244
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 6	จ.ศ. 1239 - 1243
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 7	จ.ศ. 1245 - 1247
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 8	จ.ศ. 1242 - 1244
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 9	จ.ศ. 1244 - 1245
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 10	จ.ศ. 1245
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 17	จ.ศ. 1244 - 1245
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 19	จ.ศ. 1241
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 20	จ.ศ. 1241 - 1242
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 21	จ.ศ. 1244 - 1245
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 23	จ.ศ. 1245 - 1247
<u>สารบัญสมุคพิเศษ</u>	เล่ม 25	จ.ศ. 1245 - 1246

จดหมายเหตุ, กอง กรมศิลปากร สารบัญสมุคพิเศษ เล่ม 31 จ.ศ. 1247 -
1251

_____ สารบัญสมุคพิเศษ เล่ม 33 จ.ศ. 1236

_____ สารบัญสมุคพิเศษ เล่ม 34 จ.ศ. 1236

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มคที่ 1 เล่มที่ 3 - 7 ว่าด้วยการที่
สมเด็จพระเจ้าพระยาโปอินเคีย จ.ศ. 1238

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มคที่ 6 เล่มที่ 13 หมายประกาศให้หัวเมือง
ต่าง ๆ ทราบเรื่องการทำสัญญากับต่างประเทศ

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มคที่ 18 เล่มที่ 3 - 5 พระราชหัตถ์ถึง
สมเด็จพระเจ้าพระยาราชทูตโปอินเคียว่าด้วยราชการต่าง ๆ จ.ศ. 1238

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มคที่ 19 เล่มที่ 5 - 6 กองสุลตยามประจำ
กรุงลอนดอน ทูลกรมพระราชวังบวร ว่าด้วยได้จัดสิ่งของที่ทรงสั่งไปมาถวาย
จ.ศ. 1231

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มคที่ 19 เล่มที่ 7 กองสุลตยามต่างประเทศทูล
กรมพระราชวังบวร แสดงความยินดีที่ได้รับพระบรมราชานุญาต จ.ศ. 1231

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มคที่ 21 เล่มที่ 4 - 5 พระราชทานพรใน
การเขยิบ สมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มคที่ 22 เล่มที่ 1 - 2 พระราชดำรัสว่า
ด้วยการเรื่องเขมร และราชการเมืองภูเก็ต ฯลฯ

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มคที่ 22 เล่มที่ 3 พระราชดำรัสว่าด้วยการ
ทัพเรือและราชการเมืองเชียงใหม่

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มคที่ 22 เล่มที่ 4 พระราชดำรัสว่าด้วย
พระราชไมตรีกับฝรั่งเศสและการทัพเรือ ฯลฯ

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มคที่ 22 เล่มที่ 5 พระราชดำรัสว่าด้วย
การตั้งเคาน์ซิล ฯลฯ

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 22 เล่มที่ 7 พระราชดำรัส
ว่าด้วยการค้าขายและราชการเมืองเชียงใหม่

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 22 เล่มที่ 8 พระราชดำรัสว่าด้วย
การเมืองเขมร การศาล การทำนาและการชกคดลอง

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 22 เล่มที่ 9 พระราชดำรัสว่าด้วย
การจำลองในเมืองเขมร ราชการเมืองพวน ฯลฯ

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 23 เล่มที่ 1 พระราชดำรัสว่าด้วย
น้ำฝนคนเข้าและราชการเมืองลาวเฉียง ฯลฯ

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 23 เล่มที่ 2 พระราชดำรัสว่าด้วย
ราชการเมืองภูเก็ท เมืองเขมร และการศาล ฯลฯ

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 23 เล่มที่ 3 พระราชดำรัสว่าด้วย
การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนและการสงครามในยุโรป

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 23 เล่มที่ 4 พระราชดำรัสว่าด้วย
เกิดความไข้และการชกคดลอง การโทรเลข ฯลฯ

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 23 เล่มที่ 5 พระราชดำรัสว่าด้วย
การค้าขาย การชกคดลองและราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือ ฯลฯ

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 24 เล่มที่ 2 พระราชดำรัสว่าด้วย
ทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 24 เล่มที่ 3 พระราชดำรัสว่าด้วย
การเมืองเขมร เมืองพวน และการศาล ฯลฯ

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 24 เล่มที่ 4 พระราชดำรัสว่าด้วย
การเมืองเชียงใหม่ การสำรวจปากน้ำและการชกคดลอง ฯลฯ

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 24 เล่มที่ 6 พระราชดำรัสว่าด้วย
ทางพระราชไมตรี และการจัดการขายฝังทะเล

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 42 เล่มที่ 3 พระราชกรณียาณูตร
ว่าด้วยประเพณีในราชการต่าง ๆ

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 62 เล่มที่ 1 ประกาศเรื่อง

กรมพระราชวังบวรวิเศษ จ.ร. 1247

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 62 เล่มที่ 2 ประกาศเรื่อง

บัญชีเกณฑ์ไม้เครื่องมือพระเมรุพระศพกรมพระราชวังบวรฯ

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 62 เล่มที่ 3 บัญชีสิ่งของเครื่องตั้ง

เป็นพระเกียรติยศพระศพกรมพระราชวังบวรฯ

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 62 เล่มที่ 4 วิวาระบวนแห่พระศพ

กรมพระราชวังบวรฯ

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 104 เล่มที่ 12 พระนามพระเจ้าน้อย
ยาเธอในรัชกาลที่ 5

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 105 เล่มที่ 7 บัญชีลำดับพระเจ้าน้อย
ยาเธอในรัชกาลที่ 5

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 105 เล่มที่ 8 บัญชีลำดับพระเจ้าน้อย
ยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 5

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 133 เล่มที่ 4 - 5 บัญชีทรัพย์สินของ
เอามาจากพระราชวังบวร จ.ร. 1247

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 152 เล่มที่ 9 คำให้การเรื่องหม่อม
นราธิราช ทำหนังสือให้ลาวเมืองเพชร จ.ร. 1243

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 152 เล่มที่ 10 คำให้การเรื่อง
หม่อมนราธิราช เรื่องคำกล่าวเป็นลายนหมามต่อแผ่นดิน จ.ร. 1244

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 152 เล่มที่ 11 คำให้การเรื่อง
น.ร.ว. ชิต เรื่องคำกล่าวเป็นลายนหมามต่อแผ่นดิน จ.ร. 1244

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 152 เล่มที่ 12 คำให้การเรื่อง
ม.จ. เจ้า เรื่องคำกล่าวเป็นลายนหมามต่อแผ่นดิน จ.ร. 1244

_____ จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 152 เล่มที่ 13 คำให้การเรื่อง
น.ร.ว. จำปี เรื่องคำกล่าวเป็นลายนหมามต่อแผ่นดิน จ.ร. 1244

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 152 เล่มที่ 14 คำให้การเรื่อง
นายจ้าง เรื่องคำกล่าวเป็นลายนหมานต่อแผ่นดิน จ.ก. 1244

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 152 เล่มที่ 15 คำให้การเรื่อง
อาแดงเมียน เรื่องคำกล่าวเป็นลายนหมานต่อแผ่นดิน จ.ค. 1244

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 152 เล่มที่ 16 คำให้การเรื่องนายเฉย
เรื่องคำกล่าวเป็นลายนหมานต่อแผ่นดิน จ.ค. 1244

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 152 เล่มที่ 17 พระราชกระทุถาม
หม่อมมราธิราช เรื่องคำกล่าวเป็นลายนหมานต่อแผ่นดิน จ.ค. 1244

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 1 เรื่องปรีเณนซ์
แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ จ.ค. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 2 ระเบียบการแห่ง
ไซไซเอตี้

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 3 - 4 พ.ร.ม.
สำหรับตัวเคาน์ซิลเลอออฟสเตต

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 5 พ.ร.ม. สำหรับ
ตัวเคาน์ซิลลอร์

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 6 ประกาศตั้งเคาน์ซิล

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 7 พระราชดำรัสเตือน
สติเคาน์ซิล จ.ค. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 8 พระราชดำรัสในการ
เปิดเคาน์ซิล จ.ค. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 9 ประกาศตำแหน่งยศ
เคาน์ซิล จ.ค. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 153 เล่มที่ 10 ประกาศให้เคาน์ซิล
มีอำนาจหักทวงขอพระราชดำรัสเห็นว่าไม่สมควรได้ จ.ค. 1236

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 153 เล่มที่ 11 ตั้งที่ปรึกษา
ราชการแผ่นดิน จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 153 เล่มที่ 12 พระราชดำรัสจัดการ
บ้านเมือง เลิกทาส และเรื่องเลิกบ่อนเบี้ย จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 154 เล่มที่ 1 กฎข้อกติกาในการประชุม
ทำกฎหมาย จ.ศ. 1237

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 154 เล่มที่ 2 คำสั่งยสยานเคาน์ซิล
จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 154 เล่มที่ 3 จดหมายเหตุการถือน้ำถวาย
สัตย์และพระราชดำรัสในการตั้งสมาชิกเคาน์ซิล จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 154 เล่มที่ 4 จดหมายเหตุเรื่อง
พระยาราชสุภาวดีขอแก้คำสาบาลในข้อวจีสจริตและพระราชดำรัสตอบชี้แจง

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 154 เล่มที่ 5 เคาน์ซิลกราบทูลเรื่อง
ยอมรับพระยาราชสุภาวดีเข้าเป็นสมาชิกในสภาเคาน์ซิลได้ จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 154 เล่มที่ 6 พระยาราชวรานุกูล
ถวายความเห็นเรื่องแก้คำสาบาลเคาน์ซิลในข้อวจีสจริต จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 154 เล่มที่ 7 พระยาอภัยรณฤทธิ์
ถวายความเห็นเรื่องแก้คำสาบาลเคาน์ซิลในข้อวจีสจริต จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 154 เล่มที่ 8 พระยาศรีพิพัฒน์
ถวายความเห็นเรื่องแก้คำสาบาลเคาน์ซิลในข้อวจีสจริต จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 154 เล่มที่ 9 พระยากระสาปณ์
ถวายความเห็นเรื่องแก้คำสาบาลเคาน์ซิลในข้อวจีสจริต จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 154 เล่มที่ 10 พระยาราชสุภาวดี
ขอพระมหากรุณาให้ได้อัดคัดลอกคำปรึกษาในที่ประชุมไปไตร่ตรองก่อนแล้วจึงแสดง
ความเห็น จ.ศ. 1236

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 154 เล่มที่ 11 ส. พ.ร.บ.

ปรีวี เคนันซิล ให้สมเด็จพระเจ้ายาฯ และขอให้ท่านยอมรับเป็นปรีวีเคนันซิล
ด้วย จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 154 เล่มที่ 12 ให้ยอรายการประชุม
ลงในราชกิจจา จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 154 เล่มที่ 13 พระยาราชสุมาวดี
ราบทูลเรื่องกิจการเรื่องเลข ทาษ และอากรบ่อนเบี้ย จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 154 เล่มที่ 14 ประกาศเรื่องไม่ให้
สมาชิกเคนันซิลพลอยเชื้อถือและเห็นตามในถ้อยคำว่าเขามีของดี เขามีเครื่องราง

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 154 เล่มที่ 15 ประเทศตั้งเคนันซิล
ไปชำระความเมืองนครศรีธรรมราช จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 155 เล่มที่ 1 จดหมายเทศการตั้ง
ปรีวีเคนันซิล และบันทึกหัวข้อการประชุมหลายเรื่อง จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 155 เล่มที่ 2 - 4 จดหมายเทศ
การประชุมปรึกษาและคำตัดสินความหลายเรื่อง จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 157 เล่มที่ 1 - 5 บันทึกการประชุม
(หลายครั้งหลายเรื่อง) จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 157 เล่มที่ 6 บันทึกการประชุมปรึกษา
เรื่องเบิกเงินคลังเป็นต้น

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 157 เล่มที่ 7 บันทึกการประชุมปรึกษา
เรื่องการเก็บเงินภาษีอากร

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 157 เล่มที่ 8 บันทึกการประชุมปรึกษา
เรื่องภาษีอากร ฯลฯ จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 157 เล่มที่ 9 บันทึกการประชุมหัวข้อ
การประชุมหลายเรื่อง

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 158 เล่มที่ 10 บันทึกการประชุม
เรื่องการรักษาเรื่องการค้า ฯลฯ

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 163 เล่มที่ 3 ข้อบังคับการรับจ่ายเงิน
พระคลังมหาสมบัติ

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 163 เล่มที่ 4 ข้อบังคับว่าด้วยการส่งเงิน
และเบิกจ่ายเงินหอรัษฎการ

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 163 เล่มที่ 6 บัญชีรับเงินภาษีอากร
ส่งคลังขึ้นพระคลังมหาสมบัติ จ.ศ. 1231

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 163 เล่มที่ 7 บัญชีเงินเดิมในพระคลัง
มหาสมบัติ

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 164 เล่มที่ 1 บัญชีเบิกเงินพระคลัง
มหาสมบัติ จ.ศ. 1235

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 164 เล่มที่ 2 บัญชีรับรับจ่าย จ.ศ.
1235

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 164 เล่มที่ 3 บัญชีตรวจเงินพระคลัง
มหาสมบัติ จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 164 เล่มที่ 5 เงินภาษีอากรประจำปี
ขึ้นพระคลังมหาสมบัติพร้อมทั้งรายการจ่าย จ.ศ. 1244

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 164 เล่มที่ 6 บัญชีรับจ่ายพระยามหามนตรี
พลเอกฯถวาย

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 164 เล่มที่ 7 บัญชีรับประมาณรายจ่าย
ประจำเดือน

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 5 มัคที่ 164 เล่มที่ 8 บัญชีรับจ่ายเงินพระคลัง
มหาสมบัติ

_____ จดหมายเทศรัษฎการที่ 15 มัคที่ 164 เล่มที่ 9 บัญชีตั้งเบิกเงินพระคลัง
พระยาไชยยก พลเอกฯถวาย

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 10 ประกาศพระราชาคณะขอเบิก
เงินพระคลังฯ

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 168 เล่มที่ 3 พระราชกระแสนว่าด้วย
จะจัดการรวมภาษีอากรให้เป็นของคอเวนแนนต์ค่า

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 168 เล่มที่ 4 ประกาศให้ยุบประมวล
ภาษีอากร ไปขึ้น ณ เก่งวรเทพยสถาน จ.ศ. 1231

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 168 เล่มที่ 5 เจ้าพระยามหินทร
กราบทูลเรื่องให้เก็บส่วนละไพร่หลวง

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 168 เล่มที่ 6 เสนอขอลกราทูลเรื่อง
สินบนนำจับผู้ลักลอบภาษีที่ต้องพิทักษ์ในกรมพระคลังสินค้า

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 168 เล่มที่ 7 ข้อบังคับพิทักษ์เบ็ดเสร็จ
ภาษีขาออก

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 168 เล่มที่ 8 สมเด็จพระเจ้าพระยา
กราบทูลเรื่องภาษีขึ้น ภาษีเข้า, ร้อยชักสาม, ไม่ชอนสัก

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 168 เล่มที่ 9 โปรดเกล้าให้ตั้งพนักงาน
บัญชีกลาง สำหรับรวบรวมพระราชทรัพย์ซึ่งขึ้นในท้องพระคลัง

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 168 เล่มที่ 10 ประกาศว่าด้วยการ
ประมวลภาษีค้าง ๆ

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 11 ข้อบังคับเกี่ยวด้วยอากรเก็บส่วยและ
ภาษีอากร

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 169 เล่มที่ 13 พระราชหัตถ์ถึงสมเด็จพระ
เจ้าพระยาว่าด้วยภาษีขึ้น จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 172 เล่มที่ 13 ประกาศยุบปี จ.ศ.
1235

_____ จดหมายเทศรัษฎกาลที่ 5 มัคที่ 177 เล่มที่ 5 บัญชีนาโคโคฟางลอย
พระยาอาหารกราทูล

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 178 เล่มที่ 1 บัญชีคูโคฟางลอย

พระยาอาหารกรามทูล

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 178 เล่มที่ 2 บัญชีนาตุ้งวัด

พระยาอาหารกรามทูล

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 178 เล่มที่ 3 - 4 บัญชีเงินค่านา

พระยาอาหารทูลเกล้าฯ ถวาย

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 179 เล่มที่ 2 พระยาอาหารกรามทูล

ขอให้จัดทำ พ.ร.บ. ขาถการค้าใหม่ จ.ก. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 179 เล่มที่ 3 พระยาอาหารกรามทูล

เรื่อง พ.ร.บ. กรมนา

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 179 เล่มที่ 5 พระยาอาหารกรามทูล

เรื่องตรวจลอบธรรมเนียมในกรมนาเพิ่มเติม

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 179 เล่มที่ 6 พระยาอาหารทูลเกล้าฯ

ถวายอย่างธรรมเนียมในกรมนา

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 179 เล่มที่ 7 พระยาอาหารทูลเกล้าฯ

ถวายคำว่านาตุ้งโคและนาฟางลอย

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 179 เล่มที่ 8 พระยาอาหารกรามทูล

เรื่องการประเมินนา

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 179 เล่มที่ 10 สาคมาถึงหัวเมือง

ต่าง ๆ แจ้งการประกาศให้ชาหลวงออกประเมินนา จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 180 เล่มที่ 3 ประกาศ พ.ร.บ.

ชาหลวงเสนา จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 180 เล่มที่ 4 ประกาศ พ.ร.บ.

ชาหลวงตำรายุพรรณโคกระบือ

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัทธิ 182 เล่มที่ 6 บันทึกข้อปรึกษาเคาน์ซิล

เรื่องชาหลวงวังวัดสวน จ.ก. 1236

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 183 เล่มที่ 1 พระราชหัตถ์

ทอดกรมหลวงบวรามา เรื่องกราบบังคมทูลขอ

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 183 เล่มที่ 2 พระราชวรานุกล

กราบทูลเรื่องการเก็บภาษีไม้ออนลัดตาม พ.ร.บ. ๑๑ 3 จ.ก. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 183 เล่มที่ 3 เสด็จนิลกราบทูลเรื่อง

การเก็บภาษีไม้ออนลัด

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 183 เล่มที่ 13 ทูลเกล้าฯ

ทูลเกล้าฯ ถวายบัญชีเงินค่าดอกไม้เมืองเชียงใหม่ จ.ก. 1244

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 183 เล่มที่ 14 ทูลเกล้าฯ

ทูลเกล้าฯ ถวายบัญชีเงินค่าดอกไม้เมืองตาก

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 185 เล่มที่ 1 พระบรมราชโองการ

ตั้งปรีดี เสด็จนิลเป็นกรรมการชำระบัญชีพระยาอาหาร จ.ก. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 185 เล่มที่ 3 พระราชกระทุถาม

พระยาอาหาร, ขุนรทกัษร, หลวงสนิท ว่าได้เงินมาจากไหน กับคำตอบสนอง

พระราชกระแส

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 185 เล่มที่ 4 คอมมิตี สนองพระราช

กระแส เรื่องพระยาอาหารกระทำผิดนำสาบาล

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 185 เล่มที่ 5 คอมมิตี กราบทูลเรื่อง

สอบถามพระยาอาหารอันเกี่ยวด้วยเงินค่านา

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 185 เล่มที่ 6 - 7 คำปรึกษาโทษ

พระยาอาหาร, ขุนรท, หลวงสนิท

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 185 เล่มที่ 8 - 9 ประกาศเรื่อง

พระยาอาหารน้อยบงพระราชทรัพย์ และให้มิคบ้านพระยาอาหาร

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 186 เล่มที่ 2 หนังสือคอมมิตี ถึง

เจ้าพนักงานคลัง ฯ เรื่องพระยาอาหารน้อยบงพระราชทรัพย์

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 186 เล่มที่ 4 คอมมิติกรามทูต

รายงาน การชำระคดีพระยาอาหาร

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 186 เล่มที่ 5 คอมมิติกรามทูตรายงาน

การตรวจสอบบัญชีกรม

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 186 เล่มที่ 6 คอมมิติกรามทูตรายงาน

การชำระบัญชีเงินค่านา

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 186 เล่มที่ 7 คอมมิติกรามทูตเทียบคำให้

การพระยาไชยยกสมบัติกับคำพระยาอาหารและขุนรท

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 187 เล่มที่ 3 คำให้การพระยาอาหาร

ว่าควยไคส่งเงินค่านาตามบัญชีจริงหรือไม่

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 187 เล่มที่ 4 คำให้การพระยาอาหาร

ว่าควยไคบงไม่บอกจำนวนนา

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 187 เล่มที่ 6 คำให้การพระยาอาหาร

ว่าควยไคจ่ายเงินไปทางไคบ้าง

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 187 เล่มที่ 11 คำให้การพระยาอาหาร

ว่าควยไคเข้าหุ้นกับเงินยงแสง

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 187 เล่มที่ 12 คำให้การพระยาอาหาร

ว่าควยไคหลวงสนิทแบ่งเงินค่านากับพระยาอาหาร

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 189 เล่มที่ 2 คำให้การ (หลายปาก)

เรื่องเงินออกจากร้านพระยาอาหาร

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 189 เล่มที่ 10 คำตัดสินหรุ่นยกยกของ

ไปฝากนายเสน

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 189 เล่มที่ 11 คำตัดสินปรับโทษอิจัน

อิมลั้ง ผู้ทำกฤตยาคุณยาแมคเพื่อให้พระยาอาหารพ้นโทษ

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 190 เล่มที่ 7 คำให้การหลวงสนธิ
ว่าด้วยพระยาอาหารแกงชาหลวงเสนาเอง

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 190 เล่มที่ 16-17 คำให้การ
พระยาไชยยศ ว่าด้วยการทำบัญชีเงินค่านาทุลเกล้าฯ ถวาย

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 190 เล่มที่ 18 คำให้การขุนพรหม ผู้
เฝ้าประเมื่อนาแทนหลวงว่าด้วยจำนวนนา

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 190 เล่มที่ 21 คำให้การอำแดงบุต
อี่แสง เรื่องค่างเงินค่านาพระยาอาหาร จมตัวมาไ้รงานที่บ้าน

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 191 เล่มที่ 7 คำให้การนายจ้อย
ว่าด้วยขุนรุษยกยอกเงินออกจากบ้าน

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 191 เล่มที่ 9 คำให้การ (หลายปาก)
เรื่องผู้ซื้อรับฝากเงินขุนรุษ

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 191 เล่มที่ 15 คำให้การขุนศรี
ว่าด้วยวิธีฉ้อโกงของชาหลวงเสนา

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 193 เล่มที่ 2 พระราชกระทั้ถามและ
พระยากระสาปณ์สนองพระราชกระทั้เรื่องพระปรีชาดอับังพระราชทรัพย์โรงจักร
ร้อนทองเมืองปราจีนบุรี

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 193 เล่มที่ 4 พระราชกระทั้ถาม
หลวงพินิจจักรภณ์ และคำตอบสนองว่าด้วยไม่กราบทูลเรื่องพระปรีชาดอับัง
พระราชทรัพย์

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 193 เล่มที่ 7 คำให้การอี่จิ้น ว่าด้วย
นายโหมทกระสาปณ์ยกยอกเนื้อเงิน

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 193 เล่มที่ 9 คำให้การนายหนู
ว่าด้วยนายโหมทกระสาปณ์ยกยอกเนื้อเงิน

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 มัคที่ 193 เล่มที่ 10 คำให้การนายแฉล้ม
ว่าด้วยนายโหมทกระสาปณ์ยกยอกเนื้อเงิน

- หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 194 เล่มที่ 1 บอกพระยา
จาแลน เรื่องผู้มีชื่อกล่าวโทษพระปรีชา จ.ก. 1241
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 194 เล่มที่ 3 ทูลเกล้าฯ ถวาย
ความเห็นในข้อปรึกษาโทษนายสาออง
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 194 เล่มที่ 6 เรื่องนายสาออง
เป็นหนี้มาแลบยุเจียน
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 194 เล่มที่ 8 คำลูกขุนปรึกษา
วางบทอธิกรณ์รยาอายุสาออง
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 194 เล่มที่ 9 คำลูกขุนปรึกษาวาง
บทอธิกรณ์ อีปลั่ง เนื่องด้วยคดีอายุสาออง
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 194 เล่มที่ 10 คำแถลงการพระยา
กระสาปณ เรื่องอายุสาออง
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 194 เล่มที่ 11 คำโทรเลขถึง
พระยารามาธิบดีให้ปล่อยพระปรีชา
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 195 เล่มที่ 1 คำให้การอายุสาออง
ว่าด้วยยักยอกทองหลวง
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 195 เล่มที่ 2 คำให้การนายมี ว่าด้วย
พระปรีชา (สาออง) ยักยอกทองหลวง
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 195 เล่มที่ 3 คำให้การนายแปะ
ว่าด้วยพระปรีชา (สาออง) ยักยอกทองหลวง
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 195 เล่มที่ 4 คำให้การนายเคช
ว่าด้วยพระปรีชาเมื่อนายเกิด ถึงตาย
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 195 เล่มที่ 5 คำให้การขุนชำนาญ
ว่าด้วยพระปรีชาขอเงินหลวงและฉ้อโกง ทำร้ายราษฎร
- _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัทธิ 195 เล่มที่ 7 คำให้การอายุเค็ม
ว่าด้วยพระปรีชาให้คนตียวักโคกระบือราษฎร

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 195 เล่มที่ 8 คำให้การอ้ายเพช
ยักยอกทองคำ

_____ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 195 เล่มที่ 9 คำให้การนายหรั่ง
เบี่ยงบังเอาหาของผู้อื่น และตั้งโปลิศส่วนตัว ไซ่กำลังทำร้ายผู้อื่น

_____ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 195 เล่มที่ 10 คำให้การนายสาย
นายเรียวว่าควยพระปรีชาให้จับเงินคอกหมัน 2 คนไปทิ้งน้ำให้จระเข้กิน

_____ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 196 เล่มที่ 2 คำให้การอ้ายหัด ว่า
ควยพระปรีชาปล่อยนักโทษออกลักโคกระบือ

_____ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 196 เล่มที่ 3 คำให้การขุนทรง
ว่าควยพระปรีชาปล่อยและเลี้ยงนายเกิดตาย

_____ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 196 เล่มที่ 4 คำให้การอ้ายเกิด
ว่าควยพระปรีชาปล่อยนักโทษออกลักโคกระบือ

_____ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 196 เล่มที่ 5 คำให้การ
(หลายปาก) ว่าควยพระปรีชาปล่อย

_____ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 196 เล่มที่ 6 คำให้การขุนชำนาญ
ว่าควยในมอทองเมืองกบินทร์บุรี

_____ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 196 เล่มที่ 7 คำให้การนายโพ
ว่าควยพระปรีชาคดขี่มเหงราชบุตร

_____ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 197 เล่มที่ 1 สำเนาการพิจารณา
คำพยานว่าควยพระปรีชาเลี้ยงนายเกิดถึงตาย

_____ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 197 เล่มที่ 2 สำเนาการไต่สวน
คำนายวัน พยานว่าควยพระปรีชาปล่อยนักโทษออกเที่ยวลักโคกระบือ

_____ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 5 มัคที่ 197 เล่มที่ 3 คำให้การอ้ายโพ
ว่าควยพระปรีชาปล่อยนักโทษเที่ยวลักโคกระบือ

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 197 เล่มที่ 5 คำให้การอ้ายหล่า
ว่าด้วยพระปรีชาปลอยนักโทษเหี้ยวลักโคกระบือ

_____ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 197 เล่มที่ 6 คำให้การอ้ายเพ็ช
ว่าด้วยพระปรีชาปลอยนักโทษเหี้ยวลักโคกระบือ

_____ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 198 เล่มที่ 2 คำให้การ (หลายปาก)
เรื่องพระปรีชาปลอยนักโทษออกเหี้ยวลักโคกระบือ

_____ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 198 เล่มที่ 3 คำให้การ (หลายปาก)
เรื่องอปลั้งหมอท่าयाแผดเม้งรบเพื่อให้พระปรีชาพันโทษ

_____ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 203 เล่มที่ 7 ประกาศตั้งปรีวี เคา่นซิด
เป็นกรรมการชำระความข้าหลวงเสนาเมืองนครศรีธรรมราช

_____ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 204 เล่มที่ 2 คำปรึกษาวางบท
พระยาสมบัตินิบาล เจ้าพนักงานพระคลังในขวา ถือบังพระราชนิพนธ์

_____ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 205 เล่มที่ 3 คำชี้แจงเพิ่มเติมว่าด้วย
จัดการศาล เพื่อให้ชำระความไต่เร็วขึ้น

_____ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 205 เล่มที่ 6 เคา่นซิดกราบทูลให้ตั้ง
คอมมิตีชำระความศาลรับสั่งกรมพระนครบาล

_____ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 205 เล่มที่ 10 - 11 ประกาศให้เคา่นซิด
ชำระความเป็นศาลรับสั่งชำระความโจรผู้ร้าย

_____ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 205 เล่มที่ 12 ประกาศตั้งคอมมิตีและ
เป็นคณะกรรมการศาลรับสั่ง (เคา่นซิด)

_____ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 205 เล่มที่ 13 ประกาศเคา่นซิด เรื่อง
ชำระความโจรผู้ร้าย กับมีว่าด้วยกฎหมายการพนัน และกฎหมายเรื่องทาส

_____ จดหมายเหตวรรษกาลที่ 5 มัคที่ 206 เล่มที่ 1 กราบทูลว่าด้วยข้อบังคับ
คณะกรรมการสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ และกรมโปสติก เพื่อให้ชำระความไต่แล้วโดยเร็ว
(มีข้อบังคับไปยังกรมต่าง ๆ เช่น มหาดไทย กลาโหม กรมท่า)

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 207 เล่มที่ 16 ประกาศมิให้เจ้าเมือง

กรมการ กัดความของราษฎร

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 230 เล่มที่ 1 พ.ร.บ.สำหรับอั้งยี่

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 230 เล่มที่ 2 พระราชดำริออก พ.ร.บ.

อั้งยี่ จ.ศ. 1244

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 230 เล่มที่ 3 เจ้าพระยามหินทรเสนอ

ความเห็นเรื่องอั้งยี่ จ.ศ. 1244

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 230 เล่มที่ 4 ทำให้การหลวงภักดี เรื่อง

เงินอั้งยี่ก่อการวิวาทที่ตลาดพลู จ.ศ. 1244

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 231 เล่มที่ 3 พระยาศรีพิพัฒนกราบทูต

เรื่องโจรผู้ร้ายชุกชุม และวาทะทางบกทางน้ำไม่สะอาด

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 231 เล่มที่ 4 พระยาราชโยธาเสนอที่

ประชุมเคาน์ซิล เรื่องให้ทำตัวรูปพรรณสัณฐานเพื่อป้องกันโจรผู้ร้าย จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 242 เล่มที่ 2 บัญชีแจก พ.ร.บ. ไปตาม

กรมกองต่าง ๆ จ.ศ. 1238

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 243 เล่มที่ 5 ประกาศเลิกธรรมเนียม

หมอบคลาน

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 243 เล่มที่ 6 ประกาศตั้งธรรมเนียมใหม่

ไม่ให้หมอบคลาน

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 243 เล่มที่ 10 ประกาศให้ข้าราชการ

เฝ้าตามเวลา

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 244 เล่มที่ 4-5 ว่าด้วยธรรมเนียมและการ

ปกครองของทางประเทศหลายประเทศ

_____ จดหมายเหตุนิติบัญญัติ 5 มัดที่ 248 เล่มที่ 3 หนังสือพิมพ์สิ่งคืบว่าด้วย

การปกครองและขนบธรรมเนียมของสยาม

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 260 เล่มที่ 1-2 ประกาศสถาปนา
กรมหมื่นบวรวิไชยชาญขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล จ.ศ. 1230

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 1 สถาปนาให้เจ้าพระยาศรี
สุริยวงศ์ มีอำนาจประหารชีวิตคนได้กับ เรื่องพระองค์เจ้ากรรณิภรณ์เรื่องราวยังว่า
ยังสมคบกันพากันในพระราชวังหนีไป จ.ศ. 1231

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 2 สถาปนาให้เจ้าพระยาศรี
สุริยวงศ์มีอำนาจประหารชีวิตคนได้ กับสถาปนาพระยาสุรวงศ์เป็นเจ้าพระยา จ.ศ. 1231

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 3 สถาปนาเจ้าพระยาศรี
สุริยวงศ์ให้มีอำนาจประหารชีวิตคนได้

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 4 สถาปนาเจ้าพระยาศรี
สุริยวงศ์เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ กับมีเรื่องว่าด้วยการแต่งกายของ
ข้าราชการ

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 5 สถาปนาเจ้าพระยามหินทรศักดิ์
ธำรง และอื่น ๆ จ.ศ. 1236

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 6 ประกาศตั้งพระสงฆ์และขุนนาง
ข้าราชการหลายท่าน

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 8-9 สถาปนาเจ้าพระยารัตน
บดินทร เจ้าพระยาพลเทพ และเจ้าพระยาเทพประชน จ.ศ. 1248

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 268 เล่มที่ 1 เลื่อนรับถวายยศ เป็นพระยา
วราภการแทนพระยาภักดีธำรง จ.ศ. 1231

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 268 เล่มที่ 2 ประกาศสถาปนาเจ้าครอง
นครลำปาง ลำพูน วา จ.ศ. 1237

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 268 เล่มที่ 3 ประกาศตั้งเจ้าเมือง
กรมการเมืองสตูล และ เมืองปะลิส จ.ศ. 1238

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 268 เล่มที่ 4 ประกาศสถาปนาผู้ครอง
เมืองกลันตัน และตรังกานู จ.ศ. 1238

หอสมุดแห่งชาติ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 มัคที่ 268 เล่มที่ 5 ประกาศเลื่อนพระยา
ไทรบุรี ขึ้นเป็นเจ้าพระยา จ.ศ. 1234

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 มัคที่ 268 เล่มที่ 6 ประกาศสถาปนาเจ้านคร
เชียงใหม่ หลวงพระบาง ฯลฯ จ.ศ. 1234

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 มัคที่ 268 เล่มที่ 9 ตั้งข้าหลวงจีน โรหมันคาทอลิก
เมืองฉะเชิงเทรา จ.ศ. 1238

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 มัคที่ 268 เล่มที่ 10 บัญชีขุนนางหัวเมืองบักขี้ไต้
ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 2 เล่มที่ 5 เรื่องเมืองเชียงใหม่
ลำพูน และลำปาง

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 2 เล่มที่ 14 ร่างตราเมืองพิชัย
(ชำระความหัวเมือง)

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 2 เล่มที่ 15 ตราน้อยเดินทาง
ถึงเจ้าเมืองกรมการรายทาง (การเดินทางของกงสุลนอกช)

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 2 เล่มที่ 16 ร่างตราน้อย (เกิด
เพลิงไหม้ โกลเฑาะแกล้งในราชวัง)

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 2 เล่มที่ 19 ร่างตราเร่งเงินปี
เจ้าเมืองกรมการ

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 2 เล่มที่ 20 ร่างตรา (ให้จัด
ทหารเกณฑ์เข้ามากรุง เทพ ฯ)

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 5 เล่มที่ 9 ร่างประกาศติโปลมา
(ให้บำเหน็จรางวัล)

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 5 เล่มที่ 11 ร่างกราบเรียนแสดง
ความยินดีวันเกิดสมเด็จพระเจ้าพระยา

_____ จกทนายเทศรชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 9 เล่มที่ 4 ร่างตราถึงเจ้าเมือง
ต่าง ๆ (ให้เร่งเก็บเงินส่วย)

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 14 เล่มที่ 9 โขนมณีนกสัณฑ์
และเรื่องความ (วังหน้า)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 15 เล่มที่ 19 สำเนาจดหมายพระยา
ธรรมสาร 7 เรื่องชำระกฎหมายลักษณะอาชญากรรม

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 16 เล่มที่ 1 สำเนาหนังสือประณี
ประนอม (เชิญวังหน้ากลับ) พ.ศ. 2417

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 20 เล่มที่ 23 พระราชนิพนธ์ รัช
กาลที่ 5 ว่าด้วยพระราชประเพณีการสืบสันตติวงศ์ขององค์กษัตริย์ไทย

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 22 เล่มที่ 1 ต้นร่างตำแหน่ง (เลื่อน
และแต่งตั้งข้าราชการ พ.ศ. 2414)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 22 เล่มที่ 2 ต้นร่างคิโปมาตรา
ตระกูล พ.ศ. 2416

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 22 เล่มที่ 6 ประกาศรายชื่อขุนนาง
หัวเมือง เล่ม 1 จ.ศ. 1230-1235

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 25 เล่มที่ 2 บัญชีรายวันส่งเงิน
กลางกรม

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 25 เล่มที่ 3 บัญชีรับจ่ายเงินพระคลัง
จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 36 เล่มที่ 26 บัญชีทางว่าวข้าราชการ
(ข้าราชการวังหน้าที่ต้องปรึกษา)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 36 เล่มที่ 34 บัญชีกองทัพนครพระ
ราชวังบวร (ทั้งหัวเมืองและในกรุง)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 48 เล่มที่ 11 สารบัญหน้าเรื่อง
ราชการ (ข้าราชการที่ส่งไปหัวเมืองต่าง ๆ)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 57 เล่มที่ 8 กรมพระราชวังหลวง
(พระราชหัตถเลขาถึงวังหน้าเรื่องความหวาดเสียดังกล่าวถึง จ.ศ. 1236)

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 57 เล่มที่ 9 คำปรึกษาตลอด

เกษียณอายุลูกทาส จ.ศ. 1236

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 57 เล่มที่ 10 กรมพระราชวัง
กับวังหลวง (ทูลให้เสด็จกลับ)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 57 เล่มที่ 13 หนังสือ (เจ้าพรหม
เทวานุเคราะห์เรื่องไปจัดการการนครจำปาศักดิ์ จ.ศ. 1238

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 57 เล่มที่ 14 กรามทูล (เรื่อง
กรมมณฑลขึ้นเก็บค่านาราม)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 72 เล่มที่ 5 บัญชีพระยาอาหาร
บริรักษ์ (เรียกเก็บเงินค่านา 20 ปี)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 76 เล่มที่ 17 คำนวณพระราช
คำริ (ว่าด้วยการที่ควรทำ และควร เลิกของเทศขึ้น)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 76 เล่มที่ 23 คำอธิบายการทำ
บัญชี (จัดทำบัญชีเงินพระคลังให้เป็นระเบียบ)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 79 เล่มที่ 6 ใบบอกเมืองหลวง
พระบาง (เรื่องให้เจ้านายเมืองหลวงพระบางไปจัดการ เมืองให้เรียบร้อย)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 79 เล่มที่ 17 สุลักษณ์เจ้ามณฑล
เทพา เมืองหลวงพระบาง (ศึกษาเมืองเหนือ) จ.ศ. 1246

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 80 เล่มที่ 15 สตราถึงเจ้า
พระยาศรีสังหเทพ (ไปจัดการการ เมืองจำปาศักดิ์ อุด)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 80 เล่มที่ 20 ทนาย (ให้พระยา
มหาอำมาตย์ไปจัดการการ เมืองจำปาศักดิ์ จ.ศ. 1246

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 82 เล่มที่ 1 พงสาวดารกรุงศรี
อยุธยา - รัตนโกสินทร์ (ว่าด้วยธรรมเนียมมณฑลขึ้นปกครองบ้านเมือง จ.ศ. 1230)

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 84 เล่มที่ 10 ร่างพระบรม
ราชานุญาตเรื่องกรมพระราชวังบวร (รัชกาลที่ 5 พร้อมด้วยพระบรมวงศ์และข้าราชการ
ผู้ให้ทรงรับรองความปลอดภัยแก่วังหน้า)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 104 เล่มที่ 8 หนังสือแสดงความ
อ่อนน้อมต่อรัฐบาลอังกฤษ (เรื่องชี้แจงว่ากงสุลนอกซังคัมให้ปล่อยพระปรีชา จ.ศ. 1240)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 111 เล่มที่ 7 หนังสือมีไปมา
ระหว่างกงสุลกับพระยาพระคลัง (เกลี้ยกล่อมให้ลาวขึ้นกับฝรั่งเศส จ.ศ. 1231)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 111 เล่มที่ 13 หนังสือ พระยา
มหาอำมาตย์ มาถึงเจ้าเมืองน่านสำเร็จราชการ

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 111 เล่มที่ 30 หนังสือเรื่องกรม
พระราชวัง ~~วัง~~ วังหลวง (ว่าด้วยข้อประนีประนอม 10 ข้อ)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 111 เล่มที่ 35 ความกรมพระ
ราชวัง (ให้กรมหลวงประจักษ์ราชนาครักษ์นำคำประนีประนอม)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 112 เล่มที่ 1 สำเนาจดหมาย
เชกส และกราบถวายบังคมรัชกาลที่ 5 (ว่าทรงในทศพิธราชธรรม จ.ศ. 1237)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 117 เล่มที่ 20 สำเนาหนังสือแจ้ง
ความ (ฝรั่งเศส เกลี้ยกล่อมจำปาตักดี)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 139 เล่มที่ 10 คำตั้งของศาล
(ว่าด้วยตุลาการศาลรับตั้งชำระความกรมนครบาล)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 140 เล่มที่ 10 เรื่องความของพระ
ปรีชาถลการ (ให้การทอศาล)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 140 เล่มที่ 11 ร่างตราหัวเมือง
(การชำระความของเจ้าเมืองและกรมการเมือง และถูกกล่าวโทษ)

_____ จดหมายเทศรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 140 เล่มที่ 30 จดหมายเจ้าคุณ
ถึงพระยามหาอำมาตย์ (เจ้าเมืองกชชีราษฎร์)

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 142 เล่มที่ 43 ทำให้การเรื่อง
ความพระปรีชา เขียนนายรักตาย

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 144 เล่มที่ 3 ปรีชาความพระปรีชา
(ทำนุกรรมนิยมจางราชการหลายข้อ)

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 146 เล่มที่ 69 กราน้อยเมืองพิชัย -
ตาก - เดินทาง (ชำระความผู้ร้าย และท่องเที่ยวเดินทาง)

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 154 เล่มที่ 16 ใบบอกเมืองตาก

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 154 เล่มที่ 22 : สำตราไม้ไปหัวเมือง

จ.ศ. 1234

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 154 เล่มที่ 24 สำตราถึงหัวเมือง

ฝ่ายเหนือ จ.ศ. 1234

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 158 เล่มที่ 21 คุรุอักษรถึงหัวเมือง

ฝ่ายเหนือ (ให้พระนรินทรเสนาไปชนะความคนต่างประเทศเมืองเหนือ จ.ศ. 1236)

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 162 เล่มที่ 15 หนังสือถึงหัวเมืองต่าง ๆ

จ.ศ. 1239

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 167 เล่มที่ 10 ต้นร่างหนังสือประกาศ

เรื่องพวกโจรผู้ร้ายชุมนุมในกรุงเทพฯ และหัวเมือง

หนังสือพิมพ์

หอสมุดแห่งชาติ กรุโฆวาท จ.ศ. 1236 ไมโครฟิล์ม

จดหมายเหตุ The Bangkok Recorder พ.ศ. 2408 - 2409 ไมโครฟิล์ม

Bangkok Calendar พ.ศ. 2405 - 2416 ไมโครฟิล์ม

Siam Daily Advertiser พ.ศ. 2413, 2418, 2425 ไมโครฟิล์ม

Siam Repository พ.ศ. 2412 - 2417 ไมโครฟิล์ม

Siam Weekly Advertiser พ.ศ. 2412 - 2429 ไมโครฟิล์ม

เอกสารต้นฉบับที่พิมพ์แล้ว

กฎหมายตราสามดวง องค์การฯ ของกรุงสุโขทัย 2505 - 2506 , 5 เล่ม
 ครอบคลุม จอห์น เอกสารกรอเปิด แปลโดยไพโรจน์ เกษมณีกิจ การศาสนา
 2515, 267 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. 2411 (ปลายรัชกาลที่ 4 - ต้นรัชกาลที่ 5)
 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงวิมลภัทมาราชจิรประวัติ
 16 พฤษภาคม 2508 น.ป.ท. 2508 , 41 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ 5 ปิ่นะโรง พ.ศ. 2411 - ปรีะกา
 พ.ศ. 2516 โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2517 , 220 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ภาค 3 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน
 ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าการรังสี พระราชชายา ปรีะกา พ.ศ. 2476
 โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ 2476 , 129 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 5 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาประพันธ์ไพ
 (เจ้า จาคิกรักษ์ พฤษภาคม 2477 โรงพิมพ์พระจันทร์ 2477, 51 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 6 พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานปลงศพคุณหญิงสาธิต
 กิจประมวล (พอลอย เสือบัววงศ์ ณ ชยบูชา) พฤศจิกายน 2477 น.ป.ท.
 ม.ป.ป. . 78 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ภาค 9 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนไชยนาทนเรนทร โปรดให้พิมพ์ในงาน
 พระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท 23
 พฤษภาคม 2478 โรงพิมพ์พระจันทร์ 2478 , 138 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 10 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ . . .
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ 2478 โรงพิมพ์พระจันทร์ 2478,
 148 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ภาค 12 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน 2 กุมภาพันธ์ 2479 โรงพิมพ์เคลิเมนต์
 2479 , 121 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 13 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าวดีรัตนกัญญา 27 มกราคม 2479

โรงพิมพ์พระจันทร์ 2479 , 90 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 14 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมใหญ่

เทวกุล 13 มีนาคม 2481 โรงพิมพ์หม่อมงามกุญราชวิทย์ 2480, 203 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว ภาค 15

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 16

พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาอภัยราชามหาโยคีธรรมสร

15 มีนาคม 2481 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร 2481 , 312 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 17

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าพิศมัย

พิมลสัตย์ 23 กุมภาพันธ์ 2481 ม.ป.ท. 2481 , 177 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค 19

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงาน

พระเมรุสมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้านายโกลนกรณ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

14 พฤษภาคม 2484 โรงพิมพ์พระจันทร์ 2484 , 260 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัว ภาคที่ 24 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้า

จงกลณี วัฒนวงศ์ 29 พฤศจิกายน 2508 โรงพิมพ์ศรีนสาร 2508,

147 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีเถาะ

จุลศักราช 1241 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระภิกษุเวทย์ วิศิษฐ์

(สาย เลขยานนท์) 21 พฤศจิกายน 2513 แสงทองการพิมพ์ 2513,

181 หน้า

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ปี 2431 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวง

ประเสริฐไมตรี (วงศ์ โชติกเสถียร) 29 ธันวาคม 2512

โรงพิมพ์พระจันทร์ 2512, 158 หน้า

จดหมายเหตุวงอุคมสมบัติ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงบุญเกื้อ

เบญจกัญจน์ 24 กรกฎาคม 2515 โรงพิมพ์พระจันทร์ 2515, 348 หน้า
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . พระบาทสมเด็จพระ พระราชินีพันธุภายาว่าด้วยพระราช
พงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ แปลโดยหลวงญาณวิจิตร พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพหม่อมเจ้าสุภานุรักษ์ ไชยยันตร์ 30 ตุลาคม 2501 โรงพิมพ์จันทร์...
 2501 . 67 หน้า

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระราชินีพันธุภายา พระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์การค่าของคุรุสภา 2506, 2 เล่ม
กรโณวาท พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจเอกหม่อมเจ้าบุญศิริ เกษมสันต์
 11 มิถุนายน 2512 โรงพิมพ์แพร่การช่าง 2512, 226 หน้า

นารทธรรมนตรี, สำนัก ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาค 1 ระหว่างพุทธศักราช 2424 ถึงพุทธศักราช
2435 โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี 2507, 243 หน้า

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400 องค์การค่าของคุรุสภา 2503,
 305 หน้า

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408 องค์การค่าของคุรุสภา 2504,
 338 หน้า

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408 - 2411 องค์การค่าของคุรุสภา 2504,
 288 หน้า

ประชุมพงสาวดาร เล่ม 3 องค์การค่าของคุรุสภา 2506, 395 หน้า

ประชุมพงสาวดาร เล่ม 9 องค์การค่าของคุรุสภา 2507, 344 หน้า

ประชุมพงสาวดาร เล่มที่ 11 องค์การค่าของคุรุสภา 2507, 331 หน้า

ประชุมพงสาวดาร เล่ม 14 องค์การค่าของคุรุสภา 2507, 324 หน้า

ประชุมพงสาวดาร เล่มที่ 31 องค์การค่าของคุรุสภา 2512, 303 หน้า

ประชุมพงสาวดาร เล่มที่ 40 องค์การค่าของคุรุสภา 2507, 278 หน้า

ประชุมพงสาวดารภาคที่ 65 พระราชพงสาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนากิจศพ นางสงวน นพวงศ์ ณ อยุธยา

22 พฤศจิกายน 2503 ม.ป.ท. ม.ป.ป. , 150 หน้า

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ. 2453) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเอก ทองแกม 18 ธันวาคม 2510 โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด 2510, 251 หน้า

พระราชบัญญัติต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 5 ม.ป.ท. ม.ป.ป. , ไม่มีเลขหน้า

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พิมพ์พระราชทานแจกในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณในวันตรงกับวันสวรรคตที่ 23 ตุลาคม 2472 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร 2472, 249 หน้า

พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 17 มีนาคม 2507 โรงพิมพ์พระจันทร์ 2507, 346 หน้า

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 จ.ศ. 1236

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ. 1237

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 4 จ.ศ. 1239

ศิลปากร, กรม ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 เรื่องทูตฝรั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเทียม ลานนท์ 1 กรกฎาคม 2506, ม.ป.ท.: 2506, 492 หน้า

เรื่องพระราชพิธีและจากหมายเทศมหรราชพิธีเบญจรัศมี รัชกาลที่ 5 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาอากาศตรีสมภพ สุกสุนทร 27 สิงหาคม 2509 โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ 2509, 67 หน้า

เรื่องสมมติปริกมการราชการแผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกหลวงสถิตยุทธการ (สถิต สถิตยุทธการ) 8 กุมภาพันธ์ 2514 โรงพิมพ์พระจันทร์ 2514, 94 หน้า

เสถียร ลายลักษณ์, ร.ศ.ท.บุญเรือง นาคินพุก และบุญธรรม สิริฤทธิ์
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 โรงพิมพ์เคลิเมต์ 2478, 420 หน้า

เสถียร ลายลักษณ์, ร.ต.ท.บุญเรือง นาคีนพุต และบุญธรรม ศิริฤทธิ์ ประชุม
กฎหมายประจำศก เล่ม 9 โรงพิมพ์เคลิเม็ค 2478, 420 หน้า

ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9 โรงพิมพ์เคลิเม็ค 2478, 308 หน้า

ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 10 โรงพิมพ์เคลิเม็ค 2478, 264 หน้า

ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 11 โรงพิมพ์เคลิเม็ค 2478, 297 หน้า

หนังสือ COURT ข้าราชการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดฯ ให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษา เมื่อปี
พ.ศ. 2466 โรงพิมพ์ไท 2466, 2 เล่ม

เอกสารชั้นรอง

ประเภทหนังสือ

กลาโหม, กระทรวง กองบัญชาการสูงสุด ประวัติกองทัพไทยในรอบ 200 ปี

พ.ศ. 2325 - 2525 โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร 2525, 447 หน้า

ขจร สุขพานิช ภาพแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย พิมพ์แจกในงานพระราชทาน

เพลิงศพ พลางบุญมานพพาณิชย์ "แสงทอง" 1 ธันวาคม 2508 โรงพิมพ์

ไทยหนังสือการ จำกัด, 2506, 72 หน้า

ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยนางกอก พิมพ์ครั้งที่ 2 ภาควิชาประวัติศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2524, 289 หน้า

จันทรไพร ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประสานมิตร 2519, 91 หน้า

เก็ก จอห์น เอฟ. ไทย พม่า ลาว และกัมพูชา แปลโดย ภรณี กาญจน์วิจิ และ

ชื่นจิตต์ อ่ำไพพรรณ สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย 2520, 349 หน้า

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. สถาบันพระมหากษัตริย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523, 47 หน้า

เงินตราของไทย อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ว่าที่ ร.ต.หญิงอินจ

โปษยานนท์ 2 พฤษภาคม 2520 โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต 2520, 151 หน้า

จดหมายเหตุประมวงศกคุณนาค และเรื่องราวทศสยามไปกรุงฝรั่งเศส พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงคล้าย ประดิษฐ์ภูบาล 16 มีนาคม 2513

โรงพิมพ์พระจันทร์ 2513, 121 หน้า

จดหมายเหตุเรื่องตั้งเจ้าเมือง และพระบรมราโชวาท พระราชทานเจ้าเมือง พิมพ์
ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรุณวดี ปรีภา
2476 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร 2476, 32 หน้า

จิตร ภูมิศักดิ์ โฉมหน้าศักดินาไทย แสงเงิน 2522, 226 หน้า

โครงการเร่งน้ำและชลประทานในประวัติศาสตร์ไทยคูนน้ำเจ้าพระยา กวางมค,
391 หน้า

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ ธรรมเนียมราชสกุลในกรุงสยาม พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานฉนกิจศพนายบุญเกื้อ พรหมพานิช 16 สิงหาคม 2515
กรุงสยามการพิมพ์ 2515, 57 หน้า

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระราชนิพนธ์ทรงวิจารณ์เรื่องพระราช
พงศาวดารและประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉนกิจศพ
นายพงษ์เจริญ สงศิริ 11 กุมภาพันธ์ 2516, โรงพิมพ์พระจันทร์ 2516 85 หน้า

ชาณุวิทย์ เกษตรศิริ เรื่องของสองนคร เจ้าพระยา 2524, 311 หน้า

"วังหน้า: ตำแหน่งผู้สืบราชสมบัติ ?" ในรักเมืองไทย เล่ม 1 ภาคประวัติ-
ศาสตร์และการเมือง หน้า 1- 34 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2519
ชัย เรื่องศิลป์ ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณ ก่อนศตวรรษที่ 25 เรื่องศิลป์
2523, 343 หน้า

ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ก้นสังคม พิมพ์ครั้งที่ 2
เรื่องศิลป์, 2519, 553 หน้า

ชัย เรื่องศิลป์ ยุคทอง โรงพิมพ์พิเศษ 2524, 230 หน้า

ชัยอนันต์ สมุทวณิช การเมืองการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย 2411 - 2475
บรรณกิจ 2523, 200 หน้า

แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย : คำกราบบังคมทูลของเจ้านายและ
ข้าราชการให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. 103 โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์
2513, 107 หน้า

ศึกษากับพัฒนาการทางสังคมไทย นวอักษร 2519, 144 หน้า

ชัยอนันต์ สมุทวณิชและชัชติยา กรรณสูต (รวมรวม) เอกสารการเมือง -
การปกครองไทย พ.ศ. 2417 - 2477 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
2518, 406 หน้า

ข้าราชการไทย, คณะกรรมการ ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2

รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2475 พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์

200 ปี พุทธศักราช 2525 กรมศิลปากร 2525, 576 หน้า

ณัฐวิ สุทธิสงคราม เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้าว บุนนาค)

(เจ้าคุณกรมท่า) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ทายาทออก

บุนนาค 16 สิงหาคม 2522 เน้นทรัสต์เอ็กซ์เพรสศึกษา 2522, 3 เล่ม

ณัฐวิ สุทธิสงคราม เจ้าพระยาและสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท พิมพ์เป็น

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์เอกพระยาสุรียานุวงศ์ประวัติ (เจ้า

บุนนาค) 19 พฤศจิกายน 2517 โรงพิมพ์อักษรสมัย 2517, 218 หน้า

ณัฐวิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท พิมพ์เป็น

พิมพ์ครั้งที่ 2 แพร่พิทยา, 2516, 2 เล่ม

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แพร่พิทยา 2516, หน้า

ณัฐวิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา

กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (ภาคต้น) พระประวัติและงานสำคัญ องค์การฯ

ของครูสภา 2514, 238 หน้า

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์

(ภาคปลาย) พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย องค์การฯของครูสภา 2516,

11 เล่ม

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พิมพ์ครั้งที่ 4 มติศึกษา 2524, 510 หน้า

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี เล่ม 2 รวมสามเล่ม

2525, 290 หน้า

ความทรงจำ ศิลปกรรมบรรณการ 2516, 375 หน้า

"เจ้าคุณพระประยูรวงศ์" พระสนมเอก หน้า 1 - 48 ชมรมคำขวัญวิทยา

2525

ประวัติบุคคลสำคัญสมัยสมบูรณ คลังวิทยา 2505, 540 หน้า

ตำนานกฎหมายเมืองไทยและประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์ พิมพ์เป็น

อนุสรณ์ในงานอภิเษกศพ นางพิณรุฒ์สังขการ (ฉวี อัจฉระกาญจน์)

26 เมษายน 2503 ม.พ.ท. ม.ป.ป. 15 หน้า

คำทรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าและราชเสนา, พระยา เทศาภิบาล คลังวิทยา

2495, 444 หน้า

นิทานโบราณคดี พิมพ์ครั้งที่ 14 คือฉบับบรรณาการ, 2513 526 หน้า

พระบรมราชประวัติและพระบรมราชนิพนธ์ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานบรรจุ

พระอัฐิพระโอรสธิดาในกรมพระราชวังบวร ฯ 5 พระองค์ ณ วัดชนะสงคราม

เมื่อปีเถาะ 2470 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร 2470, 112 หน้า

พระราชกำหนดครั้งกรุงศรีอยุธยา และประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพันโทพระพิเนตรอักษร (ปีมะโรง)

14 ตุลาคม 2507 โรงพิมพ์บุญส่งการพิมพ์ 2507, 84 หน้า

พระราชประวัติรัชกาลที่ 5 ก่อนเสวยราชย์ พระบรมราชประวัติ 1

พระประวัติกรมพระยาเทววงศ์ พระประวัติศรีเสลา พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การ

ของกุศล 2514, 272 หน้า

พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 เล่ม 2 องค์การ

กุศล 2504, 247 หน้า

เรื่องพระจอมเกล้า ฯ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิง

ศรีสังกร (ตาม จารุรักษ์) 19 มกราคม 2510 โรงพิมพ์ศรีนสาร

2510, 82 หน้า

ศรี อมาตยกุล ประวัติบรรพบุรุษและสกุลวงศ์อมาตยกุล พิมพ์ในงานพระราชทาน

เพลิงศพพระยาปฏิพานพิไชย (อเล็กซานเดอร์ อมาตยกุล) โรงพิมพ์

รุ่งเรืองรัตน์ 2527, 116 หน้า

แถมดูช นุมนนท์ ประวัติศาสตร์ไทย : งานวิจัย ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะ

อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 2524, 195 หน้า

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 พิมพ์แจก

ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ 2478

โรงพิมพ์พระจันทร์ 2478, 325 หน้า

พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2367 - 2394

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงวงษ์านุประพัทธ์ (ตาม

สนทวงศ์ ณ อยุธยา) 17 มีนาคม 2481 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

2481, 443 หน้า

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4

กรมศิลปากร 2507, 271 หน้า

ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

แพร่พิทยา 2516, 220 หน้า

ชนิต อยู่โพธิ์ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยวงศ์เมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
ในตอนต้นรัชกาลที่ 5 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พ.ศ. หลวงสุตกระบวนรบ (ต้น จารุพานธุ) 30 เมษายน 2511

พิมพ์ครั้งที่ 4 โรงพิมพ์สวนพิมพ์ 2511, 71 หน้า

นายกรัณมนตรี, ส่วัดกนกยาก การไปรษณีย์ระยะเริ่มแรก โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการ

คณะรัฐมนตรี 2523, 193 หน้า

พระลี้ในงานฉลองวันเฉลิมฉลองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ 100 ปี วันที่ 1 ตุลาคม 2511

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา

สถาบันไทยคดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2523, 89 หน้า

วัฒนธรรมกัมพูชาในวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ สถาบันไทยคดีศึกษา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2525, 221 หน้า

บรรจง คันตยานนท์ "ปัญหาการรวมชาติในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว" ใน การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่ : รวมงานวิจัยทาง

ประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์ หน้า 17 - 83 สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง

ประเทศไทย 2522

ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาและคนอื่น ๆ

เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพ, พิมพ์ครั้งที่ 8 โรงพิมพ์พระจันทร์

2481, 265 หน้า

ปิยนาด บุนนาค บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูล"บุนนาค"

ดวงกมล 2520, 276 หน้า

เป็๋อง ณ นคร ประวัติวรรณคดีไทย สำหรับนักศึกษา พิมพ์ครั้งที่ 8

ไทยวัฒนาพานิช 2517, 446 หน้า

เพ่ง พ.ป. บุณนาค หนังสือเรื่องเซอร์บอนโบว์ริงเข้ามาเมืองไทย พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมบุณ วัฒนวงศ์ ณ อยุธยา 5 กันยายน 2509
โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ 2509, 100 หน้า

พิสุจน์พานิชยดักขณ, หลวง มหารัณภาลิเนนทร์ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ
ท่านผู้หญิงหม่อมราชวงศ์อรุณ วรพงศ์พิพัฒน์ 2461 โรงพิมพ์พระจันทร์ 2481,
39 หน้า

ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช, สมเด็จพระพระยา สีวิวัฒน์ องค์การคำของดุสิต 2504,
187 หน้า

มหาอมตยาธิบดี, พระยา (เสด็จ วิริยศิริ) การปกครองฝ่ายพลเรือน พิมพ์แจก
ในงานพระราชทานเพลิงศพพระภักดีศรีสุพรรณภูมิ (สุก สุนทรสารทูล)
19 พฤศจิกายน 2505 โรงพิมพ์สวนทองถิ่น 2505, 139 หน้า

มานิจ ชุมนราย, ม.ล. ไทยปราบฮ่อ เฉลิมนิจ 2522, 137 หน้า

มอฟแพท แอ็บบ็อค, โลว์ แผ่นดินพระจอมเกล้า ๗ แปลโดย นิจ ทองโสภิต
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2520, 315 หน้า

รุจา อากาศกร, ม.ร.ว. "การปฏิบัติการปกครองท้องถิ่นมณฑลราชบุรีในสมัย
รัชกาลที่ 5" ใน รวมปาฐกถา จากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
พ.ศ. 2520 - 21 โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2521, 439 หน้า

ลัทธิบางขุนเทียนสกลมาแต่เจ้าพระยามหาเสนา (บุณนาค) ฝ่ายหนึ่ง พิมพ์เป็น
บรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพพระยานารอดภักดี (ปุณ บุณนาค)
27 มกราคม 2514 โรงพิมพ์เอกศิลป์ 2514, 76 หน้า

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา พระประวัติศรีเสด็จและ
พระนิพนธ์บางเรื่อง พิมพ์ในงานทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุครบ 90 ปี
หม่อมเจ้าหญิงจรัสโณ เกษมสันต์ 8 กันยายน 2509 โรงพิมพ์หามงกุฏ
ราชวิทยาลัย 2509, 163 หน้า

วชิรญาณ, หอพระสมุด ราชสกุลวงศ์ พระนามเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าในกรุง-
รัตนโกสินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 3 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร 2470,
148 หน้า

วชิรญาณ, หอสมุด ลำดับราชินิกุลบางช้าง ฉบับเรียงใหม่พิมพ์ครั้งที่ 2 พิมพ์ในงานศพ
อำมาตย์เอกพระยาสุริยานุวงศ์ประวัติ (เค้น บุนนาค) 2462 โรงพิมพ์-
โสภณพิพรรฒธนากร 2462, 116 หน้า

ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ 16 คำานานภาณีอากรบางอย่างกับคำอธิบาย
ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พิมพ์ในการบำเพ็ญกุศล
เมื่อจาพระยาประคินันท์ภูมिरัตน์ (เชียงสุ่น เสวฐภักดี) ถึงแก่กรรมมากรบ
ปัญญาสมวาร ณ 9 มีนาคม 2468 โรงพิมพ์กรุงเทพเคลิเมล์ 2468,
104 หน้า

วลวิภา บุรุษรัตนพันธุ์, ม.ค. และวิมลพรรณ ปิตะวัชชัย บทบาทของสมเด็จพระ-
กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ 5
บริษัทธรรมะวัช จำกัด 2525, 134 หน้า

เวลด์ กวอริช การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดยกาญจณี
ละอองศรี และยุพา ชุมจันทร์ สมาคมสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2527,
216 หน้า

เวลดา วอลเตอร์ เอฟ, แผ่นดินพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2514, 301 หน้า

ศรีวรวงศ์, พระยา พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมติอมรพันธุ์
(พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ) ข้าราชการกรมราชเลขาการ พิมพ์แจกในงาน
พระราชทานเพลิงพระศพ 2459 ม.ป.ท. 2459, 26 หน้า

สีลาภกร, กรม สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร โรงพิมพ์การศาสนา
2515, 193 หน้า

สอ สัจจวาที ความรู้เรื่องเมืองสยาม สำนัสนวรรค์ 2508, 812 หน้า

สืบแสง พรหมบุญ ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย แปลโดย
กาญจณี ละอองศรี สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2525, 193 หน้า

สมมติอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ เฉลิมพระยศเจ้านาย
เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์ โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ 2461,
179 หน้า

อินทร์ วัฒน, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2416)
 แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ พรณี สว่างบุญมี สมาคมสังคม-
 ศาสตร์แห่งประเทศไทย 2518, 502 หน้า

อนุমানราชชน, พระยา เลือกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทาน
 เพลิงศพ พระยาอุเทนเทพโกสินทร์ (ประสาน บุรณศิริ) 29 สิงหาคม 2499
 โรงพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ 2499, 66 หน้า

ฮอลล์, คี.จี.อี. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แปลโดย คุณวราวุฒ
 สนิทวงศ์ และคนอื่น ๆ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2522, 2 เล่ม

Keyes F, Charles . Isan : Regionalism in Northeastern Thailand .
 New York, Cornell University , 1967 . 86 p.

Likhit Dhiravegin . The Bureaucratic Elite of Thailand : A Study of
 their Sociological Attributes, Educational Backgrounds and Career
 Advancement Pattern . Bangkok , Thammasat University, 1978 . 238 p.

_____ Siam and Colonialism (1855 - 1909) : An Analysis Of Diplomatic
 Relations . Bangkok , Thai Watana Panich , 1974 . 144 p.

Smith Ronald , Bishop . Siam . Bethesda , Maryland : Decatur Press,
 Inc, 1967 . 154 p.

Tej Bunnag . The Provincial Administrations of Siam 1892 - 1915 .
 Bangkok , Daang Kamol Book House, 1977. 322 p.

Thawatt Mokarapong . History of The Thai Revolution A Study in
 Politival Behaviour . Bangkok , Chalermnit , 1972 , 251 p.

Vella F, Walter . The Impact of the West on Government in Thailand .
 Berkerley , Univers ity of California Press , 1955 .p.317 - 410

Wenk Klaus. The Restoration of Thailand Under Rama I 1782 - 1809.
 Tucson, The Univesity of Arizona Press, 1968 . 149 p.

Wyatt K, David . "Family Politics in Nineteenth Century Thailand,"
in Modern Thai Politics From Village To Nation. p.54 - 72

The Politics of Reform In Thailand : Education in The Reign of
 King Chulalongkorn. New Haven, Yale University Press, 1969. 425 p.

เดวิด เก วัยอัท "การปฏิรูปและวิวัฒนาการวังหน้า " จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์
 สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3 : 18 - 22 , 2516

เดวิด เจ สโตนเบอร์ "เมืองไทย : จากเสียกรุงศรีอยุธยา 2310 ถึง พระจอมเกล้า
 2411 " จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3 : 36 - 43 ตุลาคม -
 ธันวาคม 2519

เซอร์ แอนดรู ทลาร์ก "การมาเยือนสยามครั้งแรกของข้าพเจ้า " จุลสารโครงการตำรา
 สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3 : 124 - 138 เมษายน 2518

ณรงค์ พวงพิศ "บทวิเคราะห์ทศวรรษการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของผู้นำไทยระหว่าง
 พ.ศ. 1893 - 2310 " ประวัติศาสตร์ 2 : พฤษภาคม - สิงหาคม 2522

นิตยา มาพงษ์พงศ์ "การก่อกวนระหว่างประเทศและระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ (2363 -
 2398)" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ 3 : 60 - 70 เมษายน
 2518

มูริสันราชพัลลภ , พระยา "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรจนถึง
 เวลาสวรรคต" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 1 - 3 : 29 - 45
 มกราคม - ธันวาคม 2518

- เพ็ญศรี คุณ "การฟื้นฟูทางพระราชไมตรีและสัมพันธภาพทางการทูตระหว่างไทยและ
ฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ" แถลงงานประวัติศาสตร์
เอกสารโบราณคดี 3 : 8-38 กันยายน 2516
- รศ. เป็ด ไชย เกอเกน "แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและสถาบันกษัตริย์ในเอเชียตะวันออกเฉียง-
เฉียงใต้" สังคมศาสตร์ 1 : 1-21 เมษายน - กันยายน 2525
- ริชาร์ด โอ คอนเนอร์ "การตีความกฎหมายไทยโบราณ" รวมบทความประวัติศาสตร์
2 : 23-33 มกราคม 2524
- วิมล พงศ์พิพัฒน์ "ประวัติคนต่างชาติมาเมืองไทย กับต้นน้ำจืด" วิทยศึกษา
10 : 35-36 ตุลาคม 2513
- วิจิตร มุขศิลป์ "สภาพที่ปรึกษาการแผ่นดินกับการถึงอำนาจกลับคืนสู่สถาบัน-
พระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 5" แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี
2 : 69-116 กรกฎาคม - ธันวาคม 2523
- สตีเฟน บี ยิง "เสียงใหม่และการเริ่มต้นนโยบายการปกครองรวมอำนาจ-
ที่ศูนย์กลางในสยาม" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
1-2 : กันยายน - มกราคม 2517 - 2518
- แอสตัน เลย์ เบ็คลิงตัน "กองผู้นอกชกกับวิกฤตการณ์วังหน้า ปี ค.ศ. 1874 - 1875"
จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 4 : 65-80
กรกฎาคม 2518
- สมใจ ไพโรจน์ธีระรัชต์ "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบรม-
ราชโอรสเพื่อมรดกแห่งภาคพายัพ" รวมคำแหง 3 : 134-151
ตุลาคม 2518
- สมบัติ จันทรวงศ์ "คำสอนทางการเมืองของวันวลิต" ธรรมศาสตร์ 1 : 71-118
มิถุนายน - กันยายน 2519
- สุเทพ สุนทร เกสซ์ "จากบรรณาการสู่ศูนย์รวมอำนาจ : วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง
ทางสังคมและอุดมการณ์ในยุครัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2475)" สังคมศาสตร์
1 : 133-148 เมษายน - กันยายน 2525

Likhit Dhiravegin . "The Role of Political Leadership in the Modernization of Chulalongkorn's Siam (1868 - 1910) and Meiji's Japan (1867-1912) " . รัฐศาสตร์สาร 3 :197-222 กันยายน 2525

ประเภทปริญญาานิพนธ์หรือวิทยานิพนธ์

กาญจน์ สมเกียรติกุล การวิจารณ์บทเพลง : วิเคราะห์จากการพัฒนาประเทศ
ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 - 2453

วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519, 282 หน้า อักษรใน
จุรีรัตน์ เกียรติพานิช บทบาททางการเมืองและการปกครองของสมเด็จพระเจ้า
มหาจักรพรรดิพระยาบรมมหาราชวัง (พ.ศ. 2411 - 2429) วิทยานิพนธ์
อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 161 หน้า อักษรใน

ชาดูชัย รัตนวิบูลย์ บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว ปริญญาานิพนธ์ กศ.บ มหาวชิตราลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
2519, 390 หน้า อักษรใน

ชาลีย์ ณ ถาง การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างความสัมพันธ์ของหัวเมืองประเทศราช
ฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้กับราชอาณาจักรไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521, 361 หน้า
อักษรใน

ชาลีชัย พงษ์พานนท์ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษและสหรัฐ
อเมริกาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3 พ.ศ. 2325 - 2394)
ปริญญาานิพนธ์ กศ.บ มหาวชิตราลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2517,
247 หน้า อักษรใน

นฤมล ชีรวัดณ์ พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525, 355 หน้า อักษรใน

ปิธิ เอื้อวงศ์ การปราบปรามและการเสียคืนคน พ.ศ. 2431 วิทยานิพนธ์ อ.ม.
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2509, 200 หน้า อักษรใน

บันฑิตยา สว่างวุฒิธรรม การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดเกณฑ์ทหาร
(พ.ศ. 2325 - 2448) วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525
340 หน้า อักส่าเนา

ประภัสสร บุญประเสริฐ ขอบเขตพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัย
รัตนโกสินทร์ วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2516, 358 หน้า
อักส่าเนา

ปิยะจักร ปิตะวรรณ การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า :
เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453) ปริญญาณิพนธ์ กศ.ม.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523, 191 หน้า อักส่าเนา

ปิยนาด บุญนาค แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระยาบรมมหา
ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุญนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 5

วิทยานิพนธ์ ร.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523, 252 หน้า อักส่าเนา

ปริศนา ศิรินาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปริญญาณิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร 2516, 259 หน้า อักส่าเนา

พรพรรณ จงวัฒนา กรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้าหลวงเชียงใหม่เป็น
สาเหตุให้รัฐบาลสยามเข้าจัดการปกครองมณฑลพายัพ (ค.ศ. 1858 - 1902)

วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517, ... หน้า อักส่าเนา

ร่าณี กุลสมบุรณ์ ประวัติบรรดาศักดิ์ขุนนางไทยและข้อเสนอแนะในการลงนาม
บรรดาศักดิ์ในรายการชื่อผู้แต่งตั้งและหัวเรื่อง วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย 2515, 388 หน้า อักส่าเนา

วุฒิชัย มูลศิลป์ นโยบายการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ปริญญาณิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร
2512, 234 หน้า อักส่าเนา

ศรีนวด ศิริมิณทร์ การปรับปรุงเศรษฐกิจของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453) วิทยานิพนธ์ อ.ม.
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519, 228 หน้า อักส่าเนา

- สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล สมาคมลับตั้งอยู่ในประเทศไทย พ.ศ. 2367 - 2453
 วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524, 325 หน้า อัดสำเนา
- สารโรช, ร.ค.ค. ธรรมชาติ การพัฒนาการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 วิทยานิพนธ์
 ร.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2516, 190 หน้า อัดสำเนา
- ฉายชล วรรณรัตน์ พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 - 2352) วิทยานิพนธ์ อ.ม.
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525, 261 หน้า อัดสำเนา
- สุกัญญา บำรุงสุข อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมเด็จพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์
 วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525, 326 หน้า อัดสำเนา
- สุทธภา เลาหิทธิ การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2435 - 53) วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525, 281 หน้า อัดสำเนา
- สมสาท ขวนไชยสิทธิ์ การปฏิรูปภาษีอากรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2515, 250 หน้า อัดสำเนา
- อัญชลี สุสายักดิ์ ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524, 345 หน้า อัดสำเนา
- Adams B.J., David . Monarchy and Political Change : Thailand under Chulalongkorn (1868 - 1885) . Doctor 's Thesis . University of Chicago, 1977 . 224 p .
- Battye Noel , Alfred . The Military , Government and Society in Siam . 1868- 1910 : Politics and Military Reform During The Reign of King Chulalongkorn . Doctor 's Thesis . Cornell University , 1974 . 2 v. photocopied .

การคำนวณ

ภาคผนวก ก

ธรรมเนียมสืบราชสมบัติในกรุงสยาม

ธรรมเนียมสืบราชสมบัติในกรุงสยามนั้น ไม่มีกฎหมายสำหรับแผ่นดินมาแต่เดิม แต่ตามประเพณีบ้านเมือง ซึ่งได้เป็นมาแต่ครั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยา จนถึงบัดนี้แล้วแต่พระเจ้าแผ่นดินจะโปรดตั้งให้ผู้ใดเป็น แลข้าราชการพร้อมกันเห็นสมควรแล้ว ยกขึ้น แต่ที่ใดเลือกยกขึ้นนั้น อยู่ในพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินแลพระอนุชาแทบทุกครั้งโดยมาก แต่ที่วังหน้านั้น บางแผ่นดินก็มีนางแผ่นดินก็ไม่ได้ตั้งอยู่บ้าง แต่ไม่มีกฎหมายว่าจะสืบราชสมบัติต่อไป แต่บางครั้งพระเจ้าแผ่นดินโปรดตั้งจะให้สืบราชสมบัติต่อไปก็มีบ้าง แต่ไม่เหมือนทุกครั้งคราว ครั้นถึงแก่กรุงรัตนโกสินทร์บางกอก ได้ประณิฐานพระบรมราชวงษประจักษ์นี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ประณิษกระษัตริย์ ได้ตั้งพระอนุชาว่าพระชนนีเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ครั้นภายหลังได้ทรงตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นผู้สืบราชสมบัติก่อนนำเสด็จสู่สวรรคต 3 ปีเสด็จ พระราชโอรสนั้นได้รับพระราชสมบัติ ทรงพระนามพระพุทธเลิศหล้านภาไลย โปรดตั้งพระอนุชาว่าพระชนนีเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระองค์มีพระราชโอรสในพระอัครมเหสีสองพระองค์ คือพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร และพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเวลาเมื่อจวนสวรรคต ทรงพระประชวรไข้พิศมัตต์ไม่ไถ่ จึงหาได้ทรงตั้งให้พระราชโอรสพระองค์ใดเป็นผู้สืบราชสมบัติไม่ เสนาบดีข้าราชการปลุกษาพร้อมกันเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระราชโอรสใหญ่ พระมารดาเป็นพระสนมเอก มีพระชนมายุมาก ทรงพระสติปัญญาสมควรจะรักษาแผ่นดินได้ในครั้งนั้น จึงได้เชิญขึ้นดำรงราชสมบัติ ได้ทรงตั้งพระบรมวงษเธอซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ครั้นจวนจะเสด็จสวรรคต จึงดำริถามอบราชสมบัติแก่พระบรมวงษานุวงศ์ เสนาบดี แลข้าราชการ ว่าพระองค์ได้รับราชสมบัติพระบรมวงษานุวงศ์ เพราะเสนาบดี แลข้าราชการยกย่อง มิได้ได้โดยพระบรมชนกนาถพระราชทาน เพราะฉะนั้นจึงได้คืนให้เสนาบดีแล้วแต่จะเห็นพระบรมวงษานุวงศ์ใด สมควรแก่ราชสมบัติตั้งขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินสืบไป พระบรมวงษานุวงศ์ ท่านเสนาบดี ข้าราชการ ปลุกษาพร้อมกันเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล เป็นพระราชโอรส มีพระเกียรติยศใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยสมควรที่จะสืบราชสมบัติ

จึงได้เชิญเสด็จขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินแล้วโปรดตั้งสมเด็จพระอนุชา เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเกียรติยศใหญ่กว่ากรมพระราชวังแต่ก่อน ครั้นเสด็จสวรรคต มีพระราชโอรสในพระอัครมเหสีสามพระองค์ พระองค์ใหญ่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ที่สองเจ้าฟ้าจันทนทรมณี ที่สามเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ พระบรมวงษานุวงศ์ และข้าราชการพร้อมกันยกสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ จุฬาลงกรณ์ ขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดิน และขอให้ตั้งพระราชโอรสใหญ่ของพระปิ่นเกล้า เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีต้อย่างกรมพระราชวัง ซึ่งออกพระนามมาข้างหน้าแล้วนั้น มิได้ได้เป็นเท่าพระบิดา ซึ่งจะถือว่าเป็นผู้รับราชสมบัติต่อไปนั้นไม่ได้ เพราะไม่มีกฎหมายสักเสกเชอร์ที่ในกรุง แล้วก็ไม่มีแบบแผน ที่ลูกวังน่าจะไ้เป็นเจ้าแผ่นดินเลย ตั้งแต่กรุงทวารวดีมาจนบัดนี้ 500 ปีเสก เพราะฉะนั้นจะบอกเป็นสักเสกเชอร์ไม่ได้ ต้องแล้วแต่พระเจ้าแผ่นดิน แลเสนาบดี ข้าราชการ ซึ่งจะปรึกษาเห็นพร้อมกันต่อไป

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 247 เล่มที่ 1
ธรรมเนียมสืบราชสมบัติในกรุงสยาม

ภาคผนวก ข

ประกาศพระบรมราชโองการ เพื่ิ่เพิ่มเกียรติยศให้เจ้าพระยาสุริยวงค์

เจ้าพระยาสุริยวงค์ได้รับอนุมัติจากที่ประชุมเจ้านาย ขุนนางและพระสงฆ์ในคืนวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 ให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินจนกว่ารัชกาลที่ 5 จะทรงผนวช ในคราวพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกครั้งแรก (11 พฤศจิกายน 2411) รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชดำริจะเลื่อนกรมเจ้านายและสถาปนาเจ้าพระยาสุริยวงค์เป็นสมเด็จเจ้าพระยา ฯ แต่ท่านปฏิเสธด้วยเกรงว่าอายุจะสั้น จนถึงวันที่ 6 พฤษภาคม 2412 รัชกาลที่ 5 จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ เพิ่มเกียรติยศให้เจ้าพระยาสุริยวงค์ ในที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีและข้าราชการ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ดังคำประกาศในพระบรมราชโองการ ว่า

แจ้งความมายังท่านทั้งหลายให้ทราบ ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ มหินทรเทพมหาราชมกุฎบุรุษรัตนราชวิมลบรมกษัตริย์จักรพรรดิ ราชูปถัมภ์ ราชูปถัมภ์ ราชูปถัมภ์ จาตุรนต์บรมมหาจักรพรรดิราชลี้กาศ บรมธรรมิกมหาราชาชิราชบรมนารถพิตร พระจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดินสยามได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติราชาภิเศกใหม่ ทรงพระราชดำริว่า ฯพณฯ ท่านเจ้าพระยาสุริยวงค์สมันตพงษ์วิสุทธิมหานุศยรัศโนคม ที่สมุหพระกลาโหม เป็นมหามัธยมตระกูลประยูรวงษ์พงษอรรคมหาเสนาธิบดี (ผู้ได้อุปถัมภ์ช่วยท่านบำรุงศิริราชสมบัติสกลราชวรณาจักรรักษาแผ่นดินสืบเนื่องมาหลายชั้นมิได้ขาด แลเป็นพระบรมญาติผู้ใหญ่สนิทเนื่องในพระวรวงษ์นี้ ได้รั้ราชการมีตำแหน่งฐานันครมาแต่ครั้งในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฯ ทรงนับถือว่า เปนพระบรมญาติอันยิ่งใหญ่ควรเป็นที่ค่านับในพระบรมราชวงษานุวงษ์ทั้งปวง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดให้มื่อศรียศ เป็นที่พระยาสุริยวงษ์ จางวาง - มหาดเล็ก แลเป็นผู้บัญชาการสร้างป้อมสร้างกำแพงในกรุง แลหัวเมืองหลายตำบล แลจัดการเรือรบ เรือไล่ป้องกันพระนคร เป็นที่ไว้วางพระราชฤทัยในราชการ ครั้นเมื่อทรงพระประชวรเสด็จอยู่ในที่ มีพระราชโองการดำรัสสั่งให้ท่านช่วยคิ่คอ่านป้องกันรักษาแผ่นดิน ซึ่งเป็นของบรมราชตระกูลนี้ได้ดำรงมาถึง ๕ ลำดับแล้ว อย่าให้ตกไปในระ ..

อำนาจศักดิ์ศรีได้เป็นปฐมกาลแต่นั้นมา ครั้นถึงเวลาเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติโดยสิริสวัสดิศะทวาทิ การแผ่นดินแลพระบรมราชวงศ์ก็เรียบร้อยเป็นปกติมา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอิสริยยศเลื่อนที่ให้เป็นเจ้าพระยาประธานาธิบดีผู้ใหญ่วาราชการในกรมพระกลาโหม แลการต่างประเทศ แลได้ทำการใหญ่ ๆ เป็นคุณแก่แผ่นดินหลายอย่าง ครั้นเวลาทรงประสูติพระอาการมากแล้ว มีพระบรมราชโองการคำสั่งสั่งทรงมอบการแผ่นดินให้ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์คิกอ่านปฤกษา พระราชวงษา—นางขและข้าราชการผู้ใหญ่ จะเห็นพร้อมยอมยินดีตกลงประการใดแล้ว จึงได้เป็นประธานจัดการบ้านเมืองให้เรียบร้อย อย่าให้เกิดการวิวาทฉว่งชิงทำประทุษร้ายแก่กัน ไพรทำประชาชน สมณะพราหมณาจารย์ จะได้ความเดือดร้อนทั่วไป ขอให้ราษฎรภูธรนี้ดำรงสืบไปโดยสุขสวัสดิ์ ครั้นในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ปรากฏ ท่านจึงได้จัดการทั้งปวงให้เรียบร้อยเป็นปกติไม่มีเหตุการณ์อันใด ทวยราษฎร์ ประชาชน ในสกลราชวรณาจักรก็ได้รับความเย็นใจเกษมสุขสำราญและมีวินัยปรีชาวิจารณ์ยิ่งใหญ่ว่าราชการต่าง ๆ เป็นเหตุให้ไ่สุข ทุกหัวหน้าเป็นนิตยมามิได้ขาด มีต้องลำบากพระราชหฤทัย เป็นความชอบอันยิ่งใหญ และมีอภิชยาไศรยหนักแน่นแนบไปในยุติธรรม สมควรจะเป็นอรรคมหาประธานาธิบดี มีอิสริยยศยิ่งใหญ่นิเอนดินได้ ปรากฏไปสิ้นกาลนาน จึงมีพระบรมราชโองการมาพระมัญชุสูลิงหนาท ให้สถาปนาพณา ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์สมันตพงษ์พิสุทธ มหามุขยรัตโนคมที่สมุหนะระกลาโหม ให้มีอำนาจได้สิทธิ์ขาดในราชการทั้งปวง แลให้สำเร็จสรรพอาณัติถึงประหารชีวิตคนใดก็ได้ มีมณฑลอาณาภาพยิ่งใหญ เป็นอรรคมหาประธานาธิบดี ในการทำนุบำรุงสิริราชสมบัติแลสกลพระราชวรณาจักรทั้งสิ้นให้ดำรงศักดิ์นา 30000 ยิ่งกว่าจุลศตวรรษมณครีผู้ใหญ่ ทรงดวงตรามหาสุริยมณฑลเป็นสำคัญ ให้มีจางวาง ปลัดจางวาง สมุหนันตผู้สำหรับกรมด้วย ¹

เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ได้ทำหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมาด้วยดีจนกระทั่งรัชกาลที่ 5 ทรงบรรลุนิติภาวะจึงได้สละราชสมบัติเสด็จออกผนวชโปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์เป็นผู้สำเร็จราชการ และต่อมาได้ทรงลาผนวช กลับเข้ารับราชสมบัติตามเดิม

¹ หอสมุดแห่งชาติ หมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 2 สถาปนาให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์มีอำนาจประหารชีวิตคนได้ จ.ศ. 1231

จึงโปรดให้มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นอีกครั้งหนึ่งในวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2416 และได้ทรงมีพระบรมราชโองการสถาปนาอริยวงศะเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ ฯ ดังประกาศพระบรมราชโองการดังนี้

สมเด็จพระพุทธศาสนาองค์เป็นอภิศกตวงศ์มาแล้ว 2415 พรรษา ปัตนิภินกาล ถูกอุกฤษฏ์พระบรมราชูปถัมภ์ ทศมิตีธีรวิจิตร บริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ มหินทรเทพมหาบุรุษรัตนราชวรมหาธรรมพงษบริพัตร วรชิตยราชนิกรโคม ฯลฯ บรมนาถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์สมันตพงษ์พิสุทธมหาบุรุษยรัตโนคม ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณในแผ่นดินแต่ในรัชกาลที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 มาช้านาน ได้มีคุณูปการในราชกิจใหญ่ราชกิจน้อย เป็นอันมาก ได้ทูลบำรุงพระราชอาณาจักรสยาม อุทิศทุนกระแสนพระราชดำริมิได้เพื่องพลาคืออริราชศัตรูภายในภายนอก จำพวกที่คอกจะเปียดเปียนกรุงเทพมหานครโดยอำนาจ ให้เสื่อมถอยน้อยกำลังสงบไปได้โดยยุติธรรม แลจัดการแผ่นดินให้เข้าสู่เป็นปกติเรียบร้อยดี มิได้มีวิหิงษาอุบัตถาการอันใดอันหนึ่ง ครั้นถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ ได้รับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินสนองพระเดชพระคุณโดยอภัย ไซยเที่ยงธรรมซื่อตรง มิได้เห็นแลแตรงแก่ผู้ใด จะว่ากล่าวตัดสินการสิ่งใดจะให้เป็นผู้เป็นประโยชน์ทั่วกัน และเป็นแบบอย่างต่อไปสืบกาลนาน และได้ช่วยทูลบำรุงพระบรมวงษานุวงษน้อยใหญ่ ให้ได้ตั้งอยู่ในความสุขความเจริญทั่วไป มิได้มีความรังเกียจร้างฉานแก่กัน กับทั้งข้าพเจ้าการข้าราชการทั้งปวงได้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน ทั้งพระราชอาณาเขต แลคำริ่การซึ่งเป็นใหญ่ มีความเจริญแก่แผ่นดินหลายประการ ก้าวร่งอยู่ในธรรมสัตยสุจริตหาผู้ใดเสมอมิได้สมควรจะเป็นผู้รับบรมอริยวงศะ มหันตเชษฐานภาพมีเกียรติยศใหญ่ยิ่ง ในแผ่นดินสมควรแก่ความชอบได้ จึงมีพระบรมราชโองการमारพระบัณฑูรสุรสิงหนาท คำรัสสั่งให้เลื่อนที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ สมันตพงษ์พิสุทธมหาบุรุษยรัตโนคม บรมราชูตมรรคมหาเสนาธิบดี มหาสุริยบัณฑูรราชวรจักรรัตนสหะวรสุรสรธรรมกฤษฎะชาตินปรมินทรมหาราชาอนุลสรพกิจจานุกิจมูลประสาทปรมาภยกุลประยูรวงษ์วิวัฒน์ สกลราชวรภาณจักรโกปรประสภัมภ สรบุทธิธรรมธาทาชาวาทยาไศรย ศรีรัตนไตร กุลก ภรณภูติต เอนกบุญฤทธิ ประสิทธิ ประสิทธิสรภัก

มัทยการ เกษานุภาพพัตร อัญนามเป็นบรมราชทูตมรรค มหาประธานาธิบดี มีอำนาจ
 บรมอิศริยยศชั้นคาสักกิ 30000 ยิ่งกว่าจุลศกมณเฑียรสามเท่า คำรงครามหาสุริยมณฑล
 โด่งกับบัญชาสิทธิชาลในราชการแผ่นดินในกรุงนอกกรุงทั่วราชอาณาจักร แลสำเร็จสรรพ
 อาวุธสิทธิประหารชีวิตคนที่ถึงแก่ถูกถูโทษมหันตโทษโทษให้เจริญพระชนมายุยืนยาวหาอันตราย
 มิได้ให้สิ่งซึ่งเป็นต้นเหตุเป็นใหญ่ในโลกย์ จงอนุเคราะห์ธารงบริรักษ์สมเด็จเจ้าพระยา
 ผู้ดำรงมณิสรรคกิจวโรหปภาพพัตร พระครูช พละ ประภิกาณ คุณสารสมบัติ สรรพศิริ
 สวัสดิพิพัฒมงคลวิบูลธรรมาภรณ์ ปรีดาภาศกทุกประการ เทอญ

พระราชนาน ๓ วันที่ 5 7 2 ถ้า ปรีดา เบญจศก ศักราช 1 2 3 5
 เป็นวันที่ 1 9 0 4 1

1 หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 265 เล่มที่ 4
 สถาปนา เจ้าพระยาสุริยวงษ์เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ กับมีเรื่องว่า
 ภายหลังการแต่งกายข้าราชการ

ต้นร่างพระราชดำริว่าด้วยการที่ควรทำและควรเลิกของ เคา่นซีล

การซึ่งจะต้องทำนั้น จะต้องเลิกถอนการที่ควรจะต้องเลิกเปลี่ยนแปลงการที่ควรจะต้องเปลี่ยน ทั้งการที่ควรจะต้องทิ้ง

การที่ควรจะต้องเลิกนั้น

คือ เลิกซึ่งสักทองมือถายน้ำหมึก ชายตัวกันเป็นทาบ หวยบ่อนเบี้ย การพนันต่าง ๆ แลการอื่น ๆ อีกเป็นหลายอย่างที่เป็นการไม่กักับบ้านเมือง ที่ควรจะต้องเลิก ซึ่งว่ามานี้ แต่ที่แลเห็นเป็นการใหญ่ ๆ ก็การที่จะคงจัดเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมขึ้นนั้น คือ ศาล เป็นที่ชำระความ รับความทุกข์ร้อนของราษฎร โปลิสซึ่งจะรักษาชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของคนทั้งปวงทั่วทั้งแผ่นดิน การที่จะต้องทำนุบำรุงการค้าขายให้เจริญขึ้น ข้าราชการต้องให้มีผลประโยชน์สอดสมควรกับกำลังของตัวที่ทำอย่าให้หาได้ช่วยกำลังของตัว การที่ว่ามานี้ เป็นแต่ที่สำคัญ ๆ อย่างอื่น ๆ อีกเป็นอีกหลายประการ ก็การที่ว่ามาแล้วนี้

ข้อ 1 ถ้าจะปิดเลิกเบี้ยเสีย ไม่ให้ราษฎรเล่น ก็คงจะต้องมีเจ้าพนักงานคอยจับ จะไ้ผู้ใดเป็นเจ้าพนักงาน จะอาไ้ใครยไปลึกลงในบ้านเมืองก็ยังไม่ไ้

อนึ่งถ้าจับมาได้แล้ว กระลาการที่จะพิจารณาให้เป็นยุติธรรมนั้นก็หายาก เงินแผ่นดินจะตกลงอีกเกือบเป็นครึ่ง การเล่นเบี้ยก็จะไม่หยุดกันลงได้ ราษฎรก็จะเล่นซุกซุมคงอยู่อย่างเดิม เพราะคนซึ่งจะจับจับไม่ไ้ กระลาการซึ่งจะชำระก็ไม่มีที่จริงเมื่อเวลาเป็นไทยแล้ว เอาไปซึ่งคุกหรือกระางไว้ก็ไม่จริง ก็การซึ่งไม่จริงเหล่านี้ เพราะเป็นผู้รับอุษาไม่มีผลประโยชน์สิ่งไรไ้แต่เบี้ยหวัด ก็จะเกิดโจรผู้ร้ายซุกซุมขึ้น ต้องมีผลประโยชน์กับเจ้านายแลข้าราชการ กอแก่กำลังซึ่งจะรักษายศแลรักษาราชการ ของตัวไปไ้แล้ว จึงจะเลิกไ้

ข้อ 3 ก็การเลิกสักทองมือเถา แต่เดิมครั้งกรุงเก่าเขาก็ไม่ไ้สักทั่วไป สักชั่วแต่รักษาของคัลอมวัง ซึ่งเป็นคนใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อจะไม่ไ้มีผู้ปลอมแปลง มาดริ่งหลังแผ่นดินตกจากผู้คนเขามา จึงไ้ไ้ให้เกลี้ยกล่อมผู้คนบาเลิกลายหมู่ ตลอดจนมาจนทุกวันนี้ ก็การที่สักนี้ก็แลเห็นว่าไม่เป็นคุณแก่บ้านเมือง ผู้คนแตกหนีออกจากบ้านเมืองก็มาก เสียการราชการแรง จำหน่ายทวยหนี่ก็ไ้ไ้ ต้องเร่งเอาแก่นุครภรรยา ไ้ความยากแต่

นี่] เขาก็มาก การเรื่องนี้ ก็เป็นความเกือคร้อน แลเห็นอยู่ด้วยกันควรจะต้อง
 เลิกถอนเสีย แต่มาคิดดูการที่จะเลิกนั้น จะต้องมีนายอำเภอตรวจราษฏรเก็บเงินทอง
 ให้ราษฎรวิสัยในครัวให้ไ้จริง ๆ จึงจะตกลงไม่ได้ ก็นายอำเภอที่จะเป็นผู้ตรวจราษฏรนั้น
 ก็ไม่มีผลประโยชน์สิ่งไร ผู้ซึ่งจะเก็บเงินจากไพร่เล่า ก็ไม่มีผลประโยชน์สิ่งไร จะ
 เอาความจริงมาแต่ไหน เหมือนอย่างหัวเมืองทุกวันนี้ เลกเมืองนี้จำหน่ายหนีไปอยู่เมืองโน้น
 ก็ไม่ไ้ขึ้นราษฎร เจ้าเมืองกรมการปิดเอาผลประโยชน์ของหัวเสีย คางเมืองที่รับไว้ก็
 ไม่ขึ้นราษฎร การเห็นเป็นตัวอย่างอยู่ดังนี้ ถ้าจะตั้งอำเภอขึ้นเป็นแขวง เป็นกำมลอออกไป
 ถ้าแขวงนี้หนีไปแขวงโน้น ถ้าแขวงโน้นหนีไปอยู่แขวงนี้ ก็คงต้องสูญลงไป นายอำเภอ
 เรียกเงินเสียคนและบาทจากคนละกึ่งตำลึงก็จะไม่ไ้ตัวคนเลย เจกซึ่งจ่ายประจำการอยู่
 ทุกวันนี้เดือนละพันเศษ ถ้าจะคิดเป็นการจ้าง คนหนึ่งเดือนละหกบาท เป็นเงินถึง
 หกพันบาท เงินซึ่งเข้ามาในคลังก็ไม่พอจะใช้ การซึ่งจะสำเร็จไปได้ ก็ต้องอาไศรย
 ในคลังมีพอใช้แล้ว จึงจะสำเร็จไปได้

ข้อ 4 ก็การที่จะเปลี่ยนแปลงแลจัดขึ้นนั้นเล่า ศาสตราจารย์ว่าความอยู่ทุกวันนี้
 ถึงแก่ถูกขุนเป็นต้นลงมา ก็ไม่มีความยุติธรรมเลย ราษฎรมาว่าความถึง $\frac{9}{10}$] ปี
 เพียงสามปีแล้วเป็นอย่างท่าทางเสียสิ้นบนกระดานการผู้คุมนอกถนนนอกหมาย ไ้ความ
 ลำบากเป็นอันมาก เหมือนกับก่อนคนออกจากบ้าน การเหล่านี้ ก็ควรจะต้องจัดเสีย
 ให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข จึงจะเป็นความเจริญแก่บ้านเมือง ก็การที่ไม่เป็นยุติธรรมเหล่านี้
 ซึ่งกระดานการเป็นไปนั้น ก็การนี้มีใช้เพราะพระเจ้าแผ่นดินยอมอนุญาตให้หาให้เดินเข้า
 เพราะกระดานการ ไม่มีสิ่งไรจะกิน ต้องหาการค้าความ ถ้ามีความมากก็ไ้ผลประโยชน์
 มาก ถ้ามีความน้อยก็ไ้ผลประโยชน์น้อย ถ้าความแล้วช้า ไ้สินบนมาก ถ้าความ
 แล้วเร็ว ไ้แก่กว่าอุชชากระดานการเล็กน้อย ไม่พอกับที่จะเป็นผลประโยชน์ในหัว
 ความจึงต้องไม่เป็นยุติธรรม ถ่วงช้ากันอยู่เอง ถ้าจะจัดให้เรียบร้อย เหมือนหนึ่งศาล
 เมืองประเทศอื่น ๆ ที่เขามีความเจริญนั้น ก็จะต้องมีศาลที่ว่าการรวมกันหมดทั้งสิ้น
 มีกระดานการใหญ่สักสิบความไ้สิทธิขาด กระดานการผู้น้อยให้ขอสมควรกันกับที่จะชำระความไ้
 ไ้ทั้งแผ่นดิน ไ้มีเวลาเปิดศาล ปิดศาล อย่าให้กระดานการหลบหลุกความ อย่าให้ลูกความ
 หลบ บังคับกระดานการไ้ มีกฎหมายไม่ให้กระดานการรับสินบนแลค่าอุชชาสิ่งไร เป็นธรรม-
 เปี่ยมของหัวเลย ก็การซึ่งจะบังคับเช่นนี้ไ้กันนั้น ก็ต้องมีเงินแผ่นดินไ้แก่กระดานการ

ให้ออสมควรกับการที่ตัวทำแต่ให้ออกิน อย่าให้ต้องเบบ่วงไปการซึ่งจะต้องเคียดมุกรรยา บัดนี้การ เช่นที่ว่ามัน จะจัดการลงเงินก็ไม่ออกกับที่จะใช้ เมื่อรัฐบาลชี้เงินว่าจะได้จ่าย เท่านั้นแล้วก็จะจะต้องจัดโดยเร็ว

ข้อ 5 ที่กรุงทุกวันนี้ ก็ไม่เหมือนกับแต่ก่อน บ้านเมืองยังไม่ได้เปิดทางค้าขาย ค้าขายกันอยู่แต่กับเมืองขึ้น สินค้าเข้าออกก็น้อย มาบัดนี้เปิดทางค้าขายกับเมืองฝ่าย ตะวันตก มีเรือไปมามาก สินค้าก็ออกมา เงินเข้ามาในเมืองมาก บ้านเมืองจึง ไล่เจริญ มีเงินทองบริบูรณ์ขึ้น ก็ดูลักษณะระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เปิดสินค้าให้ ออกต่างประเทศ บ้านเมืองก็รุ่งเรืองขึ้นไล่เห็นหันตา ตั้งแต่นั้นมาจนบัดนี้ การซึ่งทำนุ บำรุงในการค้าขายต่อไปนี้เห็นมีอยู่น้อย ไม่ใคร่จะทำนุบำรุงสิ่งใด การค้าขายก็ไม่มาก ไม่มากขึ้นไล่ บ้านเมืองจึงไม่เจริญตามขึ้นไปไล่โดยเร็ว การจะต้องทำนุบำรุงการค้าขาย ให้มีความเจริญขึ้นอีก เมื่อมีผลประโยชน์เข้ามาในเมืองมากแล้ว บ้านเมืองก็มีความ เจริญเป็นแน่ การที่จะทำนุบำรุงนั้นจะต้องชุกคลองทำทาง ให้สินค้าตก ช่วยในการทำนา เมื่อถูกกราวแล้ง ให้ใช้น้ำในนา วิกน้ำเข้านา อย่าให้เสียผลประโยชน์ อย่าให้เข้า เสียไล่ การซึ่งจะต้องทำนุบำรุงอื่น ๆ อีกเป็นหลายประการ ถ้าเวลาค้าขายบริบูรณ์ขึ้น แล้ว ต้องมีเทศาภิบาลสำหรับบอกสินค้าให้เมืองท่าอื่น ๆ รัฐบาลสินค้าได้มาขึ้นทุกโดยเร็ว ก็การซึ่งจะทำนุบำรุงเหล่านี้ก็ล้วนแต่จะต้องใช้ลงทุนเงินทองมากทุกอย่าง จึงจะสำเร็จ ไปไล่

ข้อ 6 ในบ้านเมืองเล่าทุกวันนี้ การที่เล่าเรียนศึกษานั้นน้อยนัก คนทั้งเมือง จะรู้หนังสือก็ไม่กี่คน เด็ก ๆ ส่งไปเรียนอยู่ที่วัดก็เห็นหัดคัดไล่ แต่จึงเอาทอยกอง เป็นต้น จนถึง ขี่ไป แก่ขึ้นไปทุกที่ไม่เห็นได้ว่ารู้สิ่งไร ขุนนางซึ่งรับราชการอยู่ทุกวันนี้ ก็ไม่รู้หนังสือโดยมาก หนังสือซึ่งจะเป็นคำสั่งสอน แลวิชาการสิ่งไรก็ไม่ใคร่จะมี เพราะไม่มีคนรู้ ก็ไม่มีคนแต่ง การซึ่งไม่ใคร่ว่าเรียนศึกษาตั้งแต่นี้ ก็ภาคันใจไปตามกันหมด การจะต้องมีโรงเรียนสำหรับฝึกหัดเด็กในบ้านเมืองให้รู้หนังสือ รู้เลข รู้วิชาการต่าง ๆ ให้เหมือนเมืองอื่น ซึ่งเขามีโรงเรียน โรงสอนผู้คน ให้รู้ในวิชาที่จะทำราชการ แลการค้าขายค้ามาหากิน คนจึงจะค่อยฉลาดขึ้น ก็การที่จะตั้งโรงเรียนนี้ ก็จะต้อง ใช้เงินทั้งสิ้น

ข้อ 7 ต้องปราบปรามโจรผู้ร้ายในบ้านเมืองให้สงบระงับอยู่ได้ ด้วยความที่
รักษาอยู่เสมอ คือมีปolicerักษาแน่นหนา ^{น้ำ} | ทุกถนน ทุกตรอก ทุกคลอง หึ่งในกรุง
แลหัวเมือง ให้ราษฎรไปมาบนทุกสินค้า ปราศจากโจรผู้ร้าย แลไทยอันตรายต่าง ๆ
ก็จะมีทหาร รักษาบ้านเมืองพอสมควรแก่กำลัง ซึ่งจะปราบปรามคนในเมืองได้ เมื่อ
มีทหารกองรักษากัน ที่แผ่นดินยังมีว่างอยู่มากคนยังไม่เต็ม ถ้าจะไม่รับเอาจีนมาใส่
บ้านเมือง ให้ความหาากินมากขึ้น การผลประโยชน์สินค้าก็จะเกิดมากขึ้นทุกที ก็การ ซึ่งจะ
จัดการแลไปอีกนี้ ถ้าจะเป็นแต่คนเกะตืดคนจิมมาให้ทำไป การ ก็คงจะไม่จริงได้
ต้องให้เงินเคื่อนให้เสียเลี้ยง เป็นผลประโยชน์ให้คนอื่น ไม่ต้องจนขายที่ จะหาเลี้ยง
ชีวิต จึงจะรักษาการไปได้ ก็เงินที่จะให้เหล่านี้ จะต้องให้เป็นเงินเคื่อน เคื่อนละ
หลายร้อยชั่ง เงินไม่พอจัดการจึงยังสำเร็จไปไม่ได้

ข้อ 8 ต้องมีที่ประชุมขุนนางปลุ่ภาษาราชการ ให้เป็นการปลุ่ภาษจริง อย่าให้
เป็นแต่ว่ากระไร ต้องว่าตามกัน การใหญ่ ๆ จึงจะสำเร็จได้ จะต้องแบ่งคนออกเป็น
สองพวก พวกหนึ่งเป็นแต่ที่ปลุ่ภาษาไม่ให้ทำการสิ่งไร ให้เป็นแต่คิดการไปอย่างเดียว
พวกหนึ่งเป็นผู้รับการด้วย เป็นที่ปลุ่ภาษด้วย เมื่อเวลาปราชการส่งไปเป็นที่สำคัญ
จากการซึ่งจะ ^{จัด} | สิ่งไรขึ้นในบ้านเมือง ก็ให้ขุนนางทั้งสองพวกนี้ ประชุม ปลุ่ภาษา
การนั้นจึงจะสำเร็จตลอดไปได้ ๆ

อนึ่งจะต้องหาพวกพ่อค้า ที่เป็นคนใหญ่ ๆ ให้เป็นที่ปลุ่ภาษา อีกพวกหนึ่ง จะได้
จัดทำนุบำรุงการค้าขาย การส่งไปที่ควรจะทำไปไว้ก่อน จะมีผลประโยชน์ในการค้าขาย
จะได้ทำไปให้สำเร็จที่ละน้อย ๆ ตามกำลังบ้านเมือง

ข้อ 9 สิ้นกล้างมหาสมบัติ ก็ยังไม่ได้จัดเป็นธรรมเนียมเรียบร้อย ครั้นมา
ภายหลัง ได้จัดหอรัษฎากรตั้งขึ้น เงินที่ตกค้างนั้นก็ไม่มี ได้เงินมาใช้อยู่เสมอทุกเคื่อน
เคื่อนละพันชั่งเสต สองพันชั่ง ก็พอใช้หมดไปเคื่อนหนึ่ง ๆ ก็การซึ่งตั้งเบิกเงินค่าง ^{เก่า} ใหม่]
จนถึงบัดนี้ รวมเข้าเป็นเงินถึงสองหมื่นชั่งเสต เงินคลังมหาสมบัติ คลังสินค้า
รวมทั้งสิ้นมีจำนวนเงินอยู่สองหมื่นชั่งเสต เกบจ่ายประจำเคื่อนอยู่ทุกเคื่อน จะมาผ่อน
ใช้ก็ไม่พอ เงินในกรมอื่นๆ ได้เป็นคัวเงินมาบ้าง เป็นฎีกาทักเงินบ้าง ก็พอใช้ถ่ายกันไป
ถ่ายกันมาอยู่ดังนี้ ฝ่ายเงินที่ค้างเก่า ก็เร่งไม่ได้ เจ้าภาษีของของแทน ราคาของ
ก็แพงกว่าท้องน้ำสามเท่าสี่เท่า

อนึ่งผู้ที่ส่งของกลับถึงไม่ได้เป็นเจ้ากาเป็นนายอากร เงินหลวงค้าง ก็ต้อง
ตั้งราคาแพง เพราะไม่มีใครจะไถ่เงิน ต้องคิดดอกเบี้ย แลค่าไรเสร็จในราคาของ
เพราะฉะนั้นจึงต้องซื้อของแพงอยู่เสมอ เงินจึงจะมานอนใช้ ให้สิ่งของนี้อยู่เสมอ
ก็ไม่มีตัวเงิน เพราะฉะนั้นการหังปวงจะจัดไปก็ไม่สำเร็จ เพราะไม่มีเงินใช้ ถ้า
ไม่จัดเก็บรวบรวมให้รู้บัญชี ว่ามีเงินเท่าใด จะจัดการสิ่งไรไปก็ชักขวางค้างช้าอยู่
ดังแต่ก่อน ถ้าจะจัดได้สำเร็จให้ไต่ก็เห็นว่าจะต้องรวบรวมภาษีอากรหังปวง หังแผ่นดิน
เข้าในเจ้าพนักงานอันเดียว ซึ่งเมืองฝ่ายตะวันตกเขาเรียกกันว่า ฟีแนลภาษีอากร
ผูกไปจากฟีแนลทั้งสิ้น ถ้าเป็นภาษีคอเวอนเมนต์ ต้องมีเจ้าพนักงานไปเก็บมาส่งคลังเสมอ
ทุกวัน ให้รู้บัญชีเงินหังแผ่นดินจะได้มากน้อยสักเท่าใด เดือนหนึ่งจะเป็นเงินสักเท่าใด
จึงแบ่งจ่ายให้ทุก ๆ คนงาน ก็ชุนนางฝ่ายสอเรือนเท่านั้น ชุนนางฝ่ายทหารเท่านั้น
จะให้การ ไปสอเท่านั้น การโรงเรียนเงินเดือน เงินปี เจ้านาย เกษัตริย์ แลการอื่นๆ
ทุกพนักงาน ซึ่งเป็นของประจำ ก้อน เมื่อเงินเหลือจากนั้น จึงจัดการบำรุงการกุศล
แลการก่อสร้างอื่น ๆ ความดำดั่งบ้านเมืองที่เล็กละน้อย ๆ การสิ่งไรถือเป็นของยังไม่ เรียบร้อย
ควรจะแก้ไขเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม การสิ่งไรที่เป็นการไม่ดี ควรจะ เลิก เสีย
เหมือนอย่างการที่เข้ามาแล้ว ๑ ข้อนั้น ก็คงจะเลิกตอนเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมขึ้นก็คงทำได้
ทุกอย่าง เพราะถ้าไถ่เงินรวมกันหมดดังนี้ เงินแผ่นดินก็จะไถ่ขึ้นมาก ข้าราชการก็
จะได้รับผลประโยชน์ทั่วถึงกัน การสิ่งใด ๆ ก็คงสำเร็จทุกประการ เพราะผลประโยชน์
ก็ให้ ถ้าทำผิดก็เอาอาญาไถ่หนัก เมื่อการหังปวงเหล่านี้สำเร็จไปได้สิ่งสองสิ่ง
บ้านเมืองก็ค่อยเจริญสมบูรณ์ได้โดยเร็ว ราษฎรก็ไถ่อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน เมื่อบ้านเมือง
มีกำลังดังนี้แล้ว โภยต่าง ๆ ซึ่งจะเปนอันตรายแก่บ้านเมือง แลวงษตระกูลนั้น ก็
เบาบางลง ไม่เป็นที่หวาดหวั่นตรึงสิ่งไร ช่วยกันรักษาแผ่นดินซึ่งเป็นของท่านผู้แทนตระกูล
ไถ่เอาเพื่อค้ำน้ำปรายปรายเรียบร้อยมา

๓ ๕

ภาคผนวก ง.

รายได้ของแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2432

พ.ศ.	(ค.ศ.)	ตั้ง	ทำสิ่ง	บาท	สิ่ง	(บาท)
2411	(1868)	43,792	16	1	1	(3,503,425)
2412	(1869)	42,904	19	3	1	(3,432,399)
2413	(1870)	39,216	1	-	3	(3,137,284)
2414	(1871)	37,797	3	3	1	(3,023,775)
2415	(1872)	44,665	19	2	2	(3,573,278)
2416	(1873)	51,643	7	-	-	(4,131,468)
2417	(1874)	73,956	-	-	-	(5,916,480)
2418	(1875)	85,173	-	-	-	(6,813,840)
2419	(1876)	80,550	-	-	-	(6,444,000)
2420	(1877)	71,383	-	-	-	(5,710,640)
2421	(1878)	64,745	-	-	-	(5,179,600)
2422	(1879)	71,093	-	-	-	(5,687,440)
2423	(1880)	84,795	-	-	-	(6,783,600)
2424	(1881)	75,727	-	-	-	(6,058,160)
2425	(1882)	86,517	-	-	-	(6,921,360)
2426	(1883)	92,405	-	-	-	(7,392,400)
2427	(1884)	75,333	-	-	-	(6,026,640)
2428	(1885)	85,633	-	-	-	(6,850,640)
2429	(1886)	170,730	-	-	-	(13,658,400)
2430	(1887)	151,097	-	-	-	(12,087,760)
2431	(1888)	170,593	-	-	-	(13,647,440)
2432	(1889)	150,252	-	-	-	(12,020,160)

ที่มา : ร.ก.ค.สาโรช ธรรมชาติ การพัฒนาการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 หน้า 96

ภาคผนวก จ.

เคาน์ซิลประชุมปรึกษาพระราชบัญญัติต่าง ๆ

วัน ๕ ฯ ๖ คำ ปิจจ ฉก้า ได้ประชุมท่านเสนาบดี และขุนนาง
ซึ่งได้เลือกไว้จะเป็นที่ปรึกษา ในพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ผู้ซึ่งมาประชุมคือ สมเด็จพระ
กรมพระบวรราชปรีดิ์ ๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี ๑ สมเด็จพระยามมมหาศรีสุริย
วงศ์ ๑ เจ้าพระยาภูธราภัย ๑ เจ้าพระยาสุรวงษ์ ๑ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ๑ พระยาราช
สุภาวดี ๑ พระยาศรีพิพัฑ ๑ พระยากระสาปน์ ๑ พระยาเจริญ ๑ พระยาพิพัฑ ๑
พระยาอภัยรณฤทธิ์ ๑ พระยาภาษากรวงษ์ ๑ พระยาราไชย ๑ พระยามหาอำมาตย์ ๑
พระยากระลาโหมราชเสนา ๑ พระยาราชโยธา ๑ รวม ๑๗ ทรงประกาศตั้งเคาน์ซิล
ก่อนแล้ว รับสั่งถึงการภาษีอากร ให้ท่านเสนาบดีและเคาน์ซิลไปคิด สมเด็จพระเจ้าพระยา
ได้สืบสั่งสอนเคาน์ซิลภายหลัง เลิกการประชุมเวลาบ่ายแล้ว ประชุมเวลา ๕ โมงเย็น
ได้พระราชทานคำประกาศตั้ง เคาน์ซิลแรกคำประกาศ แลคำประกาศกฎหมายหอ
รัศคการพิพัฑแต่ปีระกาเบญจศก ให้ที่ปรึกษาไปครีตรองดู

วัน ๗ ฯ ๗ คำ ปิจจ ฉก้า เวลา ๕ โมงเย็นประชุมที่ปรึกษา
ราชการแผ่นดินในพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ผู้ซึ่งมีชื่อเป็นเคาน์ซิลเลอมาพร้อมทั้ง
๑๒ คน พระยาเจริญราชไมตรี อ่านคำซึ่งทรงพระราชดำริห์ จะตั้ง เป็นพระราชบัญญัติ
เงินภาษีอากรแลส่วยเทรคค่าหาฤา ๑๒ ข้อ แลทรงอธิบายให้ที่ปรึกษาทั้งปวงเข้าใจชัด
ในกระแสพระราชดำริห์ และได้พระราชทานตัวอย่างตารางบัญชีซึ่งจะรับเงิน ให้
พระยาพิพัฑไปโดยไปดู อนึ่งให้คิดคำนวณงานซึ่งจะรับราชการในคลัง ให้ก่อเติมการความ
พระราชบัญญัติ ซึ่งจะรับเงินทั้งแผ่นดิน จะทรงพระราชทานเงินเดือน อนึ่งพระยากระสาปน์
พูดว่าจะขอให้ประชุมกันปรึกษาทำกฎหมายแห่งเดียวให้ตกลงกันโดยเราทรงเห็นชอบให้
ประชุมที่โรงสำหรับที่ปรึกษาราชการนำวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระยาราไชยว่าส่วย
ซึ่งขึ้นในกรมไม่จำนวนค่างทัมมมาก ทรงเห็นว่าถ้าส่วยรับแห่งเดียวทั้ง เงิน
เดิมเดียว เมื่อได้สิ่งของเมื่อใด เจ้าพนักงานจึงมารับไปเวลาหนึ่งเสกเลิกประชุม

วัน ๒ ๖ ๗ คำ ปิจจ ฉศก เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เคนซีลได้
ประชุมพร้อมกันที่โรงสำหรับปลูกขาราชการ นาวักพระศรีรัตนศาสดารามปลูกขากันด้วย
พระราชบัญญัติสิบสองข้อ ที่พระราชทานให้ เคนซีลลอว์ออฟส เทสไปดริกรอนัน ให้มีตัว
พิมพ์ไปให้เจ้าพนักงานกรมนาไปเก็บค่านาให้แกราษฎร พระยาเจริญราชไมตรีพุดขึ้นว่า
เคนซีลลอว์ทั้งปวงเห็นพร้อมกัน พระยามหาอำมาตย์พุดขึ้นว่า ลางที่ข้าหลวงเสนาไป
ประเมินเก็บค่านาแล้ว มักทำโลเลประนีประนอมกับราษฎร ไม่เก็บค่านาให้เต็มเนื้อที่
ซึ่งราษฎรได้ทำสวน เอาเป็นของกันเสียเองบ้าง ยกให้ราษฎรเสียบ้าง คงเก็บได้เป็น
ของหลวงแต่น้อย ๆ พระยาราชวรานุฤพุดขึ้นว่าข้าหลวงเสนาออกไปประเมินนา
เก็บค่านาตามแขวงหัวเมืองนั้น มีใครจะตรวจจำนวนนาที่มีอยู่ใน ^{แขวง}เมือง นั้น พระยาราช
ราชสุภาวดีไถ่เอาความชักข้อในใจขึ้นหาฤา เคนซีลลอว์ทั้งปวง แล้วพระยาพิพิทโพโดย
ตอบว่า การที่พระยาราชสุภาวดีชักข้อในใจนั้นคงจะจัดให้สำเร็จ แล้วพระยาราชสุภาวดี
เอาหนังสือที่ถวายไปร เวศให้ เคนซีลลอว์อ่านดูให้ทราบทั่วกันไว้ด้วย เลิกประชุมมาย
๕ โมงเศษ

วัน ๔ ๖ ๗ คำ ปิจจ ฉศก เวลาบ่าย ๖ โมงเศษ เคนซีลประชุม
พร้อมกัน ในพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระยาภาณุวงษ์ขึ้นข้อหนึ่งว่า ให้มีข้าหลวง
ไปกำกับเสนาประเมินนา ข้อ ๒ ให้เจ้าพนักงานทำบัญชีมูลเกล้าๆ ถวายลงน้ำมึก
ข้อ ๓ ให้เจ้าพนักงานมีอำนาจแต่งตั้งข้อบังคับไว้แก่เจ้าจำนวนซึ่งยื่นบัญชีต่าง ๆ พระยา
ราไชยว่าขึ้นข้อหนึ่งคล้ายทำเนียบมาเกลือ พระยาเจริญราชไมตรีว่าขึ้นข้อหนึ่งคล้าย
เก็บเต็มพระราชบัญญัติข้อ ๕ ว่า ถ้าจะซื้อเข้าหลวงให้กรมบังคับมูลพระกรุณา ข้อ ๒
ว่าคล้ายเก็บเต็ม พระราชบัญญัติข้อ ๖ ว่าให้เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติเรียกบัญชี
เลขช่วยคอกกรมพระศรีสวัสดิ์ เลิกประชุมเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ

วัน ๕ ๖ ๗ คำ ปิจจ ฉศก เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เคนซีลประชุม
พร้อมกันที่ปลูกขาราชการในพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระยาศรีพิพิท ^{พระยากระสาปนักจโกศล} นำข้อความ
ภาณินี่มาอ่านในที่ เคนซีล ประชุมปรึกษาพร้อมกัน มีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ
ให้พระยากระสาปนักจโกศลพระไกรศรี ทำเรื่องราวไปกราบเรียนสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงษ์ พระยาศรีพิพิทนำความภาณินี่เข้ามาอ่านให้ เคนซีลที่ประชุมปลูกขาร
พร้อมกันมีความว่า ภาณินี่เข้าความก็ยังไม่ครบรองอยู่ที่เขาเสียบยงสำหรับล่าเรือตองออกไป

ขอให้มีการติดตามเรื่อง เล็ก | ไปเมือง ไกล | ไว้เป็นกำหนด เดิมบางขุนเทียนพระคลัง
มหาสมบัติ เคารนชิดพร้อมกัน ๑๒ นาย ได้ฟังเห็นว่าชอบแล้ว ควรจะเริ่มเดิมลงในพระ
ราชบัญญัติข้อ ๓ ได้ เลิกประชุมเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ

วัน ๑ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จอศก เวลาบ่ายโมงเศษ เคารนชิดมาประชุมพร้อมกัน
ในพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระยาราชสุภาวดีนำเรื่องราวฉบับกระดาคขึ้นทูลเกล้า
ถวาย จะขอคัดเอาความที่ปรึกษาไปกรีกตรอง เห็นความแล้วจึงนำขึ้นกราบบังคมทูลพระ
กรุณา มีพระราชการโปรดเกล้าฯ พระยาราชสุภาวดี ถวายเรื่องราวดังนี้ ก็คือ
ในพระราชบัญญัติเดิมไม่ผิดสิ่งใด ให้พระยาราชสุภาวดีประพจน์ไปตามพระราชบัญญัติ
แต่เรื่องราวที่มาถวายนั้นให้ยกเลิก พระยาศรีพิพัฒน์ฯ ขึ้นในที่ปรึกษา แต่เรื่องราวที่
นายคายนายหนึ่ง พระยาราชวรานุกุล ว่าขึ้นในที่ปรึกษาเรื่องเลขฝักราชการหนึ่ง เลิก
ประชุม ๕ โมงเศษ

วัน ๒ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จอศก เวลาบ่ายโมงเศษ เคารนชิดมาประชุมพร้อม
กัน ในพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้อ่านคำ
พระยาอาหารบริรักษ์ | ให้เคารนชิด เลอรั้ง เห็นพร้อมกันปรึกษาแก้ไขกรมนาเป็น
ขุนรุธอักษร เสมียรตรา | ให้เคารนชิด เลอรั้ง เห็นพร้อมกันปรึกษาแก้ไขกรมนาเป็น
หลายขอ ขอความมีแจ้งอยู่ ในลงเล่นมิกไว้ในสมุทพรังเดิมใหญ่ขึ้นแล้ว เลิกประชุม
๕ โมงเศษ

วัน ๓ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จอศก เวลาบ่ายโมงเศษ เคารนชิดมาประชุมพร้อม
กันในพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระยาราชสุภาวดีนำเรื่องราวแก้ความกรมนา
ทูลเกล้าฯ ถวายพระยาอาหารบริรักษ์ขุนรุธอักษร เสมียรตราถวายเรื่องราวว่า
ขุนเฒ่า | เสนาข้าหลวงฉบับหนึ่ง เลิกประชุม ๕ โมงเศษ
ทำเนียม

วัน ๔ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จอศก สมเด็จพระเจ้าพระยา ถวายเรื่องราวกระบวน
ขึ้นความมีแจ้งเรื่องราวขึ้นแล้ว ครั้นเวลาบ่ายโมงเศษ เคารนชิดมาประชุมพร้อมกันใน
สมมติเทวราชอุปบัติ พระยาราชสุภาวดีถวายเรื่องราวแก้ความกรมนาอีกฉบับหนึ่ง เลิก
ประชุม ๕ โมงเศษ

วัน ๕ ฯ ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จอศก เวลาบ่ายโมงเศษ เคารนชิดมาประชุมใน
ที่ปรึกษาในพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ปรึกษาแก้พระราชบัญญัติพระคลังในซ้าย มีพระ
ราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพิพิธโกศัยไปจัดการตำแหน่งกรมพระคลังมหาสมบัติ
งคที่จะเข้ามาประชุมในที่ปรึกษานั้นไว้ก่อน พระยาราชไชยถวายเรื่องราวเก็บอากรสวน

จากฉบับหนึ่ง พระราชสุภาวดีถวายคำขุมนศรีกระคนพลข้อเก็บค่านาสารภาพเสนาข้าหลวง
เก็บข้อความเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับหนึ่ง เลิกประชุม
๕ โมงเย็น

วัน ๒ ๓ ๔ ค่ำ ปีมะเมีย จอศก เวลาบ่ายห้า โคน้ชิลมาประชุมพร้อมกันใน
ปฤษาในพระที่นั่งสมมติสุทนต์ พระยาศรีพิพัฒน์นำเรื่องรวว ภาวี่ในกรมพระคลังสินค้า
ทูลเกล้าถวายฉบับหนึ่ง พระยาศรีพิพัฒน์นำเรื่องรวว ข้าหลวง
เสนา ขอค่านาของราษฎรของ
หลวงเป็นประโยชน์ทูลเกล้าถวายฉบับหนึ่ง มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราช
ทานพระราชบัญญัติ โคน้ชิลแลคำสาบกับท้องตราอ่านให้ท่าน โคน้ชิลฟัง โคน้ชิลปฤษา
พร้อมกันให้ยกข้อปรับไม้โทะที่เจ้าของสวนคัตพันธ์นั้น เสียกับ เก็บเดิมพระราชบัญญัติ โคน้ชิล
ลงใหม่บาง เลิกประชุม ๔ ทุ่มเศษ

วัน ๒ ๓ ๔ ค่ำ ปีมะเมีย จอศก เวลาบ่ายห้า โคน้ชิลลอรมาประชุมพร้อมกันที่
ปฤษาในพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้อ่านท้อง
ตราเดินสวนให้ท่าน โคน้ชิลลอรฟังพระยาราชสุภาวดีกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ในท้อง
ตราว่าไว้จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงรังวัดสวน ราษฎรคัตพันธ์นั้นไม่มีอากร
ซึ่งนายวางแผนประกาศป่าวร้องแล้วให้ขาดเงินอากรของหลวงไปให้ปรับใหม่อากรคัตพันธ์
เป็นสามตันสัดหลังไว้ในโฉนดเป็นไม้โทะแล้วอย่าให้ทกลบลดให้แก่ราษฎรนั้นเลย ข้อนี้
เห็นด้วยเกล้าฯว่า เปนกตซึ่งราษฎรเจ้าของสวนที่มีคัตพันธ์ที่ไม่มีผลประโยชน์จะคัตพันธ์
เสีย ข้าหลวงไปรังวัดไปกบปะเข้าแล้ว ให้เอาเป็นโทะปรับสามคัตพันธ์นั้น ข้อนี้เห็นว่าไม่
เปนยุติธรรม ราษฎรผู้จะคัตพันธ์ก็คัตพันธ์คัตพันธ์แต่ที่ไม่มีผลของเจ้าของสวน จึงโปรดเกล้าฯ
ปฤษาทวนโคน้ชิลลอรพร้อมกัน เห็นความต้องกันกับพระยาราชสุภาวดีซึ่งว่าขึ้นถึงนี้รอบแล้ว
ขอรับพระราชทานให้ยกปรับข้อไม้โทะนั้นเสีย ควรไม่ควรแล้วแต่จะโปรด
มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯสั่งว่า ความข้อนี้ให้ยกเสียตามคำท่าน โคน้ชิล
ปฤษาเถอ

พินา หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕ มัทธิ ๑๕๖ เล่ม ๕ ประชุมที่
ปฤษาเรื่อง โคน้ชิลประชุมที่ปฤษาพระราชบัญญัติต่าง ๆ

ข้อตกลงการ ประนีประนอมระหว่างวังหลวง
กับวังหน้าการาวีกฤตการวังหน้า

พระราชหัตถเลขาถึงกรมพระราชวังบวรฯ

ลงวัน ๓ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเมีย ๑๓๓๖

. กว๊ยการที่เกิดขึ้นครั้งนี้ เปนการใหญ่ไม่เกยมีเลย ฉันมีความเสียใจมาก
เธอไปอาไศรยอยู่ที่บ้านกงสุลดังถามนี้ กว๊ยเหตุอันใด ฉันไม่ไ้ก็คิดจะฆ่าเธอ เธอ
มีความหวาดหวั่นกลัวไหม เธอก็รู้ตัวเองว่าไม่ว่าแผ่นดินเราปกครองนี้ ผู้ใดไม่มีความผิดใหญ่
ที่ควรจะต้องตาย ก็ฆ่ากันไม่ไ้ กว๊ยอาไศรยการยุทธิธรรมเป็นที่ตั้ง นี่เธอมีความสละ
หวั่นหวาดถึงชีวิตจะถูกริบการ เกลินไปตลอดกระมัง ภาวมีความผิดใหญ่อยู่ในใจ จึงไ้มีความร้อน
ระแวงกัน ก็ไม่มีความสำคัญเลยไม่ว่าการจะเป็น ฉันไม่ไ้โกรธเธอ ๆ มาโกรธฉันข้างเดียว
ฉันเสียใจหนัก เธอว่าการถึงเพียงนี้จะทำให้เสียชื่อตักแผ่นดินไปทั้งสองฝ่าย ก็เธอจะ
คิดต่อไปอย่างไรจึงจะ เปนการดีการชอบ อย่าให้ราษฎรไ้ความเดือดร้อนหวั่นหวาด
ต่อไป การที่เป็นไปนี้ฉันก็ไม่ทราบชัด ต่อเจ้าคุณถามออกว่าเธอกลัวฉันจะฆ่าเธอ การไ้
ฉันไม่ไ้คิดเลย ถ้าเธอคิดเห็นการอย่างไรจะ เปนการ เรียบร้อยสิ้นสงสัย เลิกแล้ว
เปนการดี จะมีหนังสือสำคัญมาให้รู้ด้วย ฯ

กรมพระราชวังบวร

. น้อมเกล้าคำนับทูลพระกรุณา ให้ทรงทราบไ้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
ข้าพระพุทธเจ้าไ้รับพระราชหัตถเลขาทราบความทุกประการ พระเดชพระคุณหาที่สุดมิไ้
กว๊ยข้าพระพุทธเจ้าตั้งใจว่าราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยความสัตย์สุจริต มิไ้คิดสิ่ง
หนึ่งสิ่งไ้ทรยศ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าไม่ทรงขบเลี้ยงแล้ว จึงไ้มาพึ่งคอเวอนแมนต์
อังกฤษไ้บอกหนังสือเขาไปแล้ว การมีความรู้แล้วแต่จะโปรด น้อมเกล้าถวาย
มา ณ วัน ๔ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเมีย ๑๓๓๖

ข้าพระพุทธเจ้า ผู้มีชื่อท้ายหนังสือนี้ ขอทูลกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทราบ ถวายเสด็จลงไปฟังต่อเวอนแมนอังกฤษ เพราะกลัวไฟอันตรายนั้นก็ให้ทราบทุก ทุกประการแล้ว ข้าพระเจ้าทั้งหลายคิดเห็นว่า ซึ่งเสด็จจะอิทธิยตเสียครั้งนี้ ไม่ควรแก่ ขัถยราชตระกูล ขอเชิญเสด็จกลับขึ้นมาเสียเถิด ข้าพระเจ้าทั้งหลายจะรับเป็นประกัน มีให้การ เป็นดังนี้ต่อไป แต่จะต้องทำคำปราณีปราณอมในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล 4 ข้อ ในพระบรมมหาราชวังข้อ 1 รวม 5 ข้อ

ในพระราชวังบวรสถานมงคล 4 ข้อนั้น

ข้อ 1 ว่าให้ประพฤติกิริยิตตามอย่างกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมาแต่ก่อน ไม่ยอมให้ประพฤติกิริยิตตามอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มียกใหญ่อย่าง สมเด็จพระนเรศวร เป็นเจ้าและสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ พระองค์ ะ

ข้อ 2 ว่าการสิ่งใดในพระราชวังสถานมงคลเคยประพฤติเป็นธรรมเนียมมาอย่างไร ก็ให้คงอยู่อย่างนั้น เมื่อจเรียกผู้คนมาทูลหาการสิ่งใดแปลกปลาดขึ้นทั้ง ๆ ธรรมดา ก็ให้ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าทมาลากรมพระบำราบปรปักษ์ ญาณอกกล่าว ท่านเสนาบดีก็ได้ ะ

ข้อ 3 ว่าจะมีที่เสด็จไปทางวันหนึ่ง คืนหนึ่ง เป็นทางไกลไม่การจะกราบบังคมทูล พระกรุณา แต่ให้ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าทมาลากรมพระบำราบปรปักษ์ ญาณอกท่านเสนาบดีก็ได้ ถ้าเสด็จทางไกลหลายวันหลายคืน ต้องกราบถวายบังคมลา แลพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ข้อ 4 ว่าเมื่อมีความเกี่ยวข้องหมองหมางสิ่งใด การจะมีพระอักษรมาดวาย แลพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็ได้ ว่าจะมีคำร้องต่อท่านเสนาบดีก็ได้ ถ้าพระบาท สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่โปรดท่านเสนาบดีก็ทรงรับตัดสินให้แล้วตามยุติธรรม

ฝ่ายพระบรมมหาราชวังในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ข้อ 1 ว่าเมื่อมีผู้กราบทูลหาทรมการงานสิ่งใดเป็นความแปลกปลาด ก็จะมีพระราชหัตถ์เลขาไปถาม ฤาปรึกษาท่านเสนาบดีก่อน จะไม่ทำการให้เป็นที่ยกกัน ก่อนปรึกษาท่านผู้เป็นประกัน นี้ต่อไป ถ้าทรงยอมดังนี้แล้ว จะขอให้ลงเขนทรามนาม ทั้งสองพระองค์ประทับตราแผ่นดินไว้เป็นสำคัญ หนังสือฉบับนี้เป็นสำเนา เมื่อจะทรง แกะไขเพิ่มเติมลงอย่างไรก็ตาม ถ้าตกลงแล้วจึงจะลงชื่อประทับตราถวายต่อภายหลัง ะ

หนังสือกรมพระราชวังบวรทอมนานแสนาคี

ฉบับที่ 1

แจ้งความมายังท่านแสนาคี ได้รับหนังสือทราบความทุกประการแล้ว ซึ่งท่านพร้อมกันลงชื่อมีหนังสือมาเชิญข้าพเจ้าให้กลับไปนั้น ข้าพเจ้ามีความยินดี และขอมิให้ท่านแสนาคีเป็นอันมาก แต่บัดนี้มาอยู่ในบ้านกงสุลเยเนราลอังกฤษ มีศุภณูมัติว่าการแทนกงสุลเยเนราลอังกฤษ ก็ได้มีหนังสือแจ้งความไปยังทอเวอนแมนต์ อังกฤษแล้ว ข้าพเจ้าจะขอรอหึ่งทอเวอนแมนต์อังกฤษจะว่าประการใด แจ้งความ มา ณ วัน ๑ ๖ ๒ คำ ปิจฉดตก ๖ ะ

ความพระราชประสงค์ของกรมพระราชวังบวร ที่ส่งขึ้นมา

ข้อ 1 ว่าที่ของเคยไคแต่มาตั้งแค่นี้มีโรงสัมฤทธิศก อย่างใดขอให้คงอยู่ ตามเดิมอย่าชักถอนตัวรอนดเคีย

ข้อ 2 ว่าถ้ามีเหตุการสิ่งใด ที่ทำให้แปลกประหลาดกว่าตามเคยเป็นที่สงสัย ก็ให้มีพระราชหฤธเธอไปมาไถ่ถามให้เป็นยุติธรรม ถ้าไถ่ถามไม่สิ้นสงสัยแล้ว ขอให้แจ้งความกับท่านที่มีชื่อลงในหนังสือปรานีปรานอมก่อน อย่าให้ทำการเป็นที่สอ่กใจ เหมือนอย่างที่ผ่านมาแต่หลัง

ข้อ 3 ว่าอย่าให้ชักผู้ถอนคนให้ข้าพเจ้าลักเจ้าบ่าวพลัดคนาย ขอให้คงอยู่ตามเดิม

ข้อ 4 ว่าอย่าให้คนทั้งปวงหมิ่นประมาทถูกด้วยกิริยาแลวาจาต่าง ๆ ได้

ข้อ 5 ว่าข้าราชการในพระราชวังบวร เป็นด้วยความ ขอให้ชำระโดยยุติธรรม ถ้าไม่เป็นยุติธรรมแล้วให้ถือว่าไคด้วย

ข้อ 6 ว่าเงินภาษีอากรที่เคยได้มาแต่ก่อนนั้น ภาษีใดอากรใด ฟ้องซากเงิน นั้นก็ซากลงมาตามเงินในพระบรมมหาราชวัง เงินภาษีอากรในพระราชวังบวรฯ ก็หาขึ้นด้วยไม่มีแคลดไปทุกปี ๆ ขอว่าถ้าเงินภาษีอากรในพระบรมมหาราชวังขึ้น ก็ขอให้เงินในพระราชวังบวรฯ ขึ้นด้วยตามร้อยละห้า จาร้อยละสาม ถ้าเงินตกก็ ตกด้วยตามร้อยละห้า จาร้อยละสาม ซึ่งอยู่ในภาษีอากรนั้น ๆ

ข้อ 7 ว่าเดิมเงินภาษีอากรเคยได้มาแต่เดิมนั้นก็หักเสียทำให้ไม่ ขอให้ได้ ตามเดิม

ข้อ 8 ว่าเจ้าพนักงานฝ่ายพระราชวังบวรฯ เคยประทับตราตั้งเจ้าภาสี
นายฉกรถ้วย แก่ศักเสียประมาณ ๒ ปีมาแล้ว บัดนี้จะขอให้ประทับตราตามเดิม
จะได้อีกทั้งเจ้าภาสีนายฉกรถ้วยแลเรือนโรงตั้งเรือนเงินในพระราชวังบวรฯ ได้โดยง่าย

ข้อ 9 ว่าขุนชาวที่เคยไต่ส่งไปแก่พระบรมมหาราชวังไว้ใช้ทำการซ่อมแซม
ในพระราชวังบวรฯ ที่ชำรุดหักพัง เป็นของสำหรับแผ่นดินมีละ 500 ไทเรียนบ้าง ก็ตัดเสีย
ทำให้ไม่ประมาณ 4 ปีมาแล้ว บัดนี้จะขอให้ได้ตามเดิม

ข้อ 10 ว่าถ้าทำหนังสือปรานีปรานอมฝ่ายละฉบับ แล้วให้ท่านเสนาบดี
กับกงสุลเยเนราลอังกฤษกับกงสุลฝรั่งเศสลงชื่อเป็นพยานไว้ด้วย แต่ความเรื่องนี้เนิ่นนาน
มาแล้ว มีเหตุอันผู้ว่าการแทนกงสุลเยเนราลอังกฤษได้มอกออก ไปถึงคอเวอนแมนส์
อังกฤษ ไททราบว่คอเวอนแมนส์อังกฤษได้สั่งให้เจ้าเมืองสิงขโปร์เข้ามาจะรับการ
แก่การเรื่องนี้ควรจะท้องรอเจ้าเมืองสิงขโปร์เข้ามาก่อน แต่บัดนี้เจ้าพระยาภาณุวงษ
มหาโกษาธิบดีขอกับมีเหตุอันผู้ว่าการแทนกงสุลเยเนราลอังกฤษ ให้บอกข้าพเจ้า
ขอคำปรานีปรานอมที่จะเอาอย่างไร ข้าพเจ้าจึงได้เขียนคำปรานีปรานอมส่งขึ้นมาให้ท่าน
แต่ที่จะแล้วกันนั้นจึงท้องรอเป็นเมืองสิงขโปร์เข้ามาก่อนจึงจะแล้วกันได้ แต่ความเรื่องนี้
ข้าพเจ้าเขียนโดยเรวหาหันทุกตรองให้ละเอียดไม่ เจ้าเมืองสิงขโปร์เข้ามาถึงเมื่อไร
ข้าพเจ้าขอเพิ่มเติมอีกบ้าง ฯ

คำปรานีปรานอม ของท่านเสนาบดี ฉบับที่ 2

พระเจ้าบรมเธอ และสมเด็จพระยาธิบดีท่านเสนาบดี ซึ่งไต่ลงชื่อท้าย
หนังสือนี้ ปฤชาพรพร้อมกันทำคำปรานีปรานอมถวายกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
ด้วยการที่ได้แสดงลงไปประทับอยู่ในบ้านกงสุลเยเนราลอังกฤษครั้งนี้ เพราะมีความสูง
พระไทยหาทวันด้วยการระวังพระองค์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย นั้นข้าพเจ้าทั้งหลายก็ได้
ทราบทุกประการแล้ว ที่แสดงถึงพระราชวังซึ่งเป็นวังราชอิศริยยศลงไปเอาไทรย
อยู่บ้านกงสุลเยเนราลอังกฤษครั้งนี้ก็ไม่ควรแก่ชติราชตระกูลและถูกคำไทยจีน
ชาวต่างประเทศทั้งปวงก็เป็นทีหาทวันกันคร่ำครวญไม่รู้ว่าจะมีเหตุไทยอันตรายกับบ้านเมือง
ประการใด การค้าขายของลูกค้าก็วิ่งโรยไปเป็นอันมาก ข้าพเจ้าที่ไต่ลงชื่อในหนังสือนี้
ขอเชิญให้เสด็จกลับวันมาประทับอยู่ในพระราชวังบวรฯ คงเป็นที่กรมพระราชวัง ฯ
ตามเดิม การค้าขนานต่อไปเหตุไทยอันตรายสิ่งใดที่จะบังเกิดขึ้น ข้าพเจ้าผู้ไต่ลงชื่อ
ในหนังสือนี้จะรับเป็นประกันตามความที่เป็นยุติธรรม มิให้มีเหตุอันตรายสิ่งหนึ่ง ที่

มิได้เป็นยุติธรรมนั้นยังเกินแก่พระองค์ได้ ขอให้ทรงพระดำริห์ถึงราชตระกูลแลแผ่นดิน
ซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นปฐมบรมกระษัตริย์ที่ได้สืบสันตติวงศ์มาจากราชตระกูลต่อเนื่อง
กันมาจนถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ ได้จงมาก จึงจะสมควรกับชาติราชตระกูลดำรงเห็นชอบ
ยอมที่จะเสกจากลับขึ้นมาประทับอยู่ในพระราชวังบวรฯ ตามเดิมแล้ว ข้าพเจ้าทั้งหลาย
จะหาหนังสือเป่าปราโมทย์เป็นเนื้อความ 4 ข้อ ถวายให้เป็นพิธีไว้วางพระโขนง
มิได้เป็นความหวาดหวั่นสะกึ่งสะเหือนต่อไป แลหนังสือคำปราโมทย์ 4 ข้อนั้น

ข้อ 1 ว่าได้กรมพระราชวังบวรฯ ทรงประพาศพิธีราชพิธีตามอย่าง
กรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งได้เป็นมาแต่ก่อนทุกประการ ไม่ยอมให้ประพาศราชพิธี
เหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวนั้นท่านมียศใหญ่เหมือนอย่างสมเด็จพระเอกาทศรถ ครึ่งในแผ่นดินพระนเรศวร
เป็นเจ้า ฯ

ข้อ 2 ว่าการสิ่งหนึ่งสิ่งใดในพระราชวังบวรฯ ที่กรมพระราชวังบวรฯ
แต่ก่อนเคยประพาศธรรมเนียมเป็นธรรมเนียมมาอย่างไร ก็ให้คงประพาศตามราช
ธรรมเนียมดังนั้นทุกประการ อนึ่งถ้าจะมีการงานขึ้นสิ่งใด ที่จะต้องเรียกผู้คนใช้สอย
ที่เป็นการผิดแปลกประหลาดกว่าธรรมเนียม ก็ให้กรมวังกรมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ
ไว้ล่วงหน้าก่อน ถ้าเป็นการเล็กน้อย ก็ให้ทูลสมเด็จพระบรมวงษเธอเจ้าฟ้ามหา
กรมพระบารามพรบัลย์ จ्ञาบอกกล่าวท่านเสนาบดี

ข้อ 3 ว่าถ้าจะมีที่เสกไปทาง ^{วันหนึ่ง} ราชครีหนึ่ง | ก็ให้เป็นทางไกล เห็นว่าไม่ควร
จะกราบบังคมทูลพระกรุณาแต่ต้องให้ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงษเธอเจ้าฟ้ามหา
กรมพระบารามพรบัลย์ จ्ञาบอกกล่าวท่านเสนาบดีก่อน ถ้าจะเสกทางไกลแรมหลาย ^{วัน} ราชครี |
ต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินให้ทรงทราบก่อนจึงเสกได้

ข้อ 4 ว่าเมื่อมีเหตุการณ์เป็นความ เกี่ยวข้องหมองหมองผิดประหลาดสิ่งใด
ให้เป็นที่ยะกึ่งสะเหือน ก็ให้มีพระอักษรมาถวายแก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบ
จะได้ทรงชี้แจงเหตุการณ์เกิด (เกิด) ขึ้นนั้นให้ทราบจะได้สิ้นความสงสัย ถ้ายังไม่สิ้นความ
สงสัยแล้วจะโปรดให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงษเธอเจ้าฟ้ามหากรมพระบารามพรบัลย์
แลสมเด็จพระยามบรมมหาราชบุรีช่วยกันท่านเสนาบดีประชุมปรึกษาช่วยกันระงับเหตุการณ์

ที่บังเกิดขึ้นนั้นให้แล้วตามความยุติธรรม อนึ่งถ้าจะมีผู้นำเหตุการณ์สิ่งใดขึ้นกราบบังคมทูล
พระกรุณา จาทรงทราบเหตุการณ์สิ่งใดที่เป็นการแปลพระ^{ใน}กรรม | ประหลาดกว่า
ความธรรมดาสามัญ จะปีพระราชหัตถ์เลขาไปไต่ถามให้ทราบ ถ้ายังไม่ทรงสิ้นสงสัย
ก็จะทรงปรึกษากับพระบรมวงศานุวงษ์ แลบอกท่านเสนาบดีผู้เป็นพยานการปราณีปราณอม
ทั้งสองฝ่ายจะไม่ทรงให้เป็นการตกต้นสะลึงสะเหือน ก่อนยังไม่ปรึกษาให้เป็นทีหว่าคหวั่น
๑ ความไซ้ข้อเริ่มเดิม

ข้อ 1 ให้กรมพระราชวังบวรฯ ทรงประพุดตราธรรมเนียมดังนี้ ได้อุปราชา
ภิเศกเฉลิมพระราชมตเถยเป็นกรมพระราชวังบวรฯ ฝ่ายหน้า รับพระสุพรรณบัตรสุยศ
พระราชวังบวรฯ รับพระราชบันทูลทรงศักดิภิมา 100,000 ลงอาญาได้แต่เจ้า ประหาร
ชีวิตรับราชบาทก็ได้ และตั้งข้าราชการไต่ถามควรในตำแหน่งกรมพระราชวังแต่ก่อนมา

ข้อ 2 เงินภาษีอากรที่เป็นเงินขึ้นในกรมพระราชวังบวรฯ มาแต่ก่อนนั้นน้อย
ในแผ่นดินบักย์ บัณกรมพระราชวังพระองค์นี้เคยไต่มาอย่างไรก็จะพระราชทานให้ตามอย่าง
เคยได้

ข้อ 3 ขุนนางข้าราชการที่ในพระราชวังบวร พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
จะต้องพระราชประสงค์ผู้หนึ่งผู้ใด ก็จะมีพระบรมราชโองการขอมาค้างแค้นตามเคยมา
แต่ก่อน ถ้ากรมพระราชวัง จะต้องพระประสงค์ข้าราชการผู้ใดในพระบรมมหาราชวัง
ก็ให้มากราบบังคมทูลพระกรุณาขอแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้อ 4 ว่าทหารปืน ^{ใหญ่}น้อย | อย่างยุโรปนี้ มีขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งในพระบรมมหาราชวังและพระราชวังฯ ต่อมาในแผ่นดินบักย์นั้น
ก็ยังมีคงอยู่ตามเดิมยังมีได้จัดให้เป็นแบบอย่างให้สมควรกับธรรมเนียมกรมพระราชวังบวรฯ
ราษฎรจะเป็นที่วันหว่าคหวั่นไปต่าง ๆ ตามวิสัยคนที่มิได้รู้ประมาณการ บัดนี้ขอรับ
พระราชทานจัดให้เป็นธรรมเนียมในกรมพระราชวังไว้ และจะได้เป็นทีวางพระราชฤทัย
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน แลข้าราชการ ราษฎรจะได้เป็นที่ไว้วางใจได้
แต่เมื่อไปจะขอให้ทหารปืนเล็กที่มีอาวุธสำหรับพระเกียรติยศในกรมพระราชวังบวร ฯ
ทั้ง ^{นาย}ไพร่ | เลวท่าจะ 200 คน แต่เป็นใหญ่ซึ่งมีอยู่ในพระราชวังบวร ฯ ที่ใช้ได้แลกระสุน
กลิ้งกำนั้น จะขอให้ส่งมารวบรวมไว้เป็นของกลางสำหรับรักษาแผ่นดินเป็นแห่งเดียวกัน
แต่คนซึ่ง เป็นทหารปืนใหญ่นั้นก็คงอยู่ในพระราชวังตามเดิม เมื่อถึงเวลาฝึกหัดก็ให้เจ้ากรม

ปลัดกรมคุมให้ไปฝึกหัดในสนามไชยเหมือนกับทหารในพระบรมมหาราชวัง ที่ได้ฝึกหัดอยู่ตามธรรมเนียม เมื่อมีราชการแผ่นดินที่ทหารในกรมพระราชวังบวร ฯ จะต้องไปราชการก็ให้ เจ้ากรม ปลัดกรม [มารับเป็นแลกระสุนดินดำคือเจ้าพนักงานฯ ในพระบรมมหาราชวัง จะจ่ายให้ไปตามสมควรกับราชการ การที่ได้ขอมินใหญ่ไปรวบรวมไว้แห่งเดียวเป็นของกลางสำหรับแผ่นดินครั้งนี้ ก็เพราะจะมีให้เป็นที่หวาดหวั่นมีข้อระแวงสงสัย ค่อยไปภายใน

ข้อ 5 กระสุนดินดำแลเครื่องสงครามอาวุธที่ชำรุดแตกหักเป็นของใช้ไม่ได้แล้ว ถ้าจะจัด ^{ทำ} _{ซื้อ} | ขึ้นใหม่แทนของเก่า ถ้าจะจัด ^{ทำ} _{ซื้อ} | เก็บเก็บขึ้นอีกก็ให้หน้าความขึ้น กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละออง ฯ แลแจ้งความต่อ อาณา ที่สมุหพระกระดาโทม ถ้าไปรกรอกนุยกยอมจึงจะจัด ^{ทำ} _{ซื้อ} | เก็บเก็บขึ้นได้ ถ้าเป็นอาวุธต่าง ๆ ซึ่งจะใช้เป็นพระแสงสำหรับทรงนั้น ถึงไม่ต้องบอกก่อนก็ได้

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มใหม่ มัคที่ 57 เล่มที่ 18
กรมพระราชวังบวรฯ กับวังหลวง

ภาคผนวก ข.

ประกาศเป็นกฎหมายที่แจ้งไปยังกงสุลต่าง ๆ

พระราชกำหนด

ประกาศ ณ วัน ๕ เดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ ปีจอฉก

๑ ๒ ๓ ๔

(พระราชัญจกร โดยราชท)

(พระราชัญจกร พระราชัญจกร)

(พระบรมราชโองการ ประจำแผ่นดิน)

เช่นพระราชัญจกร (จุฬาลงกรณ์)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์มหาราช เทพยมหามงกุฎมกุฏราชกุมารวิมล
วรุตมพงษบริพัตรชาติยราชนิกรโศภ จาตุรกันบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหา
ราชาธิราช บรมนารถบพิตรพระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ในรัชกาลที่ 5 ในพระบรม
ราชวังซึ่งได้ประดิษฐานแกล่งศิริรัตนราชโยธินหัยสวริยาธิปัตย์กรุง เทพมหานครมรัตน
โกสินทรพดินทรายุทธยา ๓ ประเทศมางออกเป็นบรมราชาธิราช แห่งลาวประเทศ
มลายูประเทศ ฯ ๑ ๑ ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า เรามีความรักใคร่เป็นที่
ไว้วางใจในพระบรมวงษเธอกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เพราะมีประสงค์ที่จะจัดการให้
มั่นคงเป็นที่แข็งแรง เพื่อให้บ้านเมืองเรียบร้อย แลราษฎรจะได้อยู่เย็นเป็นสุข
ทั่วพระราชอาณาเขต เพราะฉะนั้นเราจึงได้มีพระบรมราชโองการ มารพระบัตย์
สุรสิงหนาทให้ถึงกลประกาศไว้ให้รู้ทั่วกันว่า เมื่อ ๓ วันพุธเดือนอ้ายขึ้นสิบเอ็จค่ำ
ปีโรงสัมฤทธิ์ศก ถักราช 1230 เราได้มอบสุพรรณบัตร แลประกาศตั้งพระบรมวงษเธอ
เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีราชพิธีเวียนศรวิหาร ยศ แลเงินขึ้นตามธรรมเนียม
แผ่นดิน ซึ่งเป็นธรรมเนียมรู้ทั่วกันมาแต่เดิม แลสุพรรณบัตรคำประกาศที่เราได้ตั้ง
พระบรมวงษเธอกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแล้วนั้น คงอยู่ตามเดิมให้พระบรมวงษา
บุรวงษ ท่านเสนาบดีเคาน์ซิลลอร์แลข้าราชการราษฎรทั้งปวงเชื่อถือในคำประกาศนี้
เป็นที่แน่นอนสืบไป อนึ่งเรามีความประสงค์ ที่จะให้พระบรมวงษเธอกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคลได้รักษาเกียรติยศโดยสมควร เราจึงให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

มีทหารปืนเล็ก แลอาวุธสำหรับจะเผาะ 200 คน แลทหาร 200 คนนี้ ให้อยู่แต่ในพระ
ราชวังบวรสถานมงคล จุฬาราชวังบวรสถานมงคล จะไปอยู่แห่งใดที่เป็นสถาน
ที่วังที่กรมพระราชวังบวรนั้น ทหารจึงจะตามไปอยู่รักษาได้ แต่ที่เป็นสถานที่วังเท่านั้น
ถ้าเราจะต้องการเรียกทหาร 200 คน นั้นให้มาช่วยการเมื่อไร เราจะมีคำสั่งเขียนชื่อ
ของเราให้เป็นสำคัญ ก็ต้องมาตามความประสงค์ของเรา ฯ ะ

อนึ่งการหนักการสำคัญแลการที่รับผิดชอบ ในการแผ่นดินทุกอย่างฝ่ายในที่รักษา
ให้อยู่เย็นเป็นสุข แลการฝ่ายนอกที่จะป้องกันรักษาราชอาณาจักรของเรา นั้น เราได้
บังคับเป็นสิทธิขาดอยู่กับเราผู้เดียวดังนี้ เพราะฉะนั้นแต่บัดนี้มาเรื่อบ แลเครื่องศาสตรา-
อาวุธต่าง ๆ กระสุนดินดำที่เป็นเครื่องรบต่าง ๆ ที่อยู่ในราชอาณาจักรของเรา
ต้องอยู่ในอำนาจเราผู้เดียวทั้งสิ้นผู้อื่นจะมีไม่ได้ เว้นแต่เราจะอนุญาตให้ อนึ่งแต่ที่ก่อนไม่
เป็นอย่างนี้ ถ้าเราจะจัดการ ได้ดังประสงค์ของเราแล้วนั้นคือเราจะจัดเงินแผ่นดิน ให้
เป็นธรรมเนียมมันคงเรียบร้อยกว่าแต่ก่อน แลมิให้ประโยชน์แลแรงของราษฎรเสียเปล่าได้
ถ้าแต่เราได้จัดการให้มีที่จะเก็บเงินแจกจ่ายเงิน ซึ่งเป็นผลประโยชน์ของเราประการใด
เราจะรักษาผลประโยชน์ของพระบวรวงษาเธอ กรมพระราชวังนั้นด้วยได้เหมือนกับพระ
แลความรับความชอบซึ่งเราได้ประกาศนี้ ก็เพราะพระบวรวงษาเธอกรมพระราชวังบวรสถาน
มงคล ได้กระทำความสัตย์ให้ก่อเราใหม่ ว่าได้รับถือความสุจริตซื่อตรง แลมีความรักก
รักใคร่ในเรา แลอำนาจของเราต่อไป แลพระบรมวงษานุวงษ ทานเสนาบดีที่มาประชุม
พร้อมกันนี้ เราได้สั่งให้ลงชื่อประทับตราไว้เป็นพยาน ประกาศมา ณ วันพฤหัสบดี
เดือนสาม แรมห้าค่ำ ปีจอชศก ศักราช 1236 เป็นปีที่ 7 ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ฯ ะ

(กรมพระราชวังบวร)

(ทรานารายณ์ทรงปืน)

(สมเด็จพระนารายณ์)

กรมทามาตา

(สมเด็จพระนารายณ์ทรงปืน)

ตราพระสุริยมณฑล

(เจ้าพระยาภูธรราช)

ตราพระราชสีห์

(เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์)

ตราพระภักดี

(เจ้าพระยาภาณุวงศ์)

ตราบัวแก้ว

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนิตยสารที่ 5 มัคที่ 92 เล่มที่ 9
หนังสือมีไปมาแก่งตุ่ง เรื่องความและข้าราชการต่าง ๆ จ.ศ. 1236

จดหมายเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์และสมเด็จพระยามีโคตอมกัน

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๓ - ๒๔๒๕ เป็นช่วงปลายอายุขัยของสมเด็จพระยามีโคตอมกัน ท่านได้ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปพักผ่อนอยู่ที่ราชบุรี แต่ก็ยังเป็นที่พักผ่อนและเล่นอเนาะราชการแก่รัชกาลที่ ๕ เสมอ ที่นำจดหมายของเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์และสมเด็จพระยามีโคตอมกันมานี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็นความคิดต่างวัย ระหว่างสมเด็จพระยามีโคตอมกัน (อายุ ๘๓ ปี) กับรัชกาลที่ ๕ ที่ยังหนุ่มฉกรรจ์ (พระชนม ๒๗ พรรษา) จะเห็นความไม่พอใจของสมเด็จพระยามีโคตอมกันเกิดจากความน้อยใจของคนชรา ที่เห็นรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเคยอุปถัมภ์มาแต่พระเยาว์ ไม่ใคร่สนใจเชื้อพ้อง และจะเห็นว่าเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์เป็นผู้เชื่อมความขัดแย้งนี้ โดยเห็นว่าตระกูลขุนนางนั้นก็ได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าอยู่หัวราชวงศ์จักรีมาตลอด ซึ่งสมเด็จพระยามีโคตอมกันก็กลัวและคิดที่จะทำคุณประโยชน์ต่อแผ่นดินต่อไป จนถึงอายุขัย เพื่อสนองพระเดชพระคุณพระเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระยามีโคตอมกันได้มีจดหมายมาถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่งท่านแสดงความน้อยใจที่โจรผู้ร้ายชุกชุม ท่านได้เร่งรัดตักเตือนมาให้รัชกาลที่ ๕ จัดคนเป็นธุระจับผู้ร้ายที่หลบหนีเข้ามากรุงเทพฯ และรัชกาลที่ ๕ ไม่จัดการท่านจึงน้อยใจ คิดจะหยูกหาการใด ๆ ทั้งสิ้น อีกฉบับหนึ่งไม่มีตัวจดหมาย แต่เข้าใจว่าสมเด็จพระยามีโคตอมกันเห็นความหลังของราชวงศ์จักรี ดังที่เจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์กราบทูลรัชกาลที่ ๕ ว่า " ท่าน (สมเด็จพระยามีโคตอมกัน) มีหนังสือมาให้เร่งจัดการจับผู้ร้ายที่หนีไป กรุงเทพฯ และกรุงเทพฯ แต่อีกฉบับหนึ่ง ว่ามาความเร่งรีบแรงนัก ข้าพระพุทธเจ้า

กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญสมบัติพิเศษ เล่มที่ ๒๐ หน้า

อนึ่งเรามาคิดโดยความกตัญญูต่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ว่าเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปราบดาภิเษกได้เกลี้ยกลัวยุทธราชสมบัติและสร้างพระนครแลเครื่องประกอบอิสริยยศขึ้นได้พร้อมบริบูรณ์ก็เป็นพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้สร้างป้อมนครเขื่อนขันธ์ ทำเมืองสมุทรปราการ ทำป้อมผีเสื้อสมุทรขึ้นยังไม่ทันแล้วก็พอลิ้นแผ่นดิน

แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทำวัดวาอารามขึ้นเป็นอันมาก ได้สร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ ทำป้อมเมืองสมุทรปราการเพิ่มเติมขึ้นอีกหลายตำบล สร้างเมืองฉะเชิงเทราแลตั้งป้อมเมืองสาครบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองกาญจนบุรี แลเรือรบเรือไล่ขึ้นหลายชนิดสำหรับจะกันข้าศึกศัตรูรักษาพระนคร แล้วให้เจ้าพระยาบดินทร แต่ยงหาเป็นพระยาราชสุภาวดีออกไปทำเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราฐ ให้เจ้าคุณ (เจ้าพระยาพระคลัง) ออกไปทำเมืองจันทบุรี ๓ ปี จึงได้แลเสร็จกลับมา เข้ามา ได้ทรงจัดการรักษาแผ่นดินมาก ก็เป็นพระเกียรติยศอันใหญ่

แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทำหนังสือสัญญาเปิดประเทศ ให้ราษฎรขายข้าว (ข้าว) เป็นสินค้าออกไปต่างประเทศ บ้านเมืองก็บริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติขึ้นมาก สร้างป้อมรอบพระนครออกไปอีกชั้นหนึ่ง สร้างเมืองสงขลาป้อมกำแพงขึ้นก็เป็นทรงพระเกียรติยศ แก่หัวเมืองแขกต่างประเทศทั้งปวง

ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ได้ทรงสร้างตึกสร้างถนน ก็เป็นแต่ทั้งงานในพระนคร แลเราเห็นว่าเมืองนครราชสีมา แลเมืองลาวฝ่ายตะวันออกก็มาก ที่แผ่นดินก็ที่จะเพาะปลูกสิ่งใดก็จำเริญ จึงได้กราบบังคมทูลขอให้หาทางลงมาให้คลองสะดวกเป็นที่ค้าขายแก่ราษฎร บ้านเมืองจะได้เจริญขึ้นเป็นพระเกียรติยศยิ่งใหญ่มากกว่าพระเจ้าแผ่นดินที่ได้ครอบครองประเทศสยามสืบ , ต่อมา การก็เป็นแต่กะแต่พูดไว้ไม่ได้ทำให้สำเร็จไม่ได้ เราออกไปหัวเมืองตะวันตก เห็นว่าเมืองตรังพื้นภูมิที่จะเพาะปลูกก็ดี คลองน้ำก็ลึก เรือลูกค้า

ขอรับพระราชทานพระบรมโอรสาสจะต่อว่าเสียก่อน "๒

เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์จึงมีจดหมายไปต่อว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาในวันที่

๑๒ ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าครั้งนี้ เหมือนตกอยู่ในระหว่างกลาง จะพูดจาสิ่งใดก็ยาก
เป็นอันเกล้า ฯ ... เมื่อได้เฝ้าพระกรุณาเจ้าเห็นการชานเมืองจะร้างแลเห็นผลประโยชน์
แผ่นดินจะ ^{ทุจริต} รุ่งเรือง | ประการใดแลความคับ | ใจได้เฝ้าพระกรุณาเจ้าจะมีประการใด
ควรต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาให้สำเร็จเกิดชาติทีเดียว ถ้านิ่งไว้การบ้านการเมืองแล
ผลประโยชน์แผ่นดินจะเสียไป ความเศร้าหมองของใต้เท้าพระกรุณาเจ้าจะทวีมากขึ้น
ใต้เท้าพระกรุณาเจ้าก็ชราอยู่แล้ว ข้าพระพุทธเจ้ามีความวิตกเป็นอันมาก

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบเรียนให้ทราบว่า ข้าพระพุทธเจ้า
เป็นบุตรพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงชุบเลี้ยงใต้เท้าพระกรุณาเจ้ายิ่งตระกูล
ชุบเลี้ยงข้าพระพุทธเจ้าเพียงเสนาบดี ข้าพระพุทธเจ้าตรึงรอกราชการแผ่นดิน เห็นความ
ตามสติปัญญาแล้ว ก็เขียนมากราบเรียนตามที่เห็นจะบกพร่องหรือเหลือเกินประการใด
ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานโทษ

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นควยเกล้า ฯ ว่าตระกูลของเราพระบาทสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดิน ซึ่งเป็นปฐมบรมกษัตริย์ ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงต่อ ๆ มาจนถึงกาลนี้

ประการหนึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่ ^๓ | ก็เป็นที่ไว้วางพระราช
หฤทัยในใต้เท้าพระกรุณาเจ้า ทรงมองราชการให้ช่วยหนุนบำรุงแผ่นดินมา จนถึงพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลนี้ ก็ทรงพระมหากรุณาชุบเกล้า ฯ เดิมยศบรรดาศักดิ์
ใต้เท้าพระกรุณาเจ้ายิ่งกว่าท่านแตกอณ เป็นเกียรติยศแก่บุตรหลานซึ่งจะสืบตระกูล
ต่อไปเป็นอันมาก

ข้าพระพุทธเจ้าถือว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชบัญญัติประการใด
 หนึ่ง เป็นข้าละของธุลีพระบาทต้องถือและทำตามโดยตำแหน่ง เสนาบดี เห็นความไม่ตรง
 กับพระราชบัญญัติ ก็ต้องเรียบเรียงตามความเห็น แลราชการแผ่นดินทูลเกล้าถวาย
 ขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตตามสมควรแก่ราชการ

แต่การซึ่งจะผ่อนปรนการหนดเบาประการใด ก็สุดแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวจะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ แก่ไซ้พระราชบัญญัติเก่าใหม่อยู่ในพระองค์
 จึงจะได้เสนาบดีจะคั่งง้างลบล้างพระราชบัญญัติไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าถืออยู่อย่างนี้

แลได้เฝ้าพระกรุณาเจ้า ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณมาด้วยความ ชอบ
 คอแผ่นดินมาก เมื่อได้เฝ้าพระกรุณาเจ้าตรัสทรงเห็นการดี แลเป็นประโยชน์แผ่นดิน
 เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคือไปอย่างไร ข้าพระพุทธเจ้า
 ขอได้เฝ้าพระกรุณาเจ้า กราบบังคมทูลพระกรุณาไปรเวศ ขอมาตรง ๆ พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระสรวลถึงความ ดี
ชอบ ของได้เฝ้าพระกรุณา

ข้อซึ่งได้เฝ้าพระกรุณาเจ้ากล่าวถึงความแผ่นดินตากนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่า
 แรงนักไม่ควรพูด ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานเสียเถิด

๑. ความปฏิญาณอยู่ในใจข้าพระพุทธเจ้านั้น ถ้าเห็นการสิ่งใดในพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเรี่ยวแรงก็ไม่กราบเรียนได้เฝ้าพระกรุณาเจ้า เห็นการสิ่งไร
 ใดได้เฝ้าพระกรุณาเจ้าเรี่ยวแรงก็ไม่กราบทูลพระกรุณา เพราะพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้เฝ้าพระกรุณาเจ้าเป็นนิจา ไม่อยากให้เป็นการ
 แดกราว

พระเจ้าแผ่นดินทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงตระกูลของเราได้ตั้ง เป็นปีกแผ่นมา
 นานแล้ว กาลภายหน้าฉันใดอย่าให้เป็นที่รำคาญพระราชฤทัยพระเจ้าแผ่นดิน แลให้
 ตระกูลไต่อยู่เย็นเป็นสุขได้แล้ว ความดีและความเมตตากรุณาของได้เฝ้าพระกรุณาเจ้า

ก็คงติดอยู่กับตระกูล ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ดังนี้ ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด
ขอพระราชทานกราบเรียน ฯ

ภายหลังสมเด็จพระยา ฯ ก็ได้มีจดหมายถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์วัณน์ในวันที่
๑ ที่ ๗ คำ ปีมะเส็ง ตรีศก ๑๔ จ.ศ. ๑๒๔๓ ความว่า

มายังเจ้าพระยาสุรวงศ์วัณน์ ที่สมุหพระกลาโหม ด้วยเราได้พระราชโรกาศ
ออกไปอยู่เมืองราชบุรีไต่สร้าง ^{วัด}บ้าน ^{วัด} มีความสุขสบายคิดถึงพระ ^{เดช}คุณ ^{คุณ}พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวอยู่ทุกวันทุกเวลา แต่เราเป็นข้าแผ่นดินทั่วราชอาณาจักรมาแต่หนุ่มจนแก่ได้ทำ
การงานเสมอตลอดมาแล้วไปไต่ทุกสิ่ง บัดนี้ไปอยู่ที่เมืองราชบุรี ไม่มีการงานสิ่งใด
นั่งเปล่านอนเปล่าอยู่ เหมือนหนึ่งจะคอยทำวันมดนะ ไม่ชอบกลเลย

และการที่ไปเอาจำนวนเลขหัวเมืองฝ่ายตะวันตกก็ไต่จำนวนคนมากจำแต่ก่อน
แต่ยังหาไต่รวบรวมจัดไปตามควรแก่การไม่ แลเมื่อครั้งเจ้าคุณออกไปสักเลขหัวเมือง
ฝ่ายตะวันตก ไต่จำนวนคนแล้วก็ให้พระยาเทพวรชุนรัตนโกษา อยู่รวมบัญชาจัดการต่อไป
เมื่อครั้งเราเป็นที่สมุหพระกลาโหม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้จัด
พระยามนตรีสุริยวงศ์ออกไป เป็นแม่กองสักเลขไต่จำนวนคนแล้วกลับเข้ามา ให้พระยาเทพ-
วรชุนบุตรอยู่รวมรวมบัญชา จัดการต่อไป

ครั้งนี้ข้าหลวงออกไปหาบัญชาจำนวนเลข เกือบจะเสร็จอยู่แล้ว แต่หาบัญชี
ที่จะรวบรวมรวมบัญชาจัดการต่อไปไม่ เราเห็นพระยาเทพวรชุนกลับลงมาจากเชียงใหม่
ก็ไต่ไม่มีการสิ่งใด ควรที่จะไต่ออกไปรวบรวมบัญชาจัดการเหมือนอย่างแต่ก่อน เมื่อข้าของ
สิ่งใดเราจะช่วยชักเตือนชี้แจงให้ไต่ได้ แต่ซึ่งจะให้เราจัดการ เองนั้นไต่ไต่ด้วยแก่แล้ว
ฉวยพลาคณสั่งสิ่งใดจะแก้ไขฉะฉานก็จะมีเวลา ความมัวหมองก็จะติดตัวไป

แลพระยาเทพวรชุนนั้นถ้ามีราชการสิ่งใดขึ้นจะได้เรือไฟออกไปรับเข้ามากไต่
หนทางก็ไม่ว่านัก เราเห็นการดังนี้สุดแล้วแต่... พณ ฯ ผู้บังคับบ้านเมืองจะเห็นควรเถิก

วามิธจะไปมาค้าขายก็ไคสะควก จึงไคคึกสร้างทำนุบำรุงให้เป็นภูมิจานเมืองขึ้น พระยา-
มณศรีสุริยวงศ์ซึ่งเป็นข้าหลวงออกไป ถ้าวจะหาไปไคตลอดด้วยไม่มีที่ไคอุดหนุน เราคึก
จะกราบถวายบังคมลาออกไปหาเสียให้แล้วเหมือนเจ้าคุณออกไปหาเมืองจันทบุรี ๓ ปีแล้ว
เสร็จจึงไคกลับเข้ามา เมื่อเราทำการบ้านเมืองสำเร็จไปไคก็ไคเป็นพระเกียรติยศ แะ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นขณะไคคราวตัวเรากไคแก่ชราแล้ว ถึง
จะไคกับสูลงในท่ามกลางการไคไคเสียใจ ถือเอาไคคณฤศทเวที่ไคคณคินเป็นที่ไค

เราว่ามาทั้งนี้ขอไคเอาข้อความไคที่อันควรนำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรง
ทราบ ถ้าไคปรคประการไคแล้วขอไคจดหมายเหตุพระบรมราชโองการบอกออกไปให้ทราบ *

* กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สารบัญสมุดพิเศษ เล่มที่ ๒๐ หน้า ๔๔๖-๔๔๘

การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(พ.ศ. 2411 - 2431)

บทคัดย่อ
ของ
บันทึก แทนพิทักษ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
มีนาคม 2520

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์ การปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน
ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษาพบว่า การเมืองการปกครองในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สมเด็จพระปิยมหาราชมีวิสัยทัศน์เป็นผู้ที่มีอำนาจ
และอิทธิพลมาก แม้ว่าท่านจะพ้นจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ ท่านก็ยังคงมีอำนาจ
ในการเมืองการปกครองของประเทศ

สาเหตุของการปฏิรูปการปกครองในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว เกิดจากปัญหาความบกพร่องของการเมืองภายในเป็นสำคัญ คือระบบ
การเมืองการปกครองล้าสมัยไร้ประสิทธิภาพในการบริหารราชการแผ่นดิน และพระมหากษัตริย์
ขาดพระราชอำนาจในการบริหารประเทศ ส่วนปัญหภายนอก คือการคุกคาม
ของตะวันตกเป็นแรงที่ทำให้การปฏิรูปเกิดเร็วขึ้น

ผลของการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน เป็นการฟื้นฟูอำนาจของพระมหากษัตริย์
ตามแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมี
พระราชอำนาจอย่างแท้จริง นอกจากนี้การปฏิรูปยังทำให้ประเทศชาติเกิดความ
เป็นเอกภาพมากขึ้นและยังเป็นการทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง ซึ่งจะนำไปสู่การ
ปกครองแบบประชาธิปไตยต่อมา

ในการปฏิรูปแม้ว่าจะมีอุปสรรคต่าง ๆ มาก แต่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงแก้ไขปัญหาดังกล่าวสำเร็จได้ด้วยพระปรีชาสามารถ ความสุขุม
รอบคอบและบุคลิกภาพของพระองค์

POLITICAL REFORM IN THE EARLY REIGN OF KING CHULALONGKORN

(B.E. 2411 - 2431)

AN ABSTRACT

BY

BUNDID TANPITUK

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree
at Srinakharinwirot University

March 1985

The purpose of this study is to analyse Thai politics in the early reign of King Chulalongkorn .

The result of this study shows that, Somdej Chao Praya Borommaha Srisuriyawong had the great power and influence in the politics of the early reign of King Chulalongkorn although he had retired from the Regent, he had been the power in the politics.

The cause of the Government Reform in the early reign of King Chulalongkorn are mainly domestic political problems and the invasion of the West .

The results of this Reform, King Chulalongkorn restored power to the monarchy the King have the actual power. This Government Reform are national unity, to develop country and to prepare for Democracy .

Though there were many problems and obstacles in this Reform, King Chulalongkorn could solve them because of his abilities, deliberation and personality.